

Андрій КОНДРАТЮК

ГЕНІЙ ПОЗА БАТЬКІВЩИНОЮ

2012

Геній поза Батьківщиною

(Розмисли над листами Миколи Гоголя)

Осінньою сивою прохолодою дихнуло, а я пасу товар на Наталії. Мій товар – це чорноряба із суцільно біло ясным лицем корова, і такої ж капелинка в капелинку масті сьогорічна теличка. Вони і пасуться завжди поряд. Одне від одного рідко коли віддаляються. А іще баран високий ставний круторогий. Він дуже мудрий і мій великий улюбленець. Часто я сідав верхи у його м'яке вовняне сідло, і баран возив мене по пасовиську. Поволеньки, ступа в ступу, інколи – трушки, й рідко коли – чвалом. Схоже, це подобалося не оно мені, а й баранові. Бо часто, коли возлежав я горілиць на пасовиську, видивлявся бездонне голубе небо, і душа моя розчинялася у нім, раптом у думку штрикало: хтось дивиться на мене. Із небесної височини погляда ік землі переметнув. Баран коло ніг моїх стоїть, і очка його кажуть: «Чого розлігся?! Уставай! Поїхали!!!». Щоправда, інколи до моїх ніг невидимо підступалася і теличка. Своїм шорстким язиком – лопаткою вона вилизувала мої порепані п'яти. Це було зворушливо лоскітливо. Я усе продовжував видивлятись небесну голубінь, а в думці мимовільно оберталося «За віщо ж мені, пастушкові, і честь і ласка отака?».

Одного рожевого хутірського ранку, я іще спав, додивлявся свої голубі мрії, Батько путцями ізв'яжуть баранові ноги, покладуть його на воза у запахуще молоде лугове сіно да й повезуть до містечка здавати більшовикам на м'ясо. І юні слъози довго не висихатимуть ув очах моїх. А серце обливатиметься молодую кров'ю і ціла зіщулена сутність моя у безпомічнім одчаї протестуватиме проти жорстокості більшовиків, які учинили м'ясну повинність, щоби відібрати життя од мого великого друга мудрого барана.

Усе те станеться потому. А поки що триває моя пастушкова Наталинська ідилія. Товар мій понуро пасеться, силувано наче пережовує зов'ялу, ізсохлу осінню убогу пашу. Крізь низьку сиву небесну похмурість ностальгічне сіється. Що літо краснее минуло. За пагорбами оньо дужі холоди уже розпускають свої

могутні крила. І воля вольная минеться для кожного живого дихання. Замість світової волі – простір між чотирма стінами.

Але поки що я сиджу, оповитий меланхолійним настроєм, у затишку поміж видоленистих сосонок. Вітер стугонить угорі, й посвистує у висивілих комишах ліворуч, а праворуч вересові килимки стоять, напружившись, незрушно, ще й рожевими очицями усміхаються. А я у книжку заглибився да й видивляю. Пастушок малий намальований коло ягнят своїх. На картинку надивившись, затим і віршика уголос сам для себе вичитую. Ніхто не чує. Хіба що вітер. Товар мій віддалеки.

Мені тринадцятий минало.
 Я пас ягнята за селом.
 Чи то так сонечко сіяло,
 Чи так мені чого було?
 Мені так любо, любо стало,
 Неначе в Бога...
 Уже прокликали до паю,
 А я собі у бур'яні
 Молюся Богу... І не знаю,
 Чого маленькому мені
 Тойді так приязно молилось,
 Чого так весело було?
 Господнє небо, і село,
 Ягня, здається, веселилось!
 І сонце гріло, не пекло!..

І од слів таких у вітряній осінній сивості заясніли передо мною мальовничі літні картинки. Так у спогадах посеред лютої зими переживаємо ми ясне літо. Зачудування ураз на мене ізійшло. Якою ж могуттю володіє друковане слово. Що через роки а роки покладає на наше серце щораз якби первісну дивину. І цю просту сонцесяйну істину я осягатиму крізь ціле життя завжди, як тільки погляд мій перетинається із високою художністю.

Отак на сивім осіннім Наталинськім пасовиську під посвисти холодніючого вітру увійшов у мою свідомість Тарас Шевченко.

На тім же Наталинськім пасовиську, але уже на згірку, поближче до золоторясних Вовкових сосон у мерехтливо яснім літнім сонці, ясна тиша доокруги застигла, на обрії ж мерехтіння тремтить, – о миті такій увіходив у мою свідомість Михайло Коцюбинський. Я сидів на згірку, доокола на мене дивилися жовтими очицями зарості безсмертника, пильнував за худобою, і в павзах читав «Дорогою ціною», «Intermezzo»... Й душа моя опинялася, розчинялася, розкошувала у загадково дивному-предивному світі. Я відкладав книжку, уставав і у романтичнім осянні роззирався доокруги, шукаючи в дооколі ті дивні знаки краси. Але чомусь позір мій не знаходив їх. «Ах, це ж така дивна краса із'явилася Михайлові Коцюбинському в іншій просторі і в іншій часі», – міркував, розсуждав собі. І така думка засіла, перебувала у моїй куцїй голові довго. Аж поки у дорослості своїй не відкрилася мені й інша істина. Що мистецтва мають дивовижну властивість діяти на людську душу в осяганні й відчутті краси могутньо, як і жива природа. Це як і художник, маляр один, спостерігаючи ясний захід сонця, сказав, зізнався, промовив: «Яка прекрасна копія, але мій оригінал кращий».

Але іще передніше сталася, відбулася моя стріча із Миколою Гоголем. Я тоді іще, либонь, і товар на Наталію не гонив, а тільки гусей коло хати на Болітці випасав. І якось зайшов я до недалекого хутірського сусіда Гарасима. Мабуть, синок його одноліток мій привів. Так незвично напівтемно якось видалося мені у чужій хаті. Дивний, дивакуватий дядько був сей Гарасим. Він усьому на світі подивовувався. Це ж бо він запитав був Сашу нашого: «От чому ся річка тече од Ковалихи, а не до Ковалихи?». На що Саша наш, лукавенько посміхаючись, одповів незагайно: «Бо якби текла до Ковалихи, то не текла б од Ковалихи». Ровесник віку, Гарасим устиг побувати, мобілізували його, мало не в усіх арміях першої половини двадцятого століття. Але найохочіше і

найлюбіше розповідав про армію Петлюрівську: «Ах, які там голубі жупани да китиці які були!».

Із дітьми поводився і розмовляв Гарасим, як із дорослими, і навіть якби з високою і простою довірою. Це потому якимось на пасовиську він розглядав малюнок у журналі «Перець». На малюнку тім було зображено, як Йосип Броз Тіто, подолавши могутні хвилі великого океану, допливає до американського берега. А на березі стоять два пузаті американські капіталісти, стрічають Тіто, і подають знеможеному у плавбї одважливцеві свої руки. І питався, осміхаючись, дядько Гарасим: «От скажи, Гандрію, чи ж може быть, отака людина, як тут намальовано?».

А тоді у застиглому мороці хати, посеред якої я стояв скутий несмілістю, дядько Гарасим одкрив кухра, вийняв із переднього кутка грубу книжку і підніс над очі мої: «Ось подивись!». Із обкладинки на мене поглянув кольоровий малюнок. Троє козаків верхи їдуть на конях серед високих трав, що їх я у нашому краї і не бачив таких. Один козак вирізнявано могутній. Гарасим своїми лукавими сірими очками стежить, пильнує, як я розглядаю малюнка, а затим і каже: «От скажи, Гандрійку, невже колись були такі великі сильні люди, що аж двадцять пудів важили. Я уявляю, шість, сім пудів, але щоби аж двадцять пудів...».

Не вмів добре читати дядько Гарасим, і я слабенько іще читав. Але по складах вичитав із обкладинки книжки «Тарас Бульба».

Отак у застиглій напівтемряві хутірської Гарасимової хати уперше зустрівся я із Миколою Гоголем.

Уже у шкільні роки, коли вивчали ми за програмою «Ревізора», то двоє хлопчаків передражнювали Добчинського і Бобчинського, як вони у дверях не могли розминуться. А коли викликали нас до дошки, на серед, на чоло класу читати, деклямувати уголос «Чуден Днепр...», то кожний із нас, а особливо дівчатка, набували урочистої постави й вигляду урочистого, аж од зворушення часто затиналися у забутливості.

«Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелхнет; ни прогремит. Глядишь и не знаешь, идет или не идет его величавая ширина, и чудится, будто весь вылит он из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в длину реет и вьется по зеленому миру. Любо тогда и жаркому солнцу оглядеться с вышины и погрузить лучи в холод стеклянных вод и прибережным лесам ярко отсветиться в водах. Зеленокудрые! Они толпятся вместе с полевыми цветами к водам и, наклонившись, глядят в них и не наглядятся, и не налюбуются светлым своим зраком, и усмеваются к нему, и приветствуют его, кивая ветвями. В середину же Днепра они не смеют глянуть: никто, кроме солнца и голубого неба, не глядит в него. Редкая птица долетит до середины Днепра! Пышный! Ему нет равной реки в мире. Чуден Днепр и при тихой теплой летней ночи, когда все засыпает – и человек, и зверь, и птица; а Бог один величаво озаряет небо и землю и величаво сотрясает ризу. От ризы сыплются звезды. Звезды горят и светят над миром и все разом отдаются в Днепре...».

Смирненько сидячи за партою, я пильно вислуховував кожну тую знічену учнівську деклямацію і переживав дивну картину щораз якби заново, первісно. А у думці запитальне вертілося, роїлося. Котра ж то є та рідкісна птаха, що їй судилося середини величної ріки сягнути. І що сталося із нею потому? Вернутись же до того самого берега уже силюньки змаліли. Се запитальне не раз вертілося у моїй куцїй голові, коли й зі школи на хутір у місячнім вечірнім сяєві ішов, повертався. Аж поки у періоді котрімсь доросління мого осяння зійшло у мою сутність од вичитаних слів, які також ніби належали Миколі Гоголю. Що можна писати про яблуню із золотими яблуками, але не можна писати про груші на вербі.

У початку березня 1952 року розходилася, розгулялася несамовита хурделиця і увесь світ замела глибоким білим снігом. І цілий березень люта зима відчайдушно змагалася із ясним сонечком. Іскриться білий сніг, а не

розтає, ік сонцю на призьбі трошки закраплиниться, а наніч і мороз краплі зледенить.

Із початком квітня тільки весна заструменіла. І то в одночасся, грайливими гомінкими потоками. Із берегів наша Річка вийшла. Води од поля до поля, од хати до хати через усю сіножать розіллялися. Ї вишумлюють грайливо гордовито. Куди твій Дніпро. Море – окіян на увесь хутір розгулялося. Нема сили могутнішої, як вода торжествує. Хіба як іще полум'я гоготить. Да вітру у леті бистрім не спинить.

Я тихцем виходив із хати увечері, потайки причаювався за клунею і видивлявся дивну картину у місячнім сяєві, і душа моя мала єдналася із великою, неосяжною душею Всесвіту. Місяць на дно вод упав, сріберну доріжку на грайливе плесо постеливши. Я слухав срібну симфонію, і в серці моїм бриніла місячна соната. А думка чомусь про Миколу Гоголя текла. Бо ж недавно відзначали, згадували сторіччя від дня його смерті. І усе здавалося мені, чуття підказувало, що у цьому дивному загадковому світі присутня, перебуває, не може не перебувати і душа Миколи Гоголя.

У старших класах ми уже вивчали «Мертві душі». Ї імена Чичікова, Собакевича, Коробочки увіходили у шкільне дражніння. У селі тоді мешкав один дивакуватий чоловік, який мав дуже занехаяний вигляд, але завжди щось ніс у руках до хати, ломаччя, тріски, що не стрічалось на стежці, підбирав. Так ми його Плюшкіним позаочі прозивали. І старші люди так називать стали, й поняття о тім не допускаючи, хто ж такий справжній Плюшкін. А одного учителя то Маніловим позаочі прозвали, бо він дуже любляв про світле майбутнє розпросторюватись.

Естетику в Університеті в нас викладав професор Кубланов. Завжди ніби набурмосений, але насправді поважний. Коли після тривалої хвороби я сам на сам в аудиторії складав йому іспита, то випало мені запитання про естетику Гегеля. А перед тим я прочитав усі три томи «Естетики» Гегеля. То, звісно, що

я старався засвідчити про прочитане. І дійшло теє до професора Кубланова. Й не став мене він далі вислуховувати. А два інших запитання пропустивши, якби і не існувало їх, поставив у мою «Залікову книжку» відмінно. Се так, схоже, заімпонувало йому, що я Гегеля читав.

Часто на лекціях полюбляв професор Кубланов розпросторюватись про літературну клясику. І зізнався був якось, що кожного року він перечитує Миколу Гоголя. Я запам'ятав це і перейнявся тим. Подіяло воно на мене. Й тоді у шістдесятих роках придбав і прочитав усі доступні, досяжні для мене томи Миколи Гоголя. І окрім осяйного зачудування, війнуло на мене й сяяння іншої істини. Що Микола Гоголь – і великий український письменник. Що такі дивні книги може створити тільки українська душа. І бриніння сеї душі у кожному його абзаці, у кожному реченні і слові. Бо ж тоді чомусь уважалося, що Гоголь тільки російський письменник. І на тому стояли навіть ті, хто сповідував українство. А дехто й відступником його вважав, що не тримався, як Шевченко, рідної мови. Якось одному достойникові я висловив свої міркування, то він подивився на мене зі здивуванням. Уже у новітні часи сей достойник ревню відстоюватиме українськість Гоголя, але про ту давню нашу бесіду і не згадає.

У кінці шістдесятих, у темний час моїх неймовірних страждань, коли поруйнована свідомість моя була, і ціла сутність моя у муках якби у прірву небуття потавала, і рятунку мені не було, у моментах пульсування просвітленої думки усе з'являвся у видіннях мені образ Гоголя, як великого покутника і страдника. Й тоді здавалося мені, що яка-то частка неперебутих, незбутих Гоголем страждань і у мою сутність ізійшла. Ах, усі ми певною мірою несемо покуту за гріхи наших предків.

Уже у перебудовні часи на хвилі пульсування слабенької надії у Бібліотеці імені В. Вернадського натрапив я на «Листи Миколи Гоголя» у чотирьох томах, видані іще до революції, за царського режиму. Й осягання заструменіло у свідомості моїй. Яка ж це розкіш читати листи видатних людей. Затамувавши

подих, ми чуємо, як через роки а роки у давніх листах б'ється, пульсує велике серце. Ми перебуваємо біля джерел народження сміливих творчих задумів. Як часто у світлі листів ясніють, увиразнюються геніальні творіння. А інколи сповідальні листи звучать як довершені мистецькі твори, незрівнянні художні взірці.

Отойді, після прочитання знаменитих листів Миколи Гоголя і запульсував у моїй свідомості задум есею і заголовок спалахнув «Геній поза Батьківщиною». Ах, але хіба один тільки задум за швидкоплинним часом, за суєтою і не покладеться, не засіється на біле поле паперу. Пригадую ясне молоде благословенне літо 1963 року у Вінниці. Як зійшло було на мене осяяння написати книгу про Михайла Коцюбинського. Усамітнившись, я інколи годинами просиджував на березі Бугу біля знаменитого каменя письменника, і в уяві моїй переходило ціле світле життя великого сонцепоклонника. Я знав, що в Умані тоді іще мешкала Олександра Апраксіна – живий свідок славетного життя, – і мав намір відвідати її. Гай-гай, осяйний задум так і зостався незбутим.

Уже як про незалежність (а яка незалежність!) на наших теренах слово розгулювало, слово – горобець, то і така ідея діткнулася у куці мої мізки. А що якби упорядкувати антологію української літератури з умовною назвою «Слово із-за ґрат», у якій щоби засвітилися найвищі художні взірці нашої клясики. Бо ж не в оранжереях, а таки на скелях і за ґратами зростала квітка нашої культури. Да й перекласти тую антологію англійською мовою. Може, хтось у світі і запримітить нас. Я ж на упорядкування і не посягався, міг би зоставитись тільки безіменним консультантом. Задумом поділився навіть з одним поважним достойником. Але хто до мене прислухається. Ідея так і зосталася ідеєю.

Аж то якось, коли у споминах в самотині молоді мої літа перебігали, і професор Кубланов спогадався. Що він кожного року Миколу Гоголя перечитував. Кинувся до своїх книжок я, котрі зверху лежали. А не знаходжу. Да був же у мене Гоголь у семи томах. Ага, він у кладовці десь насподі серед жужмом ізв'язаних книжок лежить. Не стану ж я усе викидать да кожну

в'язанку розв'язувать. Се труд клопітний. Пойду-но я лучче на книжковий ринок. Мо' там точнісінько такий семитомник ізнайду. Спродують же тепер у советські часи видану клясику задешево. Зміркував собі. Да й учинив так. Ходив-походжав я серед яток букіністичних, і на згірку порозкладувані книжки розглядав. А нігде нема. Укупив окремі видання. «Вечори...», «Ревізор», «Мертві душі»... Й уже, відходячи, зазирнув іще в одну букіністичну ятку:

– Гоголя у томах нема? – запитую.

Торгівець зрадніло:

– Є в семи томах...

– Що коштує?

– Сімдесят гривень...

– А за шістдесят не буде?

– Буде. Давай!

Я відлічую і подаю гроші, а торгівець ув'язує і подає мені в'язанку книжок. Він задоволений, окрилений радістю від знахідки і я. Бо ніщо так не окрилює душу, як віднайдена потрібна книжка. Цю радість уперше я відчув, коли Мати принесли із Містечка укуплену в перепродувальника потерту «Читанку» для третього класу.

Несу тепер у торбі в'язанку, у міське своє помешкання простуючи, а із пам'яті випурхнув да й біжить попереду віршик давній російського поета, у яким мрія про світлу будучину звучала, коли «Белинского и Гоголя мужик с базара понесет».

У шістдесяті роки минулого століття як спокусливо манила, зваблювала мій молодий позір кожна вирізнявана книга. Без обіду інколи зостануся, з Антуаном де Сент-Екзюпері чи з Борисом Пастернаком не розминуся, придбаю. Добра книга, слово правдиве, справжнє художнє тоді було в моді. Недаремне ж за читання правдивого слова органи і влада переслідували, під статтю підводили, строк давали.

У початку нового століття мій стомлений неухильно старіючий погляд уже якось нейтрально перетинається із книгами – тими, що навидоці поряд і тими, що у в'язанках лежать за неможливістю (убогістю) їх навидноту виставити. Тепер уже книги, немов живі люди, дивляться на мене запрошувально зі співчуттям. Що не встигну їх перечитати. Бо вік людський у часі обмежений, короткий. Книги ж вік довший, вічний, може. Вона й після нас запрошуватиме перегортати свої сторінки усе нові й нові покоління.

До перечитування Гоголя узявся одразу. Й аби-но випадала вільна хвилина, так і підступався до книжки вільно, з охотою, без принуки. Згадався розмисел Тараса Шевченка. Що перед Гоголем треба благоговіти, як перед великим чоловіколюбцем. Із листа поета до Варвари Рєпніної: «Не такий наш Гоголь, справжній відатель душі людської! Наймудріший філософ і найвеличніший поет мусить благоговіти перед ним як перед чоловіколюбцем. Я ніколи не перестану жалкувати, що мені не довелося познайомитися особисто з Гоголем. Особисте знайомство з таким чоловіком неоціненне. При особистім знайомстві іноді випадком така краса серця розгортається, що й жодне перо не спроможне змалювати». А й поетове зізнання у вірші, присвяченому Гоголю:

Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!

А як. Під сучасну пору у світі понамножувалось ого-го скільки читива. І багато хто захоплюється ним. Де струменять інтригуючі, заплутані сюжети, що рясніють епізодами насильства і убивств. Але чи така література сприятиме удосконаленню, випрозоренню людської душі. Бо ж у тім найважливіше призначення кожної мистецької штуки. І відчув я, в осягання моє повторювано, помножувано увіходило. Що світ Гоголя – це інакший світ. Тут струменить із кожного абзацу й із кожної сторінки сіє зачудування дивним творивом Божим, пломеніє любов і співчуття до людини, як вінця дооколишньої природи.

Іще Ф. Достоевський ізгадався. Вислів його. Що усі ми вийшли із «Шинелі» Гоголя. Бо хіба ж не так. Увага і співчуття до маленької людини надали і світовій літературі нової якості.

Сучасна людина у наскрізь розхристаному непевному світі потребує співчуття і правдивих орієнтирів. І у тім осяганні Микола Гоголь дуже сучасний.

Це, здається, філософ Ніцше, вибудовуючи перспективу досконалої людини, пропонував облаштувати нашу планету сіткою своєрідних санаторіїв у найбільш енергетичних місцях, у Галілеї, наприклад. Щоби людина постійно мігрувала з одного місця в інше, й таким чином удосконалювалась.

Санаторії це добре. Але досвід людського життя засвідчує, що найпевніше відчувається кожна людина на своїй, Богом дарованій землі. Та хіба не так і в замірах Творця було. Що кожному народові дано простір і час його обітвання. І прислів'я наше каже: «Де мати родила, там земля мила». Це загальновизнано, що тільки на рідній землі, да ще за наявності суспільних свобод в етнічно складеній державі людина одержує справжній спокій і може найповніше розвинути даровані Богом і природою таланти та реалізувати свої можливості. Тільки на рідній землі людина сповна може бути щасливою і осягає цілковитий душевний спокій. Хтось сказав був мені колись, що і подружню пару вибирати найщасливіше треба в радіусі до 20-и кілометрів од того місця, де народився.

У відлученні од коханої рідної сторони людину часто огортає тоскна туга, і нерідко це є трагедією особистості. Хіба можна зрівняти із а будь-якими почуттями тугу української душі на чужині. Тому то у давнину найтяжчою покарою, найвищим вироком було вигнання із батьківщини. Згадаймо долю великого вигнанця античного поета Овідія.

Се тільки куці голови відчуваються скрізь однаково. Изгадую свого майже ровесника Степана Зарічнянського, який у 50-х роках минулого століття подався, виїхав аж у Ростовську область. Да так жодного разу і не навідався до свого хутора. А коли сестра написала йому, чого ж то ти, Степане, ніколи додому не навідаєшся, то дав відповідь короткий: «А чо' я там не бачив. Я тепер із Гонопрієм, що з ним колгоспні коні пас, і за руку не взявся б». Тобто запанів так. Кажуть, що уже і скапарцював десь там на Дону одинаком.

Мабуть, не тужить за своєю стороною і посягальник, ласий на чужеє добро й території чужії, той, що «на край світа заглядає, чи нема країни...».

Пригадую морозяний лютий 1948 року. Наша старша сестра Софія виходила заміж, і готувалися до вбогого повоєнного весілля. І якраз акція нагрнула, енкаведисти в хату уступили, увійшли. Й, звісно, узялися біля столу наминать, що найлучче да найтлустіше. А тітка Настя і питається одного, чи не сумує він за своєю домівкою, за отчим краєм. «А моя отчизна там, где хорошо», – одразу й відрубав енкаведист, од столу не одвертаючись. Тітка іще нагадала йому: «Але ж кажуть «Де мати родила, там земля мила». «А мы этого не понимаем», – незагадно відрубав енкаведист, од столу не одвертаючись.

А як звичне, то людині властиво тужити за коханою рідною стороною. Се тільки на зорі життя наша молода мрія обіймає цілий світ і зроджує нестримне хотіння скрізь побувати. Та досить тільки вирушити в дорогу, як і зворотня путь уже видається раєм, бринить іще манливіше. Й чумак у дорозі за рідною домівкою тужить не в одній пісні.

Із пам'яті виразна картина ясніє. Як дев'ятилітнього мене потішили. Що узавтра підводою разом із Батьком і Матір'ю я поїду у Містечко за п'ятнадцять кілометрів на базар. І уві сні цілу ніч мені голубіла дорога і розстилався дальній світ. Пригадую, як похапливо ловив мій тремкий позір небачені позустрічні пейзажі. Але коли надивившись містечкових див і натішившись ними, а сонце до даху Містечка почало схилитись, раптом відчув я невтримну тугу за домою і хутором. Чомусь усе малювалася в уяві річка і вільхи зелені над нею. А на водному плесі супроти сонця вистоював черінь риби. У мирному сусідстві стояли і перісті щуки, і червоно рабринясті окунці, і ясні пліточки. Як їм добре, що вони у себе ніби дома.

Або як наступного літа я із Матір'ю ішов уперше за дванадцять верстов до Пустомицького лісу по буяхи. Знеможені цілоденною спрагою, уже у вечорінні повертались ми додому. І не було мені нічого милішого від доми, де і води цілющої напитись можна й одпочити у холодочку.

Це далеко потому вичитаю я у Томаса Вулфа. Що найбільш зворушливе, найбільш споююче почуття, яке випадає на нашу долю – це здійснити мандрівку додому. І подумаю, спогадаю тоді, що і я щось схоже переживав.

Людська пам'ять у віддаленні найсталіше береже пейзажі, краєвиди рідного краю. Вони і є завжди найбільш манливі. У рідних пейзажах і найосяйніше розкошує людська душа.

Коли улітку 1973 року, рятуючись од настигаючої убогості, я їхав на підробітки у Туркменію, то провідниками у вагоні потягу Москва – Ашхабад були двоє туркменів середніх уже літ. І як проминально неслися навстріч лісисті російські пейзажі, то ці провідники усе не вгомнювалися, наче знервовано вешталися, швендяли уздовж вагону сюди-туди. Та ось лісистість скінчилася. Жовті пісочки показалися, верблюди заманячіли. Провідники-туркмени повсідалися у своєму відчиненому купе. Спокій і умиротворення зійшло на їхні смагляві лица. Вони у розкошуванні споглядали за вікном свої рідні пейзажі, які для нас, зродженців зеленого опівнічного краю, бачилися просто пустелею. Аяк. Кожному своє. Подумав я.

У шаленім ритмі сьогодення, у часто безрозсудливих способах господарювання докорінно змінюється лице землі. Зі світового обширу зникають первісні знаки краси, зникають і піддаються руйнації рукотворні знаки, що мали би засвідчувати досвід багатьох поколінь і берегти пам'ять предків. Людина надто уперта у своїй схильності до поруйнацій. Не один раз нам подаються ознаки і звучать нагадування. Але ми не хочемо їх бачити і чути. Ми мали б замислитись і зупинитись. Але ми не замислюємося і не зупиняємось. Ми безоглядно за заданим темпом, за інерцією вже рухаємось у прірву. Ніби так простіше і комфортніше, аніж зупинитись і в усвідомленні повернутись до того місця, де було зроблено перший неправдивий крок.

Сучасна людина легко піддається міграції. За відкритості кордонів мігрують мільйони і мільйони людей. Вирвані із родового середовища, сі блукаючі неосяжними світовими просторами душі чи й сягають досконалості, але

здебільшого втрачають осяйні перлини родового вогнища, що сяяло колись так яскраво. Інші ж, як спокуту, несуть у своїм естві вічно нерозрадну тугу. Бо ж і генетична пам'ять не завжди легко піддається витравленню.

Коли ідеться про збереження і утвердження власної ідентичності, то у вік глобалізації збурено пульсуючі виклики постають перед багатьма народами. Перед нашим народом – виклики особливі. Бо ж вигнанцем почуватися можна не тільки у далеких світах на чужині, а і у себе вдома на Богом дарованій землі. Коли на цю землю посягальники зі сторони око накинули да й у руках своїх її силоміць тримають. Українська душа стомилася, виснажилася від столітнього а столітнього чужоземного панування. І в багатьох моментах уже зінакшеною стала ця душа, знесиленою у відстоюванні свого законного опертя. Стратила свою булу́ велич і цільність, подрібнилася на неузгоджувані, несполучні частини, коли мовиться про символічну душу народу. І мечеться вона безпомічно у схрещуванні могутніх посягальницьких зовнішніх сил, орієнтацію часто і сама втрачаючи. Ландшафт бо краю дуже спокусливий. І тільки дума, і тільки пісня, як зойк тієї ж душі, нагадує, будить уяву о тім, що мало би збутися да не збулося.

Не сказати б, що ця душа не протестує, заявляючи про себе, що вона іще жива, й первісний дух у ній іще не згас. Інколи ці протести бувають досить потужними, аж но і світ подивовують. Але у новітній історії вони не увінчалися успіхом.

Думка Олега Ольжича наблизилась, біжить:

«Вся історія України – це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руїнної, що розпорошує її у взаємному самопожиранні та несе розбиття і розклад. А вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною».

Дуже часто ся душа бунтує сама проти себе, не знати й від чого. І тоді, знічено знизуючи плечима, з гірким подивуванням спостерігаємо відразливі акти самоїдства. Посягальники од того тільки втішаються да тим і скористовуються.

Одиниці вибраних ідуть на Голгофу, на чолі своїм несучи надію у світовий простір. Що душа наша не вмирає.

Котрі ж по світах розсіяні, ті в іншому середовищі часто успішно розвивають дані Богом таланти й успішно реалізують свої можливості у багатьох сферах людської діяльності. На чужині, у насильницькому відлученні од батьківщини, од милих рідних пейзажів чутливе серце створює високі поетичні взірці. Згадати хочай би «Садок вишневий коло хати...» Тараса Шевченка. Чи от сі, повні туги і душевного щему рядки іншого поета, також висельника у дальній Сибір Павла Грабовського:

Зелений гай, пахуче поле

В тюрмі наснилися мені.

Пам'ять рідного краю – вона дуже могутня і животворяща. Я завжди розмишляю о тім, коли слухаю знаменитий полонез Огінського, або перечитую поетичну прозу Івана Буніна чи сторінки спогадів Федора Шаляпіна. Я розмишляю о тім, коли підступаюсь сказати і своє слово про Миколу Гоголя і осягаю впливи його творчості на мою свідомість.

Видатне, знамените життя у народній свідомості, у пам'яті нащадків сприймається, звучить як частка народної долі, як збутість у ньому цілих поколінь. Сказав же хтось, що коли з'явився Гете, то двадцять поколінь співвітчизників жили не намарне.

Часто видатне життя ов'яне легендами, в яких реальне переплітається, снується із уявою і фантазією. З'ява видатної особистості завжди сприймається, як даність, як дарунок небес, як промисел Божий.

Родовід Миколи Гоголя козацький. Біографи письменника згадують, що у сні було видіння, лице майбутньої дружини батька Василя показалося. Й коли поверталися із дідом вони з богомілля, то й позустріли дівчинку Марію, що її лице схоже було на з'явлене у видінні. Вона потому і стала матір'ю нашого генія.

Місце, де людина уперше поклала свій погляд на цей дивний і прекрасний світ, ландшафтне середовище, у яким промайнули її дитячі літа, покладають незмивний відбиток у пам'яті і мають вирішальний вплив на формування особистості. Коли ідеться усаперед про творчу особистість.

Батьківщина нашого генія – це навдивовижу мальовничий край. Одна художниця, котра мандрувала по всій Європі, зізнавалася, що подібної краси, як у Гоголевій стороні, вона не стрічала нігде у світі. Тут і на таке зважати треба. Що присутність видатної особистості струменить у її рідних місцях повсякчас, і надає доколу своєрідної барви і звучання, коли ідеться про смисли краси. А так і мало би бути, щоб кожна душа облагороджувала нашу цвітучу планету, а не залишала по собі сліди поруйнацій і печать похмурості.

Це поза сумнівом, що світогляд, характер, душевний світ Миколи Гоголя визрівали і формувалися на національній основі, на родових і родинних традиціях. Але сяння Василівки завжди залишалося із ним, куди би доля не провадила його. І це сяння огортало цілий світ. А як. Крізь сяєво рідної сторони ми проглядаємо і пізнаємо цілий світ. То ж чи не Василівка і заснувала своїм випромінюванням цю дивну поетичну і загадкову натуру.

У далекій чужій стороні яснитимуть, випрозорюватимуться спомини про єдине і неповторне дитинство. Як батько нашого генія любив дивосвіт природи, що із нею мимовільно нечутно єдналася, розчинялася у ній чутлива душа. Він кохався у садові. Сам насаджував деревця. Лелівав кожную городню рослинку. Кожна доріжка, кожна алейка мала у нього свої особливі назви. Причому у цих назвах покладено відбиток його сентиментальних настроїв. Як наприклад, «Долина спокою», яка постелилась у гайку Яворівщині, що неподалік Василівки. Тут батько любив прогулюватись із сином Миколкою. І улюбленими деревами обох були найкрасивіші – дуб і клен. Й іще батько Миколи Гоголя тішився птаством піднебесним. А соловейка слухав би до безкінечності. Він вимагав, настоював, щоби а найменшим постуком чи погуком ніхто не тривожив, не розганяв солов'їв. І тоді не дозволяв прати білизну у джерелі посеред саду.

Цікавий момент. Уже за півроку до смерті Миколи Гоголя Василівку відвідав друг дитинства і крізь ціле життя друг письменника Олександр Семенович Данилевський. І от коли за обідом подали улюблені Гоголем вареники, то друзі гамірно засперечалися. Ось о чім. Від чого було б важче відмовитися на ціле життя – од вареників чи од утіхи солов'їним співом. Чи ж не од батька теє.

Ізнов спогадалось. Це ж Шіллерові, здається, належать слова. Що в країні смутку соловейки не співають. Це уже потому інший поет назове нашу мову солов'їною.

Але то тільки видається так, що оно ми любимо птахів да співом їхнім утішаємся. А о тім і не завжди здогадуємося, що, може, птахи люблять і нас іще правдивіше да ніжніше. Отой хутірський соловейко спогадався. Як він на вишеньці над самісіньким вікном, коло якого я спав у хаті, до опівночі заколисував мене пісеньками. А уже десь опівночі й умовк, голосочок ясний свій приструнчив. Уважаючи, напевне, що я уже заснув. То чи подобає йому сон мій тривожити. Я ж розколосаний соловейковими переливами іще не спав. У ніжнім бадьорінні одпочивала сутність моя. І от у моменті котрімсь за віконцем на вишеньці переливи солов'їні вихопилися якби мимовільно. Й чутно було, як зусиллями волі маленький співун загнуждав свою пісеньку. Щоби сон мій не потривожити. Ото ж бо. Ми не завжди спостережливі. Й чи складаємо правдиву ціну тому дивному снуванню доокола, який цей світ прихильний до нас і як він правдиво любить нас.

Або ж оті милі ластівки. Із болем сердечним й зі спонуки позоставив я уже Батьківську хату на Хуторі. А одного літнього дня задумав я провідати Хутір. І коли вийшов із маршрутки на соші, то й стрінули мене чотири ластівки. І як ішов я, долав аж цілого кілометра ґрунтової дороги до Батькової хати старечою ходою пішки, то увесь час у лагіднім почеснім ескорті супроводжували мене ластівки. Кружеляли над моєю головою, іспереду над самісіньким лицем крильцями ніжно заспокійливо змахували. І у прочинену хату залітали. Але коли віддалявся я од Батькового порога, то не проводжали мене ластівки. Ах,

вони сумують за мною і не хочуть, щоби я полишав це місце. Але чи відають, чи знають ці птахи, зродженці вільної свободи, про химерії людського підневільництва. Подумав тоді я. Але і тепер у думці моїй зостається загадкою. Як же то ці ластівки відчули, дано їм було знать, що саме отакою маршруткою й отакій от порі їхатиму я. Що прилетіли мене стрічать.

І коли розмишляю я про утрату людської цільності і єдність світобудови, то завжди і образ Миколи Гоголя із перейдених часів зринає, виринає.

Через роки а роки постає, бринить чутлива душа хлопчика, що у притузі великій перебуває за родинним і пейзажним оточенням Василівки. Дитинство уже стає спогадом:

«Дражайшие родители, папенька и маменька!

О, если бы, дражайшие родители, приехали в нынешнем месяце, тогда бы вы услышали, что со мною делается! Мне после каникул сделалось так грустно, что всякий Божий день слезы рекой льются, и сам не знаю, отчего, а особенно, когда вспомню об вас, то градом так и льются. И теперь у меня грудь так болит, что даже не могу много писать. Простите мне за мою дерзость, но нужда все заставит делать. Прощайте, дражайшие родители! далее слезы мешают мне писать» (1821 року, серпня 14-го, Ніжин, том 1, стор. 10-11).

В іншому листі хлопчик просить батьків не забувати доброго доглядника Симона, який лагідно опікувався Миколкою. Й не раз просиджував над ним крізь цілі ночі, заспокоюючи не плакати й не тужити так болісно за домою.

Тут і далі листи Миколи Гоголя подаються в оригіналі за чотиритомним виданням «Письма Н. В. Гоголя. Редакция В. И. Шенрока». Видання здійснене у початку двадцятого століття в С.-Петербурзі.

У дорослінні рідна кохана сторона уже малюється, постає у виразних, осяжних образах. Передчуття стрічі із нею тремке, й наскрізь зворушує юну душу:

«Я вам писал о приятном путешествии, которое мы скоро предпримем, о радостном нашем свидании, о удовольствиях, которые я буду вкушать. Разве это такой мелочный предмет, который должно оставить без внимания? Верьте,

любезные родители, что вся, так сказать, жизнь моя основана на этом. Сие блаженнее время я почитаю центром моих желаний, источником моих удовольствий...

Я уже почти собрался, уклал все свое имущество и ожидаю со дня на день сего времени. Уже вижу все милое сердцу, вижу милую родину, вижу тихий Псел, мерцающий сквозь легкое покрывало, которое я скоро сброшу, наслажусь истинным счастьем, забыв протекшие быстро горести. Одна счастливая минута может вознаградить за годы скорбей...

Прощайте, дражайшие родители, прощайте, но не надолго! Скоро мы увидимся, и сия радостная мысль наполняет мою душу восторгом; скоро вы увидите у ног своих благодарного сына Николая Гоголь-Яновского» (13 червня 1824 року, том 1, стор. 20-21).

Ще інший лист ояснює також побутові клопоти гімназиста Миколи Гоголя:
«Дражайшие родители, папенька и маменька!

С неизъяснимым удовольствием получил письмо ваше, которое меня чрезвычайно обрадовало, особливо потому, что я скоро буду видеться с вами; и для того мне осталось только написать, когда можно отсюда выехать. А как я надеюсь, что зима теперь будет хорошая, то и прошу прислать за мною 16-го декабря, потому что распускать нас будут 18-го числа.

Прошу вас еще прислать мне синего сукна на мундир, или здесь пускай купят, потому что у меня о сю пору тот мундир, тот самый, что был на каникулах. Он совсем теперь не может на меня налезть – так сделался мал, притом весь в дырах.

В ожидании радостнейшего свидания, остаюсь...» (1824 року, жовтня 19-го дня, Ніжин; том 1, стор. 23).

Та хоч і не в розкошах переходили гімназійні роки Миколи Гоголя, але коли бував на вулицях міста він чи на ринку, то завжди обдаровував монетами бідних. Увагу до вбогої людини наш геній проніс крізь ціле своє життя.

Перечитуючи щемно ностальгійні листи нашого генія, і свою душу просвітлюєш у споминах. Хіба ж і до тебе не навідувалися подібні

переживання. Зі старших класів пригадую. Як до нас у клас прийшли двоє соучеників із Зарічнлянського мальовничого лісового села. Вони квартирувалися у аж надто лагідної жінки Ликери, яка доглядала їх, як мати рідна дітей своїх. Тільки на неділю хлопці ішли, простували ліською дорогою додому. Інколи я проводжав їх до Ріки. Й передо мною крізь ціле життя ясніють їхні мрійливі обличчя у передчутті найдивнішого із див – мандрівки додому.

Жива присутність у цьому світі наших Батька-Матері – заступництво космічне і незамінне. І втрата їх – утрата незамінна. На жаль, цю істину часто осягаємо ми, коли батьків уже нема. Бо ми ураз сиротіємо, і стаємо беззахисними мандрівниками. Однаково, чи це стається на зорі життя, а чи у віці похилому. Бо поки живі наші батьки, ми застаємося дітьми.

Ізгадалася ізнов мені притча чи бувальщина, яку почув був у своєму рідному краї. Як переходив колись через якесь село подорожанин один. Аж глядь. На лавці біля призьби сидить сивий дідусь і плаче, якби мале дитя.

– А чо' ви, діду, плачете? – питається подорожанин.

– Бо батько набили... – одказує, схлипуючи, дідусь.

– А скільки ж вам літ?

– Осемдесят сім... – одказує дідусь.

– А батькові скільки ж?

– Сто дванадцять...

Коли наші Батько іще живі були, але вже тяжко страждали, то один доброзичливець говорив мені. Що я іще не самостійний у житті, я іще під захистом Батьковим перебуваю. Й ту істину я сповна осягнув у моменті Батькової смерті. Світ обернувся до мене своїм відкритим лицем.

Розсуджання того доброзичливця не раз потому я згадував у житті. Згадую і зараз, коли перечитую листи Миколи Гоголя до матері. У юнім віці наш геній боляче пережив утрату батька. А листування із матір'ю тривало крізь ціле його життя. Мати на роки і роки пережила свого улюбленця-сина і упокоїлася на Великдень 1868 року.

Листи генія до матері – це може бути особна тема, і це прекрасна зворушлива і повчальна повість. У листах із Ніжина усе ще не згасає туга юного серця за рідною стороною:

«Извините моему нетерпению, дражайшая маменька... Ах, чего бы я не сделал, чтобы быть теперь с вами! Мое нетерпение увеличивается: мне хочется вас видеть, слышать, говорить с вами; но пространство разлучает нас...

Когда бы приходили скорей каникулы! Но они удаляются от меня. Они смеются моей горести, маменька! Пощадите хоть вы ее» (24 квітня 1825 року, том 1, стор. 27);

«Не знаю, что делается теперь дома; вы не известили меня ни о сестрицах, ни о чем другом. Я думаю все переменялось; но мое сердце всегда останется привязанным к священным местам родины, и теперь она еще вдвое драгоценнее для сердца горестного» (26 травня 1825 року, том 1, стор. 28).

Незмінна синівська любов до коханої сторони і рідних пломеніє і в листі до матері від 7 червня 1826 року:

«Извините меня, выше всего мною любимая маменька, что я так пишу нескоро и с такою поспешностью: теперь и у нас времени нет за этим скучным экзаменом: но он скоро кончится. Я здоров и, оживленный мыслью, скорым свиданием с вами, веселюсь, ожидая с нетерпением дня того, когда вы обнимете любящего вас невыразимою любовью, на век верного и послушного сына...

Теперь я оканчиваю посылать за себя представителей, т.е. письма, но через две недели явится творец их, никогда неизменчивый в своих чувствах, все тот же пламенный, признательный, никогда не загасивший вечного огня привязанности к родине и родным» (том 1, стор. 42).

Без батька юна душа дорослішає, тепер Василівка сіяє не тільки у незрівнянній мальовничості, а й увиразнюється у своїх численних господарських викликах:

«Напишите мне что-нибудь об хозяйственных делах. Я теперь сделался большим хозяином, умею различать хлеба и на каникулах покажу вам где сено,

овес, жито и прочее; и могу даже целый час спорить с житными панами о посевах озимой гречихи. Кстати об хозяйстве; продолжается ли у нас теперь постройка дома? Работают ли в саду? Курится ли винокурня? Эти известия для меня весьма любопытны» (21 квітня 1826 року, Воскресіння Христове, том 1, стор. 39).

Із листів Миколи Гоголя до матері простежуємо внутрішнє бриніння надзвичайно чутливої душі, її простування у доросління, спостерігаємо, як дитинне зачудування дооколичнім світом уже поєднується із чуттям відповідальності, щоби усе у цім світі було добре. І цей християнський мотив удосконалення людської душі стане в основі життя і творчості нашого генія.

«Теперь же прошу вас (ежели только не будет вам в тягость), чтобы извещать меня о всем, что вы намерены предпринимать и что делаете касательно хозяйственного устройства. Это крайне будет занимать меня. Бывши в таком отдалении от мест, к которым я привязан, я жажду их видеть хотя в письме вашем, и надеюсь, что вы, так много любя меня, не откажетесь доставить мне это удовольствие, – тем более, что мне хочется самому быть в этом случае вам полезным. Особенно извещайте меня касательно построек, новых заведений и проч. Да, забыл вам сказать еще об одном деле, и, думаю, весьма важном, а именно: когда окончатся полевые работы, то не худо бы приняться отыскивать глины, годной для черепиц. Я не знаю, что может быть полезнее, как не завести этакую завод. Крыша ими укрытая, издержками не превышает соломенной; зато какая выгода в прочности! Черепичная крыша лет пятьдесят и более не требует починки..» (із листа до матері від 20 серпня 1826 року, том 1, стор. 45).

В іншому листі до матері від 10 вересня 1826 року турботливий син пропонує ідею нового будинку:

«Я отыскал план и фасад нового дома, который я еще рисовал при папеньке. Посылаю вам их. Они сниманы без масштаба, без исправности, но ими можно пользоваться, когда нет другого и особливо касательно наружных украшений». (том 1, стор. 46).

А іще в іншому листі уява його лине до саду:

«...желательно теперь мне знать хозяйственные занятия. Не забывайте, маменька, саду – там, где я говорил прошлый год, распространить его засаживанием деревьев молодых...» (із листа до матері від 17 квітня 1827 року, том 1, стор. 71).

У наш час суцільних поруйнацій, коли масово вирубуються і забудовуються міські парки, спогадуючи Миколу Гоголя, так і хочеться вигукнути: «Заквітчуйте землю садами!». Але хто почує. І чи прислухається?!

Спомини про рідні краї у віддаленні бринять у молодій душі, як буяння, як торжество життя:

«Не могу надивится, как весела, как разнообразна жизнь наша! Одно имя каникул уже приводит меня в восхищение. Как бы то ни было, но целый год будши будто в заключении, и в одно мгновение ока увидеть всех родных, все близкое сердцу...» (із листа до матері від 6 квітня 1827 року, том 1, стор. 69).

Квіти і дерева приходили, ніби а ті ж самі примандрували із Василівки у Ніжин. Підліток любив відвідувати гімназійний сад, подружився із садівником, і у спогляданні довколишньої природи, у бесідах про квіти і дерева розвіювалася хоч трохи туга за домою.

Іздався інший наш видатний клясик Михайло Коцюбинський. Як він ніжно любив квіти у своїй коханій стороні й поза межами її. Що й дало привід одному літераторові у час відходу у вічність нашого класика зрівняти його із прекрасною квіткою, що відцвіла, маючи на увазі життя і творчість Сонцепоклонника.

Й коли час навчання у Ніжинській гімназії простував до завершення, то усе настійніше бриніла у юній душі мрія. Чутливе серце юнака шукало, вивірювало свій, отой єдиний шлях, на яким він може найповніше зреалізувати свої можливості, прислужитися високій меті, щоби усе у цім світі було добре. І передбачення, а й Провидіння, може, підказувало. Це має статися поза межами його коханої рідної сторони. На обрії заманячив Петербург. Багато талановитих українців торувало тоді свій шлях до північної столиці імперії.

У листі до матері від 26 лютого 1827 року окрилений мрією гімназист зізнається:

«Ежели об чем я теперь думаю, так это все о будущей жизни моей. Во сне и наяву мне грезится Петербург...» (том 1, стор. 58).

У листі від 19 березня 1827 року до Герасима Івановича Висоцького, який закінчив Ніжинську гімназію раніше, мрія Миколи Гоголя пишно розпросторюється, закучерявлюється:

«Часто среди занятий – удовольствие: (они иногда посещают и не совсем забыли записного их поклонника) мысленно перескакиваю в Петербург: сижу с тобою в комнате, брожу с тобою по бульварах, люблюсь Невою, морем. Корче, я делаюсь ты. – Часто говорю, среди самых удовольствий я впадаю в странное забытие; вспоминаю о тебе и скрытая горечь ярко проскакивает на лице и освещает его печальное движение...» (том 1, стор. 60).

Але тільки перспектива життя утішає, збадьорює мрії. У листі до матері від 15 грудня 1827 року Микола Гоголь пише:

«Только разве на первые два или три года в Петербурге мне будет нужно вспоможение, а далее... разве я не умею трудиться? Разве я не имею твердого непоколебимого намерения к достижению цели, с которым можно будет все побеждать...» (том 1, стор. 94).

Інколи, якби осяяння, ісходить на молоду душу самоусвідомлення. І про це у сповідальному тоні переповідає Микола Гоголь найдорожчій людині – матері:

«Что же касается до бережливости в образе жизни, то будьте уверены, что я буду уметь пользоваться малым. Я больше поиспытал горя и нужд, нежели вы думаете: я нарочно старался у вас, когда бывал дома, показывать рассеянность, своенравие и проч., чтобы вы думали, что я мало обтерся, что мало был прижимаем злом. Но вряд ли кто вынес столько неблагодарностей, несправедливостей, глупых притязаний, холодного презрения и проч. Все выносил я без упреков, без роптания, никто не слышал моих жалоб, я даже всегда хвалил виновников моего горя. Правда, и почитаюсь загадкою для всех; никто не разгадал меня совершенно. У вас почитают меня своенравным, каким-

то несносним педантом, думающим, что он умнее всех, что он создан на другой лад от людей. Верите ли, что я внутренне сам смеялся над собою вместе с вами? Здесь меня называют смиренником, идеалом кротости и терпения. В одном месте я самый тихий, скромный, учтивый, в другом – угрюмый, задумчивый, неотесанный и проч., в третьем – болтлив и докучлив до чрезвычайности, у иных – умен, у других – глуп. Как угодно почитайте меня, но только с настоящего моего поприща вы узнаете настоящий мой характер. Верьте только, что всегда чувства благодарности наполняют меня, что никогда не унижался я в душе и что я всю жизнь свою обрек благу. Вы меня называете мечтателем, опрометчивым, как будто бы я внутри сам не смеялся над ними. Нет, я слишком много знаю людей, чтобы быть мечтателем. Уроки, которые я от них получил останутся навеки неизгладимыми, а они – верная порука моего счастья. Вы увидите, что со временем за все их худые дела я буду в состоянии заплатить благодеяниями, потому что зло их мне обратилось в добро. Это неперменная истина, что ежели кто порядочно обтерся, ежели кому всякий раз давали чувствовать крепкий гнет несчастий, тот будет счастливейший» (лист до матери від 1 березня 1828 року, том 1, стор. 96).

Лист не тільки випромінює повчальність в осяганні основ християнської моралі, а й певною мірою вияснює загадку таланту Миколи Гоголя. Геній зроджений у сфері підневільництва, високий талант, який розкривався потому поза Батьківщиною. Душа Гоголя підноситься до тієї висоти, що дозволяє осягати людський феномен у багатовимірності.

І от у холоднім грудні 1828 року Микола Гоголь вирушає до Петербургу. Й уже в дорозі відчуває невимовну тугу за рідною стороною. Бо ж позаду мріла у віддаленні не тільки кохана Василівка, а й увесь осяжніший терен, ім'я якому – Україна. Ах, да хіба ж тисячі, мільйони, може, українців у різні часи не переживали чогось подібного. І моє переживання осиротілості часто ізгадується, коли у жовтні 1964 року, простуючи уперше до древньої Бухари, я раптом завважив, що потяг од Хутора Михайлівського неухильно уже відносить мене углиб світового простору.

Із собою віз Гоголь дивну книгу «Книга всякой всячины, или Подручная Энциклопедия, Составленная Н. Г., Нежин, 1826». У ній серед іншого були:

«Выписка из «Энеиды» Котляревского».

«Чертежи сельских заборов».

«Игры, увеселения Малороссии».

«Имена, дававшие при крещении» (українською мовою).

«Рисунки садовых мостиков».

«Малороссийские загадки».

«Малороссийские предания, обычаи, обряды».

«Пословицы, поговорки, приговорки и фразы малороссийские».

«О свадьбах Малороссии».

Ще й отака от пісенька тут вирізнявалась:

Ой ну, Юрку, продай курку,

А сам пристань до вербунку...

Не сказати б, що зустрів Петербург нашого одважливця із розпростертими обіймами. Безперервна зміна занять і помешкань. А передбачувана перспектива не ясніє, не увиразнюється. Та найвідчутніше дошкуляв слабкому здоров'ю Миколи Гоголя похмурий і суворий клімат північної столиці імперії. Гострий і вогкий холод наскрізь пронизував його незахищене єство.

Уже у першому листі до матері із Санкт-Петербургу від 3 січня 1829 року Микола Гоголь як виразно малює картину свого перебування у північній столиці імперії:

«Скажу еще, что Петербург мне показался вовсе не таким, как я думал. Я его воображал гораздо красивее, великолепнее, и слухи, которые распускали о нем, так же лживы. Жить здесь не совсем по-свински, т.е. иметь раз в день щи да кашу, несравненно дороже, нежели думали. За квартиру мы (то есть Гоголь и Данилевский) платили восемь-десять рублей в месяц, за одни стены, дрова и воду. Она состоит из двух небольших комнат и права пользоваться на хозяйской кухне. Съестные припасы также не дешевы, выключая одной только

дичи (которая, разумеется, лакомство не для нашего брата); картофель продается десятками, десяток луковиц репы стоит 30 копеек. Это все заставляет меня жить, как в пустыне; я принужден отказаться от лучшего своего удовольствия – видеть театр... Если я пойду раз, то уже буду ходить часто; а это для меня накладно, т.е. для моего неплатного кармана. В одной дороге издержано мною триста с лишком, да здесь покупка фрака и панталон стоила мне двух сот, да сотня уехала на шляпу, на сапоги, перчатки и извозчиков, и на прочие дрянные, но необходимые мелочи, да на переделку шинели и на купку к ней воротника до 80 рублей. К этому прибавить нужно, что начиная от Чернигова до самого Петербурга и в самом Петербурге, рубль серебром ходит без двадцати пяти копеек; следовательно, и тут я потерпел убыток. Комиссия мне была с письмами: ни на одном не написано адреса, и я принужден был нанимать мошенников здешних комиссионеров для отыскания их квартир, которые дерут дорого и ни на грош не приносят пользы.

Извините, не могу более писать. На первый раз довольно...» (том 1, стор. 115–116).

І те, що при першій стрічі поклялося у позір, напевне ж, залишило яскравий відбиток у художній свідомості. Потому усе забачене знайде свою виразну трансформацію у петербурзьких повістях Гоголя. І найвражальніше у його знаменитій «Шинелі».

Біографи Миколи Гоголя згадують, відзначають його ревне устремління до казенної служби в Петербурзі, щоби самоутвердитись і найповніше сповнити свій земний обов'язок. А між тим автор уже друкує свою поему «Ганц Кюхельгартен» під псевдонімом В. Алов, що одразу й дістала негативні відгуки. І це діє на вразливого молодого літератора. Він спалює свою поему й ніколи більше до неї не повернеться. У цей час з'являються у різних виданнях і статті Миколи Гоголя. Одна із них «Думки про викладання географії» і у наш час аж надто актуальна. У прилученні юної душі до пізнання різних частин нашої планети автор особливу увагу звертає на поетичнім проглядуванні світу.

У холоднім непривітнім Петербурзі думка Миколи Гоголя через неосяжні простори уже невтримно лине до рідної Василівки, і в чутливій душі уже бринить осяжніше відчуття Батьківщини. Думка будить нові наміри й запояганя.

У листі до матері від 30 квітня 1829 року Микола Гоголь іще подає виразний опис Петербургу, який його не заворожує. Уже інша мрія струменить і вихоплюється із його душі:

«Но на первый раз довольно об Петербурге; в другом письме еще я поговорю о нем. Теперь вы, почтеннейшая маменька, мой добрый ангел-хранитель, теперь вас прошу, в свою очередь, сделать для меня величайшее из одолжений. Вы имеете тонкий, наблюдательный ум, вы много знаете обычаи и нравы малороссиян наших, и потому я знаю, вы не откажетесь сообщать мне их в нашей переписке. Это мне очень, очень нужно. В следующем письме я ожидаю от вас описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самых сапогов, с поименованием, как это все называлось у самых закоренелых, самых древних, самых наименее переменявшихся малороссиян; равным образом названия платья, носимого нашими крестьянскими девками, до последней ленты, также нынешними замужними и мужиками. Вторая статья: название точное и верное платья, носимого до времен гетманских. Вы помните, раз мы видели в нашей церкви одну девку, одетую таким образом. Об этом можно будет расспросить старожилы: я думаю, Анна Матвеевна, или Агафия Матвеевна (бабушка Гоголя, тетки М. И. Гоголь, сестры ее отца, Ивана Матвеевича), много знают кое-чего из давних годов. Еще обстоятельное описание свадьбы, не упуская наименьших подробностей. Об этом можно расспросить Демьяна (кажется, так его зовут; прозвания не вспомню), которого мы видели учредителем свадеб и который знал, по-видимому, все возможные поверья и обычаи. Еще несколько слов о колядках, о Иване Купале, о русалках. Если есть, кроме того, какие-либо духи, или домовики, то о них подробнее, с их названиями и делами. Множество носится между простым народом поверий, страшных сказаний, преданий, разных анекдотов, и проч., и проч., и проч. Все

это будет для меня чрезвычайно занимательно. На этот случай и чтобы нам не было тягостно, великодушная, добрая моя маменька, советую иметь корреспондентов в разных местах нашего повета. Александра Федоровна, которой сметливости и тонким замечаниям я всегда удивлялся, может в этом случае оказать нам очень большую помощь...» (том 1, стор. 119–120).

Ах, як прозiрливо уявно проглядує генiальна художня свiдомiсть буття рiдного народу iз вiддалення. Нiби усе те уже перейшло й уляглося у стопи злежаности, а не перетриває iще у пульсуванні хистким своїм. I чи ж таку вже важнiсть має одiння на людинi. А, виходить, має. Iзгадалося. Якось iще за радянських часiв у бiльшовицькiй газетi «Правда» вичитав я iнформацiю. Що плем'я в полуденнiй сторонi якесь вигибати почало. I от старiйшини племенi того нещасного закона прийняли. Кожнiй особинi у свiтi iз'являтися тiлько у нацiональних строях. I хто той закон порушить – до суду того! Аяк. Хто звичай рiдний зберiгає, той не тiльки признається до власної iдентичностi, а й утверджує свiй народ у цьому свiтi. I у тiм осяганнi нових викликiв сучасностi взiрцями сiяють крiзь вiки уявлювання Миколи Гоголя. Зiнакшується у шаленствi предметний доокiл, але думки не стерти.

В iншому листi до матерi вiд 22 травня 1829 року Гоголь iзнову звертається iз тим же проханням:

«Я думаю, вы не забудете моей просьбы извещать меня постоянно об обычаях малороссиян. Я все с нетерпением ожидаю вашего письма. Время свое я так расположил, что и самое отдохновение, если не теперь, то в скорости принесет мне существенную пользу. Между прочим я прошу вас, почтеннейшая маменька, узнать теперь о некоторых играх из карточных: у **Панфиля**, как играть и в чем состоит он? равным образом, что за игра **Пашок, семь листов?** из хороводных; в хрещика, в **журавля**. Если знаете другие какие, то не премините. У нас есть поверья в некоторых наших хуторах, разные повести, рассказываемые простолюдинами, в которых участвуют духи, и нечистые. Сделайте милость, удружить мне которую-нибудь из них.

...Приход весны на нашу пыльную столицу, которая вовсе не похожа на весну, заставляет меня с сожалением вспоминать о нашей малороссийской весне; но не раньше как разве в весну будущего года, удастся мне, хоть на мгновение, заглянуть к вам. Дай Бог, чтобы до того времени все было спокойно и мирно в ваших владениях и чтобы заботы, а особливо неприятности, менее всего смущали драгоценное для меня спокойствие ваше и здоровье. Может быть, мы будем жить когда-нибудь вместе, что всегда было моим пламеннейшим желанием, и тогда я постараюсь всеми силами выполнять священную обязанность к матери и к другу своему, так как прежде не имел сил выполнять ее...» (том 1, стор. 122–123).

Похмуре окруження Петербургу невимовно пригнічувало вразливе серце Гоголя. І він леліє у душі нову мрію:

«Маменька!

Не знаю, какие чувства будут волновать вас прочтением письма моего: но знаю только то, что вы не будете покойны. Говоря откровенно, кажется, ни одного вполне истинного утешения я не доставил вам. Простите, родная, великодушная мать, еще доселе недостойному вам сыну.

Теперь, собираясь с силами писать к вам, не могу понять, отчего перо дрожит в руке моей; мысли тучами налегают одна на другую, не давая одна другой места, и непонятная сила нудит и вместе отталкивают их излиться пред вами и высказать всю глубину истерзанной души. Я чувствую налегшую на меня справедливым наказанием тяжкую десницу Всемогущего. Но как ужасно это наказание! Безумный! Я хотел было противиться этим вечно-неумолимым желаниям души, которые один Бог вдвинул в меня, претворив меня в жажду, ненасытимую бездейственной рассеянностью света. Он указал мне путь в землю чуждую, чтобы там свои страсти в тишине, в уединении, в шуме вечного труда и деятельности, чтобы я сам по нескольким ступеням поднялся на высшую, откуда был бы в состоянии рассеивать благо и работать на пользу мира. И я осмелился откинуть эти Божественные помыслы и пресмыкаться в столице здешней между сими служащими, издерживающими жизнь так бесплодно.

Пресмыкаться другое дело там, где каждая минута жизни не утрачивается даром, где каждая минута – богатый запас опытов и знаний; но изжить там век, где не представляется совершенно впереди ничего, где все лета, проведенные в ничтожных занятиях, будут тяжким упреком звучать душе – это убийственно!

...Но не ужасайтесь разлуки, я недалеко поеду: путь мой теперь лежит в Любек. Это большой приморский город Германии, известный торговыми своими сношениями всему миру, – расстоянием от Петербурга на четыре дня езды. Я еду на пароходе, и потому времени употреблю еще менее...» (із листа до матері від 24 липня 1829 року, том 1, стор. 126–128).

Багато, ох, як багато чистих серцем сподвижників у молоді свої літа леліяли мрію покласти життя своє задля людства і світу. Ізнов іншого нашого клясика ізгадаймо:

З ума не йдуть знедолені народи.

Я їм віддав усі чуття свої.

Але у процитованім листі вражає тон глибинної сповідальності душі сина перед найдорожчою людиною – матір'ю.

І от мандрівка здійснена. Культура і побут закордону подивували Гоголя. Але манливість Батьківщини забриніла у серці щемно. У листі до матері від 13 серпня 1829 року із Любека письменник зізнається:

«Места, окружающие Любек, недурны, но не годятся против наших псельских» (том 1, стор. 132).

Перша одісея Гоголя і тривала недовго – якийсь місяць. Потому ізнов задушливі петербурзькі мури. У листі до матері від 2 лютого 1830 року читаємо:

«Часто наводит на меня тоску мысль, что, может быть, долго еще не удастся мне увидеться с вами. Как бы хотелось мне хотя на мгновение оторваться от душных стен столицы и подышать хотя на мгновение воздухом деревни! Но неумолимая судьба истребляет даже надежду на то... Как подумаю о будущем лете, теперь даже томительная грусть залегает в душу. Вы помните, я думаю, как я всегда рвался в это время на вольный воздух, как для меня

убийственны были стены даже маленького Нежина. Что же теперь должно происходить в это время, когда столица пуста и мертва, как могила, когда почти живой души не остается в обширных улицах, когда громады домов, с вечно раскаленными крышами, одни только кидаются в глаза, и ни деревца, ни зелени, ни одного прохладного местечка, где бы можно было освежиться...» (том 1, стор. 145).

Туга за рідними краєвидами збуджує художню уяву. Можливо, саме у тім часі снуються, вибудовуються творчі задуми. Бо усе о тім же невтримне його прохання до матері. Читаємо продовження цього листа:

«Еще осмелюсь побеспокоить одною просьбою: ради Бога, если будете иметь случай, собирайте все попадающиеся вам древние монеты и редкости, старопечатные книги, другие какие-нибудь вещи, антики, а особливо стрелы, которые во множестве находимы были в Псле. Я помню, их целыми горестями доставали... Нет ли в наших местах каких-нибудь записок, веденных предками какой-нибудь старинной фамилии, рукописей стародавних про времена гетьманщины и прочего подобного?» (том 1, стор. 146).

У листі до матері від 2 квітня 1830 року, описуючи ваготу свого петербурзького життя, Микола Гоголь висловлює думку про повернення у провінцію:

«Доказательством моей бережливости служит то, что я еще до сих пор хожу в том самом платье, которое я сделал по приезде своем в Петербург из дому, и потому вы можете судить, что фрак мой, в котором я хожу повседневно, должен быть довольно ветх и истерся также не мало, между тем как до сих пор я не в состоянии был сделать нового, не только фрака, но даже теплого плаща, необходимого для зимы. Хорошо еще, что я немного привык к морозу и отхвтал всю зиму в летней шинели...

...Я уже совещался здесь и насчет моего намерения переместиться в провинцию; но признаюсь, Боже сохрани, если доведется ехать в Россию! По моему, ежели ехать, так уже ехать в одну Малороссию. Но, признаюсь, если разсудить, как нужно, то несмотря на мою охоту и желание ехать в

Малороссию, я совершенно потеряю все, если удалюсь из Петербурга. Здесь только человеку достигнуть можно чего-нибудь, тут тысяча путей для него; нужно только употребить терпение, с которым можно дожидаться своего» (том 1, стор. 152).

У листі до матері від 3 червня 1830 року Гоголь згадує про свій новий творчий задум:

«Литературные мои занятия и участие в журналах я давно оставил, хотя одна из статей моих доставила мне место, ныне мною занимаемое. Теперь я собираю материалы только и в тишине обдумываю свой обширный труд» (том 1, стор. 157).

Мабуть, ідеться про «Вечори на хуторі біля Диканьки». А затим ізнову переповідає про свою тугу за рідною стороною серед непривітних мурів Петербургу:

«Ночей, как вам известно, здесь нет; все светло и ясно, только что нет солнца. Вот вам описание моего летнего дня. Всячески стараюсь я лучше провести его, но все почти вспоминаю за каждым разом деревню. Воздуху здесь нет настоящего деревенского; весны совсем нельзя заметить; самые растения утратили здесь свой запах, как пересаженные насильственной рукою на неродную им почву; все лето и весна продолжается здесь только три месяца; остальными девятью месяцами управляет деспотическая зима и осень» (том 1, стор. 159).

І от вийшли у світ, засвітилися «Вечори на хуторі біля Диканьки». Першими шанувальниками були друкарі. Вони набирали текст і щирсердо посміхалися. Затим і Олександр Пушкін відгукнувся. У листі до Польового він писав: «Истинно веселая книга... Прочел «Вечора близ Диканьки». Они изумили меня! Вот настоящая веселость, искренняя, непринужденная, без жеманства, без чопорности. А местами какая поэзия! Какая чувствительность!».

Гоголь здобуває відомість серед тогочасних російських літераторів. Особливо прихильний до нього поет Василь Жуковський. Настрій Миколи

Гоголя на піднесенні, дух у збадьорінні. У листі до матері від 21 липня 1831 року читаємо:

«Письма адресуйте ко мне на имя Пушкина, в Царское Село, так: Его высокоблагородию Александру Сергеевичу Пушкину. А вас прошу отдать Н. В. Гоголю» (том 1, стор. 181).

А уже у листі від 19 вересня 1831 року люблячий син зізнається матері:

«...Я прошу вас принять эту небольшую книжку. Она есть плод отдохновения и досужих часов от трудов моих. Она понравилась здесь всем, начиная от государыни...» (том 1, стор. 190).

Потому, через літа а літа, у 1842 році, укладаючи перше зібрання своїх творів, Микола Гоголь напише у передмові про «Вечори на хуторі біля Диканьки»:

«Всю первую часть следовало бы исключить вовсе: это первоначальные ученические опыты, недостойные строгого внимания читателя; но при них чувствовались первые сладкие минуты молодого вдохновения, и мне стало жалко исключать их, как жалко исторгнуть из памяти первые игры невозвратной юности».

Але і Михайло Коцюбинський вважав свою «Харитю» такою собі сірою спробою. Та в тому то й річ, що справжня класика завжди зостається вічною класикою і заворожує душі нових і нових поколінь, а зовсім не зважаючи на авторську оцінку.

Найперше «Вечори...» яскраво засвідчують, як бачиться, як уявляється у душі генія картина національного буття із відстані часової і просторової, поза межами Батьківщини. Буття народу тут ніби уже зупинило свій узвичасний буденний плин, а празниково яскравіє у своїй ніби звершеності. У перейдену реальність уплітається легенда, казка, перекази, повір'я. Що колись було, перейшло, а чи й не було, але промовлене колись словом так і засіло у народній свідомості. Да й передається од покоління до покоління. Саме оте ніби не реальне, але дивовижне і становить неповторну своєрідну барву людського буття.

Коли я перечитую «Вечори...», то кожного разу зі стіп злежаности пам'яті повстають, навертаються спомини і про моє повоєнне дитинство. Скільки я начувався у нашій хаті на хуторі тих дивних переказів од старших. Але аж надто майстерно переповідала їх баба Купчиха, яка переховувалась у нашій хаті від енкаведистів. Я вислуховував усе те, затамувавши подих. І усе здавалося мені, що теє незвичне і насправді відбувається, діється, переходить десь за рікою у густій темені поліських пуц.

А одного літнього вечора, напередодні Івана Купала я потайки вийшов із хати і стежкою понад річкою попрямував до ліска, щоби там опівночі забачити і зірвати чаровладну квітку папороті. Уже і річку через кладку перетнув, як, не сказати б, що страх ізійшов, але думка осінила мене: «А ну ж, коли що станеться зо мною. Мені то однаково, що вже буде. Але як Батько й Мати без мене зостануться?...». І саме ця думка зостановила мене і заставила повернутись назад у хату. А моя затія так і зосталась потаємною незбутою мрією.

А іще я любив спостерігати віддалеки і зблизька, як трактовим шляхом щосереді різнокольоровою урочистою шеренгою із сусідніх сіл якби збадьорений люд рухався до Містечка на ярмарок. За плечима і в руках несли, хто що мав, а бондарі то гарненькі бочечки, діжечки, ряжечки такі філігранні, що не надивуєшся. Котрі узимку то розгонисто мчалися саньми однокінно й парокінно деякі. А поза зимою то оно вози рипіли.

Якось одного похмурого морозяно снігового надвечір'я я сам повертався зі школи від села на хутір. А навстріч мені рухалася піша і саннокінна людська шеренга. Люди поверталися від Містечка із ярмарку. Котрі втішені, а котрі й засмучені. Хіба о тім повідають позустрічні лиця. Серед багатьох інших див у позір мій упала і така картина. Ось гладкою ковзкою дорогою парокінно хвацько несуться довгі спарені сани. А іззаду до них прив'язані й маленькі санчата. І на них стоїть стрункий Іван із нашого класу, що самовільно позоставив школу, як переросток. Сани гонористо відлітають проминально. Я озираюся. Іван стоїть струнва в струнву. Невже також прив'язаний, що й не похитнеться. Подивовано подумаю я. І довго дивитимусь йому незрушно услід.

Аж поки гонористі сани з Іваном на прив'язі не сховаються за першими хатами села. А я іще стоятиму незрушно у загусаючій біло похмурості зимового надвечір'я. І у серці моїм малім бринітиме відчуття дивини і свята.

Кожна повість «Вечорів...» це своєрідна мандрівка у незвичний, часто таємничий світ, де ніби не існує ваготи буденного повсякдення. І ніби незбутості нашої національної не існує. Але при пильнім прочитанні вона угадується. Побут, звичаї, характери українців малюються так рельєфно виразно, якби лине безкінечна пісня народного буття. Зі сторінок «Вечорів...» струменить відчуття, що дух народу іще незборимий, пломеніє і може мати перспективу. Ми спостерігаємо боротьбу добра і зла, сил Божественних і сил від лукавого, що і властиво для процесу існування у цьому світі.

Рядки із українських народних пісень, легенд, переказів до кожної повісті і навіть розділу – це ніби своєрідне запрошення до мандрівки у цей дивний і незвичний художній світ. Наприклад, повість «Сорочинський ярмарок» починається рядками із старовинної легенди:

Мені нудно в хаті жить.
 Ой, вези ж мене із дому,
 Де багацько грому, грому,
 Де гопцюють все дівки,
 Де гуляють парубки!

На відстані художня уява генія обіймає рідні простори, малює з високою поетичністю:

«Как упоителен, как роскошен летний день в Малороссии! Как томительно жарки те часы, когда полдень блещет в тишине и зное и голубой неизмеримый океан, сладострастным куполом нагнувшийся над землей, кажется заснул, весь потонувший в неге, обнимая и сжимая прекрасную в воздушных объятиях своих! На нем ни облака. В поле ни речи. Все как будто умерло; вверху только, в небесной глубине, дрожит жаворонок, и серебряные песни летят по воздушным ступеням на влюбленную землю, да изредка крик чайки или

звонкий голос перепела отдается в степи. Лениво и бездумно, будто гуляющие без цели, стоят подоблачные дубы, и ослепительные удары солнечных лучей зажигают целые живописные массы листьев, накидывая на другие темную, как ночь, тень, по которой только при сильном ветре прыщет золото. Изумруды, топазы, яхонты эфирных насекомых сыплются над пестрыми огородами, осеняемыми статными подсолнечниками. Серые стоги сена и золотые снопы хлеба станом располагаются в поле и кочуют по его неизмеримости. Нагнувшиеся от тяжести плодов широкие ветви черешен, слив, яблонь, груш; небо, его чистое зеркало – река в зеленых, гордо поднятых рамах... как полно сладострастия и неги малороссийское лето!».

Краса і незвичність світу творить незбагненне диво і в душі юнки, яка із батьками здійснює мандрівку у Сорочинці на ярмарок:

«Небо, зеленые и синие леса, люди, возы с горшками, мельницы – все опрокинулось, стояло и ходило вверх ногами, не падая в голубую прекрасную бездну. Красавица наша задумалась, глядя на роскошь вида, и позабыла даже лущить свой подсолнечник, которым исправно занималась во все продолжение пути».

Але не тільки день, а й ніч яка дивна в Україні:

«Знаете ли вы украинскую ночь? О, вы не знаете украинской ночи! Всмотритесь в нее. С середины неба глядит месяц. Необъятный небесный свод раздался, раздвинулся еще необъятнее. Горит и дышит он. Земля вся в серебряном свете; и чудный воздух и прохладно-душен, и полон неги, и движет океан благоуханий. Божественная ночь! Очаровательная ночь! Недвижно, вдохновенно стали леса, полные мрака, и кинули огромную тень от себя. Тихи и покойны эти пруды; холод и мрак вод их угрюмо заключен в темно-зеленые стены садов. Девственные чащи черемух и черешен пугливо протянули свои корни в ключевой холод и изредка лепечут листьями, будто сердясь и негодуя, когда прекрасный ветреник – ночной ветер, подкравшись мгновенно, целует их. Весь ландшафт спит. А вверху все дышит, все дивно, все торжественно. А на душе и необъятно, и чудно, и толпы серебряных видений стройно возникают в

ее глубине. Божественная ночь! Очаровательная ночь! И вдруг все ожило: и леса, и пруды, и степи. Сыплется величественный гром украинского соловья, и чудится, что и месяц заслушался его посреди неба... Как очарованное, дремлет на возвышении село. Еще более, еще лучше блестят при месяце толпы хат; еще ослепительнее вырезаются из мрака низкие их стены. Песни умолкли. Все тихо. Благочестивые люди уже спят. Где-то только светятся узенькие окна. Перед порогами иных только хат запоздалая семья совершает свой поздний ужин».

І ще й далі:

«И через несколько минут все уже уснуло на селе; один только месяц так же блистательно и чудно плыл в необъятных пустынях роскошного украинского неба. Так же торжественно дышало в вышине, и ночь, Божественная ночь, величественно догорала. Так же прекрасна была земля в дивном серебряном блеске; но уже никто не упивался ими; все погрузилось в сон. Изредка только прерывалось молчание лаем собак, и долго еще пьяный Каленик шатался по уснувшим улицам, отыскивая свою хату» (повість «Майська ніч...»).

До речі, образ холодного небесного світила, як символ чогось таємничого і містичного, зустрічаємо не тільки у «Вечорах...», а й в інших творах Миколи Гоголя, і в петербурзьких повістях також.

«Чудно блещет **месяц!** Трудно рассказать, как хорошо потолкаться в такую ночь между кучею хохочущих и поющих девушек и между парубками, готовыми на все шутки и выдумки, какие может только внушить весело смеющаяся ночь» (повість «Ніч перед Різдвом»);

«Еще ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; **месяц** один только заглядывал в них украдкою, как бы вызывая принаряжавшихся девушек выбежать скорее на скрипучий снег...» (повість «Ніч перед Різдвом»);

«Тихо светит по всему миру: то **месяц** показался из-за горы. Будто домасскою дорогою и белою, как снег, кисеєю попрыл он гористый берег Днепра, и тень упала еще далеко в чашу сосен» (повість «Страшна помста»).

Але хіба тільки в Гоголя – у багатьох українських класиків. Через століття образ місяця, місячного сяєва символічно забринить у прекрасній прозі Тодося Осьмачки.

Здавалося б, що серед такої розкішної природи під небесами мало б щасливо переходити і життя вільних людей. Отаких, як оцей запорожець із минулого:

«Гуляка, и по лицу видно! Красные, как жар, шаровары, синий жупан, яркий цветной пояс, при боку сабля и люлька с медною цепочкою по самые пяты – запорожец, да и только! Эх, народец! Станет, вытянется, поведет рукою молодецкие усы, брякнет подковами и – пустится! Да ведь как пустится: ноги отплясывают, словно веретено в бабьих руках; что вихорь, дернет рукою по всем струнам бандуры и тут же, подпершись в боки, несется вприсядку; зальется песней – душа гуляет!... Нет, прошло времечко: не увидать больше запорожцев!» (повість «Запропаща грамота»).

Так. Справді наче безповоротно минулися давні часи. І тільки незгасна пам'ять крізь століття у періодах бадьорить народний дух й ізроджує хистку надію.

Уже перші твори Миколи Гоголя засвідчили нову одмінну в тогочасній літературі якість, коли ідеться про повноту зображення людини і світу. Присутність лукавого повсякчас переслідуює людську душу, її стани, усі заміри і вчинки людини.

«Но в самое то время, когда кузнец готовился быть решительным, какой то злой дух проносил пред ним смеющийся образ Оксаны, говорившей насмешливо: «Достань, кузнец, царицыны черевики, выйду за тебя замуж!». Все в нем волновалось, и он думал только об одной Оксане» (повість «Ніч перед Різдвом»).

Лице лукавого многолике. Ось у яким вигляді постає це лукаве плем'я перед героєм повісті «Запропаща грамота»:

«Дрожь бы проняла крещеного человека при одном виде, как высоко скакало бесовское племя. На деда, несмотря на весь страх, смех напал, когда

увидел, как черти с собачьими мордами, на немецких ножках, вертя хвостами, увивались около ведьм, будто парни около девушек, а музыканты тузили себя в щеки кулаками, словно в бубны, и свистали носами, как в волторны. Только завидели деда – и турнули к нему ордою. Свиные, собачьи, козлиные, дрофиные, лошадиные рыла – все повытягивались и вот так и лезут целоваться».

А хіба ж не у схожій подобизні малює народна уява видиму поставу того, хто невидимо поміж ними повсякчас вештається. Ізгадалося. Як розказував мені наш хуторянин Омелько, коли спекотного літнього дня на сіножатці понад річкою свій товар пас, отаку придибенцію. Що пристав був невідчепно до нього знаменитий на цілу округу відьмар Шевчик. Щоби Омелько від нього відьмарство перейняв. Бо як не передасть той відьмарства нікому, то умерти не зможе. «Озьми та й озьми од мене відьмарство» – усе приставав Шевчик навриписто. Омелько укінці вже і згоду дав. Да й став Шевчик його напучувать, що робить має. Найперше, каже, глибокої темної ночі ти маєш піти на Майданне роздоріжжя, де фігура стоїть. Чекати треба довго. А потому сходитимуться до тебе отакі от. Хто з хвостиками, хто з ратичками, а на лице усі різні також – у того собаче, у того козяче, а в того і впізнати яке. І з усіма ти маєш поручкатися. «О, діду, не хочу вашого відьмарства, щоби я із такою нечистотою да ще й ручкався!» – твердо одказав Омелько. Перехрестився, і відстав од нього Шевчик.

У перших творах Миколи Гоголя також бринять інтонації співчуття до людини. Усамперед до людини зневаженої і відторгнутої. Згодом цей мотив могутньо заструменить у всій творчості нашого генія. І ця творчість матиме вражаючий вплив на світовий літературний процес і надасть імпульс гуманістичному спрямуванню у культурі.

Людина і у сучасному світі потребує співчуття і допомоги. Але чи завжди можна допомогти людині. При думці о тім ізнов наближаються, біжать, ясніють останні рядки першої повісті Гоголя «Сорочинський ярмарок»:

«Не так ли и радость, прекрасная и непостоянная гостья, улетает от нас, и напрасно одинокий звук думает выразить веселье? В собственном эхе слышит уже он грусть и пустыню и дико внемнит ему. Не так ли резвые други бурной и вольной юности, поодиночке, один за другим, теряются по свету и оставляют, наконец, одного старинного брата их? Скучно оставленному! И тяжело и грустно становится сердцу, и нечем помочь ему».

У повісті «Страшна помста» є вирізнявана картина. Як у місті Глухові старий бандурист при зібранні народу переповідає вражаючу легенду, в основі якої а усе той же повторюваний мотив Біблійної історії про братовбивство. Заздрощі, помста і непростення призводять до жахливої трагедії цілого роду. Притчево і символічно звучить мотив самопоїдання. Вислухавши сумний переспів бандуриста, люди доокола замислились.

Але і сьогодні прочитання Гоголевої повісті заставляє замислитись над нашою історією і сучасністю. Українцям властиво замислюватись і шукати причин бід наших, усамперед причин зовнішніх. На жаль, уроки історії не завжди навчають нас. І ті ж самі помилки і прорахунки у множині повторюються в нових часах і ситуаціях. А що вже говорити про внутрішнє удосконалення особи і громади.

Із перших сторінок заяснів, вирізвився неперевершений, незрівнянний на той час Гоголь, як тонкий психолог, що глибоко ояснено відчуває природу людини, душу світу, внутрішній зв'язок між речами, явищами і станами світобудови.

«На всех лицах, куда ни взгляни, виден был праздник» (повість «Ніч перед Різдвом»).

Іронія Гоголя інколи тиха, наче поблажива. Ось і в царських палатах українець, коваль, виявляє свій характер і свою споглядальницьку суть.

«Сколь, однако ж, не удивительны сии малевания, но эта медная ручка, – продолжал он, подходя к двери и щупая замок, – еще большего достойна удивления. Эх какая чистая выделка! Это все, я думаю, немецкие кузнецы, за самые дорогие цены делали...» (повість «Ніч перед Різдвом»).

Це як і до мого слуху у початку сімдесятих років минулого століття дійшло переповідання. Як видатний кінорежисер Сергій Параджанов добився прийому аж до першого секретаря Петра Шелеста. При вході у кабінет став знаменитий кінорежисер, що до нього самий Фелліні листи писав, ручки до клямки у дверях розглядувать, прискіпливо. Аж Петро Шелест теє завважив:

– А чо' ви так пильно ручки да клямки розглядуєте?

На що Сергій Параджанов одповів:

– А я їх розглядаю, як естет.

Але у наступних рядках уже бринять і дошкульніші ніби іронічні інтонації, коли портрет цариці малюється:

«...Сидит сама, в золотой короне, в серой новехенькой свитке, в красных сапогах, и золотые галушки ест».

Ураз і портрет цариці із Шевченкової поеми «Сон» зринув. «А диво-цариця, Мов та чапля меж птахами, Скаче, бадьориться».

Й іще ізгадалось. Як Мати наші, коли уже паралізовані були, зболені, а потішливо переповідали мені отаку бувальщину. Що був покликаний до царської армії один молодик із нашого села. А тогді воякові у царськім війську при якійсь то нагоді і оцю фразу треба було повторить: «Цариця-імператриця». Земляк той наш фальшував чи притаювався на язык. Й отако вимовляв: «Цариця-імперепелиця».

Старшина підступивсь до нього да й каже грізно:

– Ану, повтори правильно «Цариця-імператриця».

Землячок наш щічки важно надме, а промовить одне й те ж:

– Цариця-імперепелиця...

Старшина іще грізніше:

– Ану, повтори правильно!

Молодик наш знай одне:

– Цариця-імперепелиця!

Так і не добивсь той старшина од нього нічого.

А у селі потому до того чоловіка прізвисько приклеїлось Імперепелиця.

Якщо кажуть, що мова – це душа народу, то у мові «Вечорів...» наскрізь бринить українська душа Гоголя. І хоч написані вони, як і усі інші твори письменника, ніби мовою іншого сусіднього народу, тільки пересипані окремими яскравими українськими слівцями та уривками із народних пісень та легенд, але увесь лад мовлення, синтаксис, структура абзаців і речень виразно засвідчують, що це говорить, промовляє українська душа.

По-моєму, перекладати Гоголя сучасною українською мовою не просто, зважаючи і на його геніальність. І я довго думав о тім, коли підступавсь до цієї праці. Подавати листи і уривки з творів письменника в перекладі українською мовою чи в оригіналі. І нехай вибачать мені читачі, але я не зважився на переклад, побоюючись усамперед примітивізації Гоголя.

Написалось, та й ізнов ізгадалось. Як говорив мені якимсь один мій львівський однокурсник. А нащо перекладать сучасною українською мовою «Слово про Ігорів похід». Це ж бо наша давня мова.

Окрилений, можливо, успіхом першої книжки «Вечорів...», Гоголь працює над книжкою другою. Його інтерес до минулого рідного краю не згасає, а, схоже, посилюється. У листі до сестри Марії Василівни Гоголь від 19 вересня 1831 року він пише, уточнює своє прохання:

«У меня есть к тебе просьба. Ты помнишь, милая, ты так хорошо было начала собирать малороссийские сказки и песни, и, к сожалению, прекратила. Нельзя ли возобновить это? Мне оно необходимо нужно. Еще прошу я здесь же маменьку, если попадутся где старинные костюмы малороссийские, собирать все для меня. Если владельцы будут требовать за них дорого, пишите ко мне, я постараюсь собрать и выслать нужные деньги. Я помню очень хорошо, что один раз в церкви нашей мы все видели одну девушку в старинном платье. Она, верно, продаст его. Если встретите где-нибудь у мужика старинную шапку или платье, отличающееся чем-нибудь необыкновенным, хотя бы даже оно было изорванное, приобретайте. Также нынешний мужской и женский костюм, только хороший и новый. Все это складывайте в одном сундуке или чемодане,

и при случае, когда встретится оказия, можете переслать ко мне. Но так как это не к спеху, то вам будет довольно времени для собирания. А сказки, песни, происшествия, можете посылать в письмах или небольших посылках» (том 1, стор. 191).

Прохання було виконане.

А вже у листі до О. С. Данилевського від 10 березня 1832 року Микола Гоголь повідомляє:

«Посылаю тебе вторую книжку «Вечеров» и, на удачу, «Онегина...». Если тебе что нужно прислать, то пиши смело, хотя и не случится у тебя денег. Все тебе будет выслано. Мы люди свои, после сочтемся. Твой Гоголь» (том 1, стор. 207).

У відлученні од рідного краю в душі Миколи Гоголя запульсувало і на ціле життя сформувалось оте шляхетне відчуття земляцтва. А хіба ж не таке щемне відчуття єднає українську душу і нині по усіх світах.

У далекій північній столиці імперії Гоголь все марить рідними краєвидами і готується у радісну мандрівку додому. О тім незрівнянним он як тішитися подумки у листі до того ж О. С. Данилевського від 15 березня 1832 року:

«А в июле месяце, если бы тебе вздумалось заглянуть в Малороссию, то застал бы и меня, лениво возвращающегося с поля от косарей, – или беззаботно лежащего под широкой яблоней, без сюртука, на ковре, возле ведра холодной воды со льдом, и проч. Приезжай!» (том 1, стор. 216).

Й іншого свого соученика М. Я. Прокоповича уже із дороги за 30 верст од Москви у листі від 8 липня 1832 року також запрошує у Василівку:

«Вот тебе маршрут: из Нежина в Прилуки, из Прилук в Пирятин, из Пирятина в Лубны, из Лубен в Миргород, из Миргорода на село Устивицу в местечко Яреськи, а из Яресек всякий укажет тебе дорогу на Каменецкий мост в деревню Васильевку или Яновщину» (том 1, стор. 217).

Гоголь їде із Петербургу у Василівку через Москву. У Москві знайомиться із тогочасними діячами культури – Погодіним, Максимовичем, Щепкіним, Загоскіним, Аксаковим та ін. Перша зустріч із Михайлом Максимовичем

поклала початок довготривалій дружбі двох видатних українців. Це було дуже плідне побратимство. Обох поєднувала зацікавленість до історії рідного краю, любов до народної творчості, і над усе – любов до української пісні.

Наближення у дорозі до рідної коханої сторони завжди сповнює душу тремкими передчуттями. Ось що пише про свою мандрівку Гоголь поетові Іванові Дмитрієву:

«Мне кажется, я вижу вас, нашего патриарха поэзии, в ту самую минуту, когда вы радушно протянули руку еще неизвестному и не доверяющему себе автору...

В дороге занимало меня одно только небо, которое, по мере приближения к югу, становилось синее и синее. Мне надоело серое, почти зеленое северное небо, так же как и те однообразно-печальные сосны и ели, которые гнались за мною по пятам от Петербурга до Москвы...».

Та краса краю, що біжить, несеться навстріч мандрівникові, контрастує із вбогістю простих поселян:

«Чего, казалось бы, не доставало этому краю! Полное, роскошное лето!... А народ беден...» (том 1, стор. 219).

Але граничною довірою, відчуттям земляцтва, як до однодумця, сповнений лист до Михайла Максимовича уже із Петербургу від 12 грудня 1832 року:

«Я думаю, вы, земляче, порядочно меня браните, что я до сих пор не откликнулся к вам? Ваша виньетка меня долго задерживала (ідеться про видання книги українських пісень. – А. К.). Тот художник, малоросс в обоих смыслах, про которого я вам говорил и который смог бы сделать национальную виньетку, пропал как в воду, и я до сих пор не могу его отыскать. Другой, которому я поручил, наляпал каких-то чухонцев, и так гадко, что я посоветился вам посылать. О, Русь! Старая рыжая борода! Когда ты поумнеешь? Однако ж жаль, что наши песни будут без виньетки; еще более жаль, если я вас задержал этим.

Как же вы поживаете? Можно ли надеяться мне вашего приезде нынешней зимой сюда? А это было бы так хорошо, как нельзя лучше. Я до сих пор не

перестал досадовать на судьбу, столкнувшую нас мельком на такое короткое время. Не досталось нам ни покалякать о том, о сем, ни помолчать, глядя друг на друга. Посылаю вам виршу, говоренную запорожцами, и розстаюсь с вами до следующего письма.

Н. Гоголь

Поклонитесь от меня, когда увидите, Щепкину. Посылаю поклон также земляку, живущему с вами, и желаю ему успехов в трудах, так интересных для нас (ідеться про О. М. Бодянського, який був тоді студентом університету у Москві і жив у Максимовича в ботанічному саду) (том 1, стор. 230–231).

А у листі до того ж Михайла Максимовича від 2 липня 1833 року бринять іще довірливіші інтонації:

«Жаль мне очень, что вы хвораете. Бросьте в самом деле кацапию, да поезжайте в гетманщину. Я сам думаю то же сделать и на следующий год махнуть отсюда. Дурни мы, право, как разсудить хорошенько! Для кого и чему мы жертвуем всем? Едем! Сколько мы там насобираем всякой всячины! Все выкопаем! Если вы будете в Киеве, то отыщете экс-профессора Белоусова (колишній наставник Гоголя в гімназії. – А. К.): этот человек будет вам очень полезен во многом, и я желаю, чтоб вы с ним сошлись. Итак, вы поймаете еще в Малороссии осень, благоухающую, славную осень, со своим свежим, неподдельным букетом. Счастливы вы; я живу здесь среди лета и не чувствую лета! Душно, а нет его. Совершенная баня; воздух хочет уничтожить, а не оживить.

Не знаю, напишу ли я что-нибудь для вас. Я так теперь остыл, сделался такой прозой, что не узнаю себя. Вот скоро будет год, как я ни строчки. Как ни принуждаю себя, нет, да и только...

...Хотелось бы мне очень, вместо пера, покалякать с вами языком, да этот год мне никак нельзя отлучиться из Петербурга. Итак, будьте здоровы и не забывайте земляка, которому будет подарком ваша строка. Прощайте.

Ваш Н. Гоголь (т. 1, стор. 253–254).

У віддаленні від коханої сторони художня свідомість Гоголя у своїм безперервним закинутим пульсуванні поринає до витоків, до джерел, осягає основи буття рідного народу. Де причини усіх наших бід і нещастя, нашої неволі. А було ж колись. І наш край ізроджував славетних лицарів свободи.

Так із'являється, спалахує, ясніє знаменита повість «Тарас Бульба». Через образ полковника Тараса Бульби окреслюється, простежується історія краю у найбільш драматичний період народного буття:

«Бульба был упрям страшно. Это был один из тех характеров, которые могли возникнуть только в тяжелый XV век на полукочующем углу Европы, когда вся южная первобытная Россия, оставленная своими князьями, была опустошена, выжжена дотла неукратимыми набегами монгольских хищников; когда, лишившись дома и кровли, стал здесь отважен человек; когда на пожарищах, в виду грозных соседей и вечной опасности, селился он и привыкал глядеть им прямо в очи, разучившись знать, существует ли какая боязнь на свете; когда бранным пламенем обьялся древле мирный славянский дух и завелось козачество – широкая, разгульная замашка русской природы, – и когда все поречья, перевозы, прибрежные пологие и удобные места усеялись козаками, которым и счету никто не ведал, и смелые товарищи их были вправе отвечать султану, пожелавшему знать о числе их: «Кто их знает! У нас их раскидано по всему степу; что байрак, то козак» (что маленький пригорок, там уже и козак). Это было, точно, необыкновенное явление русской силы: его вышибло из народной груди огниво бед».

Вражає глибоке і точне проникнення художника крізь часову просторінь у побит козаків:

«Ночь еще только обняла небо, но Бульба всегда ложился рано. Он развалился на ковре, накрылся бараньим тулупом, потому что ночной воздух был довольно свеж и потому что Бульба любил укрыться потеплее, когда был дома. Он вскоре захрапел, и за ним последовал весь двор; все, то что лежало в разных его углах, захрапело и запело; прежде всего заснул сторож, потому что более всех напился для приезда паничей...

Месяц с вышины неба давно уже озарял весь двор, наполненный спящими, густую кучу верб и высокий бурьян, в котором потонул частокол, окружавший двор».

Не спала тільки мати.

«Одна бедная мать не спала. Она приникла к изголовью дорогих сыновей своих, лежавших рядом, она расчесывала гребнем их молодые, небрежно всколоченные кудри и смачивала их слезами; она глядела на них вся, глядела всеми чувствами, вся превратилась в одно зрение и не могла наглядеться. Она вскормила их собственной грудью, она возрастила, взлелеяла их – и только на один миг видит их перед собою. «Сыны мои, сыны мои милые! Что будет с вами? Что ждет вас?» – говорила она, и слезы остановились в морщинах, изменивших ее когда-то прекрасное лицо. В самом деле она была жалка, как всякая женщина того удалого века. Она миг только жила любовью, только в первую горячку страсти, в первую горячку юности, и уже суровый прельститель ее покидал для сабли, для товарищей, для бражничества. Она видела мужа в год два-три дня, и потом несколько лет о нем не бывало слуху. Да и когда виделась с ним, когда они жили вместе, что за жизнь ее была? Она терпела оскорбления, даже побои; она видела из милости только оказываемые ласки, она была какое-то странное существо в этом сборище безженных рыцарей, на которых разгульное Запорожье набрасывало суровый колорит свой. Молодость без наслаждения мелькнула перед нею, и ее прекрасные свежие щеки и перси без лобзаний отцвели и покрылись преждевременными морщинами. Вся любовь, все чувства, все, что есть нежного и страстного в женщине, все обратилось у ней в одно материнское чувство. Она с жаром, с страстью, с слезами, как степная чайка, вилась над детьми своими».

У світовій культурі подибуємо багато видатних мистецьких творів, що в них зображено матір, як берегиню роду людського. Процитована щойно картина із ряду тих світових взірців. І вона має зворушувати усе нові й нові покоління, як також і частка нашої історії.

А погляньмо, вслухаймося лишень, як сини із матір'ю (назавжди!) прощаються:

«– Теперь благослови, мать, детей своих! – сказал Бульба. – Моли Бога, чтобы они воевали храбро, защищали бы всегда честь лыцарскую, чтобы стояли всегда за веру Христову, а не то – пусть лучше пропадут, чтобы и духу их не было на свете! Подойдите, дети, к матери: молитва материнская и на воде и на земле спасает».

Подивовує, а й зачудовує дивовижна властивість художнього генія крізь просторову і часову далечінь як поетично ясно і прозоро проглядувати картину українського степу:

«Солнце выглянуло давно на расчищенном небе и живительным теплотворным светом своим облило степь. Все, что смутно и сонно было на душе у козаков, вмиг слетело; сердца их вострепнулись, как птицы.

Степь, чем далее, тем становилась прекраснее. Тогда весь юг, все то пространство, которое составляет нынешнюю Новороссию, до самого Черного моря, было зеленою девственною пустынею. Никогда плуг не проходил по неизмеримым волнам диких растений. Одни только кони, скрывавшиеся в них, как в лесу, вытоптывали их. Ничего в природе не могло быть лучшего. Вся поверхность земли представлялась зелено-золотым океаном, по которому брызнули миллионы разных цветов. Сквозь тонкие, высокие стебли травы сквозили голубые, синие и лиловые волошки; желтый дрок выскакивал вверх своею пирамидальною верхушкою; белая кашка зонтикообразными шапками пестрела на поверхности; занесенный Бог весть откуда колос пшеницы наливался в гуще. Под тонкими их корнями шнырями куропатки, вытянув свои шеи. Воздух был наполнен тысячью разных птичьих свистов. В небе неподвижно стояли ястребы, распластав свои крылья и неподвижно устремив глаза свои в траву. Крик двигавшейся в стороне тучи диких гусей отдавался Бог весть в каком дальнем озере. Из травы поднималась мерными взмахами чайка и роскошно купалась в синих волнах воздуха. Вот она пропала в вышине и

только мелькает одною черною точкою. Вон она перевернулась крылами и блеснула перед солнцем... Черт вас возьми, степи, как вы хороши!...».

Степ мимовільно бере у свої обійми козаків:

«А между тем степь уже давно приняла их всех в свои зеленые объятия, и высокая трава, обступивши, скрыла их. И только козачьи черные шапки одни мелькали между ее колосьями».

Але яке це незрівнянно прекрасне явище – вечоріння у степу. Художній геній крізь століття своїм прозірливим проглядуванням наближає до нас он яку поетичну картину:

«Вечером вся степь совершенно переменялась. Все пестрое пространство ее охватывалось последним ярким отблеском солнца и постепенно темнело, так что видно было, как тень перебегала по нем, и она становилась темно-зеленою; испарения подымались гуще, каждый цветок, каждая травка испускала алебру, и вся степь курилась благовонием. По небу, изголуба – темному, как будто исполинскою кистью наляпаны были широкие полосы из розового золота...».

Ізнов ізгадалося. Як після більшовицького перевороту котрийсь із роду баронів Фельц Файнів із Асканії Нової опинився у великому західному місті. Да й сказав був не тільки у думках, а і вголос: «А що це за житка без степу. Коли за домами тут ні сходу, ані заходу сонця не видно». Да й із туги великої, може, також потому і не набувся, не затримався довго на цім світі.

Роки і століття нестримно і невтримно несуться над нашою зеленою плянетою, війни і буревії проносяться над нею, часто руйнуючи первісне лице землі, вітер пагорби вівітрює, розвіює, і вода камінь точить. Але нема лютішого поруйновника над людину. І зважаючи навіть на могутню властивість природи заліковувати свої рани, ми все одно повинні замислитись. Що стоїмо над прірвою. Про це часто при нагоді говорять.

Перечитуючи Миколу Гоголя, ніби бачиш прекрасне лице українського степу, яким він був століття а століття тому. Окрім зачудування незрівнянно поетичними картинами, це мало би й думку будити і почуття відповідальності

ізроджувати. Як оберігати рідну землю від нових непередбачуваних поруйнацій.

Картину Запорозької Січі посягалися відтворити, описати багато літераторів у різні часи. Та незрівнянною є картина, намальована художнім генієм Гоголя:

«Наконец они миновали предместье и увидели несколько разбросанных куреней, покрытых дерном или, по-татарски, войлоком. Иные уставлены были пушками. Нигде не видно было забора или тех деревянных домиков с навесами на низеньких деревянных столбиках, какие были в предместье. Небольшой вал и засека, не хранимые решительно никем, показывали страшную беспечность. Несколько дюжих запорожцев, лежавших с трубками в зубах на самой дороге, посмотрели на них довольно равнодушно и не сдвинулись с места... Везде, по всему полю, живописными кучами пестрел народ. По смуглым лицам видно было, что все они были закалены в битвах, испробовали всяких невзгод. Так вот она, Сечь! Вот то гнездо, откуда вылетают все те гордые и крепкие, как львы! Вот откуда разливается воля и козачество на всю Украину!».

Відчуття тих давніх змагань за волю крізь віки у зіставлюванні із підневільницькою реальністю будить, ізроджує у душі Миколи Гоголя ностальгію і смуток. Оповідач із повісті о тім, як посварився Іван Іванович Перерепенко з Іваном Никифоровичем Довгочхуном, у кінці твору резюмує:

«Опять то же поле, местами изрытое, черное, местами зеленеющее, мокрые галки и вороны, однообразный дождь, слезливое без просвету небо. – Скучно на этом свете, господа!».

А ніби сама душа генія у ностальгійнім зітханні зронює останню фразу. І рядки іншого нашого генія на спомин ідуть, наближаються: «Славних прадідів великих Правнуки погані!». А й в інших Шевченкових творах мотив нашої незбутості заструменів надивовижу правдиво, відверто і виразно. У тому ж вірші «Гоголю», наприклад:

Всі оглухли – похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Богилова, брате...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різницю
Москалеві...

Із вірша віє, виразно проступає, окреслюється глибинне внутрішнє відчуття душі Гоголя. А й спорідненість душ обох наших геніїв проступає.

Та пощо говорить. Крізь роки і століття аж дотепер мотив нашої незбутості тугою і болем переходить не через одне правдиве і праведне серце, розростаючись думами і розмислами. Про гріхи наші і гріхи наших предків. Як вони тяжіють над новими і усе новими поколіннями.

Ах, але і оця усесвітова наче туга за ізникаючими знаками і закутками перейдених часів. І настроїй такий сіється, снується на всі часи. Ізнов Вергілієве ізгадується: «Перший найкращий для нещасного роду людського день проминув...».

«Я очень люблю скромную жизнь тех уединенных владельцев отдаленных деревень, которых в Малороссии обыкновенно называют старосветскими, которые, как дряхлые живописные домики, хороши своею пестротой и совершенною противоположностью с новым гладеньким строением, которого стен не промыл еще дождь, крыши не покрыла зеленая плесень и лишенное

щекатурки крыльцо не выказывает своих красных кирпичей. Я иногда люблю сойти на минуту в сферу этой необыкновенно уединенной жизни, где ни одно желание не перелетает за частокол, окружающий небольшой дворик, за плетень сада, наполненного яблонями и сливами, за деревенские избы, его окружающие, пошатнувшиеся на сторону, осененные вербами, бузиной и грушами. Жизнь их скромных владельцев так тиха, что на минуту забываешься и думаешь, что страсти, желания и беспокойные порождения злого духа, возмущающие мир, вовсе не существуют и ты их видел только в блестящем, сверкающем сновидении».

Це початок повісті «Старосвітські поміщики».

Перейшли перед зором рядки, й ізнов спогадалося. Як ходив я малим у школу із хутора до сусіднього села. Іду бувало самий ранньою осінню сільською вулицею. А навпроти Михасьового Петра і зостановлюсь. Над самою вулицею садок густий розрісся, аж старі штахети його не стримують. Не садок, а суцільна пуща, що крізь неї і латочка Петра Михасьового хати не проглядається, не ясніє. І таємничим уявлялося, бачилося мені людське життя серед отакої пущі, куди, може, і жодний більшовик не зникає.

Коли улітку я пас товар на Наталії, то таким загадковим, недосяжним для стороннього ока бачилося, уявлялося мені іще людське життя на Вовковому хуторі, отороченому високими соснами золоторясними. Аж то одного молодого літнього дня 1952 року наїхало підводами сила-силенна більшовиків. Да й стали розкидати Вовковиї хати. Оно кулики зі стріхи з шелестом летять. Вовки зі своїми вовчятами розбіглися по світу. А сосни золоторясні потому повирізували.

Через роки а десятиліття якось лучалося мені переходити вулицею села моїх шкільних літ. Де був колись тінистий сад, ясніла гола латка. Зіпершись на штахети, стояв майже дев'яностолітній Петро Михасьовий. І переповідав комусь із молодших сельчан біблійну істину. Як переходять людські роди. Зупинився і я. І думка у місці отім про Гоголя снувалася.

Наш час – це час великих широкомасштабних поруйнацій. Особливо на наших теренах. Де все на те і могутньо спрямоване. «Ціль ця да яр ця». Павло Тичина. Хочай би по містах, а хочай би і по селах . Те саме і по хуторах.

Зневажується, вивітрюється, розсіюється історична пам'ять народу, із наших краєвидів ізникають, відходять у небуття примітні поетичні знаки минулого. У попелища потають старовинні храми, у шаленім агресивнім темпі вирубуються ліси, міські парки, давні гаї і діброви, з овиду одна за одною ізникають хутірські хати. Й усе таке інше, що мало би утримувати, врівноважувати, упевнювати, злагіднювати нашу сутність в осяганні неперобутності традицій.

Горе позоставленому. Свідомість моя безсила призвичаїтись до такого шаленства, неспроможна уже адаптуватись у новій реальності. Я тільки чую, як ізсередины мойого єства пульсує, струменить відчуття власної зайвості, непотрібності у цьому світі. І тоді думка моя ізнов повертається до Гоголя.

* * *

А якою чутливою була душа Миколи Гоголя не тільки до рідних краєвидів, але і до своєї родини. Він любляче і ніжно опікувався сестрами. Двоє із них Анну і Єлисавету влаштував у Петербурзі вихованками у Патріотичний Інститут. В основі уявлень письменника про виховання бринять християнські мотиви. Найважніше – це пробудити у людській душі любов до істини і добродіяння.

Вслухайтєся у щирю розмову сина із матір'ю у листі від 2 жовтня 1833 року:

«В другом письме вы сожалеете, что дети не учатся музыке. Не беспокойтесь об этом, моя бесценная маменька! Будьте уверены, что я не пощажу ничего, чтобы доставить им все нужное. Все приятные искусства, необходимые для девиц, будут им внушены.

Сделайте милость, моя бесценная маменька, воспитывайте таким образом Олю. – Отдадите от нее девичью, чтобы она никогда туда не заходила. Велите ей быть неотлучно при вас. Лучше нет для девицы воспитания, как в глазах

матери, а особенно такой, как вы. Пусть она спит в вашей комнате. Вечеру нельзя ли вам так завести, чтобы все сидели вместе за одним столом: вы, сестра, Павел Осипович и она, и каждый занимался бы своим. Давайте ей побольше занятий; пусть она занимается теми же делами, что и большие; давайте ей шить не лоскутки, а нужные домашние вещи; поручите ей разливать чай... Ради Бога, не пренебрегайте этими мелочами. Знаете ли вы, как важны впечатления детских лет? то, что в детстве только хорошая привычка и склонность, превратится в зрелых годах в добродетель. Внушите ей правила религии. Это фундамент всего. – Это немного тоже сделает добра, если она будет беспрестанно ходить в церковь. Там для дитяти тоже все не понятно: ни язык, ни обряды. Она привыкнет на это глядеть, как на комедию, но вместо всего этого говорите, что Бог все видит, все знает, что она ни делает. Говорите ей поболее о будущей жизни, опишите всеми возможными и нравящимися для детей красками те радости и наслаждения, которые ожидают праведных, и какие ужасные, жестокие муки ждут грешных... Нужно сильно потрясти детские души, и тогда они надолго сохранят все прекрасное... Я испытал это на себе... Я помню: я ничего сильно не чувствовал, я глядел на все, как на вещи, созданные для того, чтобы угождать мне. Никого особенно не любил, выключая только вас, и то только потому, что сама натура вдохнула это чувство. На все я глядел бесстрастными глазами; я ходил в церковь потому, что мне приказывали, или носили меня; но стоя в ней, я ничего не видел, кроме риз, попа и противного ревеня дьячков. Я крестился потому, что видел, что все крестятся. Но один раз – я живо, как теперь, помню этот случай – я просил вас рассказать мне о Страшном суде, и вы мне, ребенку, так хорошо, так понятно, так трогательно рассказали о тех благах, которые ожидают людей за добродетельную жизнь, и так разительно, так страшно описали вечные муки грешных, что это потрясло и разбудило во мне всю чувствительность, это заронило и произвело впоследствии во мне самые высокие мысли...

... Я вижу яснее и лучше многое, нежели другие. В немногие годы я много узнал, особенно по этой части. Я исследовал человека от его колыбели до

конца, и от этого ничуть не счастливее. У меня болит сердце, когда я вижу, как заблуждаются люди. Толкуют о добродетели, о Боге, и между тем не делают ничего. Хотел бы, кажется, помочь им, но редкие, редкие из них имеют светлый природный ум, чтобы увидеть истину моих слов» (том 1, стор. 259–261).

Аяк. Чутлива душа, що до істини наблизилась, в істині перебуває, завжди своє проглядування світу і ближнім посягається передати. Свою месійність у тім вбачаючи.

А між тим зативована думка молодого Миколи Гоголя із холодного похмурого Петербургу крізь простори імперії лине до рідних краєвидів. Молода уява розтинає і товщу часового простору, простуючи до джерел національного буття. Стан душі нашого генія у цей період виразно ояснюють все ті ж листи.

Ізнов до Михайла Максимовича від 9 листопада 1833 року:

«Если б вы знали, какие со мною происходили страшные перевороты, как сильно растерзано все внутри меня! Боже, сколько я пережил, сколько перестрадал! Но теперь я надеюсь, что все успокоится, и я буду снова деятельный, движущийся. Теперь я принялся за историю нашей единственной, бедной Украины. Ничего так не успокаивает, как история. Мои мысли начинают литься тише и стройнее. Мне кажется, что я напишу ее, что я скажу много того, чего до меня не говорили.

Я очень порадовался, услышав от вас о богатом присовокуплении песен и собрания Ходаковского. Как бы я желал теперь быть с вами и пересмотреть их вместе, при трепетной свече, между стенами, убитыми книгами и книжною пылью, с жадностью жида, считающего червонцы! Моя радость, жизнь моя песни! Как я вас люблю! Что все черствые летописы, в которых я теперь роюсь, пред этими звонкими, живыми летописями!..

...Вы не можете представить, как мне помогают в истории песни. Даже не исторические, даже похабные; они все дают по новой черте в мою историю, все разоблачают яснее и яснее, увы! прошедшую жизнь и, увы! прошедших людей...» (том 1, стор. 262–264).

Душа Миколи Гоголя тепер перебуває, розкошує у стихії української народної пісні.

У листі до матері від 22 листопада 1833 року звучить, повторюється одне і те ж настійне прохання:

«Во-первых, прежде всего я должен благодарить вас за посылку: сестру за песни...

...Сделайте большое одолжение, если отыщете подобные той тетради с песнями, которые, я думаю, более всего водятся в старинных сундуках между старинными бумагами у старинных попов или у потомков старинных попов...

Песни, я советую вам, если будете присылать, то давайте им вид тетради или книги. Для этого непременно нужно какую-нибудь пришить к ним обертку из цветной бумаги. Потому что чиновники, служащие в почтамте, очень глупы и никак не могут отличить песен или другого чего-нибудь от деловой казенной бумаги. Также писем не кладите во внутрь посылки, чтобы не давать им поводу к привязкам. Если какие-нибудь попадутся вам старые рукописи, вы тотчас велите им сделать обертку» (том 1, стор. 264–265).

Мрія письменника лине до місця, де відбувалася, утверджувалася наша ідентичність. У грудні 1833 року він пише Михайлові Максимовичу:

«Благодарю тебя за все: за письмо, за мысли в нем, за новости и проч. Представь, я тоже думал: туда, туда! в Киев, в древний, в прекрасный Киев! Он наш, он не их – не правда ли? там или вокруг него деялись дела старины нашей. Я работаю, я всеми силами стараюсь: но на меня находит страх: может быть, я не успею! Мне надоел Петербург, или, лучше, не он, но проклятый климат его: он меня допекает. Да, это славно будет, если мы займем с тобою киевские кафедры: много можно будет наделать добра. А новая жизнь среди такого хорошего края! Там можно обновиться силами» (том 1, стор. 268).

І з Олександром Пушкінім тішитися тією заманливою мрією (лист від 23 грудня 1833 року):

«Я восхищаюсь заранее, когда вообразу, как закипят труды мои в Киеве. Там я выгружу из-под спуда многие вещи, из которых я не все еще читал вам.

Там кончу я историю Украины и юга России и напишу всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, не только на Руси, но даже в Европе, нет. А сколько соберу там преданий, поверьев (sic), песен и проч.! Кстати, ко мне пишет Максимович, что он хочет оставить Московский университет и ехать в Киевский.

...Порадуйтесь находке: я достал летопись без конца, без начала, об Украине, писанную, по все признакам, в конце XVII века» (том 1, стор. 270).

Гай-гай, да як би рясно процвітала й уреальнювалась мрія не д'ного сподвижника, якби у ріднім краї воля торжествувала. А то ж тільки в уяві розкошує душа. У листі до Михайла Максимовича від 7 січня 1834 року:

«Знаешь ли ты собрание галицких песен, вышедших в прошлом году (довольно толстая книжка...). Очень замечательная вещь! Между ними есть множество настоящих малороссийских, так хороших, с такими свежими красками и мыслями, что весьма не мешает их включить в гадаемое собрание» (том 1, стор. 272).

У письмовій розмові із земляком-довірником молода мрія розростається барвистими видіннями:

«Типография будет под боком. Чего же больше? А воздух! а сливы! а рогиз! а соняшники! а паслин! а цыбуля! а вино хлебное! Как говорит приятель наш Ушаков. Тополи, груши, яблони, морели, дерен, вареники, борщ, лопух... Это просто роскошь! Это один только город, в котором как-то пристало быть келье ученого.

...Историю Малороссии я пишу все от начала до конца. Она будет в шести малых, или в четырех больших томах» (лист до М. Максимовича від 12 лютого 1834 року, том 1, стор. 276–277).

Це українська народна пісня будить, ізроджує у душі нашого генія таке дивне рвійне піднесення. Щоби доля, перейдений путь рідного народу засвітилися, заясквіли у всій повноті правдивості.

Із листа Миколи Гоголя до І. І. Срезневського від 6 березня 1834 року прочитаємо:

«Вы уже сделали мне важную услугу изданием «Запорожской Старины». Где выкопали вы столько сокровищ? Все думы, и особенно повести бандуристов, ослепительно – хороши... Я к нашим летописям охладел, напрасно силясь в них отыскать то, что хотел бы отыскать... Нигде ничего о том времени, которое должно бы быть богаче всех событиями. Народ, которого вся жизнь состояла из движений, которого неволью (если бы даже он был совершенно надеятелен от природы) соседи, положение земли, опасность бытия выводили на дела и подвиги, этот народ...

И почему-то каждый звук песни мне говорит живее о протекшем, нежели наши вялые и короткие летописи, если можно назвать летописями не современные записки, но поздние выписки, начавшиеся уже тогда, когда память уступила место забвению. Эти летописи похожи на хозяина, прибывшего замок к своей конюшне, когда лошади уже были украдены» (том 1, стор. 279).

Ах, але хіба не'дного світового достойника українська народна пісня зворушувала і заворожувала. Що в ній відбилась, бринить доля народу, який майже ніколи не мав свого вільного реального буття, і все його вільне буття переходило у мрії, в ірреальності. Згадаймо...

У листі від 12 березня 1834 року Микола Гоголь настійно просить, спонукає Михайла Максимовича не баритись із поверненням в Україну:

«Что ж, едешь, или нет? влюбился же в – эту старую толстую бабу-Москву, от которой, кроме щей да матерщины, ничего не услышишь. Слушай, ведь ты посуди сам, по чистой совести, каково мне одному быть в Киеве. Земля и край – вещь хорошая, но люди чуть ли еще не лучше...» (том 1, стор. 281–282).

Й також хіба се мрія не'дного достойника відчувати поряд плече друга і однодумця.

Та не завжди так стається, як гадається. Уже в листі до Михайла Максимовича від 14 серпня 1834 року Гоголь а ніби виправдувально сповіщає:

«Итак я решился принять предложение остаться на год в здешнем университете, получая тем более прав к занятию в Киеве. Притом же от меня

зависит приобрести имя, которое может заставить быть посписходительнее в отношении ко мне и не почитать меня за несчастного просителя, привыкшего через длинные передние и лакейские пробираться к месту. Между тем, поживя здесь, я буду иметь возможность выпутаться из своих денежных обстоятельств. На театр здешний я ставлю пьесу, которая, надеюсь, кое-что принесет мне, да еще готовлю из-под полы другую. Короче, в эту зиму я столько обделаю, если Бог поможет, дел, что не буду раскаиваться в том, что остался здесь этот год. Хотя душа сильно тоскует за Украиной, но нужно покориться, и я покорился безропотно, зная, что со своей стороны употребил все возможные силы... Я тебя прошу, пожалуйста, разведывай, есть ли в Киеве продающиеся места для дома, если можно, с садиком и, если можно, где-нибудь на горе, чтобы хоть кусочек Днепра был виден из него, и если найдется, то уведоми меня; я не замедлю выслать тебе деньги. Хорошо бы, если бы наши жилища были вместе.

Пожалуйста, напиши мне обстоятельнее о Киеве. Теперь ты, я думаю, совершенно разнюхал, каков он, и каков имеет характер люд, обитающий в нем: офицеры, поляки, ученый дрязг наш, перекупки и монахи» (том 1, стор. 320).

Сумні настрої і розмисли викликає, будить цей лист. Що не оно генії, а й люди усіякових покликань упродовж віків і аж дотепер змушені реалізовувати свої можливості по чужих світах. Але така гірка правда історії і така гірка правда реальності.

В іншому листі до М. Максимовича від 23 серпня 1834 року Гоголь переймається клопотами про влаштування в Україні іще одного приятеля:

«Приятель наш Семен Данилович Шаржинский хочет ли в Каменец-Подольскую, или в Винницкую гимназию, и потому я тебя еще раз прошу об этом. Если эти места не вакантны теперь, то, может быть, тебе известно, когда они будут вакантны, и в таком случае, пожалуйста, не прозевай.

Пронюхай, что есть путного в вашей библиотеке, относящегося до нашего края; весьма бы было хорошо, если бы ты поручил кому-нибудь составить им маленький реестрец, дабы я мог все это принять к надлежащему сведению. Я

получаю много подвозу из наших краев. Между ними есть довольно замечательных вещей» (том 1, стор. 321).

Отож, коли наші ближні, друзі, приятелі про віщось просять нас, то і тоді згадуймо Миколу Гоголя. Адже велике наше єднання починається з маленького.

Християнська любов до ближнього, щедрість української душі бринить і в отаких от листах до Михайла Максимовича.

«Я же тебя умоляю еще раз беречь свое здоровье; а это сбережение здоровья состоит в следующем секрете: быть как можно более спокойным, стараться беситься и веселиться сколько можно, до упадку, хотя бывает и не всегда весело, и помнить мудрое правило, что все на свете тринь-трава. В этих немногих, но значительных словах заключается вся мудрость человеческая» (лист від 27 червня 1834 року, том 1, стор. 308);

«Занимайся каждый день, но не более, как два и – много – три часа. Остальное время отдавай все прогулке. Моцион тебе необходим. Наше солнце и наш воздух укрепят тебя, только занимайся всегда поутру; ввечеру и в полдень Боже тебя сохрани. Домой приходи пораньше и ложись пораньше» (лист від 1 липня 1834 року, том 1, стор. 309–310).

А в листі від 22 березня 1835 року Гоголь зраднів вісточці од земляка-побратима, але все та ж турбота про здоров'я М. Максимовича:

«Ой, чи живі, чи здорові,
Всі родичі гарбузові?

Посылаю тебе «Миргород». Авось – либо он тебе придется по душе. По крайней мере я бы желал, чтобы он прогнал хандрическое твое расположение духа, которое, сколько я замечаю, иногда овладевает тобою и в Киеве. Ей Богу, мы все страшно отдалились от наших первоначальных элементов. Мы никак не привыкнем (особенно ты) глядеть на жизнь, как на тринь-траву, как всегда глядел козак... Послушай, брат: у нас на душе столько грустного и заунывного, что если позволять всему этому выходить наружу, то это черт знает что такое

будет. Чем сильнее подходит к сердцу старая печаль, тем шумнее должна быть новая веселость...» (том 1, стор. 339–340).

А й справді. Хіба ж не розсудливість, терпіння, бадьорість духу і стоїцизм завжди є основою незгасної надії. І коли знесилюємось ми під ваготою життя, стомлюємось ніби від безперспектив'я, думаймо тоді про Гоголя.

У листі до матері від 12 квітня 1835 року Микола Гоголь турбується про справи у господарстві. Але мовить своє слово і про справи літературні:

«Теперь поговорим о не так важных пунктах вашего письма. Вы слишком предаетесь вашим мечтаниям. Вы, говоря о моих сочинениях, называете меня гением. Как бы это ни было, но это очень странно. Меня, доброго, простого человека, может быть, не совсем глупого, имеющего здоровый смысл, называть гением! Нет, маменька, этих качеств мало, чтобы составить его...

...Литература вовсе не есть следствие ума, а следствие чувства – таким самым образом, как и музыка, как и живопись...

...Знаете, что в Петербурге, во всем Петербурге, может быть, только человек пять и есть, которые истинно и глубоко понимает искусство...

...Посылаю вам несколько огородных семян. Поспешите их приказать посеять; только место нужно выбрать хорошее и поливать пред восхождением солнца и по захождении...» (том 1, стор. 342–344).

Ах, ізнов ізгадалися наші сучасні літератори. Ті, котрі люблять себе у літературі, а не літературу в собі. Читайте, згадуйте Миколу Гоголя. Можливо, ясність покладеться у вашу думку, а чутливість зійде на серце.

* * *

«Мандрівочка – рідна тіточка». Здавна кажуть у народі. Розкошує у мандрівці українська душа. Од суєти звільняється. Поза межами суєти перебуває. Манливість дороги покладається на серце наше із дитячих літ. Да й супроводжує, не згасає аж крізь ціле життя. І себе малого ізгадаймо. Як невтримно поривався ти із хутора на стежку і дорогу. Щоби змінювано грайливий світ доокола роззирати. Да його щедротами і красою перейматися.

Улітку 1836 року Миколі Гоголю ізнов мандрівочка випадає. Дальняя стелеться, угинається путь у світ широкий. Аж до самісінького Риму.

Уявімо собі колишню дорогу. Це ж а зовсім не те, що нині. За добу можна увесь світ облітати. Але що забачиш. Колишня дорога стелилася повільно. Та в позір людський потрапляло стільки дивини, що сучасній людині і не снилося. Чи то б пак і у мандрівці збайдужіла сучасна людина до усіякової вирізнюваної дивини. У позір, може, вона і покладається, а от думкою і серцем не осягається.

Листи Миколи Гоголя із дороги засвідчують ясну спостережливість і зачудування дооколишнім світом. І у тім яскравіє, бринить також українська душа.

Хвалу Творцеві воздає за щастя осягати цей дивний і прекрасний світ наш геній у листі із Гамбургу до В. Жуковського від 28/16 червня 1836 року:

«...Мне ли не благодарить Пославшего меня на землю! Каких высоких, каких торжественных ощущений, невидимых, незаметных для света, исполнена жизнь моя!

...Далее, далее, как можно далее буду в чужой земле. И хотя мысли мои, мои труды будут принадлежать России, но сам я, но бранный состав мой будет удален от ее...» (том 1, стор. 383–385).

А у листі до матері із Гамбургу від 29/17 червня 1836 року він чудується краєвидами чужого міста:

«Вид города очень хорош: дома высокие, улицы узенькие, тесные, дворов нет, все выливается на улицу; но при всем том везде почти чистота: все это стекает в подземные трубы, и вони на улицах гораздо меньше, нежели в Петербурге. Окрестности Гамбурга тоже хороши. Для гуляний места очень довольно. Сад занимает весь городской вал и почти окружает весь город. Из него много видов на город, которого улицы мелькают перспективами. Дома, наклепанные на дома, крыши на крыши, и куча труб, в самом разнообразном беспорядке, почти беспрестанно перед глазами и видны с разных точек. Кораблей приходит очень много» (том 1, стор. 387).

Але і у великім віддаленні думка лине до рідної Василівки:

«Напишите, что делается теперь у вас: началась ли косовица, каково идет, хороши ли травы и хорош ли хлеб? В здешних местах все хорошо, и об урожаях почти никогда не слышишь, потому что поля так обработаны, что во всякое время могут приносить хороший плод» (том 1, стор. 387).

А із листа до сестер Єлисавети Василівни і Анни Василівни з Ахену від 17/4 липня 1836 року постають, ясніють, яскравіють дорожні переживання Миколи Гоголя:

«Выехал я на пароходе. Знаете ли вы, что такое пароход? Но нет, вы не знаете, что такое пароход, потому что он, кажется, никогда не прогуливался перед вашими окнами. Это – корабль, который беспрестанно дымится и запачкан, как трубочист, но зато идет гораздо скорее, нежели обыкновенный корабль...

Из Гамбурга я поехал на Бремен. Это город очень старинный. Если б вы увидели здешнюю церкву! Такой старины вы еще никогда не видели. Слушайте, еще что я видел в Бремене: я видел погреб, который имеет такое странное свойство, что все тела, которые похоронены там, не тлеют. Мне показывали и раскрывали все гробы. На мертвецах кожа только немного высохла, но я знаю, что вам бы страшно было взглянуть на них. Вы обе трусихи.

Что еще сказать вам? Тут такой странный обычай, что когда вы едете, маленькие девчонки бегут за вашею каретою и бросают к вам на всем лету в окна цветы; за это вы должны им выбросить какую-нибудь мелкую монету; если же выбросить им назад букет, то они опять будут бросать к вам в карету до тех пор, покамест вы не бросите им маленькую монету» (том 1, стор. 389–390).

І в інших листах до матері Микола Гоголь описує своє подивування краєвидами Франкфурта на Майні, Рейну, Баден-Бадену, Женеви та ін.

«Река Рейн – очень замечательная вещь в Германии. Она уставлена с обеих сторон горами и усыпана городами. Два дня шел пароход наш, и беспрестанные виды наконец надоели мне. Глаза устают совершенно, как в панораме или

картине. Перед окнами вашей каюты, одни за другими, проходят города, утесы, горы и старые рыцарские развалившиеся замки. Очень многие из них картинны и до сих пор еще прекрасны. Все горы, которые состоят почти из голого камня, покрыты виноградными грядками» (Франкфурт на Майні, 26/14 липня 1836 року, том 1, стор. 393);

«Уже около недели, как я в Швейцарии; проехал лучшие города: Берн, Базель, Лозанну и четвертого дня приехал в Женеву. Альпийские горы везде почти сопровождали меня. Ничего лучшего я не видывал. Из-за синих гор вдали показываются ледяные и снеговые вершины Альп. Во время захождения солнца снега Альп покрываются тонким розовым и огненным светом. Часто, когда солнце уже совсем скроется и все уже темно, что блестит, горы покрыты темным светом, – Альпы одни сияют на небе, как будто транспарантные. Передо мной Женевское озеро, которого виды кажутся бирюзового цвета... Женева – очень хороший город и называется уголком Парижа...».

Та як би не заворожували душу українця чужі краєвиди, а думка все одно лине додому:

«Как вы проводите время? Уведомите меня: какое у вас лето, хороши ли пчелы и жнива, которые, без сомнения, уже окончились, и что нового в нашей стороне?..» (Женева, серпень 23/11, 1836, том 1, стор. 395-396).

І що то за диво зворушливе – зійти на вершину Монблану:

«Четыре дня нужно для того, чтобы взойти на вершушку Монблана, одной из высочайших гор. Другие горы, тоже ужасной величины, служат ей ступеньями. Они все покрыты лесом. За ними следуют покрытые кустарниками; потом начинается, там, где оканчиваются их вершушки, Монблан, который также начинается кустарниками, еще выше растет на нем одна дикая трава; наконец, когда поднимаешься еще выше, один мох, и потом прекращаются все произрастания, начинаются снега, и вы совершенно очутились среди зимы. Перед вами снега, над вами снега, вокруг вас снега, внизу земли (нет): вы видите, вместо нее, в несколько рядов облака. Целые

ледяные стены, сквозь которых просвечивает солнце, висят вокруг...» (Женева, 1836, жовтня 8 / вересня 24, том 1, стор. 405).

Мандрівка випрозорює душу Миколи Гоголя, розростаються, зацвітають, тихо смиренно бринять у ній християнські мотиви і цінності. У листі до матері із Лозанни від 21 вересня 1836 року він зізнається:

«Всегда жалко, когда видишь человека в свежих и цветущих летах похищенного смертью; еще более, если этот человек был близок к нам. Но мы должны быть тверды и считать наши несчастья за ничто, если хотим быть христианами. Может ли кто из нас похвалиться несчастьями и испытаниями? Такие ли бывают несчастья! Сколько есть на земле людей, которые, может быть, несчастья наши почли бы только за слабые огорчения, в сравнении с другими, жесточайшими!» (том 1, стор. 397).

Але із віддалення, із чужини он і в такім осяганні бачиться Миколі Гоголю позоставлена Росія. У листі до М. Погодіна із Женеви від 22/10 вересня 1836 року він пише:

«Но на Руси есть такая изрядная коллекция гадких рожь, что не втерпежь мне пришлось глядеть на них. Даже теперь плевать хочется, когда об них вспомню. Теперь передо мною чужбина, вокруг меня чужбина; но в сердце моем Русь, – одна только прекрасная Русь: ты да несколько других близких, да небольшое число заключавших в себе прекрасную душу и верный вкус» (том 1, стор. 396).

У мандрівці душа Миколи Гоголя перебуває у світі художніх образів та ідей. Осяяння постійно ісходить на нашого генія під чужими небесами. Колись був чув чи вчитав я, що Гоголь писав навіть у станційнім гаморі. І то були найкращі сторінки «Мертвих душ».

І в листі із Парижу від 12 листопада 1836 року до В. Жуковського читаємо:

«...теперь я погружен весь в «Мертвые души». Огромно велико мое творение, и не скоро конец его. Еще возстанут против меня новые сословия и много разных господ; но что ж мне делать! Уже судьба моя враждовать с моими земляками. Терпение! Кто-то незримый пишет передо мною

могущественным жезлом. Знаю, что мое имя после меня будет счастливее меня, и потомки тех же земляков моих, может быть, с глазами влажными от слез, произнесут примирение моей тени» (том 1, стор. 415–416).

А матері усе описує дивину зі світа. Ось лист того ж року із Парижу:

«Был на прошлой неделе в известном саду (Sandin des plantes), где собраны все редкие растения со всего света, и все на вольном воздухе. Слоны, верблюды, страусы и обезьяны ходят там, как у себя дома. Это первое заведение в этом роде в мире. Кедровые деревья растут там такие толстые, как только в сказках говорится. Для всех зверей, птиц особенный даже павильон и беседки, и у каждого из этих обитателей свой садик» (том 1, стор. 418).

А вже в іншому листі до матері із Парижу Гоголь ізнову переймається бідами коханої рідної сторони:

«Жаль мне, что у вас опять небольшая благодать в делах хозяйственных. Наша Малороссия, точно, несчастный край: неурожай – беда, урожай – тоже» (Париж, січень 14/2, 1837, том 1, стор. 419).

У Парижі Микола Гоголь зближується із польськими поетами Адамом Міцкевичем і Богданом Залеським. До речі, Богдан Залеський – поет-романтик так званої «української школи», народився і провів молоді літа в Україні.

Якось Гоголь відвідував Богдана Залеського, та не заставши того дома, залишив записку українською мовою.

«Дуже-дуже було жалко, що не застав пана-земляка дома. Чував, що на пана щось напало – не то сояшниця, не то зовійниця (хай їй присниться лихий дідько), та тепер, спасибі Богові, кажуть, начей-то пан зовсім здоров. Дай же Боже, щоб надовго на славу усій козацькій землі давав би чернецького хліба усякій болизни и завидням. Та й нас би не забував, писульки в Рим слав. Добре було б, коли б і сам туди коли-небудь примандрував. Дуже, дуже близький земляк, а по серцю ще ближчий, чим по землі».

Микола Гоголь (том 1, стор. 431).

А ось що писав, спогадуючи тії паризькі стрічі, у листі до Францішка Духенського від 19 лютого 1859 року сам Богдан Залеський:

«Перед 25 роками гостював у Парижі славний на Московщині поет Гоголь. Перебував він тут із св. пам. Міцкевичем та зі мною співукраїнцем у тісній дружбі. У цій дружбі не витримав, на жаль, але тоді ми часто сходилися вечорами на літературно-політичні розмови. Очевидно, говорили ми найчастіше про москалів, осоружних і нам, і йому. Справа їхньої фінськості була на столі. Гоголь підтримував її з цілою своєю українською пристрасстю. Він мав у себе під рукою значні збірки сільських пісень у rozmaїтих слов'янських говірках. Отож, із приводу фінських москалів він склав та читав нам прекрасне писемце. У нім він доказував через порівняння та зіставлення поруч себе пісень чеських, сербських, українських і т.і. з московськими, вражаючі очі різниці духа, звичаїв та моральности москалів та інших слов'ян. Про кожне людське чуття була окрема пісенька: тут наша слов'янська – солодка, лагідна, а тут же поруч московська, понура, дика, не рідко канібальська. Що це писемце сердешно вдовольнило Міцкевича та мене, можеш собі, шановний земляче, легко уявити. По багатьох роках в Римі я хотів одержати від Гоголя ці порівняння, але Гоголь вже було перекинувся на оборонця царя та православ'я, а тому я дав йому спокій. Що ж одначе сталося з тим писемцем? Хіба в посмертній збірці творів Гоголя не знайдеться щось подібне? Це знаменито прислужилося б для підтримки твоїх висновків. У кожному випадку знайдеться чи ні у творах Гоголя подібна паралель – її не тяжко й тепер скласти, але не віджалувана шкода тих багатьох та характерних анекдотів про москалів, що їх лише єдиний Гоголь міг знати й сам оповісти з особистим та особливим дотепом» (Із книги «Астольф де Кюстін «Правда про Росію», видавництва «Ярославів Вал», «Український письменник», Київ, 2009 року, стор. 200–201).

І ось нарешті наш Микола Гоголь сягнув міста вічного – Риму, який стане на роки а роки осідком його земного перетривання і творчості.

Найперші враження переповідає у листі до матері:

«...поспел как раз к празднику. Обедню прослушал в церкви Святого Петра, которую отправил сам папа. Он 60 лет и внесен был на великолепных носилках с балдахином. Несколько раз носильщики должны были останавливаться посреди церкви, потому что папа чувствовал головокружение. Церковь же Петра так огромна, что будет в длину около полуверсты. Съезд в Риме был огромный. Народу несколько тысяч стояло в церкви, но она, при всем том, все еще казалось пуста. Дни летние, солнце прекрасное, звезды еще лучше, блестят в несколько раз ярче, нежели у нас, словом – небо настоящее итальянское. Весна почти незаметна, потому что очень мало таких деревьев, которые должны развиваться. Все почти вечно зеленеющие, не роняющие во время зимы листьев... Вся земля пахнет и дышит художниками и картинами.

...Генуя великолепна; множество домов больше похожи на дворцы и украшены картинами лучших итальянских художников, но зато улицы есть так узеньки, что двум человекам нельзя пройти в ряд. Впрочем, они выложены мраморными плитами и очень чисты» (Рим. Березня 28/16, 1837, том 1, стор. 433).

Певною мірою прояснює внутрішній стан душі Миколи Гоголя, як вигнанця, і лист до М. Погодіна:

«Ты приглашаешь меня ехать к вам. Для чего? Не для того ли, чтоб повторить вечную участь поэтов на родине?

...Или я не люблю нашей неизмеримой, нашей родной русской земли. Я живу около года в чужой земле, вижу прекрасные небеса, мир, богатый искусствами и человеком; но разве перо мое принялось описывать предметы, могущие поразить всякого? Ни одной строки не мог посвятить я чуждому. Непреодолимою цепью привязан я к своему, и наш бедный, неяркий мир наш, наши курные избы, обнаженные пространства предпочел я небесам лучшим, приветливее глядевшим на меня. И я ли после этого могу не любить своей отчизны? Но ехать, выносить надменную гордость безмозглого класса людей, которые будут передо мною дуться и даже мне пакостить, – нет, слуга покорный! В чужой земле я готов все перенести, готов нищенски протянуть

руку, если дойдет до этого дело; но в своей – никогда! Мои страдания тебе не могут вполне быть понятны: ты в пристани, ты, как Мудрец, можешь перенести и посмеяться. Я бездомный, меня бьют и качают волны, и упираться мне только на якорь гордости, которую вселили в грудь мою высшие силы, – сложить мне голову свою на родине!

...Небо чудное. Пью его воздух и забываю весь мир. Напиши мне что-нибудь про ваши московские гадости. Ты видишь, как сильна моя любовь; даже гадости я готов слышать из родины.

Твой Гоголь» (1837. Березень 30. Рим. Том 1, стор. 435).

Італія увіходила в серце Миколи Гоголя неухильно і назавжди. Про це яскраво свідчать його листи до різних осіб

Лист до М. Прокоповича із Риму від 30 березня 1837 року:

«Что тебе сказать об Италии? Она прекрасна. Она менее поразит с первого раза, нежели после. Только всматриваясь более, видишь и чувствуешь ее тайную прелесть. В небе и облаках виден какой-то серебряный блеск. Солнечный свет далее объемлет горизонт. А ночи?.. прекрасны. Звезды блещут сильнее, нежели у нас, и по виду кажутся больше наших, как планеты. А воздух! – Он так чист, что дальние предметы кажутся близкими. О тумане и не слышно» (том 1, стор. 436).

Із листа до О. Данилевського (Рим, квітень, 1837):

«Здесь тепло, как летом; а небо, небо – совершенно кажется серебряным. Солнце дольше и больше, и сильнее обливает его своим сиянием. Что сказать тебе вообще об Италии? Мне кажется, как будто бы я заехал к старинным малороссийским помещикам. Такие же дряхлые двери у домов, со множеством бесполезных дыр... Влюбляешься в Рим очень медленно, понемногу – и уж на всю жизнь. Словом, вся Европа для того, чтобы смотреть, а Италия для того, чтобы здесь жить» (том 1, стор. 438–439).

А то ж як. Що кожна забачена дивина у світі завжди біжить у зрівнювання із раніше забаченим у рідній стороні.

В іншому листі до свого гімназійного соученика М. Прокоповича від 3 червня 1837 року Гоголь і он як малює Італію:

«Тут только узнаешь, что такое искусство. А природа? Она – итальянская красавица, больше я ни с чем не могу ее сравнить, – итальянская пейзажка, смуглая, сверкающая, с черными, большими-большими глазами, в платье алого, нестерпимого для глаза цвета, в белом, как снег, покрывале» (том 1, стор. 445).

А в листі до матері від 12 червня 1837 року із Риму Микола Гоголь свої спостереження переповідає іще виразніше, ясніше:

«Я дождался наконец итальянских жаров. Уже теперь такие дни, каких у нас вовсе не бывает. Самый жаркий день нашего лета не может сравниться, хотя теперь по нашему стилю, последние числа мая. В полдень почти все запирается: улицы пусты, в комнатах темно, все ставни закрыты. В семь часов вечера начинает двигаться народ. Вся ночь (прекрасная ночь!) состоит из гуляний... Нередко, проснувшись в два часа ночи, слышишь на улице серенаду, и движение не прекращается. Города в окружности Рима с виллами прекрасны. Виллами называются дачи, загородные дворцы, которых здесь очень много и почти все великолепны. Виды прекрасны. Август месяц бывает в Италии так жарок, что кричат собаки, ходя по улицам» (том 1, стор. 448–449).

У листі до В. Жуковського від 30 жовтня 1837 року звучать іще осяжніші зізнання душі Гоголя:

«Как будто нарочно дала мне судьба тернистый путь, и сжимающая нужда увила жизнь мою, чтобы я был свидетелем прекраснейших явлений на Земле... Если бы знали, с какой радостью я бросил Швейцарию и полетел в мою душеньку, в мою красавицу Италию! Она моя! Никто в мире ее не отнимет у меня. Я родился здесь. Россия, Петербург, снега, подлецы, департамент, кафедра, театр – все это мне снилось. Я проснулся опять на родине, и пожалел только, что поэтическая часть этого сна – вы, да три-четыре оставивших вечную радость воспоминания в душе моей, не перешли в действительность...» (том 1, стор. 459).

Минають дні й минають ночі на чужині, тижні й місяці збігають, а Гоголь не перестає чудуватися італійськими краєвидами.

Із листа до професора П. Плетньова від 2 листопада 1837 року:

«Что за земля Италия! Никаким образом не можете вы ее представить себе. О, если б вы взглянули только на это ослепляющее небо, все тонущее в сиянии! Все прекрасно под этим небом; что ни развалина, то и картина; на человеке какой-то сверкающий колорит; строение, дерево, дело природы, дело искусства – все, кажется дышит и говорит под этим небом. Когда вам все изменит, когда вам больше ничего не останется такого, что бы привязывало вас к какому-нибудь уголку мира, приезжайте в Италию. Нет лучшей участи, как умереть в Риме; целой верстой здесь человек ближе к Божеству...» (том 1, стор. 461).

У листі до матері із Милану від 24 листопада 1837 року Гоголь чудується ізнову мандрівкою під чужими небесами:

«...Я бросил Швейцарию, как узник бросает темницу. Я избрал на этот раз другую дорогу, сухим путем, через Альпы, самую живописную, какую только мне удавалось видеть. Громады гор безобразных, диких неслись во всю дорогу, мимо окон нашего дилижанса мелькали водопады, шумящие, состоящие из водяной пыли. Половину суток все подымались мы на Сенплон, одну еще из самых высоких гор. Дорога наша кружилась по горе, в виду целых цепей других гор. Стремнины страшные становились глубже и глубже с правой стороны дороги. Все очутилось внизу...» (том 1, стор. 463).

А в листі до О. Данилевського від 2 лютого 1838 року із Риму звучить все те ж захоплення неповторністю Італії:

«О Рим, Рим! О Италия! Чья рука вырвет меня отсюда!

...Что за небо! Что за дни! Лето – не лето, весна – весна, но лучше и весны, и лета, какие бывают в других углах мира. Что за воздух! Пью – не напьюсь, гляжу – не нагляжусь. В душе небо и рай. У меня теперь в Риме мало знакомых... Но никогда я не был так весел, так доволен жизнью» (том 1, стор. 468).

Навіть запрошення матері повернутися до рідних країв Гоголь відхиляє:

«К тому же я не вижу никаких побудительных причин, чтобы присутствие мое было необходимо теперь дома или в Петербурге. Вы уверяете, что наш климат в Малороссии производит то же самое действие, что в Италии, и что Кричевский (полтавский доктор) меня вылечит непременно. На это я вам скажу, что климат здешний вовсе не то, что в Малороссии. У нас теперь, без сомнения, 25 градусов морозу, а здесь 15 градусов тепла, никакого ветра, тепло и гораздо лучше, нежели весною. Во всю зиму я ни разу не топил еще в комнате, и у меня в ней, верно, теплее, нежели у вас» (лист до матері, лютого 5, 1838, том 1, стор. 472).

Такі ж настрої звучать і в листі Гоголя до М. Прокоповича від 15 квітня 1838 року:

«Зима была здесь чудная. Я ни один раз не топил в комнате, да и печи нет. Солнце, и дня без облака; но весна принесла и холод и дожди; а Рим без солнца – ослепшая красавица. Был я на днях на академическом собрании по случаю построения города Рима Ромулом... В этом есть что-то чудное. Когда я услышал произнесенный 2581-й год, душа во мне невольно всшелохнулась» (том 1, стор. 481).

Листи Миколи Гоголя ояснюють, увиразнюють внутрішній світ видатного художника. Із них струменить поклик великої відкритої душі, щоби її проглядування світу передалось і адресатові. А у листах до сестер Анни Василівни і Єлисавети Василівни бринить і ніжно тиха родинна чутливість:

«Вообразите, что здесь зима гораздо и теплее, и лучше весны. Здесь никто не топит комнат. Дни были такие солнечные, такие светлые! Ни одного облачка; а свод неба весь синий, как не бывает у нас. Но вы, верно, еще не знаете, что такое Рим, и вы очень ошибаетесь, если подумаете, что он похож сколько-нибудь на Петербург. Это город совсем в другом роде. Петербург самый новый из всех городов, а Рим самый старый...

...Но мне лучше нравится в Италии лето. Это правда, что очень жарко; но зато природа в Италии в это время во всем блеске. Два-три месяца иногда продолжается, что небо ясное во весь день, и вы проснетесь и видите перед

собою небесный свод, чистый, чистый – хоть бы лоскуточек облачка, так что вы позабудете, есть ли на свете облака. В это время города и деревни около Рима чудо, как хороши! А если бы вы увидели, как здесь одеваются крестьянки, обитательницы больших деревень и городов! Чудо, чудо! Иные из них есть совершенные красавицы» (Рим, 1838, квітень 28, том 1, стор. 489–491).

Голубінь, синь італійського неба увіходить, покладається у сутність Гоголя постійною манливістю. У вільний час він виїжджав за місто, у тихім закутку лягав горілиць і чудувався у заспокоюванні блакитним небом.

А й із моєї молодості спогад ізринув, наблизився. Як потаємно визрівала моя молода мрія. Побувати в Італії хочай би туристом. І чомусь уявлялась тоді мені Італія вирізняюваною, дивною, казковою країною, де вічно голубе небо, і завжди голубе море. Я навіть почав збирати, відкладати кошти на ту уявну мандрівку. Та ось покликано було мене у відомство на вулиці Пушкінській, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло перестрашіння і жах на кожне живе дихання. Й обрубано було крила моїй молодій мрії. І сказано було мені, що вовік не бачити мені не оно Італії, а і вовік ані мені, ані насліддю моему (якби воно і з'явилося) уже не бачити світлої житки. Одна темінь тільки очікує мене. Так воно і сталося, пророцтва грізних наглядачів збулися. А все одно у віддаленні в час розмислів і заспокоєння сіяє у моїй свідомості незрівнянною голубінню далека Італія. Якби прекрасний голубий Дунай.

Вчитуючись, уникаючи в листи Миколи Гоголя, спостерігаємо, завважуємо, як душа художника стримить до постійного вдосконалення ув осяганні глибинних основ християнства, як визріває у ній відчуття світового громадянства, відчуття вічності.

Читаємо лист до приятельки М. Балабіної:

«...Я решил же идти сегодня же в одну из церквей римских, тех прекрасных церквей, которые вы знаете, где дышит священный сумрак и где солнце, с вышины овального купола, как Светлый дух, как вдохновение,

посещает середину их, где две-три молящиеся на коленях фигуры не только не отвлекают, но, кажется, дают еще крылья молитве и размышлению...

И когда я увидел во второй раз Рим, о, как он мне показался лучше прежнего! Мне казалось, что будто я увидел свою родину, в которой несколько лет не бывал я, а в которой жили только мои мысли. Но нет, это все не то: не свою родину, но родину души своей я увидел, где душа моя жила еще прежде меня, прежде чем я родился на свет. Опять тоже небо, то все серебряное, одетое в какое-то атласное сверкание, то синее, как любит оно показываться сквозь арки Колисея; опять те же кипарисы, эти зеленые обелиски, верхушки куполовидных сосен, которые кажутся иногда плавающими в воздухе, тот же чистый воздух, та же ясная даль, тот же вечный купол, так величественно круглящийся в воздухе...

Знаете, что я вам скажу теперь о римском народе? Я теперь занят желанием узнать его во глубине, весь его характер, слежу его во всем, читаю все народные произведения, где только он отразился, и скажу, что, может быть, это первый народ в мире, который одарен до такой степени эстетическим чувством, невольным чувством понимать то, что понимается только пылкой природою, на которую холодный, расчетливый, меркантильный европейский ум не набросил своей узды...

Мне кажется теперь... по крайней мере, если бы мне предложили натурально, не какой-нибудь государь-император или король, а кто-нибудь посильнее их – что я предпочел? видеть перед собою – древний Рим в грозном и блестящем величии, или Рим нынешний в его теперешних развалинах, я бы предпочел Рим нынешний. Нет, он никогда не был так прекрасен. Он прекрасен уже тем, что ему 2588-й год, что на одной половине его дышит век языческий, на другой Христианский, и тот и другой – огромнейшие две мысли в мире» (Рим, месяц апрель, год 2588 от основания города, том 1, стор. 491–497).

Але й на чужині, в уславленому Римі Гоголя ізнов манить мандрівка, як джерело постійного оновлення фізичних і душевних сил. У листі до О. Данилевського від 30 червня 1838 року він пише:

«Дорога мне необходима: она одна развлекала и доставляла пользу моему бренному организму. На одном месте мне не следовало бы оставаться так долго. Но Рим, наш чудесный Рим, рай, в котором, я думаю, и ты живешь мысленно в лучшие минуты твоих мыслей, этот Рим увлек и околдовал меня» (том 1, стор. 516).

На стан самотності жаліється Гоголь і в листі до матері із Риму від 16 травня 1838 року:

«Кн. Зин. Волконская, к которой я всегда питал дружбу и уважение и которая услаждала мое время пребывания в Риме, уехала, и у меня теперь в городе немного таких знакомых, с которыми любила беседовать моя душа. Но природа здешняя заменяет все» (том 1, стор. 509).

Аяк. Дія природи на людську душу могутня і зцілююча. На жаль, ми не завжди завважуємо це і не складаємо цьому явищу правдиву ціну, Пам'ятаю. Мені у довірчій розмові розказувала одна світлої пам'яті політкаторжанка. Як довідалася, дійшло до неї, що помер її старший перворідний син, то туга нестримна огорнула її цілу сутність. Що ні в чім розради не знаходила. Й тоді вона віддалялася до лісу. Й заспокоювання поволі неухильно ісходило на її серце. Деревя переймали на себе тугу жінки.

А уже у листі із Ліворно до матері від 28 серпня 1838 року Гоголь зізнається:

«В Риме теперь жить еще жарко, и мне притом хочется увидеть еще много невиданных мною городов и земель.

Я тоже очень давно не получал писем от сестер из Петербурга. Я без них очень соскучил; они, может быть, тоже без меня. Но все зависит от Бога, Который всем располагает. Как только Его милость прольется надо мною, то я увижу вновь вас и всех дорогих моему сердцу, с которыми я теперь в разлуке.

Напишите ко мне, когда будете писать вообще о теперешнем состоянии нашего края. Поправляется ли наша Полтавская губерния и каков нынешний генерал-губернатор, и каковы доходы наших помещиков? Обо всем этом я ничего не знаю, а хотел бы, между прочим, знать» (том 1, стор. 524).

Отож. Ніякі світові дива і красоти не в силі вивітрити, розсіяти із свідомості думку про рідний край. І про родину. Між рідними душами повсякчас пульсує, не перестає пульсувати невидимий зв'язок у відлученні. Як там він, як вона? Це тепер, як звичне, завиграшку узяв телефончика, натиснув циферки, да й за лічені секунди почув рідний голос. А тогді... Коли то тая кінна пошта допровадить листа, у яким душа літерами, закарлючками промовлятиме з одного кінця світа в другий. А коли довго пошта листа не приносить, то в озадачінні тужить рідне серце.

В іншому листі до матері бринить тривога люблячого сина:

«Я, право, что-то уж очень давно не получал от вас писем, почтеннейшая маменька. Ничего не знаю, что у вас делается. Живы ли вы, здоровы ли? Мне, право, очень скучно ничего не слышать от вас более двух месяцев». (Генуя, жовтня 13/1 по нашому, 1838, том 1, стор. 525).

Але іще прозоріше звучить цей ностальгійний настрій у листі до сестер Анни Василівни і Єлисавети Василівни від 15 жовтня 1838 року:

«Я не знаю, писал ли я вам про церкви в Риме. Они очень богаты. Таких у нас нет совсем церквей. Внутри все мрамор разных цветов; целые колонны из порфира, из голубого, из желтого камня. Живопись, архитектура – все это удивительно. Но вы еще ничего не знаете этого. Вы не знаете, что такое живопись. Вы думаете, что это просто рисование и больше ничего. Вы еще не можете отличить, что хорошо, что дурно. Вы не знаете, что такое картина Рафаэля, или Тициана, или Корреджия. О, как много есть того, чего вы не видели! Впрочем нельзя никак все видеть и знать; для этого не достанет нашей жизни. Мне бы теперь более всего, знаете ли, что желалось бы увидеть? Вы, верно, никак не догадываетесь, что было бы это такое! Мне бы теперь хотелось увидеть вас, поцеловать вас и поговорить с вами. Пишите ко мне чаще. Когда вам делается очень грустно на душе, сейчас берите в руки перо и пишите ко мне. Если вы на кого рассердились, или будет вам досадно – в ту же минуту за перо и в ту же минуту расскажите мне. Пожалуйста, не думайте о том, чтобы написать мне хорошо письмо; пишите как попало. Я терпеть не могу хороших

писем. Чем хуже письмо, чем больше чернильных пятен и ошибок, тем для меня лучше. Я лучше люблю такие письма. Прощайте, мои миленькие...» (том 1, стор. 531–532).

А хіба ж не так. Бо ж ніщо так не спрямовує наше серце у безпомічність, як невідомість. Ізгадую, як сильно затужили наші Мати, коли від старшого брата Саші, який по війні перебував на службі у совєцькій армії в Польщі, довго не було листа. Й когось-то попросили наші Мати написати о тім командирові тієї польової пошти. І в скорім часі надійшов од Саші лист, у якому ми зраділо прочитали гнівне: «Якщо ви іще раз таке письмо напишете, то можете мене більше не побачити».

Або ж ізнов. Коли на останньому курсі навчання я був тяжко занедужав і не міг написати додому листа, то Мати наші шістдесятичотириохлітні у лютий мороз примостилися у відкриту машину, щоби їхати до Львова та за мене розвідати. Та зупинив їхній намір поштар, який подав Матері у ту ж мить мойого листа.

Аяк. Різні, непередбачувані часто настрої будить у людській душі невідомість.

А поміж тим Гоголь не перестає чудуватися Італією. Із листа до О. Данилевського від 12 лютого 1839 року:

«Братец, какое теперь небо в Риме! Как оно чудно глядит на меня в эту самую минуту, как пишу к тебе!» (том 1, стор. 566).

І от надійшли очікувані листи, у яких мати повідомляє синові, що справи у господарстві а геть кепські. Гоголь глибоко переймається тією невтішною новиною. Й про свій настрій зізнається О. Данилевському у листі від 7 березня 1839 року:

«Я получил наконец из дому два письма. Грустно мне было читать их! Они были совершенная вывеска несчастного положения домашних. Наконец, маменька, кажется, дохозяйничалась, наконец, до того, что теперь решительно, кажется, не знает, что делать. Дела наши по деревне, кажется, так разстроены, как только возможно, и я никак не имею средств помочь. Как нарочно к этому

времени приближается и срок или выпуск моим сестрам!.. Грустно, мой милый, ужасно грустно иметь семейство!..» (том 1, стор. 572–573).

А що й казати. Гірка доля українського художника. Так уже повелося. Геній поза Батьківщиною.

У листі до матері від 12 березня 1839 року із Риму звучать щемні провинно-виправдувальні інтонації:

«Я был причиною всему этому; я не облегчил трудов, я не устроил спокойствия моей матери, я не доставил ей беззаботной, счастливой жизни и радостной старости; напротив, я обременил ее, я взвалил на нее всю возможную тяжесть, которую более крепкие силы не вынесли бы. Я был причиною изменения ее прежнего светлого характера. Словом, я не исполнил первой обязанности сына. Мне только в утешение оставалось одно оправдание, – что **я тоже не рожден быть хозяином**, что я не мог никаким образом по существующим государственным постановлениям, не приобретши имени, или, как говорят, чина и весу, заняться самому хозяйством, принять на себя все обязанности попечителя нашей всей фамилии и жить в деревне. Но я хотел вознаграждать потом все и заняться сам ревностно и дельно. Увы! Мое глупое здоровье отняло у меня эту возможность...» (том 1, стор. 576).

Інший путь постелився нашому генію. Але як о тім виправдатися перед найдорожчою людиною. Вічна загадка творчості.

Родинним піклуванням, мудрими роздумами, порадами і настановами сповнений лист Гоголя до сестри Анни Василівни від 12 квітня 1839 року із Риму:

«Конечно, имя не стоит для меня гроша, но я почел долгом об этом написать вам, чтобы приготовить вас к неприятностям, необходимым в жизни, чтобы вы более старались надеяться на самих себя, чтобы вы лучше и тверже воспитали свой характер, чтобы больше обратили внимания на знания, нужные и необходимые в жизни, чтобы, если бы довелось вам самим заботиться о себе, чтобы вы имели достаточно твердости и духу, и сил взяться самим за труд, и уметь доставать себе таким образом необходимое; чтобы вы, возложив надежду

на Бога, который помогает мужественным и непорочным сердцам, могли бы (sic) героически встретить все неприятное, никогда не уныть духом и не слезами, а трудом, деятельностью, твердостью и терпением переломили бы самую судьбу. Вот для чего почел я долгом не скрывать от вас ничего на счет нашего расстроенного состояния, как сильно любящий вас брат и любящий вас любовью, глубже той, которою обыкновенно любит брат сестру. Не наружными признаками нежности вы измеряйте мою любовь. Нет, она погружена во глубине моей души» (том 1, стор. 584).

Промовисто, що навіть у віддаленні від Росії душа Гоголя не розкошувала у повній свободі. Вона відчувала невидиму присутність наглядацького недремного ока. У листі від 14 квітня 1839 року із Риму він довірливо застерігає О. Данилевського:

«Я слышал, между прочим, что у вас в Париже завелись шпионы... Будь осторожен! Я уверен, что имена почти всех русских вписаны в черной книге нашей тайной полиции...» (том 1, стор. 591).

Гай-гай, о чім річ. За серпанком невідомості сховані майбутні дні. Чи ж міг геній Гоголя проглядувати століття двадцятьє, а й століття двадцять перше. І чи ж міг геніальний Гоголь передбачувати, що полювання, стеження за людською свідомістю, усамперед свідомістю художньою здійснюватиме, проводитиме не оно недремне звичайне наглядацьке око, а і новітня технологія, з допомогою якої і екзекуція звершуватиметься. Стрімко лине час, невідомо змінюється світ, але чи не найстрімкіше удосконалюються засоби тортур людини над людиною, над людською свідомістю.

У листі до С. Шевирьова від 10 серпня 1839 року із Відня Гоголь відкриває, так би мовити, власну творчу лабораторію, пояснює, за яких обставин і ситуацій йому найпродуктивніше пишеться:

«Что касается до меня, я... странное дело, я не могу и не в состоянии работать, когда я предан уединению, когда не с кем переговорить, когда нет у меня между тем других занятий и когда я владею всем пространством времени, неразграниченным и неразмеченным. Меня всегда дивил Пушкин, которому

для того, чтобы писать, нужно было забраться в деревню, одному, и запереться. Я, наоборот, в деревне никогда ничего не мог делать, где я один и где я чувствовал скуку. Все свои ныне печатные грехи я писал в Петербурге, и именно тогда, когда я был занят должностью, когда мне было некогда, среди этой живости и перемены занятий, и чем я веселее провел канун, тем вдохновенней возвращался домой, тем свежее у меня было утро...» (том 1, стор. 619–620).

Але завжди і всюди із Миколою Гоголем перебувала українська народна пісня, як невичерпне джерело натхнення. Із листа до М. Погодіна від 15 серпня 1839 року із Мариєнбаду:

«Еще недели на полторы остаюсь в Мариенбаде. Время настало ясное, дождей нет... Ничего особенного со мною не случилось. Слышу пустоту без тебя, но не грущу. Малороссийские песни со мною. Запасаясь и тщусь сколько возможно надыхаться стариной» (том 1, стор. 621).

А вже нова доріженька стелеться нашому генію. І то дальня. Аж у самую Москву. «Єден в Польщу, другий у Подольщу, третій в самую Москву...». Уявити тільки, яка то була далечінь із тодішніми засобами пересування.

У листі до матері від 28 серпня 1839 року Гоголь пише:

«К октябрю или ноябрю, может быть, я сам буду в Москве. Знаю, что делаю дурно, что мне рано еще возвращаться в Россию, что здоровье мое не окрепилось и что я испорчу этим все; но что делать? Нужно ехать выкупать сестер из института и устроить, сколько можно лучше, их судьбу...» (том 1, стор. 623).

У Гоголя з'являється намір влаштувати сестер у Москві.

В листі до О. Данилевського від 29 грудня 1839 року він пише:

«Я не буду в Малороссии и не имею никакой возможности это сделать; но, желая исполнить сыновний долг, то есть доставить случай меня видеть, приглашаю ее в Москву, на две недели... Ради Бога, коли тебе будет можно,

дай сколько-нибудь маменьке на дорогу, – рублей около пятисот, коли можно...» (том 2, стор. 23).

Про настрої Миколи Гоголя виразно свідчить лист із Москви до В. Жуковського:

«Боже! Как я глуп, как я ничтожно, несчастно – глуп! И какое странное мое существование в России! Какой тяжелый сон! О, когда бы скорее проснуться! Ничто, ни люди, встреча с которыми принесла бы радость, ничто не в состоянии возбудить меня...» (У січні 1840, десь після 4-го, Москва, том 2, стор. 25).

А в листі до матері від 25 січня 1840 року із Москви читаємо:

«К счастью моему, сюда приехал архимандрит Макарий, муж известный своею святою жизнью, редкими добродетелями и пламенной ревностью в вере. Я просил его, и он так добр, что несмотря на неимение времени и кучу дел, приезжает к нам и научает сестер моих великим истинам христианским. Я сам по нескольким часам останавливаюсь и слушаю его, и никогда не слышал я, чтобы пастырь так глубоко, с таким убеждением, с такою мудростью и простотою говорил» (том 2, стор. 34).

Про те, як ревно піклувався Микола Гоголь про виховання сестер у християнському дусі, свідчить і лист із Москви до сестри Єлисавети Василівни:

«Будь добра и деятельна, будь с утра и до вечера на ногах – и мнительность к тебе не пристанет. Когда же случится тебе быть больной, то занимайся в это время тем, чем можно заниматься в постели, и чаще молись, чтобы ум твой не был ни на минуту празден и не имел бы времени выдумывать чего-нибудь соблазнительного и вводящего в грех, как в словах, так и в действиях» (1840, в Москві, том 2, стор. 42–43).

Стан своєї душі у Росії, а також піклування про рідну Василівку передає Микола Гоголь у листі до М. Білозерського від 12 квітня 1840 року:

«Через две недели я еду. Здоровье мое и я сам уже не гожусь для здешнего климата, а главное – моя бедная душа: ей нет здесь приюта, или лучше сказать,

для ней нет такого приюта здесь, куда бы не доходили до нее волнения. Я же теперь больше гождусь для монастыря, чем для жизни светской...

Ради Бога, если случится вам быть в Полтаве, приезжайте ко мне в деревню Васильевку, в тридцати-пяти верстах от Полтавы. Вы мне сделаете великую услугу и благодеяние. Вот в чем дело: рассмотрите ее и положение, в каком она находится, и напишите об этом мне, а также в чем можно поправить обстоятельства...» (том 2, стор. 37).

У листі до В. Жуковського від 3 травня 1840 року іще із Москви Микола Гоголь передає сумяття власної душі від безпомічності, від матеріальної незахищеності у цьому світі:

«Если бы вы знали, как мучится моя бедная совесть, что существование мое повиснуло на плечи великодушных друзей моих! Хотя я знаю, что они с радостью и охотно поделились со мною; но я знаю также, что все доброе и великодушное на свете есть само по себе уже голь, и лохмотье ему дается, как звезда на грудь или Анна на шею за труды...» (том 2, стор. 41).

А уже із Відня 25 червня 1840 року Гоголь зізнається О. Іванову:

«Я был в России, и черт знает где. Теперь сижу в Вене, пью воды, и в конце августа, или в начале сентября буду в Риме...» (том 2, стор. 51).

Найближча перспектива для сестер Гоголя зяєніла ось така. Сестра Анна Василівна повернулася у родинне гніздо, у Василівку. Єлисавета Василівна зосталася у Москві, в домі Парасковії Іванівни Раєвської. Та доля їх усе перебувала в думках письменника. Цікавий лист до П. Раєвської від 25 червня 1840 року із Відня, в якому звучать побажання в дусі християнської моралі:

«С моей стороны я бы пожелал, чтобы сестра моя выучилась вот чему:

- 1) Уметь быть довольну совершенно всем;
- 2) Быть знакому более с нуждою, чем с изобилием – и

3) Узнать, что такое терпение и находить наслаждение в труде» (том 2, стор. 54).

Цей же мотив звучить і в листі до сестри Анни Василівни із Відня від 7 серпня 1840 року. А іще Гоголя цікавить усе про рідну Василівку. Постійний інтерес його душі:

«Я получил твое письмо от 12 июля вместе с маменькиным, адресованным прямо ко мне в Вену. Неужели это первое твое письмо из дому? Итак ты мне ни слова не сказала о том, как ты приехала, как и где была в Полтаве, как наконец увидела свою деревню, и кто тебя встретил, и как тебя встретили, и кто тебя узнал, и кого ты узнала, и какие были твои первые впечатления...

Впрочем человеку, который сколько-нибудь умен, не может быть скучно. Нужно только иметь побольше занятий, и будет все хорошо. Только совершенно глупые скучают» (том 2, стор. 60–61).

Внутрішній стан душі Гоголя після повернення до Риму передає лист до М. Погодіна від 17 жовтня 1840 року:

«О, как бы мне в это время хотелось сделать какую-нибудь дальнюю дорогу! Я чувствовал, я знал и знаю, что я бы восстановлен был тогда совершенно. Но я не имел никаких средств ехать куда-либо. С какою бы радостью я сделался фельдгерем, курьером даже на русскую перекладную, и отважился бы даже в Камчатку, – чем дальше, тем лучше. Клянусь, я был бы здоров!

...Ни Рим, ни небо, ни то, что так бы причаровало меня, ничто не имеет теперь на меня влияния. Я их не вижу, не чувствую. Мне бы дорога теперь, да дорога в дождь, слякоть, через леса, через степи, на край света!..

Часто, в теперешнем моем положении, мне приходит вопрос: зачем я ездил в Россию? по крайней мере меньше лежало бы на моей совести. Но как только я вспомню о моих сестрах, – нет, мой приезд не бесполезен был. Клянусь, я сделал много для моих сестер! Они после увидят это...» (том 2, стор. 82, 84).

І в листі до С. Аксакова від 28 грудня 1840 року звучить, вихоплюється все та ж думка про дорогу:

«О, если бы я имел возможность всякое лето сделать какую-нибудь дальнюю, дальнюю дорогу! Дорога удивительно спасительна для меня...» (том 2, стор. 92).

І ще в одному листі із Риму до М. Погодіна від 28 грудня 1840 року:

«О, ты должен знать, что тот, кто создан сколько-нибудь творить в глубине души, жить и дышать своим творением, тот должен быть странен во многом...

Но лето, лето... Мне непременно нужна дорога, дорога далекая. Как это сделать? Но... Бог милостив» (том 2, стор. 94).

А між тим поза Батьківщиною художня свідомість нашого генія нестримно повсякчас пульсувала. І линула до рідного краю, до його трагічної історії.

Промовистим, коли річ о тім, є лист В. Панова до С. Т. Аксакова від 21/9 листопада 1840 року. В. Панов згадує:

«В Вене его беспокоила только какая-то боль в ноге. В продолжение почти 4 недель, которые я тут с ним пробыл, я видел ясно, что он чем-то занят. Хотя он и в это время лечил себя, пил воды, прогуливался, но все еще ему оставалось свободное время, и он тогда перечитывал и переписывал свое огромное собрание малороссийских песен, собирал лоскутки, на которых у него были записаны поговорки, замечания и проч...

Хотя я в душе никогда не переставал быть убежденным, что Гоголь непременно пробудится с новыми силами, но признаюсь, мне кажется, – я уже забывал видеть в нем Гоголя, как вдруг в одно утро, дней 10 тому назад, он меня угостил началом нового произведения! Вот новость, которую я вам в начале извещал. Это будет, как он мне сказал, трагедия. План ее он задумал еще в Вене, начал писать здесь. Действие в Малороссии...» (том 2, стор. 88–89).

Про щастя перебувати у світі художніх образів та ідей, про висоту Гоголевого духу, про відчуття мистецького таланту, як Божественного зішестя на людську душу свідчить і лист нашого генія до С. Т. Аксакова від 5 березня 1841 року із Риму:

«Да, друг мой! Я глубоко счастлив. Несмотря на мое болезненное состояние, которое опять немного увеличилось, я слышу и знаю дивные минуты. Создание чудное творится и совершается в душе моей. И благодарными слезами не раз теперь полны глаза мои. Здесь явно видна мне святая воля Бога: подобное внушение не приходит от человека: никогда не выдумать ему такого сюжета! О, если бы еще три года с такими свежими минутами! Сколько жизни прошу, сколько нужно для окончания труда моего: больше ни часу мне не нужно. Теперь мне нужны необходимо дорога и путешествие. Они одни, как я уже говорил, восстанавливают меня. У меня все средства истощились уже несколько месяцев. Для меня нужно сделать заем. Погодин вам скажет. В начале же 42 года выплатится мною все, потому что одно то, которое у меня готово и которое, если даст Бог, напечатаю в конце текущего года, уже достаточно для уплаты...

...Все было дивно и мудро расположено Высшею Волею: и мой приезд в Москву, и мое нынешнее путешествие в Рим – все было благо» (том 2, стор. 97–98).

Здогадуватись треба, що ідеться про поему «Мертві душі».

У високості духу перебуваючи, Гоголь під цю пору зносив не просту матеріальну скруту. Із листа до М. Погодіна із Риму від 15 травня 1841 року читаємо:

«Благодарю много за деньги. Я их получил. Но это, однако ж, как ты сам знаешь, только половина. Я расплатился с долгами и сижу на месте» (том 2, стор. 107).

А в листі до О. Данилевського від 7 серпня 1841 року і на такий момент натрапляємо:

«Письмо твое попало наконец в мои руки вчера, ровно три месяца после написания. Где оно странствовало, подобно многим другим письмам, изредка получаемым мною из России, это известно Богу» (том 2, стор. 109).

Здогадуватись можна, що недремне наглядацьке око просвітлювало як листи Миколи Гоголя, так і листи до нього.

І така іще думка проглядує із листа до К. С. Аксакова:

«Покамест вот вам слова, которые вечно должны звучать в ушах ваших. Есть у русского человека враг, непримиримый, опасный враг, не будь которого, он был бы исполином. Враг этот – лень, или, лучше сказать, болезненное усыпление, одолевающее русского» (1841, том 2, стор. 103).

Й отаке от осяяння у листі до поета М. Язикова від 27 вересня 1841 року із Дрездена:

«Никакая мысль человеческая не в силах себе представить сотой доли той необъятной любви, какую содержит Бог к человеку!..» (том 2, стор. 118).

І все ж високий творчий настрій не полишає душу Миколи Гоголя. У листі до В. Жуковського під цю пору він зізнається:

«Я не скажу, что я здоров; нет, здоровье может быть еще хуже, но я более, нежели здоров. Я слышу часто чудные минуты, чудной жизнью живу, внутренней, огромной, заключенной во мне самом, и никакого блага и здоровья не взял бы. Вся жизнь моя отныне один благодарный гимн. – Не пеняйте, что я до сих пор не уплачиваю вам взятых у вас денег...» (том 2, стор. 121–122).

1842-ий рік. Микола Гоголь ізнову в Москві. Ідеться про видання поеми «Мертві душі». Високий піднесений дух нашого генія розвіявся. Про його пригнічений настрій виразно свідчить лист до П. Плетньова від 7 січня 1842 року із Москви:

«Не об болезни, а об цензуре я теперь должен говорить.

Удар для меня никак неожиданный: запрещают мою рукопись.

...Как только, занимавший место президента, Голохвастов услышал название «Мертвые души», – закричал голосом древнего римлянина: «Нет, этого я никогда не позволю: душа бывает бессмертна; мертвой души не может быть; автор вооружается против бессмертья» (том 2, стор. 136).

Голохвастов – це був помічник попечителя Московського учбового округу. Але й інші цензори запротестували проти «Мертвих душ».

Нестерпність свого перебування у Москві відкрито висловлює Микола Гоголь у листі до М. Максимовича:

«Если б ты знал, как тягостно мое существование здесь, в моем отечестве! Жду и не дождусь весны и поры ехать в мой Рим, в мой рай, где я почувствую вновь свежесть и силы, охлаждающее здесь...

Приезжай когда-нибудь, хоть под закат дней, в Рим, на мою могилу, если не станет уже меня в живых.

Боже, какая земля! какая земля чудес! и как там свежо душе!... Прощай, душа! Обнимаю тебя.

Твой Гоголь». (Москва, січня 10(1842), том. 2, стор. 139).

А в листі до М. Балабіної про свій настрій Гоголь пише іще афористичніше:

«С того времени, как только ступила моя нога в родную землю, мне кажется, как будто я очутился на чужбине» (1842, стор. 140).

З приводу видання поеми «Мертві душі» Гоголь звертається до міністра С. С. Уварова:

«Милостивый государь Сергей Сергеевич! Не получая дозволения цензуры на печатание моего сочинения, я прибегаю к вашему покровительству.

Все мое имущество и состояние заключено в труде моем. Для него я пожертвовал все, обрел себя на строгую бедность, на глубокое уединение, терпел, переносил, пересиливал, сколько мог, свои болезненные недуги, в надежде, что когда совершу его, отечество не лишит меня куска хлеба и просвещенные соотечественники преклонятся ко мне участием, оценят посильный дар, который стремится всякий русский принести своей отчизне.

Подумайте: я не предпринимаю дерзости просить вспомоществования и милости, я прошу правосудия, я своего прошу: у меня отнимают мой единственный, мой последний кусок хлеба» (Біля 4 березня 1842 року, том 2, стор. 151–152).

Про складні душевні переживання, про дратівливі ситуації, про гнітючу атмосферу в Росії в цей період пише Гоголь у листах до багатьох своїх адресатів.

Із листа до П. Плетньова від 17 березня 1842 року:

«Притом уже в самой природе моей заключена способность только тогда представлять себе живо мир, когда я удалился от него. Вот почему о России я могу писать только в Риме. Только там она предстает мне вся, во всей своей громаде» (том 2, стор. 156–157).

Але матір заспокоює чи й реальним:

«Но государь милостив и благоволил меня причислить к нашему посольству в Риме, где я буду получать жалованье, достаточное для моего содержания, а до тех пор потерпим» (Із листа до матері від 22 березня 1842 року, том 2, стор. 158).

Та, певне ж, не могло таке статися реальним – може, у думці тільки. Хіба що для заспокоєння матері. Бо уже у листі до М. Прокоповича від 25 березня 1842 року Гоголь із Москви повідомляє:

«...уже нет никакой возможности приступить к печатанию. Боже, какая странная, непостижимая судьба! И я сижу без всего, без всяких средств, и нет впереди тоже никаких средств, даже надежды» (том 2, стор. 159).

Із листа ізнов до П. Плетньова від 27 березня 1842 року:

«Время ушло, и я без копейки, без состоянья выплатить самые необходимые долги, которых не выплатить безчестно, без возможности собрать сколько-нибудь на дорогу. Непостижимое стечение бед! Я не знаю даже, где отыскивать следы моей рукописи» (том 2, стор. 160).

І в листі до О. Данилевського від 4 квітня 1842 року Гоголь зізнається:

«Если бы ты знал, как тяжело здесь мое существование! Я уже несколько раз задавал себе вопрос: «Зачем я сюда приехал, и не наделал ли я в двадцать раз хуже, желая поправить дело и сделать лучше?»» (том 2, стор. 164).

Але все-таки з усіх страждань для істинного художника неможливість висловитися – страждання найбільше. Або коли із книги вилучають найкращі сторінки. Не оно Гоголь, а й усі наступні покоління мистців на одній шостій частині земної суші спізнали ці страждання сповна.

Із листа Миколи Гоголя до М. Прокоповича від 9 квітня 1842 року вичитуємо:

«Выбросили у меня целый эпизод – «Копейкина», для меня очень нужный, более даже, нежели думают они» (том 2, стор. 164).

І в листі до П. Плетньова від 10 квітня 1842 року Гоголь жаліється, зізнається:

«Уничтожение Копейкина меня сильно смутило! Это одно из лучших мест в поэме, и без него – прореха, которой я ничем не в силах заплатать и зашить. Я лучше решил перделать его, чем лишится вовсе, я выбросил весь генералитет» (том 2, стор. 165).

І нарешті от для Гоголя ізнов засвітилася мандрівочка. Дорога ізнов постелилась, стрічкою манливою засяяла через доли і пагорби усієї Європи. Душа генія прилучилась до світового простору, розкошує у спогляданні. І пригнічений дух підноситься ізнов високо. Думи ідуть про вічне, про вдосконалення власної душі. Прочитаймо листи Гоголя із дороги.

До сестри Анни Василівни від 16 червня 1842 року із Франкфурту:

«Займись хозяйством не вещественным, а хозяйством души человеческой. Там только найдешь счастье» (том 2, стор. 182–183).

До В. Жуковського від 26 червня 1842 року із Берліну:

«Душе моей тогда сильно нужны были пустыня и одиночество...

Много труда и пути, и душевного воспитания впереди еще! Чище горного снега и светлей небес должна быть душа моя, и тогда только я приду в силы начать подвиги и великое поприще, тогда только разрешится загадка моего существования» (том 2, стор. 184).

Ізнов із листа до В. Жуковського від 20 липня 1842 року із Гастейну:

«Если б вы знали, какой теперь праздник совершается внутри меня, когда открываю в себе порок, дотоле не примеченный мною» (том 2, стор. 186).

А й справді бо. Ніщо так не випрозорує людську душу, не випростує її на шляху до досконалості, як відчуття у визнанні не помічених раніше власних вад. Прощення і покаяння – це основа, це дві могутні підвалини християнства. Поміж прощенням а покаянням рухається істина.

Із власних переживань наближається. Що зі старінням свого віку, чим глибше увіходжу, потаю я у свої літа, то тим частіше згадую Батька і Матір. Коли був я молодий да енергії повний, а вони уже літні та немічні були, то чи завжди я відчував ваготу їхнього земного перетривання і чи завжди я надавав їм посильну поміч. Ах, ми у вічному боргу перед батьками! На жаль, цю істину ми сповна осягаємо тільки тоді, коли вони відходять. І коли на старості літ своїх у самотині незахищеній молюсь перед пам'яттю Батька – Матері, прощення у Творця випрошуючи, то осяяння дивне ісходить на мене, і відчуття бринить, як душа моя прояснюється в очищенні, ніби у вдосконалення простуючи.

До Гоголя мимовільно навідувалося осягання значимості, вирізняваності власних писань. У листі до С. Т. Аксакова від 18/6 серпня 1842 року із Гастейна він пише:

«Я знаю, что много еще протечет времени, пока узнают меня совершенно, пока узнают, что мне можно все говорить и более всего то, что более всего трогает чувствительные струны, – так же, как я знаю и то, что придет, наконец, такое время, когда все почувют, что нужно мне сказать и то, что заключается в собственных душах, не скрывая ни одного из движений, хотя эти движения не ко мне относятся» (том 2, стор. 203).

Іще Гоголь у листі до С. Т. Аксакова розмишляє про ліричний струмись у поемі «Мертві душі»:

«Разве вам не странно было встретить в сочинении, подобном «Мертвым душам», лирическую восторженность? Не смешною ли она вам показалась вначале, и потом не примирились ли вы с нею, хотя и не вполне еще узнали значение? Так, может быть, вы примиритесь потом и с сим лирическим движением самого автора» (том 2, стор. 208–209).

Про рух, про постійну працю людської душі вичитуємо і в листі Гоголя до матері:

«Я вижу также из письма вашего, что вы уже успели съездить на богомолье в Диканьку и Будище. Молитва – святое дело, но помните, что она ничтожна,

если не сопровождается святыми делами» (Гастейн, вересня 1 / серпня 13, 1842, том 2, стор. 215).

Геній поза Батьківщиною. А думка його із даліни, із теплого Риму в опівнічні простори ліне. До всіх адресатів своїх звертається, чи ж читають «Мертві душі», і яка реакція. У листі до М. Балабіної від 2 листопада 1842 року Гоголь настійно просить:

«Известите меня обо мне: записывайте, что когда-либо вам случится услышать обо мне, – все мнения и толки обо мне и о моих сочинениях, и особенно, когда бранят и осуждают меня. Последнее мне слишком нужно знать» (том 2, стор. 230).

І в даліні од коханої рідної сторони нужда і безгрошів'я невідступно супроводжують Гоголя. А й про матір і сестер думка біжить. У листі до П. Плетньова від 2 листопада 1842 року Гоголь пише:

«Я к вам с корыстолюбивой просьбой, друг души моей Петр Александрович! Узнайте, что делают экземпляры «Мертвых душ», назначенные мною к представлению государю, государыне и наследнику. Я сижу в совершенном безденежьи... А у меня же, как вы знаете, кроме меня, есть какие-то довольно сильные обязанности. Я должен иногда помогать сестрам и матери, не в следствие какого-нибудь великодушия, а вследствие совершенной их невозможности обойтись без меня. Конечно, я не имею никакого права, основываясь на этих причинах, ждать вспоможения, но я имею право просить, чтобы меня не исключали из круга других писателей, которым изъясняется царская милость за подносимые экземпляры. Ради дружбы нашей, присоедините ваше участие» (том 2, стор. 231).

Становище Миколи Гоголя на чужині виразно прояснює і його лист до професора С. Шевирьова від 28 лютого 1843 року із Риму:

«Возьмите от меня на три или четыре даже года все житейские дела мои... Прежде всего я должен быть обеспечен на три года. Распорядитесь, как найдете лучше, со вторым изданием и с другими, если только последуют, но распорядитесь так, чтоб я получал по шесть тысяч в продолжение 3-х лет

всякий год. Это самая строгая смета; я бы мог издерживать и меньше, если бы оставался на месте; но путешествие и перемены мест мне также необходимы, как насущный хлеб...

Если не станет для этого денег за выручку моих сочинений, придумайте другие средства...

Если Погодин и Сергей Тимофеевич (Аксаков. – А. К.) найдут необходимым, точно, помочь иногда денежным образом моей матери, тогда, разумеется, взять из моих денег, вырученных за продажу, если только она окажется; но нужно помнить тоже слишком хорошо мое положение, взвесить то и другое, как повелит благоразумие. Они на своей земле. В своем имении и, слава Богу, ни в каком случае не могут быть без куска хлеба. Я в чужой земле и прошу только насущного пропитания, чтоб не умереть мне в продолжении каких-нибудь трех, четырех лет» (том 2, стор. 266, 267, 268, 270).

А і про таке іще пише Гоголь до П. Плетньова:

«До меня дошли слухи, что из «Мертвых душ» таскают целыми страницами на театр. Я едва мог верить. Ни в одном просвещенном государстве не водится, чтобы кто осмелился, не испрося позволения у автора, перетаскивать его сочинения на сцену» (Рим, 28 листопада, 1842, том 2, стор. 236).

Гай-гай, а що казати. У дев'ятнадцятому столітті чи й міг передбачити Гоголь, що у столітті двадцять першому ще й не такі явища ніби нормою стануть. Коли не оно дозволу автора не спитаються, а й самого імені автора не згадають, його працями послуговуючись. Не кажучи вже про натуральне крадіяство в усіх сферах інтелектуальної діяльності.

А поза усім тим душа Гоголя постійно перебуває у піднесенні, осягає високі смисли буття. У листі до Н. М. Шереметьєвої він зізнається.

«Чем глубже взгляну на жизнь свою и на все доселе ниспосылаемые мне случаи, тем глубже вижу чудное участие высших сил во всем, что ни касается меня, и недостает у меня ни слов, ни слез, ни молитв для излияния душевных моих благодарений» (Лютый, 6/18, Рим, 1843, том 2, стор. 251).

А й справді. Чи ж є щось більш високе і значиміше із людських переживань, як розумінням осягати і серцем відчувати у світі і в кожному своєму кроці присутність Творця.

У далекому Римі Гоголя постійно переймає цікавість, а що ж відбувається у цей момент в його рідній коханій стороні. А душа нашого генія усе певніше потає в автономію, в усамітнення.

Із листа до О. Данилевського із Риму від 26/14 лютого 1843 року вичитуємо:

«Благодарю тебя за все твои известия и уездные толки; это все для меня очень интересно. Тебе покажется странно, что для меня все, до последних мелочей, что ни делается на Руси, теперь стало необыкновенно дорого и близко, Малинка (один із полтавських знайомців. – А. К.) и попы интересней всяких Колизеев, и все, что ни говорят у вас, хвалят или бранят меня, или просто пустяки говорят, я готов принять с полным радушием и отверстыми объяттями...

Но жизнь моя давно уже происходит вся внутри меня... Увы! разве ты не слышишь, что мы уже давно разошлись, что я уже весь ушел в себя, тогда как ты остался вне? Но отовсюду, где бы я ни был, я буду посылать к тебе слово, все проникнутое участием, и буду помогать, сколько вразумит меня Бог, как обрести твою, тебе назначенную дорогу, стать ближе к себе самому; а ставши ближе к себе, взошедши глубже в себя, ты меня встретишь там непременно, и встреча эта будет в несколько раз радостней встречи двух товарищешкольников, столкнувшихся внезапно в стране скуки и заточенья, после долгих лет разлуки» (том 2, стор. 258–259).

Іще у листі до О. Данилевського від 20 червня 1843 року Микола Гоголь свої розмисли розпросторює:

«Внешняя жизнь вне Бога, внутренняя жизнь – в Боге...

Зато я живу весь в себе, в своих воспоминаниях, в своем народе и земле, которые носятся неразлучно со мною, и все, что так ни есть и ни заключено, ближе и ближе становится ежеминутно душе моей» (том 2, стор. 317, 318).

Але і у кожній душі рідна земля хіба не має перебувати повсякчас із нею, куди би доля не запровадила людину. Й у тім осяганні Гоголь і тепер, у час глобалізаційних процесів у світі, дуже сучасний.

На чужині, у далекій чужині інтерес до української історії і культури у свідомості Гоголя не згасав, а іще й посилювався. О тім виразно засвідчує лист до М. Язикова із Дюссельдорфу від 8 жовтня 1843 року:

«Но так как ты хочешь насытить мою жажду (а жажда моя к чтению никогда не была так велика, как теперь), то вот тебе на вид те книги, которых бы я желал: 1) «Розыск» Дмитрия Ростовского; 2) «Трубы Словес» и «Меч Духовный» Лазара Барановича; и 3) сочинения Стефана Яворского в 3-х частях (проповеди) (том 2, стор. 315).

Книги знаменитих українців у першу чергу цікавлять Миколу Гоголя і у світі. І то книги духовного змісту.

За листами Гоголя простежуємо стани його душі, інколи мінливі настрої, але передусім із користю для власної душі спостерігаємо, як внутрішня сутність нашого генія повсякчас перебуває ув осяганні високих Божественних істин.

Микола Гоголь переймається здоров'ям поета М. Язикова. У листі до нього із Бан-Бадену від 8 липня 1843 року вчитуємо:

«Бог тебе скажет сам все, что тебе нужно. Он водрузит в твою душу ту чудную эпоху жизни, когда и разум старости, и свежесть юности, и сила мужества, и младенчество младенца соединяются вместе, и все возрасты жизни вкушает в себе разом человек» (том 2, стор. 328).

І в іншому листі до М. Язикова від 4 листопада 1843 року із Дюссельдорфу Гоголь пише проникливо:

«Молитва есть восторг. Если она дошла до степени восторга, то она уже просит о том, чего Бог хочет, а не о том, чего мы хотим...

Приход Бога в душу узнается по тому, когда душа почувствует вдруг умиление и сладкие слезы, беспричинные слезы, происшедшие не от грусти или беспокойства, но которые изъяснят не могут слова. До такого состояния (говорят они же) дойти человеку возможно только тогда, когда он освободился

от всех страстей совершенно. Но есть, однако же, такие избранники, которых Бог возлюбит от детства, для благих и великих своих намерений, и посещает невидимо, доказательством чего служат внезапно находящийся на них восторг и тихие слезы» (том 2, стор. 359, 362).

І в листі до М. Погодіна бринить он який розмисел:

«Все события, особенно неожиданные и чрезвычайные, суть Божьи слова к нам; их нужно вопрошать до тех пор, пока не допросишься, что они значат, чего ими требуется от нас» (1843, біля 2 листопада, том 2, стор. 356).

Й ізнов тому ж М. Язикову Гоголь ніби пораду дає:

«Молись рыданием и плачем... Нет горя и болезни душевной или физической, которых бы нельзя было выплакать слезами» (Лютий 15, 1844. Ніцца, том 2, стор. 387).

А в листі до приятельки Н. Шереметьєвої подяку складає. І от за віщо:

«Благодарю вас за присланную в письме выписочку, но еще более благодарю, что вы обещаетесь послать с Боборыкиным молитвы св. Дм. Ростовского. Душе моей нужней теперь то, что писано святителями» (Ніцца, березень, 1844, том 2, стор. 397).

О. Смирнову ось від чого застерігає Микола Гоголь:

«Берегитесь всего страстного, берегитесь даже в Божественное внести что-нибудь страстное. Совершенного небесного бесстрастия требует от нас Бог и в нем только дает нам узнать Себя» (Дармштадт, 7 квітня, 1844, том 2, стор. 415).

Мирська суєта, пересуди довкола його імени в Росії іще торкаються чутливої душі нашого генія, травмуюче діють на її вразливі струни, але усе певніше внутрішня сутність Гоголя в одностайнім спрямуванні випростується у прилученні до високих Божественних істин.

Із чергового листа до матері із Франкфурту вичитуємо:

«Я не знаю, какие слухи до вас дошли, но знаю, что про меня есть всякие слухи и что они противоположны даже сами по себе; знаю также, что будет их впредь не мало, потому что есть люди, которые, видя, что другим нельзя взять, стараются очернить и запятнать хотя словами...

Старайтесь лучше видеть во мне христианина и человека, чем литератора...

Самое главное – считайте все за ничто, кроме одного Бога...

Старайтесь лучше быть веселы и беспрестанно благодарить Бога за то, что у вас уже есть; потому что и этого уже очень много, и многие поменялись бы с вами своей участью» (Франкфурт, Червень, 1844, том 2, стор. 459–461).

І якби продовження таких настроїв і душевних станів у листі до О. Смирнової від 26 серпня 1844 року із Остенде:

«И глубоко милостив к нам Бог, когда посылает нам такие наказания и попускает составляться о нас всяким слухам, и сплетням. Примите их твердо и не смутитесь ничем, будьте светлы и тихи, как голубка. Обойдитесь лучше всего с теми, которые распустили о вас злейшие слухи. Какое бы вы не встретили выражение на чьем бы ни было лице при встрече с вами, обойдитесь равно добродушно со всяким, точно как-будто бы и не заметили этого выражения» (том 2, стор. 468–469).

Олександра Смирнова – це дуже відома у дев'ятнадцятому столітті жінка, дружина губернатора, вирізняювана вродою, інтелігентністю й інтелектом. Була наближена до кола служителів муз. Їй присвячували свої вірші багато поетів. Серед них – О. Пушкін, В. Жуковський, М. Лермонтов. Коли кажуть про високу радість людського спілкування, то спілкування Миколи Гоголя із Олександрою Смирноюю – одна зі світлих сторінок як у житті Гоголя, так і у житті Смирнової. Крізь роки вони не раз зустрічалися, і кожна стріча для обох – це зворушливе ясне свято. Олександра Смирнова у своїх «Спогадах» згадує. Як одного разу запитала вона Гоголя: «Коли ми з вами познайомились?». То Гоголь відповів ніби отак: «А ми з вами завжди знайомі».

Гоголь був для Смирнової завжди розрадником і духівником. Вона зверталася до письменника з найпотаємнішими питаннями життя. Тон їхнього листування довірливий і лагідний.

В іншому листі до О. Смирнової Гоголь пише:

«Еще скажу вам, что мне показалась слишком резкою уверенность, когда вы твердо называете желание мое помочь бедным студентам безрассудным. Не бедным студентам хочу помогать я, но бедным талантам, – не чужим, но родным и кровным. Я сам терпел и знаю некоторые те страдания, которых не знают другие и о которых даже и не догадываются, а потому не помочь не в состоянии. Несправедлив также ваш упрек и в желании моем помочь тайно, а не явно. Поверьте, что делающий добро должен соображаться с тем, когда оно должно быть явно и когда тайно» (том 2, стор. 548).

Ідеться ось про віщо. Микола Гоголь, сам зносячи нестатки, намислив, вирішив допомогти бідним талановитим студентам. Але із тією умовою, щоби вони не знали імені свого благодійника. Свій християнський намір – нехай ліва не знає, що подає права – письменник розшифровує і в інших листах. Зокрема, у листі до С. Шевирьова від 14 грудня 1844 року із Франкфурту:

«Винуватый должен быть наказан, и лучше наказать самому себя, чем ожидать наказания Божьего. Я наказываю себя лишением денег, следуемых мне за выручку собраний моих сочинений. Лишение это, впрочем, мне не стоит никакого пожертвования, потому что я не был бы спокоен, если бы употребил эти деньги в свою пользу. Всякий рубль и копейка этих денег куплены неудовольствием, огорченьями и оскорблением многих, они бы тяготели на душе моей; а потому должны быть употреблены на святое дело. Все деньги, вырученные за них, отныне принадлежат бедным, но достойным студентам; достаться они должны им не даром, а за труд. Полное распоряжение и назначение труда принадлежит тебе» (том 2, стор. 537).

Свій намір, свої думки увиразнює Микола Гоголь і в інших листах.

У листі до П. Плетньова:

«И потому, как в Москве, так и в Петербурге отдаю в пользу бедных, но достойных студентов; деньги эти должны им прийти не даром, но за труды» (ймовірно у початку грудня 1844 року, том 2, стор. 530).

А у листі до С. Т. Аксакова від 25 листопада 1845 року із Риму Гоголь іще й уточнює свої міркування:

«Это не упрямство, но то решение, которое делается у меня вследствие многих обдумываний... Не смущайтесь затруднительностью. Бог вам поможет. Помните только то, что деньги не для бедных студентов, но для бедных, слишком хорошо учащихся студентов, для талантов. Имя дающего должно быть навсегда скрыто, потому что у талантов чувствительнее и нежнее природа, чем у других людей. Многие могут оскорбить их, хотя и неказующееся другим оскорбительным. Когда же дающий скрыл свое имя – дар его примется твердо и смело, благословится, во глубине благодарной души, его неизвестное имя; ибо тот, кто скрыл свое имя, верно не попрекнет никогда своим благодеянием и не напомнит о нем» (том 3, стор. 121).

А й справді. Який істинний християнський мотив аж надто чутливої чоловіколюбної душі.

Подумалось да й ізгадалось.

Як у кінці двадцятого століття зголодженним у нас інколи безкоштовно дешевенького обіда подавали. Подадуть одного обіда котрогось тижня, а потому з півроку, може, по радіо в одностайне повторювали, яке то диво звершилось, що зголодженним обіда подали. Як же то було і вислуховувати усе теє зголодженцям. Бо ж то зовсім не теє, що «–А я в попа обідала, – Сирітка сказала».

Іще у спомин ізійшло. Що ув одному селі одному нещаснику – злидареві якось напередодні виборів стараннями однієї партії було маленьку хатину похапцем відремонтовано, облаштовано. Й коли облаштуванню ніби кінець наспів, покликані були до хатинки так звані представники засобів масової інформації. І дуже швидко, зі швидкістю вітру чи й зі швидкістю думки самої новина увесь світ облетіла про велику, нечувану поміч. Як в одному селі одному нещаснику ніби сучасний палац вибудували. Іще новина тая у віддаленні не згасла, іще луна од неї до слуху нещасника докочувалась, як вхідні двері в убогу оселю його з коробкою вивалились, дошки в підлозі човником ізгорнулися, крізь шпарки у вікнах синє небо проглядувалось, й усе

таке інше. Мав клопоту довго іще той нещасник. А із радіо і газет новина про нечувану поміч повторювано лоскотала свідомість нещасника.

Гай-гай, якби ж то хоч промінчик сяєва Гоголевої душі діткнувся затверділих сердець сучасних «благодійників».

Коли написав оці рядки, одійшов од столу, й радіо увімкнув. Переповідають, як Тарас Шевченко після заслання до Астрахані прибув і як приязно зустріли його вихідці з України. А капітан пароплава зголосився транспортувати Шевченка до Нижнього Новгорода безкоштовно, як уже вирізнявану знаменитість. Куплений раніше квиток Тарас Шевченко звелів передати котромусь бідакові, що йому також водний путь аж до Нижнього Новгорода стелитись має. І на той Шевченковий квиток аж п'ятеро злидарів на баржу умістили. Здогадуватись тільки можна, що у тій знаковій плавбі на серце кожного із них поклатась хочай невеличка а радість. Що і в бідацькому житті бувають маленькі везіння.

І коли о тім побігло розмишляння моє, то й осяяння ізійшло, поклатося на серце моє. Що й із далини світло наших геніїв осяває світ. Але ж чи завжди прояснює, просвітлює це дивне світло похмуру душу сучасної людини.

* * *

І який би подив не викликали вишукані й новітні засоби стеження за людською свідомістю у столітті двадцятому і у двадцять першому столітті, але і у столітті дев'ятнадцятому способи нагляду за людиною, здогадуватись і висновувати можна, також були вишуканими.

За кордоном, де перебував Микола Гоголь, в якийсь період з'явилося багато Гоголів. І листи, спрямовані до Миколи Гоголя, спершу потрапляли до них. А вже потому до нього.

У листі Миколи Гоголя до О. Данилевського від 1 грудня 1844 року із Франкфурту вичитуємо:

«...Здесь завелось много разных Гоголей немецких, к которым часто относят мои письма» (том 2, стор. 515).

Що й казати, і у ті часи свідомість творчої особистості перебувала на сторожі.

Але цікавість Гоголя і до Росії, до Петербургу із даліни бігла. У листі до О. Смирнової від 24 грудня 1844 року він пише, запитує:

«Зачем вы не пишете мне ничего о происшествиях петербургского общества и даже ничего о наших знакомых и приятелях. Почему вы думаете, что это может смутить и огорчить меня и что, вместо всякого ведения о том, что делается, будет полезней моя молитва обо всем, что ни делается? Но ведь нужно также знать и то, о чем следует молиться. Я не прошу от вас каких-нибудь сокровенных историй и секретов. Мне хочется только знать, какого рода вообще дух общества и в каком состоянии его испорченность, и чем оно болеет, какого рода люди теперь наиболее его наполняют, какие классы преимуществуют, какого рода разврат наиболее в ходу...» (том 2, стор. 575–576).

Із отаким ось запитанням звернулася була О. Смирнова до Гоголя. У листі до неї від 24 жовтня 1844 року із Франкфурту довідуємось:

«Вы говорите: «Спуститесь в глубину души вашей и спросите, точно ли вы русский или хохлик» (том 2, стор. 489).

Справді, чи ж не дражливе запитання. І ніби після витриманої павзи у листі до О. Смирнової від 24 грудня 1844 року Микола Гоголь відповідає:

«Скажу вам одно слово насчет того, какая у меня душа, хохлацкая, или русская, потому что это, как я вижу из письма вашего, служило одно время предметом ваших рассуждений и споров с другими. На это вам скажу, что я сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому перед малороссиянином. Обе природы слишком щедро одарены Богом и как нарочно каждая из них порознь заключает в себе то, чего нет в другой: явный знак, что они должны пополнить одна другую. Для этого самые истории их прошедшего быта даны им непохожие одна на другую, дабы порознь воспитались различные силы их характеров, чтобы потом, слившись воедино, составить собою нечто

совершеннейшее в человечестве. На сочинениях моих не основывайтесь и не выводите оттуда никаких заключений о мне самом. Они все писаны давно, во времени глупой молодости, пользуются, пока, незаслуженными похвалами и даже не совсем заслуженными порицаньями, и в них виден, покамест, писатель, еще не утвердившийся ни на чем твердом. В них, точно, есть кое-где хвостики душевного состояния моего тогдашнего, но, без моего собственного признания, их никто не заметит, и не увидит» (том 2, стор. 577).

Отака була відповідь Миколи Гоголя на оце дражливе запитання у тім часі і в окресленій ситуації.

Ізнов ізгадалося. Як недавно стрінулися на форумі української діаспори двоє українців. Один був із котроїсь країни Балтії, либонь, чи не із самої Латвії був, а другий – із Росії. Ізнов: «Єден – в Польщу, другий – у Подольщу, третій – в самую Москву...». І при тій стрічі став оповідать, а ніби жаліться українець із країни Балтії, що не зовсім гаразд там ведеться нашому братові, щоби зреалізувати свої можливості, доводиться немало перешкод здолати. Українець же із Росії на теє одповів. Що у Росії приходьки з України можуть почуватися дуже комфортно в усіх сферах життєдіяльності. Але вони повинні публічно зректися свого українства. Можливо, навіть і прізвище змінити чи деформувати. Якщо ж вони наважаться іще й усіякове українство привселюдно ганьбити, то успіх таким одважливцям гарантовано високий.

Ах, але хіба це не було і не є мрією кожної християнської душі. Спрямувати свої стопи до джерел, забачити мічені і благословенні місця! А що вже говорити про душі надто чутливі.

У листі до С. Т. Аксакова від 18/6 серпня 1842 року із Гайстейну Гоголь пише:

«Как же вы хотите, чтобы в груди того, который услышал высокие минуты небесной жизни, который услышал любовь, не возродилось желание взглянуть на ту землю, где проходили стопы Того, Кто первый сказал слово любви сей человекам, откуда истекла она на мир? Мы движемся благодарностью к поэту,

подарившему нам наслаждения души своими произведениями; мы спешим принести ему дань уважения, спешим посетить его могилу, и никто не удивляется такому поступку, чувствуя, что стоит уважения и самый великий прах его. Сын спешит на могилу отца, и никто не спрашивает его о причине, чувствуя, что дарование жизни и воспитание стоят благодарности» (том 2, стор. 208).

Свята земля невідступно манила Миколу Гоголя. У листі до О. Смирнової від 2 квітня 1845 року із Франкфурту він зізнається:

«Я слишком знаю и чувствую, что до тех пор, пока не съезжу в Иерусалим, не буду в силах ничего сказать утешительного при свидании с кем бы то ни было в России... Приехать в Россию мне хочется таким образом, чтобы уже не уезжать из России... Дух мой жаждет деятельности и томится от бездействия, но, не совершивши этого путешествия, я приеду на бездействие и на тоску в Россию. Любовь уже есть в душе, но не оживотворена и не благословлена еще Силою вышшею, и не двинется благодетельным движением, во благо братьям. Молитесь же обо всем этом» (том 3, стор. 38–39).

А ось інший лист до О. Смирнової від 19 травня 1845 року також із Франкфурту:

«Воспользуйтесь весенним временем, пока еще не жарко. Возьмите с собою деток и Аркадия Осиповича (брат О. Смирнової. – А. К.), которого никак не оставляйте в Петербурге. Поезжайте тихо, не торопясь, чтобы никак не расколебать нерв, а напротив успокоить их, умеренным движением. На всякую гору подымайтесь пешком, но недолго, и чуть заметите в себе малейший признак усталости, садитесь в коляску. Старайтесь и мыслью, и чувством дать дремающее состояние и уподобить себя ребенку, которого колеблют в люльке. Не думая ни о чем, сливайтесь чувством с весенним ветерком, который будет навевать на вас, прилетевши Бог весть откуда, и с запахом полевого цветка, им же нанесенным, и вы приедете в благодатном состоянии в Гастейн. А мысль, что встретит вас тот, для которого также будет благотворна и свежительна, и

целительна с вами встреча, как и для вас самых, будет воздвигать дух ваш во всю дорогу и удалит от вас тоску и беспокойство» (том 3, стор. 57).

Поклалися у позір оці рядки, ізроджені чутливою душею, да й стоять, ясніють передо мною. А думка доокіл запитально проглядає, розтинає. Чи ж багато у сучасному неухильно шаленіючому світі знайдеться чутливих душ, що у них християнський мотив любови й уваги до ближнього бринів, променився так тихо лагідно. Читаймо твори і листи Миколи Гоголя.

А художня свідомість нашого генія перебуває у безперервній пульсації. І авторові не байдуже, чи його утвори мають відлуння у людських душах. Та яке саме. Незвідана загадковість і вічна таємниця художньої творчості.

У листі до О. Смирнової від 25 липня 1845 року Микола Гоголь зізнається:

«Вы коснулись «Мертвых Душ» и просите меня не сердиться на правду, говоря, что исполнились сожалением к тому, над чем прежде смеялись. Друг мой, я не люблю моих сочинений, доселе бывших и напечатанных, и особенно «Мертвых Душ». Но вы будете несправедливы, когда будете осуждать за них автора, принимая за карикатуру, насмешку над губернаторами, так же, как были прежде несправедливы хваливши. Вовсе не губернии и не несколько уродливых помещиков, и не то, что им приписывают, есть предмет «Мертвых Душ». Это пока еще тайна, которая должна была вдруг, к изумлению всех (ибо ни одна душа из читателей не догадалась), раскрыться в последующих томах, если Богу угодно было продлить жизнь мою и благоволить будущий труд. Повторяю вам вновь, что это тайна, и ключ от нее, покамест, в душе у одного только автора» (том 3, стор. 80).

А час швидкоплинний незворотно невидимо рухався, над зеленою плянею і над людськими долями проносилися вітровії і непередбачувані стихії. Про одну із них, що і Миколі Гоголю судилось пережити, довідуємося із його листа до графа О. П. Толстого від 28 березня 1845 року із Франкфурту:

«Притом вы, верно, уже слышали о несчастье, постигшем всех по поводу разлития рек. Никогда никто не запомнит подобных наводнений. Пол Франкфурта в воде; вместо улиц – каналы и лодка. Наш дом, как среди моря:

всюду волны и вода прибывает, и бедные жители уже доныне понесли большие потери. Вид водных пространств, выбирающихся из домов и переезжающих жителей грустен и поневоле надрыгает жалостью. Дай Бог, чтобы это продолжалось недолго. Помолитесь и вы» (том 3, стор. 35).

І як неухильно у непроглядуване майбуття рухався швидкоплинний час, так незворотно у відносно молодім віці сили полишали нашого Гоголя. У листі до матері від 28 липня 1845 року із Карлсбаду він зізнається:

«Недуги мои увеличиваются, и во время всякого приезда моего в Россию я себя чувствую нехорошо...

Прошу вас также отправить обо мне молебн, не только в вашей церкви, но даже, если можно, и в Диканьке, в церкви Святого Николая, которого вы всегда так умоляли о предстательстве за меня. Но молясь Богу, нужно все простить всем и, кроме того, предаться совершенно в волю Божью и душою, и телом, и всем существованием, и все принять радостно, что ни пошлет Он нам» (том 3, стор. 83–84).

А хіба ж не так. Молитва матері до Господа за страждущого сина свого має велику силу і може бути почутою усамперед. Бо уже в іншому листі до матері від 24 жовтня 1845 року Гоголь повідомляє:

«Спешу уведомить, маменька, что я в Риме. Длинный переезд и дорога подействовали на меня и на сей раз, как и всегда, благотельно. Не сомневаюсь, что в этом участвовали и усердные ваши молитвы. Я чувствую себя и крепче, и лучше. В Риме я нашел ваше письмо, адресованное в Карлсбад, которое меня очень ободрило, освежило и заставило твердо верить в то, что вы так пророчески мне говорите, что Бог продлит мою жизнь и подаст силы действовать на прославление Его» (том 3, стор. 104).

Аяк. Бо ж молитва матері – це найперше наше заступництво перед Господом.

Й передо мною як часто зринає, постає отой вирізняваний сонячно яскравий літній день року 1969-го. Коли свідомість моя, художня усамперед, у великій розрусі перебувала. Час бо такий наспів, що не для розбуяння

художньої свідомості, а оно для поруйнацій, для розрухи тільки її. І над прірвою я стояв, і сутність ціла моя у безодню уже потавала. Й тут Мати наші німічні, паралізовані на благословеннім Хуторі нашім перед іконою Миколая Чудотворця стануть да й благальну молитву за мене до Господа вознесуть. Так незмивно і зостався у пам'яті моїй отой знаковий момент. Як Мати наші німічні (права рука і нога ледве слухаються) ревну благальну молитву за мене у печалі своїй високій до Господа возносять.

Це потому уже із'явиться, буде і професор Поліщук (у темнім тім часі світла своя душа), й інші мої рятувальники. Але перед тим стояла ревно благальна молитва Матері. Затим і молитва тітки Катерини (Батькової сестри) стане: «А щоби у тебе, Гандійку, ясний розум, як у людей, був...». Й по павзі іще: «Щоби у тебе ще ясніший розум був...».

І в недугах не полишає Миколу Гоголя любов до ближнього. У листі до О. Смирнової від 27 жовтня 1845 року із Риму яку зичливу пораду він подає:

«Позабудьте о себе, как бы вас и не было вовсе на свете; помните и думайте только о других. Когда перед вами страждут и вопиют о помощи, грех помышлять о своих недугах и не лететь на помощь. Все, что ни вокруг нас, суть больные, и если всмотреться пристально, всяк требует вашей помощи. Вся Калуга будет лазарет ваш» (том 3, стор. 106–107).

В іншому листі до О. Смирнової Микола Гоголь он який інтерес висловлює:

«Меня теперь занимает Калуга и внутренность России...

Теперь же, покамест, известите меня о раскольниках, какие находятся в Калужской губернии, именно: 1) какие из них больше (после этого на ходу письма зачеркнуто «староверов»); 2) в чем состоит их раскол и в каком они теперь состоянии; 3) каковы они в жизни, в работе, в трудах, как в крестьянском, так и в купеческом, или мещанском состоянии, сравнительно с православными. Об этом не позабудьте впереди письма, а потом обо всем прочем» (Рим, березня/лютого 4/20 (1846), том 3, стор. 154).

Але і в недугах для Гоголя завжди цілющою є мандрівочка, дорога. У листі до В. Жуковського читаємо:

«Не думайте, добрый друг мой, что с моим здоровьем трудно скитаться по белу свету, как вы пишете. Напротив, я только и чувствовал себя хорошо, когда бывал в дороге. Дорога меня спасала всегда...» (Греффенб, 12 вересня (1845), том 3, стор. 98).

За листами Гоголя маємо можливість простежувати душевні настрої нашого генія перед мандрівкою до святих місць. У листі до сестри Єлисавети Василівни від 15 вересня 1846 року з Остенде він пише:

«Маменьку попроси, если случится ей быть в Диканьке, привезти оттуда образок Николая Чудотворца, самый маленький, который бы можно было носить на шее в виде благословения. Прежний у меня давно изломался, теперь даже и не отыщу его. Вы перешлите его Аксаковой; она найдет оказию переслать с кем-нибудь. Он должен быть самый простенький...» (том 3, стор. 209–210).

А як. І маленький простий знак із коханої рідної сторони у далеких світах завжди бринить як надійна оберега. Й собі пригадую. Як випечені Матір'ю два коржикки я провозив у чемойдані по усій Середній Азії і сибірських просторах аж до Уссурійської тайги і Владивостоку. Потому десятиліттями у малій полотняній торбинці ці два коржикки і дві коробочки бухарського бавовнику зберігалися у Материному кухрі в Батьковій хаті на Хуторі. Аж поки у новітніх уже часах люті поруйновники Хутора і моєї долі важкими чобітьми не розтоптали ці коржикки на долівці.

Що й казати. Навіть маленький знак із рідного краю упевнює людську душу в чужій стороні. Недаремне ж у нашого вічно молодого клясика із уже двадцятого століття отаке проходилося:

І коли впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.

А в листі до П. Плетньова від 20 жовтня 1846 року із Франкфурту Гоголь висловлює і таке прохання:

«По выходу книги («Вибрані місця із листування з друзями...»), очевидно. – А. К.) приготовь экземпляры и поднеси всему Царскому Дому до единого, не выключая и малолетних...» (том 3, стор. 224).

Подарунків Гоголь велить не брати. Але:

«Но если кто из них предложит от себя деньги на вспомоществование многим тем, которых я встречу идущих на поклонение к Святым Местам, то эти деньги бери смело...

Друг, много есть людей, требующих помощи, о которых мы и не знаем, и не подозреваем, но которых страдальческую повесть, если бы услышало какое сердце, хотя бы самое бесчувственное, заняло бы оно от скорби. Многим художникам, многим, многим талантам следует хотя нищенское вспомоществование, чтоб не погибли с голода, в буквальном смысле...

Шесть экземпляров отправь моей матери, с надписанием «Ее высокоблагородию Марье Ивановне Гоголь» (том 3, стор. 224–226).

Душа Гоголя у цей час цілком переймається наступною мандрівкою до Святих Місць. Це подія вирізняювано знакова у його житті. В листі до матері від 14 листопада 1846 року із Риму він пише:

«...Надеюсь в начале будущего года отправиться в желанную дорогу на поклонение Гробу Господню...

Посылаю вам выпущенный в печати отрывок из завещания, относящийся собственно к вам и сестрам...

Во все время, когда я буду в дороге, вы не выезжайте никуда и оставайтесь в Васильевке. Мне нужно именно, чтобы вы молились обо мне в Васильевке, а не в другом месте.

Сестрам моим советую особенно прочитав покрепче приложенный при этом листок из завещания, и присоединяю им, сверх того, еще несколько слов, которые прошу их так свято исполнить, как бы последнюю волю уже умершего их брата.

Чтобы с этих пор увеличили они ко всем ласковость и приветливость, гораздо в большей степени, чем прежде; чтобы на всех молодых людей глядели

они так, как сестра глядит на брата... чтобы на всякого пожилого и старого человека глядели бы, как на родного и как на весьма любимого дядю, если не как на отца; чтобы прислуживали ему и показывали такое внимание и так упреждали бы малейшее желание его, чтобы ему показалось действительно, как бы перед ним его племянницы, или внуки. Словом, чтобы повсюду вокруг распространилась молва о радушном угощении всякого гостя хозяйками деревни Васильевки» (том 3, стор. 255).

Чи ж не є це високим взірцем і промовистим уроком християнської любови до ближнього. Із душі Гоголя ізринулися ці слова у дев'ятнадцятому столітті. Але чи були вони прочитані у столітті двадцятому, яке у світовій гармонії прозвучало вражаючим викликом усім знакам краси і усім формам життя – як високому дарові Божому. Схоже, що двадцять перше століття успадкувало від століття минулого і продовжує руйнівні традиції в іще вишуканіших формах. Не кажемо про глобальні суспільні заходи витіснення беззахисних, та, може, найважливіших форм життя, якби непотрібної зайвини у цім світі. Але біжать, нагортаються і стоять перед зором факти і явища нашого повсякдення. Як син батька убиває, а дочка матір стареньку за поріг не улицю виставляє... Водій із маршрутки одного інваліда посеред ліса у вечорінні викидає, а інший однорукому інвалідові в лице погрозливо рече: «Возле вас анвалидов и сам анвалидом станешь...». Ще третій старця із палицею у дверях причинив да й рушив. Старець кричить, люди гукають, а машина ходу набирає... І т.д. і т.п. Світова клясика і через століття не може пробитися до задубілої душі сучасної людини.

Із віддалення Гоголь переймається і господарськими справами у Василівці. У листі до матері від 19 листопада 1846 року із Неаполя він пише:

«Не оставляйте уведомлять меня о хозяйстве по-прежнему. Расходы и приходы, записанные Лизою, получены мною в исправности... В двух местах сказано «с проезжающих» и не сказано, за что. Если это за проезд через греблю, или мосты, то этот сбор нужно прекратить, он же и невелик; или, пожалуй, можно собирать, но в пользу бедных и неимущих» (том 3, стор. 258).

Довідавшись, що сестра Ольга Василівна лікує селян у Василівці, Гоголь у листі до неї від 20 січня 1847 року із Неаполя пише зрадно:

«Как мне приятно писать к тебе, добрая сестра моя Ольга, приятно потому, что ты уже полюбила Бога больше всего на свете...

И если почувствуешь, что душа твоя еще слаба и нет твердости в духе, тогда читай страдания Иова...

Скоро ты получишь из Москвы несколько денег для раздачи бедным...» (том 3, стор. 323, 327–328).

А тим часом хмари похмурі гуртуються і травмуюче пронизує душу нашого генія. Вихід «Вибраних місць...» викликав неоднозначну реакцію в Росії. І С. Т. Аксаков формулює свою думку про містицизм Гоголя:

«Наконец третьего дня получили мы новую книгу Гоголя (Вибрані місця...» – А. К.). Она превзошла все радостные надежды врагов и все горестные опасения его друзей. Самое лучшее, что можно сказать о ней, – назвать Гоголя сумасшедшим» (із книги «И. С. Аксаков в его письмах», том 1, стор. 407–408).

І ось лист Миколи Гоголя до С. Т. Аксакова від 20 січня 1847 року із Неаполя:

«От ранней юности моей у меня была одна дорога, по которой иду. Я был только скрытен, потому что был неглуп – вот и все. Причиной нынешних ваших выводов и заключений обо мне (сделанных как вами, так и другими) было то, что я, понадеявшись на свои силы и на будто бы совершившуюся зрелость свою, отважился заговорить о том, о чем бы следовало до времени еще немножко помолчать, покуда слова мои не придут в такую ясность, что и ребенку стали бы понятны. Вот вам вся история моего мистицизма. Мне следовало еще несколько времени поработать в тишине, еще жечь то, что следует жечь, никому не говорить ни слова о внутреннем себе и не откликаться ни на что, особенно не давать никакого ответа моим друзьям насчет сочинений моих. Отчасти неблагоприятные подталкивания со стороны их, отчасти

невозможность видеть самому, на какой степени собственного своего воспитания нахожусь, были причиной появления статей, так возмутивших дух ваш. С другой стороны, совершилось все это не без воли Божьей... На книгу мою нападут со всех углов, со всех сторон и во всех возможных отношениях» (том 3, стор. 320).

Настроями Гоголевої душі під цю пору перейнятий і його лист до матері від 25 січня 1847 року із Неаполя:

«Моим помышлением о смерти я обязан тем, что живу еще на свете. Без этой мысли, при моем слабом состоянии здоровья, которое всегда было во мне болезненно и при тех тяжелых огорченьях, которые на моем поприще предстоят человеку более, чем на всех других поприщах, я бы не перенес многого и меня бы давно не было на свете. Но, содержа в мыслях перед собою неизмеримую вечность, нас ожидающую, глядишь на все земное, как на мелочь и на малость, и не только не падаешь от всяких огорчений и бед, но еще вызываешь их на битву, зная, что только за мужественную битву с ними можно удостоиться получения вечности и вечного блаженства» (том 3, стор. 331).

Але допоки живе людина, то і думка її про живе біжить. Давня вивірена істина. У наступному листі до матері від 16 лютого 1847 року із Неаполя Микола Гоголь ізнов переймається господарськими справами Василівки, подаючи поради щодо ощадливості:

«Из отчетов о приходах и расходах ваших, доставляемых мне Лизою... я однакож вижу... что было в приходе в продолжение всего года денег свыше 16.000, а включая сюда один пропущенный месяц, можно предполагать, что доход по имению вашему может в иной год простираться до двадцати тысяч. Положим около шести тысяч должно выходить на уплаты процентов, – все остается на все прочее слишком 10 тысяч. С этими средствами, живя в собственной деревне, на всем готовом, грех гневить Бога, жаловаться на обстоятельства и наполнять жалобами письма, как это делали некоторые из сестер, и особенно Лиза, в продолжение пяти лет сряду. Я и в чужой земле, будучи некоторое время совершенно без всяких средств, вовсе не живя на всем

готовом, добывая слишком трудно копейку для самого скудного содержания, – протянулся, однакоже, с помощью Божьей, до сих дней и увидел, что причина скудости человека заключается почти всегда в нем самом, именно, от уверенности, что он уже совершенно ограничил себя во всем и не издерживает ни на что лишнее» (том 3, стор. 360).

Та не згасає, а ніби заживується інтерес Миколи Гоголя до усього у віддаленні, що є предметом і об'єктом його мистецьких досліджень. У листі до О. Данилевського і його дружини від 18 березня 1847 року із Неаполя він пише:

«Но мне теперь очень нужен русский человек, везде, где бы он ни находился, в каком бы звании и сословии он не был. Эти беглые наброски с натуры мне так нужны, как живописцу, который пишет большую картину, нужны этюды» (том 3, стор. 415).

І в листі до матері від 6 квітня 1847 року таке ж прохання:

«Передайте мой искренний душевный поклон доброй Софье Васильевне Скалон и вообще поклонитесь от меня всем, которые помнят меня. А сами пишите обо всем и обо всех, потому что мне все интересно, и я бы хотел знать обо всех» (том 3, стор. 427).

А в листі до Аркадія Осиповича Россета (брата О. Смирнової. – А. К.) від 15 квітня 1847 року із Неаполя Гоголь зізнається:

«Все сведения, которые я приобрел доселе с невероятным трудом, мне недостаточны для того, чтобы «Мертвые Души» мои были тем, чем им следует быть. Вот почему я с такою жадностью хочу знать толки всех людей о моей нынешней книге, – не выключая и лакеев, – собственно не ради книги моей, но ради того, что в суждении о ней высказывается сам человек, произносящий суждение. Мне вдруг видится в этих суждениях, что такое он сам, на какой степени своего душевного образования или состоянья стоит, как проста, добра или как невежественна, или как развращена его природа» (том 3, стор. 428).

Травмуючі душу відгуки на «Вибрані місця...» і цькування Гоголя у Росії проте ізроджують у свідомості генія осяжніші розмисли.

Лист до П. Плетньова від 17 квітня 1847 року:

«Поверь, что без этой книги не было бы на чем испробовать нынешнего человека. А проба эта нужна, и в этом отношении книга моя, несмотря на все ее недостатки, сокровище» (том 3, стор. 433).

І з листа до О. Смирної від 20 квітня 1847 року читаємо:

«Теперь, вследствие всех этих толков, осмотревшись со всех сторон, на себя, я могу заговорить таким взвешенным и умеренным голосом, что трудно будет им придраться» (том 3, стор. 438).

І такий голос прозвучить уже в «Авторській сповіді».

У листі до О. Смирної від 20 травня 1847 року із Генуї Гоголь розпросторює свої розмисли:

«Что касается до слов ваших, чтобы я не смущался изменою друзей моих; то на это замечу вам, что измены с их стороны нет никакой. У некоторых из них не хватало разумения, они спутались, – вот и все. Впрочем я на многих из них вовсе не надеялся и не называл их никогда своими друзьями: они себя считали моими друзьями, но не я их.

Вы знаете, что я несколько недоверчив и, зная слабость человеческую, вообще не охотник понадеяться чересчур на какого-нибудь человека. Об Аксаковых, как вы можете себе припомнить, я даже и не говорил вам никогда. Хотя я очень уважал старика и добрую жену его за их доброту, любил их сына Константина за его юношеское увлечение, рожденное от чистого источника, несмотря на неумеренное, излишнее выражение его, но я всегда, однакож, держал себя вдали от них. Бывая у них, я почти никогда не говорил ничего о себе; я старался даже вообще сколько можно меньше говорить и высказывать в себе такие качества, которые бы могли привязать их к себе. Я видел с самого начала, что они способны залюбить не на живот, а на смерть. Это не та разумная, неизменно-твердая любовь во Христе, возвышающая человека. Но скорее чувственная, родственная любовь, делающая малодушным человека, дрожащая, как робкий лист, за предмет любви своей» (том 3, стор. 469–470).

До цих розмислів Микола Гоголя стають і рядки із листа С. Т. Аксакова до свого сина Івана Сергійовича Аксакова від 8 лютого 1847 року:

«Гоголь не перестает занимать меня с утра до вечера: он, точно, помешался, – в этом нет сомнения; но в самом помешательстве много плутовства – должен в этом признаться» (Із книги «И. С. Аксаков в его письмах», том 1, стор. 422–423).

Не кожному митцеві і не завжди вдається осягнути рівень власної творчості і скласти їй правдиву ціну. Часто митець розгублюється перед своїм творивом. Уже у новітній історії маємо можливість спостерігати, як суспільне знуцання над творчою особистістю зумовлювало в особі митця утрату орієнтирів.

Але, схоже, Гоголь і в умовах пересудів і цькування відчував висоту свого покликання і своєї творчості. Показовим з цього погляду є лист до П. Плетньова від 9 травня 1847 року із Неаполя:

«Не позабудь, что я, хотя и подвизаюсь на поприще искусства, хотя и художник в душе, но предметом моего художества – современный человек, и мне нужно его знать не по одной его внешней наружности (sic). Мне нужно знать душу его, ее нынешнее состояние. Ни Карамзин, ни Жуковский, ни Пушкин не избрали этого в предмет своего искусства, потому и не имели надобности в этих толках» (том 3, стор. 455).

Тут ізнов Федір Достоевський ізгадується: «Усі ми вийшли із «Шинелі» Гоголя». А то ж як. Увага до маленької упосліджуваної і упослідженої людини ізродила прозу, яка у світі дістала окреслення «велика». Це уже потому, особливо у двадцятому столітті, у світовій літературі із'явиться чимало яскравих мистецьких взірців дослідження і осягання природи людини і людської душі зокрема. Але у початку був Микола Гоголь. Це один доктор філософії через століття скаже одному літераторові: «І я так думав, але написали ви».

Душа Гоголя іще не виходила цілковито на тихі води од травми, заподіяної осудливими публікаціями в Росії. В листі до письменника П. Анненкова від 12 серпня 1847 року із Остенде він пише:

«...писавши мои «письма», я был истинно убежден в той мысли, что все звания и должности могут быть освящены человеком, и что чем выше место, тем оно должно быть святее...» (том 4, стор. 47).

Особливої ж травми завдала душі Гоголя осудлива реакція В. Белінського. В листі Миколи Гоголя до В. Белінського від 20 червня 1847 року читаємо:

«Я вовсе не имел ввиду огорчить вас ни в каком месте моей книги. Как же вышло, что на меня рассердились все до единого в России? Этого, покуда, я еще не могу понять. Восточные, западные, нейтральные – все огорчились...» (том 3, стор. 491).

В іншому листі до В. Белінського невдовзі перед 10 серпня 1847 року Гоголь пише:

«Что могло быть прекраснее, как показывать читателям красоты в твореньях наших писателей, возвышать их душу и силы до пониманья всего прекрасного, наслаждаться трепетом пробужденного в них сочувствия и таким образом невидимо действовать на их души? Дорога эта привела бы вас к примирению с жизнью, дорога эта заставила бы вас благословлять все в природе. А теперь уста ваши дышат желчью и ненавистью...» (том 4, стор. 33).

І тут же далі в іншому місці:

«Кто же по-вашему, ближе и лучше может истолковать теперь Христа? Неужели нынешние коммунисты и социалисты, объясняющие, что Христос повелел отнимать имущества и грабить тех, которые нажили себе состояние» (том 4, стор. 37).

І отаке зізнання у листі Гоголя до П. Плетньова від 24 серпня 1847 року із Остенде:

«Теперь только, выслушавши всех, могу последовать совету Пушкина, «Живи один...» (том 4, стор. 60).

Хіба ж не так. Незамінна доля кожного справжнього художнього таланту.

А душа Гоголя уже щоденно готується до спланованої мандрівки у Святі Місця. В листі до О. Смирнової від 10 травня 1847 року із Неаполя він пише, запрошує:

«Прекрасна встреча с родными и с старыми товарищами нашего детства, но встреча с теми, с которыми породнились душами во имя Христа еще прекрасней. А там – почему знать? Если самая дорога нам станет помогать и езда, почему вам не съездить в одно время со мною в Иерусалим?» (том 3, стор. 465–466).

І яке уклінно якби завжди провинне синівське ставлення до матері:

«Я получил письмо ваше от 12 марта, исполненное упреков. Простите меня: я перед вами виноват... Никогда я еще не чувствовал так живо, что я ученик, что мне нужно многому учиться и никогда я еще не сторал таким желанием учиться. Письмо ваше, исполненное мне выговоров, я принял с благодарностью» (Неаполь, травня 3, за новим стилем, 1847, том 3, стор. 450–452).

А й спостережливе повчальне висновування у християнському дусі звучить у іншому листі до матері від 7 липня 1847 року із Франкфурту:

«Как бы то ни было, но верно то, что мы все бываем прекрасны и все бываем безобразны. Прекрасны бываем тогда, когда почувствуем истинно, что мы безобразны, и безобразны тогда, когда подумаем, что мы прекрасны» (том 4, стор. 5).

У душі Гоголя постійно струменить, пламеніє любов до ближнього. І має вона різні форми вияву. Це і турбота про бідних у рідній Василівці, це і підтримка сестер, а й завжди зичливі поради. У листі до сестри Анни Василівни читаємо:

«Насчет племянника нашего (Миколи Павловича Грушковського. – А. К.) скажу тебе... Словом, нужно, чтобы в нем пробудилось желанье узнавать быт людей... Ты можешь приучить его к этому даже в деревне Васильевке. Например, в первую ярмарку, какая случится у вас, если ему высмотреть хорошенько, каких товаров больше и каких меньше, и записать это на бумажке,

– скажи, что для меня... А потом может таким образом и в Полтаве замечать многое...» (1847, том 4, стор. 28).

І в листі до М. Погодіна звучить акордно уже повторюване:

«У меня же предметом был человек и душа человека» (Франкфурт, 8 липня (1847), том 4, стор. 13).

А у кінці «Авторської сповіді» Гоголь висновувально зізнається:

«Я не знаю выше подвига, как подать руку, изнемогшему духом».

У листі до С. Шевирьова від 12 грудня 1847 року із Неаполя Микола Гоголь подає таке доручення:

«Пошли из моих денег, вырученных за «Мертвые Души», сто рублей ассигнациями, при следуемом здесь письмеце, сестре Ольге, если можно, не откладывая времени. А на другие сто рублей ассигнациями купи книг... Купивши все такие книги, уложи их в ящик и отправь в Полтаву на имя сестры моей Анны...» (том 4, стор. 110–111).

І до сестри Ольги Василівни у кінці 1847 року Гоголь пише, прохання висловлює:

«Посылаю тебе 100 рублей ассигнациею; половина из них, то есть 50 рублей, на раздачу бедным, а другая половина на отправление в разных местах (где получше молятся) молебней (sic) о моем благополучном возвращении в Россию в здравии и состоянии духа, угодном Богу. Молись и ты обо мне покрепче. В Москве я поручил выслать несколько книг сестре Анне, между ними будет одна для тебя о сохранении жизни человеческой Гуфланда. Эта книга полезна тебе тем, что познакомит тебя получше с натурой человека, что тебе очень нужно знать в таких случаях, когда придется лечить человека» (том 4, стор. 142).

Але художня свідомість Гоголя не перестає пульсувати. У цей час наш геній зближується із отцем Матвієм, який переконував Гоголя кинути писати. Він мав вплив на письменника і поглиблював у його душі сумніви, щό від Бога, а щό від спокусника. Проте у «Авторській сповіді» Гоголь пише: «Мне, верно, тяжелей, чем кому-либо другому, отказаться от писательства... Скажу

откровенно, жизнь потеряла бы для меня тогда всю цену, и не писать для меня совершенно значило бы то же, что не жить».

І в листі до В. Жуковського Микола Гоголь зізнається:

«Не мое дело решать, в какой степени я поэт; знаю только то, что прежде, чем понимать значение и цель искусства, я уже чувствовал чутьем всей души моей, что оно должно быть свято. И едва ли не со времени этого первого свидания нашего оно уже стало главным и первым в моей жизни, а все прочее вторым. Мне казалось, что уже не должен я связываться никакими другими узами на земле, ни жизнью семейной, ни должностной жизнью гражданина, и что словесное поприще есть тоже служба...»

Истинное создание искусства имеет в себе что-то успокаивающее и примирительное». (Неаполь 1848/1847, січня 10/грудня 22, том 4, стор. 135, 140).

І увесь час на чужині незмінно манливо світиться, сіяє крізь простори для Гоголя рідна сторона. Одна згадка принагідна про Батьківщину невимовно тішить його. У листі до О. Данилевського від 15 серпня 1847 року із Остенде читаємо:

«Письмо твое, хотя оно было и коротенькое, принесло мне большое удовольствие. Удовольствие мне принесло оно двумя сказанными вскользь словами, именно, что ты чувствуешь почти юношескую живость при одной мысли ехать на каникулы домой, как было во время оно, и боишься, чтобы не остаться всю жизнь дитятей. Но это и есть самое лучшее состояние души, какого только можно желать» (том 4, стор. 58).

Хіба ж не правда. І чи кожний з нас не переживав чогось подібного.

А вдалині, після відвідин Святих Місць, уже мріє для Гоголя мандрівочка у рідний край. В іншому листі до О. Данилевського від 20 листопада 1847 року із Неаполя він пише:

«А потому, как бы ни рад был прожить подолее в Киеве, но не думаю, чтоб удалось больше двух дней. Столько полагаю пробыть и у матушки.

Твое намерение перебраться в Одессу, не без основания...» (том 4, стор. 94).

Але поки що душа нашого генія цілковито перейнята підготовкою до найважливішої у житті мандрівки. Душа Гоголя постійно трудиться. Це далеко потому, у новітню епоху скаже інший поет. Що душа зобов'язана трудитись. І день, і ніч.

У листі до матері у грудні 1847 року із Неаполя Гоголь просить про благословенну молитву. Звертається і до сестер Анни Василівни, Єлисавети Василівни і Ольги Василівни, щоби вони належно доглядали Василівку, зберігали християнське добродія:

«Отчего в течении каких-нибудь 15 лет хозяйство идет ни чуть не лучше, а все хуже...

Глянула ли хоть одна из них на то, как вообще ведется жизнь на свете? Крестьянин вырабатывает трудом и потом средства своей жизни, а мы кушаем и поджидаем гостей, да выдумываем куда бы поехать...

Или, думают они, одна только половина человечества создана для серьезного труда, а другая так, только для шутки, для приятного препровождения времени...

...они, например, живя в деревне, имеют такое же понятие о том, что делается у них в хозяйстве, какое я имею о том, что делается в Китайском государстве, которое отстоит от меня на 15000 верст расстояния?..

Увы, кто гонится за весельем, тот прежде всех поймает тоску» (том 4, стор. 121–124).

В іншому листі до матері від 15/3 січня 1848 року Микола Гоголь пише:

«Не забывайте также и того, что мы все на земле странники, и существование наше здесь минутно. Если и доставит нам Бог минутное удовольствие пожить неделю или две вместе в вашей деревне Васильевке, то нужно поблагодарить только безмолвно в глубине души Бога, а радостью своей мы можем только оскорбить Его: не такое время, чтобы кому-либо теперь

радоваться. Повсюду смущенья, повсюду беды, повсюду голос неудовольствий и вражда на место любви» (том 4, стор. 155–156).

А у записці до матері просить молитись за нього перед дорогою і за рідну землю. Отако:

«Направи молитву его и дай ему помолиться у Гроба Святого о собратях и кровных своих, о всех людях Земли нашей и о всей отчизне нашей, и о ее мирном времени, о примирении всего в ней враждующего и негодующего, о водворении в ней любви и о воцарении Твоего Царства, Боже!» (том 4, стор. 157).

Як засвідчують листи, Микола Гоголь надавав мандрівці в Єрусалим виняткового значення, і душа генія напередодні цієї події перебувала у постійнім зворушенні. І увесь час пульсувала тривога за власне здоров'я. Як виявилось, внутрішні передчуття світилися прозорливістю. Мандрівку пароплавом у початку до острова Мальти Микола Гоголь переніс не легко, але зі стражданнями.

У листі до графа Олександра Петровича Толстого від 22 січня 1848 року із Мальти письменник зізнається:

«Что касается меня, то все еще не могу оправиться и очнуться от морской езды. Рвало меня таким образом, что все до едина возымели о мне жалость, сознаваясь, что не выдывали, чтобы кто так страдал. Со страхом думаю о предстоящем четырехсуточном переезде. Молитесь, ради Христа, обо мне: невыносимо тяжело!» (том 4, стор. 163).

І в листі до графині Анни Михайлівни Віельгорської від 23 січня 1848 року бринить все той же тривожний настрій:

«Пишу вам теперь из Мальты. Странствования мои по Средиземному морю, как видите, уже начались. Из Неаполя меня выгнали раньше, чем я полагал, разные политические смуты и бестолковщина, во время которых трудно находится иностранцу, любящему мир и тишину. Притом же пора и к Святому Гробу. Несмотря на то, что далеко не в том состоянии души, в каком бы хотелось быть для этого путешествия, несмотря на всю черствость и прозу

души своей, я все таки благодарю Бога, что тронулся в дорогу, хотя не без ужаса помышляю о всех предстоящих затруднениях, впереди которых стоит морская болезнь, для меня ужаснейшая всего. До Мальты я в силу-силу добрался. Ни одна душа на всем корабле так не страдала, а между тем время было, кажется, и не совсем бурное. Если бы еще такого адского состояния были одни сутки, меня бы не было на свете...» (том 4, стор. 165–166).

А в листі до професора С. Шевирьова від 25 січня 1848 року із Мальти Гоголь іще виразніше прояснює свої переживання:

«Морская болезнь измучила меня сильно. Это для меня зло, которого я боюсь больше всего в моем путешествии. Еще не было сильной бури, а уже меня привело в такое состояние непрерывной рвоты, всякие десять минут, что я походил скорей на умирающего, чем на сохраняющего в себе залог жизни» (том 4, стор. 168).

І от нарешті Єрусалим – завжди манлива мрія не оно Гоголя, але і кожної істинно християнської душі.

Лист до матері від 19 лютого 1848 року із Єрусалиму:

«Несколько строк к вам из Иерусалима. Благодаря Бога я прибыл сюда благополучно. Молился кое-как о себе, о вас же поручил молиться тем, которые умеют получше моего молиться. Пробуду здесь недолго, и если только благословит Бог, то, может быть, в июне или июле месяце загляну к вам в Малороссию. А вы по-прежнему не переставайте молиться обо мне. Напоминаю вам об этом потому, что теперь более, чем когда-либо, чувствую бессилие моей молитвы» (том 4, стор. 170).

А то ж як. У дальній чужині завжди приходиться і стає перед зором нашим кохана рідна сторона, а душа про Материне заступництво і молитву благає.

Й мені ізгадується. Коли у давнім уже похмурім вересні сидів я на лавочці біля Владивостоцького Тихоокеанського узбережжя, то раптом наче із плюскотливих сивих хвиль ізринув да й червоно заяскравів куц калини на нашім хутірським пагорбі. І відчуття далекості усуціль огорнуло мою сутність. А крізь думання переходило. Якщо і судитиметься мені у скорім часі умирати,

то щоби не тут, у такій щемній далекості. Це потому уже напише наша стринешна сестра Зося із самого Магадану: «Якби знаття, коли умру, так у сей же мент ізнялася б да й полетіла, щоби у ріднім краї похованою бути». Та не судилося. Ізненацька застала смерть. І прах її поклався нетлінно у густу колимську мерзлоту.

Але пощо наша стринешня сестра Зося, як оньо оден високого гатунку компартієць, що свого часу був звинувачений в українському буржуазному націоналізмі і вивезений аж у самісіньку Москву, коли його вісімдесятилітнього у новітнім уже часі поспиталися, чи не хотів би він ізнову в Україну повернутись, то незагаймо відповів: «Пішки пішов би».

Аяк. Вічна загадка людської природи. То тільки слугам лукавого усе ні по чім. І море по коліно.

По Святих Місцях Миколу Гоголя супроводжував його шкільний товариш Костянтин Базили, під ту пору посол у Сирії.

У листі до В. Жуковського від 28/6 лютого 1848 року із Єрусалиму Гоголь пише:

«Уже успел произнестъ твое имя у Гроба Господня... Я здесь не остаюсь долго, спеша возвратиться в Россию вместе с моим старым школьным товарищем Базили, с которым и прибыл сюда и который, будучи нашим генеральным консулом в Сирии, заведывает делами Иерусалима...

Базили просит передать тебе свой поклон. Он написал предивную вещь, которая покажет Европе Восток в его настоящем виде, под заглавием «Сирия и Палестина». Знания бездна, интерес силен. Я не знаю никакой книги, которая бы так давала знать читателю существо края» (том 4, стор. 172–173).

В іншому листі до В. Жуковського Гоголь переповідає про найвиразніше своє враження від мандрівки:

«Уже почти не верится, что я был в Иерусалиме. А между тем я был точно, я говел и приобщался у самого Гроба Святого. Литургия совершалась на самом Гробовом Камне. Как это было поразительно! Ты уже знаешь, что пещерка, или

вертеп, в котором лежит Гробовая доска, не выше человеческого роста; в нее нужно входить нагнувшись в пояс; больше трех поклонников в ней не может поместиться. Перед нею маленькое преддверие, кругленькая комнатка такой же величины с небольшим столбиком посередине, покрытым камнем (на котором сидел ангел, возвестивший о воскресении). Это преддверие на это время превратилось в алтарь. Я стоял в нем один; передо мною только священник, совершавший литургию; диакон, призывающий народ к молению, уже был позади меня, за стенами Гроба; его голос уже мне слышался в отдалении. Голос же народа и хора, ему ответствовавшего, был еще отдаленнее. Соединенное пение русских поклонников, возглашавших Господи помилуй и прочие гимны церковные, едва доходило до ушей, как бы исходящее из какой-нибудь другой области. Все это было так чудно! Я не помню, молился ли я. Мне кажется, я только радовался тому, что поместился на месте, так удобном для моленья и так располагающем молиться; молиться же собственно я не успел. Так мне кажется. Литургия неслась, мне казалось, так быстро, что самые крылатые моленья не в силах бы угнаться за нею. Я не успел почти опомниться, как очутился перед чашей, вынесенной священником из вертепа, для приобщения меня, недостойного... Вот тебе все мои впечатления из Иерусалима...» (1848. Байрут. Квітня 6, том 4, стор. 176–177).

У художній свідомості Гоголя відбувається осягання, пізнання Сходу, як вирізнюваного пласту людської культури. Це через століття у художню свідомість Анни Ахматової в середньоазійській евакуації так виразно увіходитиме осягання і пізнання Сходу.

За листами Миколи Гоголя із віддалення здогадуємось і висновуємо, як манливо увесь час стояла перед мистцем кохана рідна сторона.

Лист до Н. Шереметьєвої від 19 лютого 1848 року із Єрусалиму:

«Уведомляю вас, добрый друг Надежда Николаевна, что я прибыл сюда благополучно, помянул у Гроба Господня ваше имя... Молитесь теперь о благополучном возвращении моем... Летнее время проведу в Малороссии, а в августе месяце, может быть, загляну в Москву» (том 4, стор. 171).

Із листа до С. Шевирьова:

«Пробывши несколько времени в Константинополе – в Одессу, из Одессы – в Малороссию, что придется, может быть, в конце июня. Лето проведу в Малороссии» (Байрут, Березень 18/30, 1848, том 4, стор. 174).

У листі до П. Плетньова Гоголь звертається:

«Напиши теперь же, не отлагая времени, и адресуй письмо в Полтаву, присовокупи: «а оттуда в деревню Васильевку» (1848, квітня 2. Байрут, том 4, стор. 175).

І те ж саме у листі до О. Смирнової:

«Адресуйте в Полтаву, а оттуда в Васильевку. Это деревенька моей матери, у которой я должен буду прогостить конец лета» (Байрут, квітня 4, 1848, том 4, стор. 176).

І до художника Олександра Іванова уже із Константинополя від 14/26 квітня 1848 року:

«Адресуйте мне в Полтаву, прибавляя, а оттуда в деревню Васильевку» (том 4, стор. 179).

І знову до П. Плетньова від 14/25 квітня 1848 року із Константинополя:

«Если деньги получишь, то две тысячи руб. асс. пришли мне в Полтаву, остальные держи при себе...» (том 4, стор. 180).

Як ближчою ставала відстань до рідної коханої сторони, так зворушення тремке ісходило на душу Гоголя.

У листі до Олександра Данилевського від 4 травня 1848 року із Одеси читаємо:

«Полагаю завтра пуститься в Полтаву, а оттуда в деревню Васильевку, где располагаю пробыть с месяц, а может быть, и более. Уведоми меня двумя словами, будешь ли ты в Полтаве и когда.

Меня очень поразила весть о смерти Пащенко (**Пащенко Иван Григорович – шкільний товариш Гоголя. – А. К.**). Кроме того, что это была добрейшая душа, он мне мог бы сообщить сведения, которые мне теперь особенно нужны относительно многого, что делается в наших околотках.

Если Максимович в Киеве, то обними его» (том 4, стор. 188–189).

І от нарешті Василівка. Жадана стріча через багато літ. Така незрівнянно висока мить. Ось як про цю подію пише Микола Гоголь в іншому листі до Олександра Данилевського від 16 травня 1848 року із Василівки:

«Ты спрашиваешь меня о впечатлениях, какие произвел на меня вид давно покинутых мест. Было несколько грустно, вот и все. Подъехал я вечером. Деревья – одни разрослись и стали рощей, другие вырубались. Я отправился того же вечера один степовой дорогой, позади церкви, ведущей в Яворивщину, по которой любил ходить некогда, и почувствовал сильно, что тебя нет со мной. Вероятно, того же вечера я был бы в Толстом, Толстое пусто, и мне стало еще грустнее. Все это было в день моих именин, 9 мая. Матушка и сестры, вероятно, были рады до пес plus ultra моему приезду, но наши братья, холодный мужеский пол, не скоро растапливается. Чувство непонятной грусти бывает к нам ближе, чем что-либо другое...

Через неделю времени думаю пуститься в Киев поглядеть на вас» (том 4, стор. 191).

А хіба ж не так. Як часто душевне зворушення після стрічі із давно позоставленими рідними місцями змінюється раптово нез'ясовним смутком. Такі настрої і мене не раз огортали, коли після тривалої розлуки повертався на наш благословенний Хутір.

Ах, це невблаганний плин часу так рівночасно діє на доокіл і людську душу, покладаючи у тім моменті на нашу сутність нез'ясовний смуток.

А в листі до Н. Шереметьєвої від 16 травня 1848 року із Василівки Гоголь повідомляє:

«Благодаря Бога, достигнул я **земной родины** благополучно; достигну ли благополучно небесной? вопрос, который должен бы меня занимать теперь всего...

В деревне я полагаю прожить большую часть лета. Мать и сестры вас помнят и вам кланяются» (том 4, стор. 189–190).

Про стан душі, про переживання нашого генія у рідній стороні виразно промовляють й інші листи цього періоду. Очевидно, чутлива свідомість Миколи Гоголя вловлює і відлуння так званої «весни європейських народів».

Із листа до С. Шевирьова із Василівки від 14 червня 1848 року:

«Вот уже месяц, **как я на родине**, где, кажется мне, покуда пусто, хотя сам не знаю, отчего; ничего не мыслится и не пишется; голова тупа. В будущем предстоит голод и та же повсюдная бестолковщина. Если Бог не вмешается Сам наконец в дело, люди погибнут от собственной глупости. Глупость делает в последнее время успехи невероятные» (том 4, стор. 200).

Подивування одне неймовірне ізроджується, як на хвилях сучасності звучать ці думки через роки а роки і нині. Час відлітає і у стопи злежаности улягається, а недосконалість людська не розсіюється, а, схоже, що поглиблюється, новими формами у витонченості обростаючи.

А в листі до графині Анни Михайлівни Віельгорської (1848) звучить і таке зізнання:

«Но если я не смущусь ни чем и пребуду тверд среди явлений возмущающих, и, не упавши духом, буду в силах, посреди потрясающей бестолковщины времени, удержаться на своем мирном поприще литературном и быть певцом мира и тишины посреди брани, то это будет истинное чудо, милость Божья...» (том 4, стор. 196).

Ізнов у листі до С. Шевирьова від 18 червня 1848 року звучить яке виразне реальне відчуття сільського буття:

«Я еще сижу в Малороссии и подымаюсь на юг не раньше, как через полтора месяца...»

Засухи неимоверны, но при всем том Бог спас от полного неурожая... Нужно жить с землей и видеть здесь на месте, как достается хлеб, чтобы выучиться хоть сколько-нибудь благодарить Бога» (том 4, стор. 204).

А в листі до О. Смирної у червні 1848 року зустрічаємо і таке тривожне повідомлення:

«Меня еще Бог держит на свете, хотя вокруг повсюду холера и всякие болезни. Люди умирают толпами» (том 4, стор. 206).

Та й серед тривожних подій Гоголь зберігає вірність осяганню прекрасного, як високої дивини світу. У листі до В. Жуковського від 15 червня 1848 року із Полтави він пише:

«Как ни возмутительны вокруг нас события, как ни способны они отнять мир и тишину, необходимые для дела, но тем не менее нужно быть верну главному поприщу; о прочем позаботится Бог...

Дело в том, остались ли мы сами верны прекрасному до конца дней наших, умели ли возлюбить его так, чтобы не смутиться ничем, вокруг нас происходящим, и чтобы петь ему безуданно песнь и в ту минуту, когда бы валился мир и все земное разрушалось. Умереть с пенем на устах – едва ли не таков неотразимый долг поэта, как для воина умереть с оружием в руках» (том 4, стор. 201–202).

Іще й іще раз перечитую цього листа. А розмисел мій уже ізнов біжить, рухається про двадцяте століття, що у світовій історії відбилось зухвалим викликом усім знакам краси і високому дарові життя. Про поетів жорстокого віку біжить мій розмисел. І не так про автора крилатого вислову «Я хочу, щоб к штыку приравняли перо». Як про тих поетів біжить часто розмисел мій, котрі у лютім холоді завважували, як сходить велике червоне колимське сонце. І там же перекладали Рільке. Або ж спостерігали, як після довгої зими на бурятським узліссі із'являлися щороку все ті ж квіточки, усміхалися привітно і промовляли лагідно: «А ми вже є».

Це ж так давно уже через думання моє перейшло. А якби то хтось підказав референтам із Нобелівського комітету. Щоби до декотрих номінацій серед інших означень і таке додати: «За збереження художньої свідомості в екстремальних умовах виживання». І це означення могло би пасувати не оно д'ному поетові, а цілій когорті поетів, ба й цілій літературі, яка не в оранжереях зростала, але на скелях у лютих буйних вітровіях.

І от знову дорога Гоголеві постелилась, Ізнову Василівка залилася у віддаленні. У листі до сестри Анни Василівни (1848) Микола Гоголь пише:

«Пишу тебе слова два из Сваркова, куда прибыл благополучно... Когда приедет Кочубейский лесовод, не забудь спросить у него, когда именно он будет садить желуди у Кочубея, и об этом меня уведоми, равно как и о том, как ты справляешься с работами в саду, о чем, как ты сама знаешь, мне беседовать всегда приятно...» (том 4, стор. 213).

Заквітчувати рідну землю садами – чи ж не в цьому бриніння високої любові до Батьківщини. І чи не у такий спосіб людина досягає спокій власний душі і відчуття повноти свого земного призначення.

І не розбрат поміж людьми, й не розбування людських пристрастей уберігає від розрухи світову гармонію, але слово смиренної молитви. Цю думку висловлює Микола Гоголь у листі до О. Данилевського від 24 вересня 1848 року із Петербургу:

«В Петербурге я успел видеть Прокоповича, вокруг которого рожа своей семьи, и Анненкова, приехавшего на днях из-за границы. Все, что рассказывает он, как очевидец, о парижских происшествиях, просто страх: совершенное разложение общества. Тем более это безотраднo, что никто не видит исхода и выхода, и отчаянно рвется в драку, затем чтобы быть только убиту. Никто не в силах вынести страшной тоски этого рокового переходного времени, и почти у всякого ночь и тьма вокруг. А между тем слово **молитва** до сих пор еще не раздалось ни на чьих устах» (том 4, стор. 219).

Звісно ж, ідеться про весну «європейських народів» 1848 року. Перечитую цього листа, а повстають у пам'яті виразні описи нищення світової краси часів більшовицьких переворотів початку ХХ століття із книги Івана Буніна «Окаянные дни», що її сім років тому спалили із іншими книгами у Батьківській хаті на Хуторі новітні поруйновники світу.

Уже із Москви від 29 жовтня 1848 року у листі до О. Данилевського Гоголь висновувально зізнається:

«В деревне можно, по крайней мере, хоть не умереть с голоду. Скучно, может быть, пусто; но ведь это крест, который должно нести, а крест никогда не бывает легек» (том 4, стор. 222).

А графині А. М. Віельгосрській у листі від 29 жовтня 1848 року із Москви Гоголь подає ось яку пораду:

«Сохраняйте простоту дитяти – это лучше всего. Наблюдайте святыню совести» (том 4, стор. 227).

У листі до О. Смирної від 18 листопада 1848 року із Москви читаємо:

«Нет ничего на свете лучше, как беседа с теми, у которых души прекрасны и при том беседа о том, отчего становятся еще прекраснее прекрасные души» (том 4, стор. 231).

Але хіба і ми не переживали у житті чогось подібного. Що й казати, стрічі оці і бесіди отакі покладають відбиток у нашій пам'яті назавжди і в похмурі часи відторгнення світяться ясно на нашім путі, помножуючи у серці надію.

У віддаленні думки Гоголя увесь час линуць до коханої рідної сторони.

Ось лист до матері і Великодне привітання 1849 року:

«Христос Воскрес!

Посылаю пятьдесят рублей серебром в пользу страждующих. 25 руб. сереб. поступят сестре Ольге на известное употребление; другие же двадцать пять сестре Анне на раздачу необходимого хлеба голодным. Всего лучше, если бы эта раздача производилась в виде платы за работу в саду. Даром не должен человек получать, – разве тогда уже, когда не станет сил работать. Благодарю от души сестру Анну за то, что она старается доказать на деле ко мне любовь исполненным просьб насчет работ в саду. Я уверен, что эти занятия доставят потом усладу и ей самой.

Помолитесь, добрейшая моя матушка, о бедной душе моей, и вы также, милые сестры. Никогда еще не были мне так нужны молитвы...» (том 4, стор. 247–248).

Ах, да якби ж сучасні можновладці, які свої незрівнянні статки узяли із наших теренів, та мали хоча б мільйонну частку любові до цієї землі, і спочутливості до знедолених і голодних аборигенів! А що казати.

І в іншому листі до матері від 12 травня 1849 року читаємо:

«Посылаю, добрая матушка, полтораста рублей серебром не для вас собственно, но для раздачи тем бедным мужичкам нашим, которые больше всех других нуждаются, на обзаведение и возможность производить работу в текущем году, и особенно тем, у которых передох весь скот. Авось они помолятся обо мне. Молитвы теперь очень нужны. Я скорблю и болею не только телом, но и душою...

Сестру Анну благодарю за приписку и прошу ее позаботиться о насаждении свежих деревьев, на место усохнувших, и не принявшихся – вместе с племянником. Может быть, пришлю ей семян огородных овощей...» (том 4, стор. 252-253, 254).

Ще в іншому листі до матері від 7 червня 1849 року із Москви Гоголь звідомляє:

«Посылаю вам несколько книг, какие накопились. Из них для вас особенно: «О скорбях и болезнях», «Поучения к прихожанам» для ваших крестьян...

Сестер обнимаю; племянника Колю также. Скажите ему, чтобы он пересчитал, сколько деревьев числом принялось из тех, которые посадила тетушка Анна Васильевна, а сколько нет...» (том 4, стор. 265).

У стані глибоких фізичних і моральних переживань перебуває наш геній, а думка все одно увесь час лине до коханої сторони, його зачудовує природа рідного краю і зацікавлюють звичаї свого народу. Ось що читаємо у листі до знайомого Гоголя, дядька дружини О. Данилевського Олександра Михайловича Маркевича (лист писаний у кінці червня 1849 року):

«...беспокою вас следующею убедительною просьбою: составьте для меня маленький сельский календарь годовых работ, как они производятся у вас в Черниговской губернии. По дням, т.е. с какого святого какая начинается работа,

как она и с какими обрядами производится и какие существуют по этому поводу народные поговорки и замечания, обратившиеся в правила и руководства. В образец прилагаю вам отрывок из календаря одной из северных губерний: Месяц май (Травень):

1) Еремия запрягальник. Посев. Поговорка: «Сей неделю до Иеремии и неделю после».

3) Тимофея и Мавры – зеленые щи.

4) Ирины – разсадницы. Сеянье капусты.

6) Иова – Горошника. Сеяние гороха (том 4, стор. 267).

Уже інший лист до О. Маркевича від 6 грудня 1849 року із Москви сповнений подяки і розмислів про знаки минувшини, які змиваються, і про нашу незбутість:

«Очень благодарю и за известие об вас и за календарь... Многое современное заставило вспомнить с грустью о прежнем невозвратно минувшем» (том 4, стор. 281–282).

Ах, ізнову, коли теє було. А як на наш час поглянути да озирнутися, то ж болем серце переймається, як в ушвидченім мерехтінні розмиваються наші традиції.

Як оньо ішов я недільною улицею свого села, а на улиці весілля справляють. Що наче і звичай не наш. Музика сумбурна. І слово пісні чужинецьке, й інтонації не ті. Й із далини шістдесятилітньої давності заясніло в уяві передо мною наше хутірське весілля.

Поміж Москвою, Петербургом а Василівкою минають останні роки, місяці і дні нашого генія, а на серці біль, неспокій і часто пригнічений настрій. У листі до В. Жуковського від 14 грудня 1849 року із Москви читаємо:

«Полтора года моего пребывания в России пронеслись, как быстрый миг, и ни одного такого события, которое бы освежило меня, после которого, как бы после ушата холодной воды, почувствовал бы, что действую трезво и точно действую! Только и кажется мне трезвым действием поездка в Иерусалим» (том 4, стор. 286).

І в листі до П. Плетньова від 15 грудня 1849 року із Москви Гоголь висновує:

«Никогда не было еще заметно такого умственного бессилия в обществе. Чувство художественное почти умерло» (том 4, стор. 289).

А в листі до О. Смирнової (1849) він зізнається:

«Друг мой, Алесандра Осиповна, если б вы знали, как я далек от того, чтобы суметь кому-либо дать умный совет. Я весь изстрадался» (том 4, стор. 290).

У листі до В. Жуковського уже в 1850 році звучать он які висновувальні спостереження Гоголя:

«Покуда человек молод, он поэт, даже и тогда, когда не писатель, когда же он созреет, он должен вспомнить, что он человек, даже тогда, когда писатель» (том 4, стор. 292).

Це в «Авторській сповіді» Гоголя забринить думка того ж спрямування:

«...виноват я разве был в том, что не в силах был повторить то же, что говорил или писал в мои юношеские годы? Как будто две весны бывают в возрасте человеческом!».

Одразу ж і рядки іншого нашого вічно молодого клясика спогадались: «Ти знаєш, що ти людина...» (Василь Симоненко).

У холодній Росії Гоголеві до останніх днів життя увижаються краї полуденні. У листі до отця Матвія в 1850 році він пише:

«Не уживается с нашим холодным климатом мой хладнокровный, несогревающийся темперамент! Ему нужен юг. Думаю опять, с Богом, пуститься в дорогу, в странствие, на Восток, под благодатнейший климат, навеваемый окрестностями Святых Мест» (том 4, стор. 313).

Зігрівала душу Гоголя постійна думка про Василівку. Изроджувалася мрія про новий, оновлений дім, про збереження і захист садиби. Ось лист до матері від 15 травня 1850 року із Москви:

«...Я позабыл сказать многое насчет вашего дома. Из писем сестер я узнал, что вы все в нем очень зябли в продолжение зимы. Этому горю следует помочь. Дом надобно весь снова запаковать, выштукатурить, а многое и вновь переделать. Разумеется, это можно сделать только при мне. Если мне случится ехать в Константинополь, тогда могу пробыть с месяц у вас и устроить так, чтобы при мне все было кончено, а до того времени прошу вас заблаговременно приискывать плотников, штукатурщиков и хороших печников...

Понадобится также лес, сухой, давно срубленный... Узнайте, нет ли у кого из соседей готового сруба, или амбара из крепких брусьев не совсем старого дерева, которые можно бы приобрести было покупкою, а также хорошего сухого дерева, годного на столярную работу, на двери и проч...» (том 4, стор. 319–320).

Одразу ж і повстали із пам'яті листи іншого нашого генія – Тараса Шевченка, – у яких так виразно зворушливо бриніла мрія про власну хату. На жаль, нездійсненна. Як і не в одного українського літератора.

В іншому листі до матері від 24 травня 1850 року із Москви Гоголь завбачливо переймається і он якими проблемами:

«Благодарю вас, добрейшая матушка, за поздравление с протекшими именинами. Радуюсь, что вы были в это время в Диканьке... Опечалило меня только известие, что через нашу деревню хотят пролагать дорогу. От этого только новые повинности, новые заботы и разврат, присутствующий всегда в деревнях, находящихся при больших дорогах. Всякая проезжая сволочь будет подущать и развращать мужиков, которые, слава Богу, до сих пор все еще нравственной других. Доселе деревенька наша, если заманивала меня, так это только тем, что она в стороне от большой дороги...» (том 4, стор. 320).

Ах, да хіба і для кожного з нас, вічних мандрівців, тихі родові закутки не є завжди манливою цілющою гаванню, куди із гомінкого світа невтримно стримить наша душа.

У хвилини старечих уже роздумів і споглядань на пережите як часто ясніє сиво передо мною незабутня, і неповторна, ізникла вузька дорога у світ із

нашого Хутора. Що як ступиш, станеш на неї самотню зі світа, то ластівкою затріпоче серце, і, здається, що у самісіньку казку ідеш, простуєш.

Біографи Миколи Гоголя згадують, що коли письменник перебував у Москві, в домі Аксакових, то дуже любив співати і слухати українські пісні. І як запрошував до спілкування Осипа Максимовича Бодяньського, то казав: «Упьемся песнями нашей Малороссии». Іноді один куплет повторював десятки разів. Найулюбленішими його піснями були ті, які залишили відбиток у пам'яті з дитинства. Що їх наспівувала йому рідна тітка, яка і була найпершою музою письменника. Оці пісні усамперед залишили відбиток у дитячій свідомості:

«Одна гора високая,
А другая низька...»;

«Ой під гаєм-гаєм,
Гаєм зелененьким,
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким»;

«У полі криниченька,
Холодна водиченька,
Там чумак воли напуває...».

За ними слідували отакі:

«Ой у полі могила
З вітром говорила:
Повій, вітре, ти на мене,
Щоб я не чорніла...»;

«Ой ходив чумак
Сім літ по Дону

Та не було пригодоньки
Ніколи йому...».

Та ось у тихій притузі бринить пісня:

Ой біда, біда
Чайці небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі!

І карі очі Миколи Гоголя зволожувалися. І наша незбутість доокола снувала гіркий смуток, покладаючи у ясний світ печать похмурості. Аяк. Незбутість однієї особини, а й цілого народу уже не творить світової гармонії.

Улітку 1850 року Гоголь звершує мандрівку на Україну. До Глухова їхав разом із М. Максимовичем. По дорозі відвідав Калугу, гостював у О. Смирнової. Там якраз був граф О. К. Толстой. Гоголь проспівав графові дві колискові пісеньки:

«Ой спи дитя без сповиття,
Поки мати з поля прийде»;

«Ой ходить сон по улоньці,
В білесенькій кошулонці».

Разом із М. Максимовичем Гоголь відвідав також Оптину пустинь. У листі до графа О. П. Толстого від 10 липня 1850 року уже із Василівки письменник передає свої враження від цієї прощі:

«Ехал я, слава Богу, благополучно... Я заезжал на дороге в Оптинскую пустынь и навсегда унес о ней воспоминание. Я думаю, на самой Афонской горе не лучше. Благодать видимо там присутствует» (том 4, стор. 332).

Літо Микола Гоголь проводить у отчому домі. Мешкає у флігелі, який виходив у сад. Хто навідувався до нього, кожному давав відповідь, зустрічав із пером у руці, але до кімнати не запрошував, щоб ніхто не бачив, як він пише. Аяк. Момент творчості – це завжди таїна має бути для стороннього ока, бо снується тільки поміж душею мистця а Богом.

Матері люблячий син радить знову ткати килими. І це заняття розвіюватиме її смуток, повертатиме у молодість. Сам малював узори для килимів. Своїм ближнім радив жити простим життям, завжди перебувати у бадьорості й веселості духу. Народні пісні єднали Гоголя із сестрами, які грали для нього на фортепіано. У збірнику письменника налічується більше двохсот пісень, записаних від селян Василівки.

А ще Гоголь у Василівці переймався господарськими справами, тут розбуювали його архітектурні фантазії. Мрія про новий дім.

Із наближенням холодів сутність Гоголя настійно заманюють полуденні краї. А восени 1850 року він уже ув Одесі. Але проблеми Василівки і тут завжди стоять поряд. У листі до матері від 28 жовтня 1850 року він пише:

«С большим трудом добрался я или, лучше сказать, доплыл до Одессы... Уведомьте меня, говорили ли вы Юркевичу о лесе, который возле Черныша, пришло ли разрешение продавать его? Хорошо бы воспользоваться перевозкой в то время, когда дороги еще хороши» (том 4, стор. 355–356).

Із іншого листа до матері від 20 січня 1851 року із Одеси:

«Уведомьте меня о здоровье вас всех, начиная с Андрея Андреевича, и какова стоит в Кагарлике зима, и какова она также в Васильевке, и что там делается» (том 4, стор. 370).

Ось уже менше року залишається земного перетривання нашого генія, і сутність його уже передчуттями невідворотного повниться, душа до вічного стримить. У листі до матері від 4 березня 1851 року Гоголь пише:

«Пора, пора нам приняться наконец за главное дело и, бросив всякие наружные украшения, каких требуют люди, позаботиться не в шутку об украшении душ!.. Другую, другую жизнь нужно повести – простую, простую, какую ведет уже человек, думающий о Боге» (том 4, стор. 373–374).

У якому стані і в яких настроях перебувала душа Миколи Гоголя цього останнього року його життя, засвідчують і ці останні листи нашого генія.

Лист до матері від 3 квітня 1851 року:

«Вы мне ничего не пишете о хозяйстве и о том, какие начались работы. Прошу вас почаще выезжать смотреть на посевы и все полевые работы. Вас наиболее об этом прошу, милые сестры. Если не любите хозяйничать, по крайней мере взгляните. Как бы то ни было, бедные крестьяне в поте лица работают на вас, а вы, едя их хлеб, не хотите даже взглянуть на труды рук их» (том 4, стор. 380).

Іще настійніший докір звучить у переднішому листі Гоголя, без числа і без дати року до графині А. Вієльгорської:

«Зачем, в самом деле, не поживете вы в подмосковной вашей деревне? Вы уже более двадцати лет не видали ваших крестьян. Будто это безделица: они нас кормят, называя нас же своими кормилицами, а нам некогда даже через двадцать лет взглянуть на них» (том 4, стор. 310).

Із листа Миколи Гоголя до сестри Єлисавети Василівни від 14 липня 1851 року із Москви:

«...говорю тебе, что если умру, что не на что будет, может быть, похоронить меня; вот какого рода мои обстоятельства...

Милая сестра моя, люби бедность. Тайна великая скрыта в этом слове: кто полюбит бедность, тот уже не беден, тот богат» (том 4, стор. 389–390).

І незмінна турбота про долю Василівки. Із листа до матері від 30 липня 1851 року із Москви:

«Очень жаль, что дожди у вас так сильны и мешали до сих пор хлебной уборке. Уведомьте, как теперь. Удалось ли собрать и спасти хотя половину» (том 4, стор. 393).

Улітку Гоголь місяць жив у підмосковному селі О. Смирнової. Особливо любив спостерігати він, як у надвечір'ї стада повертаються у село. Бо це нагадувало йому Україну.

Україна завжди асоціювалась у свідомості Гоголя і зі співом солов'їв.

Спогадував же його друг крізь ціле життя Олександр Данилевський. Ізнов повторюємо. Що коли в останній період життя генія вони відвідали Василівку, й до обіднього столу подали улюблені Гоголем вареники, то між друзями

спалахнула гамірна суперечка про те, від чого легше було б відмовитися на все життя – від вареників чи від чарів солов'їного співу.

Із Москви Гоголь ізнов простує у рідну Василівку на весілля до сестри. По дорозі зупиняється в Оптиній пустині, кілька днів молиться, а затим повертається у Москву. У листі до матері від 3 жовтня 1851 року пише про своє занедужання:

«Уже было выехал из Москвы, но добравшись до Калуги, я заболел и должен был возвратиться. Нервы мои от всяких тревог и колебаний дошли до такой разрушительности, что дорога, которая всегда была для меня полезна, теперь стала даже вредоносна» (том 4, стор. 403).

Лічені місяці застаються для земної присутності нашого генія. А скорботна душа Гоголя усе переймається красою рідної землі, і бринить у його свідомості чуття світової краси. І постійно пульсує турбота про Василівку, про сестер, про знедолених, про убогих.

Лист до сестри Ольги Василівни (1851):

«Так как тебя ограбили, взявши от тебя деньги, назначенные бедным, то посылаю, сколько мог собрать, 18 руб. серебром... Уведоми меня, где какие производства идут по хозяйству, и между прочим, что именно и как сделал столяр, поименуй все сделанное» (том 4, стор. 406).

І он яке прохання і яка порада в іншому листі до неї:

«Продолжай тоже по-прежнему помогать страждующим, навещать их и особенно не пренебрегай разговором с ними» (том 4, стор. 407).

А хіба ж не так. Що прихильне слово – це завжди ліки для скорботного.

Іще в іншому листі до сестри Ольги Василівни (1851 року) Гоголь пише, настанову подає:

«Любезная сестра Ольга! Посылаю тебе денег, сколько собралось, 25 руб. сер. На лекарства, просфоры и прочее, что в церкви. Прошу тебя обратить особенное внимание на родильниц и отложить несколько денег, чтобы нанять работницу на то время, когда родившая должна пролежать в постели; для этого нужно непременно навестись самой, чтобы удостовериться, точно ли больная

лежит в постели и точно ли работает за нее другая. В распределении денег я пропустил Наума Дзюба, которому дай тоже целковый. Он при мне работал хорошо и я был им доволен, что можешь ему и объявить» (том 4, стор. 407–408).

А ось яка зичлива повчальна порада звучить і в листі Гоголя до сестри Єлисавети Василівни і її чоловіка від 8 листопада 1851 року із Москви:

«Очень вас благодарю, милые брат и сестра. Бог вас да настроит и вразумит в новом житии! Не забывайте только моей убедительной мольбы, чтобы вся ваша жизнь проходила в труде и особенно в таком, который бы приводил всю кровь в движение, и не давал бы насиживаться на месте. Опишите мне ваш день» (том 4, стор. 409–410).

Ах, як часто душа людини в останній час свого земного перебування лине до коханого рідного краю. І Гоголь іще сподівається, надію має забачити свою Василівку. Із листа до сестри Ольги Василівни від 22 грудня 1851 року читаємо:

«За посадку дерев тебя очень благодарю, за наливки тоже. Весной, если поможет Господь управиться со всеми здешними делами, надеюсь заглянуть к вам и, может быть, опять часть лета проведем вместе. Как только сделается потеплее, пришлю тебе семян для посева кое-какой огордины»(том 4, стор. 415).

В останні дні в душі Гоголя бринить духовна музика, і він хоче прилучити до неї і душі своїх рідних. Ось його прохання у листі до С. Шевирьова:

«Прошу тебя присоединить к прежде сказанным книгам еще ноты церковного пения, под названием: партитурное собрание с переложением на фортепиано, музыкою Бортнянского и других сочинителей, книга первая. С.-Петербург, 1843 года, и прислать вместе в Полтаву» (том 4, стор. 418).

А ось як виразно передає стан зболеної душі мистця лист Миколи Гоголя до художника О. Іванова:

«Ни о чем говорить не хочется; все, что ни есть в мире, так ниже того, что творится в уединенной келье художника, что я сам не гляжу ни на что, и мир кажется вовсе не для меня. Я даже и не слышу его шума» (том 4, стор. 418).

У кінці 1851 року люблячий син у листі просить матір:

«Никогда так не чувствовал потребности молитв ваших, добрейшая моя матушка. О, молитесь, чтобы Бог меня помиловал, чтобы наставил, вразумил совершить мое дело честно, свято и дал бы мне на то силы и здоровье! Ваши постоянные молитвы обо мне теперь мне так нужны, так нужны – вот все, что умею вам сказать! О, да поможет вам Бог обо мне молиться!» (том 4, стор. 419).

Християнська любов до ближнього пломеніла у душі Гоголя до останніх днів його життя. Довідавшись про сліпоту поета В. Жуковського, він подає йому он яку зичливу пораду у листі від 2 лютого 1852 року із Москви:

«Сердечно соболезную о слепоте твоей, хоть и знаю, что Бог милостив и все строит в пользу души нашей. А между тем посылаю тебе медицинский рецепт, который действует необыкновенно успешно на излечение слепоты. Надобно нюхать или пополам с табаком, или просто, один высушенный лист известного нам едомого корнеплодного растения, земляной груши. Рассказывают следующий случай этого открытия. Служанка одной слепой старушки, нюхавшей табак, за недостатков его, начала ей подмешивать в табакерку истертого в порошок этого листа. Барыня, ставши замечать необыкновенное отделение мокрот и через нос, и даже насморки, служанку под допрос; та призналась во всем. Но старушка, почувствовав, что она лучше видит, стала продолжать, пока совершенно не исцелилась от слепоты. Средство это, говорят, подтверждается повсюду опытами, излечивая темную воду, даже и самую застарелую у стариков» (том 4, сто. 421–422).

В останній смузі життя Гоголя сталася подія, яка до основ зворушила внутрішню сутність письменника. Це смерть сестри поета Язикова пані Хом'якової.

«Ничто не может быть торжественнее смерти, – промовив він, дивлячись на неї. – Жизнь не была бы так прекрасна, если б не было смерти».

Усі ми перебуваємо в очікуванні цієї невідворотності. І до кожного неодмінно завітає вона. Але для кожного свій час. Переважно кожний із нас складає і заповіти. Що застається на цім світі од людини. Успадкована чи набута маєтність. Ізгадую. Як казав колись наш хуторянин Василь: «Коли умру, то як же світ без мене буде». Інші ж іще кажуть: «А після мене хоч потоп».

І коли настане час і нам складати заповіти людям і цьому світові, перечитаймо заповіти Миколи Гоголя. Й тоді, можливо, у пульсуванні любові до цього дивного неперебутного світу, у відчуттях прощення і покаяння злагідніє і наша душа.

«Духовное завещание Н. В. Гоголя

Друзьям моим.

Благодарю вас много, друзья мои. Вами украсилась много жизнь моя. Считаю долгом сказать вам теперь напутственное слово. Не смущайтесь никакими событиями, какие ни случаются вокруг вас. Делайте каждый свое дело, молясь в тишине. Общество тогда только поправится, когда всякий частный человек займется собою и будет жить, как христианин, служа Богу теми орудиями, какие ему даны, и стараясь иметь доброе влияние на небольшой круг людей, его окружающих. Все придет тогда в порядок, сами собой установятся тогда правильные отношения между людьми, определятся пределы законные всему. И человечество двинется вперед...» (том 4, стор. 423–424).

А ось стаття із заповіту, що стосується справ родинних:

«Завещаю доходы от изданий сочинений моих, какие... по смерти, в собственность моей матери и моим сестрам на условии делиться с бедными пополам. Как бы не нуждались они сами, но да помнят они вечно, что есть на свете такие, которые нуждаются еще более их... По кончине моей никто из них уже не имеет права принадлежать себе, но всем тоскующим, страждующим и претерпевающим какое-нибудь неизменное горе; чтобы дом и деревня их

походили скорей на гостиницу и странноприимный дом, чем на обиталище помещика..» (том 4, стор. 425).

Й отака іще порада сестрам:

«Совет сестрам.

Во имя Отца и Сына... Я бы хотел, чтобы по смерти выстроен был храм, в котором бы производились частые поминки по грешной душе. Для того кладу в основу половину моих доходов с сочинений. Если сестры не выйдут замуж, дом свой да превратят сестры в обитель, выстроив посреди двора и открывши у себя приют бедным, живущим без места девицам. Жизнь должна быть самая простая: довольствоваться тем, что производит деревня, и ничего не покупать. Со временем обитель может превратиться в монастырь, если потом на старости дней сестры возымеют желание принять иноческий чин. Одна из них может быть игуменьей. Я бы хотел, чтобы тело мое было погребено если не в церкви, то ограде церковной, и чтобы панихиды по мне не прекращались» (том 4, стор. 426).

А хоч якими би не були наші статки, а й і зовсім котрі уже вичерпалися (ізгадалося, казав наш хуторянин Старий Гарячий: «Якби так жить, щоб усе спожити, а тогді умирати»), то швидкоплинний час неухильно наближає нас до тієї межі, коли думка іде про заповіти. І якби у тім відповідальнім моменті розмислів ставали перед нами заповіти Миколи Гоголя.

Уявити тільки можна, як важко помирав Гоголь. Та думка про вдосконалення душі не полишала його доостанку.

«Аще не будете малы, яко дети, не виидете в Царство Небесное» (том 4, стор. 426). Ці євангельські рядки Микола Гоголь записав за кілька днів до свого відходу у вічність.

І генії відходять від нас. Зостаються про них спогади їхніх сучасників. Коли П. Куліш під'їжджав до Василівки, то стояв при дорозі чабан із палицею. І про покійного Гоголя він сказав таке: «На все дивиться та в усьому кохається». Затим П. Куліш розглядував дуби, які посадив іще дід письменника,

й інші лісові дерева розглядував, що їх батько садив і самий Микола Гоголь підсаджував.

Відходить людина, і її сучасники відходять. І тільки дерева зберігають живий спогад про людську земну присутність. Вік бо дерев довший над людський. Але і дерева умирають. Слово застається довговічніше. Й услід за поеткою проситься до повторювання: «Всего прочнее на земле печаль. И долговечней царственное слово» (Анна Ахматова).

У стрімкім неозначенім простуванні, у шаленім ритмі сьогодення а геть змінюється предметний доокіл. Змінюється і сама людина. Але чи стає досконалішою її душа? Скута протиріччями душа сучасної людини покладає на цей світ похмуру печать. Розрухи зазнають, розвіюються, утрачаються традиційні моральні основи особистості. У випростуванні до досконалості нас можуть упевнювати вирізнювані взірці із минулого. Не забуваймо про те. Й у тім осяганні наш Гоголь аж надто сучасний. Перечитуймо твори і листи Миколи Гоголя.

Червень – листопад 2011 року

Село Моквин – місто Київ

ВИСОКІ ПРОСТІ СМИСЛИ БУТТЯ

Стояла тиха золота осінь. У піднебеснім просторі жовто струменіла усесвітова благодать. Ах, як я завжди любив оцю пору, коли настрій твоєї душі гармонійно упокорюється, єднається із настроєм доколу.

Думки випрозорюються, випростуються у тім умиротворенні, що його називають творчим натхненням.

Але чого ж сього разу нерозрадність обручем щільно скувала думання моє, і не випростуються на тихі води думки мої, не снуються лагідно у синю далеч. У завихренні одним оно кружеляють. Я із колишнього панського Саду, де листя на деревах уже збагровіло аж до осяїної жовтизни де-де у верховітті, на пляц, на центр села виходжу. Ось тут на розі був колись і наш родовий осідок. Отут переходило життє діда Романа, прадіда Степана, а й прапрадіда Мини і прапрабабусі Литовки молитва отут стоїть. Зупиняюсь у нагадуванні. Але й тіни предків не розсіюють туску густого могого. Кільце думання не розходиться, зімкнулося, затверділо міцно. А все об однім. Про Хутір, де я народився і уперше забачив світ ясний, незіпхнуто рухається, кружеляє думка моя. Як десятки а десятки разів упродовж останніх двадцяти років розбивали нещасну Батькову хату, грабуючи, забираючи усе найпотрібніше для проіснування могого, а й голку і нитку одбирали не раз. А я уперто тримався, з усіх сил держався. Бо Хутір для мене то ж не тільки кохане родове гніздо, а й від радянських часів із інвалідською пенсією у розмірі 36 карбованців 17 копійок – це і засіб для вбогого проіснування. Город і городина.

Хочай би у літі да восени. Золотої осени, коли кожний плід заманює, сіяє, заспокоюється у досконалості своїй. Тепер же ось запосягальник і на присадибну ділянку спокусився. Й коли, повторюючи чин своїх інших хутірських попередників, станув я перед трактором, то не тільки о пожиточнім думка моя ішла, бігла. А й упевненість струменіла, що намагаюсь я утримати од тотальної поруйнації первісність маленької латочки землі у цім міченім благословеннім Закутку. Ах. Але пощо мій слабкий одинокий спротив. Сказав

же запосягальник у серці, а й слові своїм: «Якщо йому мало, то я усе одбатаю». І одбатає. Бо ще й звинувачено було мене. Що це я порушив межу і вклинився у наділ запосягальника. Що за порушення межі - кримінальна відповідальність. Отако. Да що казать. У нашій реальності все можливе. Батько ізгадалися. Як вони по війні стоїчно мовчки витримували більшовицькі знущальні наїзди на хутір. Але оці зухвалі насміхи, схоже, перевершують й ті повоєнні тортури акції. Ураз і слова покійної Палажки спогадалися: «Була Польща, прийшли перші Совети, німці уступили, другі Совети увійшли, а такого вже катрупельника то, здається, й не було». Затим і Шевченкові рядки побігли «Латану свитину з каліки знімають. З шкурою знімають, бо нічим обуць Княжат недорослих...». Стояв тоді я на колись Батьком-Матір'ю купленій землі (У мене й Купча тая із мрією молодою їхньою зберігається по сей день) геть охлялий, упосліджений, безпомічний, принижений та зневажений у старечій сивизні своїй. Й не о спадщинності уже йшлося, серце краялося од несправедливості. Бо ж станули ураз коло мене і слова філософа Іммануїла Канта: «Ніщо не обурює нас більше, ніж несправедливість, усі інші види зла – ніщо у порівнянні з нею».

А затим у сільській амбулаторії протягом кількох годин не могли моє артеріальне тиснення униз посунути. Й відтак, відтак моє думання у кільце замкнулося. Отако. Замкнулося, і не розімкнуть його потугою власної волі. Згодьтеся. Що таке трапляється часто. І не оно зі мною. Од кривди, що її навіть і мольбами не подолать. І коли стоїть людина зневажено у самотині, то й до людей потягнеться. Може, хоч у переповіджуванні ситуації полекшає. І я потягнувся до знакомців різних своїх. Не на оборону або співчуття сподіваючись, але хочай би на порозуміння. Та яке ж то було моє не мале подивування, коли знакомці мої в окрузі і у світі, якби змовившись, в одностайне змалили мою проблему. «А шо ж ти хотев. Да час такий тепер настав, що в усіх послідне одбирають, а не оно в тебе. З каліки свитку послідню здирають, хто гроші має. Найшов про що журиться...». «Да викинь ти дурне з голови, да виплюнь ти його. Нащо тобі здався той хутор...». «Да помимо вушей

своїх пропуская ти усе те...». «Да оньо у Дубровици стару бабу за п'ять гривень забили. А то щоби запосягальник да латку города спадщинного не одбатав...». Іще один доброзичливець казав мені, радив, щоби Хутір тепер існував тільки у думках моїх, і щоби я заспокоївся. Зичливенька порада. Так і хотілося, виривалося сказати. А якби із вас, добродію, штани здерли, а ви ішли собі, шпацірували містом спокійненько, тільки у думках свої штани несучи. Немов ні в чім і не бувало.

Не покладали на моє серце розради отакі настанови моїх знакомців. А ще й нез'ясовна, що осяганню не піддавалась, провинність ісходила на мене. І стояв я зі своїми думками осібно од цілого світу. Отако. Світ сам по собі, а я сам собі відсторонено стою. Як і отого жовто дозрілого осіннього дня. «Ах, слово Богдана, єдине слово Богданове могло би унести в мою душу розраду», – раптом через думання моє перебігло. Й думка мимовільно повела улицею до того знакового на ціле село білого дому, що упродовж п'ятидесяти літ був і для мене домом поради і розради. Але, овва! Що ж це дім той ясний а не світиться, не сіяє манливо віддалеки, здаля. Позір мій за новітню у витребеньках огорожу зачепився. Ах, як ріжуть мої очі оці новітні ворота да тини, а й перетинки із червоного желіза і сивого муру. Тільки як нічною маршруткою на Київ їду, то око моє одпочине зраділо, коли у придорожних селах надслучанських, а й за Хмелівкою світло виставить напоказ якби із таїни перейденого ясні штахети да плотики побіля хат, да тини, да перетинки. «Якби мені не тиночки, да не перелази...». Із простору затуманеного так і забринить.

І аж тоді за спогадом завважування моє зафіксувало. Що ані хати, яка біло осявала село і всю округу цілих дев'яносто і дев'ять літ, ані дерев, ані кущів, ані «маказина» (холодної прибудови) вже нема. Молоде насліддя усе змело з лиця землі за махом одним, виставивши напоказ оно зухвалий замір новітніх неглемездих забудов.

Одного тільки рочку й не вистачило до столітнього ювілею знаменитої хати. Ах, це магічне число 99! Комусь у нашім селі іще передніше забракувало однієї душі на розходування – 99 людських життів тільки й одібралося...

Затим печаллю умить огорнулося серце моє, аж думки про хутір одступили углибінь. Що нема вже і не буде хати, яка, немов світильник життєдайний, крізь майже ціле століття осявала село і округу миром і благодаттю. Бо то була хата Антона Терентійовича Сичика -людини мудрої, розважливої і доброзичливої. Не 'ден поселянин ішов до нього за порадою і розрадою, як життя хитросплетіння непередбачуваностей снувало. «Пане Сичику, пане Добродію, порадьте хоч, як же і діяти мені в оказії отакій, як виборсатися із халепи несусвітньої». То ж на правду: не стоїть село без праведника.

Дідову натуру, ясний розум і розважливість успадкували й онуки Ярослав і Богдан. Молодший Богдан і виховувався змалечку при Дідові та Бабі. Тато їхній Антон Пастушок загинув, упав за драматично-трагічної ситуації в краї під час другої світової війни. Це отой Антін Пастушок, що сказав був. а й до мене дійшло, передалось: «Як побачу першу нажату копу, то ридає серце моє». Що літо краснее минуло – повіви осени і барви осени бринять уже удалині.

От тільки талану Господь не уділив хлопцям. Обое уродилися із щораз прогресуючими вадами. М'язева дистрофія. Замолоду помаленьку іще пересувалися своїм ходом. Ярослав і на паперовій фабриці бухгалтером працював. А в останні десятиліття свого життя були прикуті до одного місця цілковито. Віку добували у дідовій знаковій хаті при старенькій дев'яностолітній матусі. Вона до кінця днів своїх зберігала ясний розум, і у дев'яностолітньому віці іще перечитувала Ольгу Кобилянську й «Війну і мир» Толстого. Це іще несказаний порятунок для душі, коли у такій от долі да матір присутня, за поводитиря. І до них до останку люде ішли за порадою і розрадою, як і до Діда колись. Кому прошеніє написати, а кому тільки слово розважливе сказати. Добре слово завжди на путь праведну настановлює. Сказав якось Богдан: «Якщо людина увійде у нашу хату в настрої сумнім або розпачливім, то вона має вийти із хати заспокоєною, у настрої розпогодженому». А так воно кожного разу і ставалося.

Хлопці були енциклопедично назнані, а й не сказав би хто, що не здобували вони вищу освіту, а тільки – середню. Богдан іще з юних літ мав

схильність до усілякової техніки, кохався в автомобілях. Що не ' дному водієві і помагав порадою, коли чиясь тачка обламувалась. До машини його ставлення було лагідне, як до живої істоти. І свою інвалідську тачку він «ластівкою» ніжно називав. Богдан любив дорогу. І кожної миті за теплої погоди перебував ув очікуванні, що ось зайде у хату, заявиться котрийсь доброзичливець, да й повезе його кудись – і світ лагідно розстелить перед ним свої щедротні принади. І треба було бачити, як ясніло, розпогоджувалося його зболене лице, коли мандрівочкою запахне, навіть як і вже в цілковитім розслабленні перебував.

Уперше забачив я Богдана Пастушка у вересні 1953 року, коли після закінчення семирічки у сусідньому селі пішов у 8-ий клас нашої повної середньої школи. Він вирізнявся своєю тихою невпевненою ходою - поволеньки переступав із ноги на ногу, розхитуючись. Тільки потому і до мене дійшло, що хлопець сей обмежений у пересуванні, недугою важкою скутий. Але з лиця ніби завжди веселий був. Може, смуток, що не такий, як усі, і підступавсь до нього, але він до себе не підпускав його ніби завжди бадьорим настроєм. Інколи на великій перерві я заставав цього вирізняюванця у шкільній бібліотеці. Як він із кимось в шахи грав да жартами і примовками в обдумуванні час заповнював. І хоча, як з'ясується потому, ми були ровесниками, але Богдан уже перебував у випускному десятому класі, а ж – тільки у восьмому. Випадком мимовільно, мельки наші погляди перетиналися іще у школі, але з довірою підступить один до одного по котромусь рокові, коли вже і я зі школою розпрощався. І не гадалося при першій нашій розмові, що у моменті оцім зав'язалася да й снуватиметься, пульсуватиме у наших серцях крізь ціле півстоліття життєтворча дружба. Їй станула праведна світла хата у селі і моїм другим домом. Його завжди збадьорюючі листи знаходили мене у Львові, Рівному, Вінниці, Бухарі, Владивостоці, Уссурійську - а скрізь, куди примхлива доля провадила мою сутність. І враження витворювалось, що і Богдан скрізь зо мною перебуває. Останнє десятиліття із Київа то найчастіше спілкувався я з ним телефонічно.

У віддаленні повсякчас передо мною сяяла їхня хата. Завжди манливий світильник. Як передчуття й очікування нової стрічі. Коли інколи із висоти сьогодення дня думкою я осягаю минуле півстоліття то провинність підступається до серця. Як мало я помагав цьому великому страднику у його важким земнім перетриванні. А він же кожною хвилиною, миттю кожною із усіх своїх шістдесяти восьми літ звершував подвиг, потверджуючи високі цінності життя. Проте і в моїх замірах стояло. Коли померли наші Батько, зринула в ушвидченім пульсуванні ідея – переселитися, перебраться із хутора в село. Мо' й Богданові що підсобляти із близькості буду. Города їхнього, наприклад, порядкувати. Та не судилося, не збулося вчасно. Гай-гай, скільки ж то наших ідей та благих замірів не засвітилися, не пробилися ік життю, не засіяли, не розквітнули у жорсткій реальності.

Бо як же любив сей великий страдник, щоби усе у господарстві робилося доладно. як пильнував, на доброзичливців сподіваючись, щоби у дворі й коло хати завжди було прибрано і виметено. На стіні хати й табличка довго висіла й позір перехожих милувала «Двір зразкового порядку». А коли одної весни благодійниця із Башти скопала города їхнього, грядки поробила із розорами й городиною усіляковою засіяла, то Богдан уже не міг тее крізь вікно забачити. І тут якраз я підійшов, навинувся. Одразу ж і просить він «Пойди-но подивись, що ж та молодиця Баштинецька у городі повичворяла. Да намалюй мені». Я тут же й оглянув ідеально впорядкованого города. «А луччей быть і не може», – кажу. І намалював словами і на папері кожну грядочку. Зболене лице Богданове запроменилося тихою радістю. Й вона довго осявала цілу хату.

Порядок і досконалість сей покутник ставив над усе. У їхньому дворі завжди юрмилися хлопчаки, школярі. Вони й тренувалися тут. Богдан навчав їх. Декотрі із них стали відомими спортсменами. Одного такого, але уже сивіючого я позустрів випадком цього літа на вулиці у містечку. Спогади наші в одностайне забриніли про Богдана Пастушка. Як не вистачає нам тепер його присутності. По павзі мовчання і сказав, промовив сумовито сей мій молодший знайомець: «Цілковито немічний, а як щиросердно уболівав й опікувався він,

щоби ми усі були і фізично досконалими. «А й справді, – подумав і я. – Який промовистий взірець християнської любові».

Але куди потужнішою у збереженні життєтворчого духу завжди виявлялася для мене поміч Богданова. Моє життя, що переходило у другій половині жорсткого двадцятого століття у постійному гонінні за художнє слово, було переповнене складними, часто заплутаними ситуаціями, перед якими я інколи просто розгублювався. І тоді я ішов до Богдана Пастушка за порадою та розрадою. Ми були одностайними. І спільно у довірчій розмові кожного разу зринав, знаходився найобгрунтованіший рішенець. Що найпохмуріші завихрені мої думи стихувалися, на тихі води випростовувалися, і заспокоєння ішло на серце. Бо незупинно життя продовжувалося, рухалося. І то неухильно незворотно уперед, в майбуття. Й слова дядька Михаїла – євангелиста іздавалися: «Якби наперед котрій людині хто в молоді літа таке кіно показав, що доведеться їй на своїм віку пережити, а ніколи б ні за віщо жити не схотіла б. Але в тому то заковика, що усе таїною укрите. І людина поволеньки терпляче долає сходинку за сходинкою, до спасіння простуючи».

А коли Батько наші у тяжкій умиранні за обрїй земний відійшли, то геть розгубився у самотині своїй я. Ох, розпадеться Хутір, і не втримаю самий я його. Цілковито нерозторопний і такий безпорадний. Та у поміч станув Богдан Пастушок. Словом добрим мудрим і порадою втішливою. За його настановами і усілякові господарські клопоти заспокоювалися. Аж но і тепер часто подивовуюсь, як же це мені удалося, витримуючи численні напади і розбої, уберегти Хутір крізь цілих тридцять літ.

А як упокоївся по весні сей великий страдник, то в розгубленості не малій довірився був я одному також доброзичливцеві на Посьолку: «Як же і бути мені тепера. Що ж і варт я без такого доброго і надійного помічника?!». У співрозмовця мого лукавинки поблажливі побіля вуст спалахнули і гарцюють тихо: «Гм! Да що же він міг тобі допомогти, коли сам усю житку лежачий, розслаблений?!». «О, не кажи, Митре! Да часто порадливе добре слово

вартніше, аніж поміч руками деколи. Бо ж і зродилося «Чужими руками добре тільки жар загібати», – розпросторююсь у відповідь співрозмовцеві. А із даліни у моменті оцім клясичне прилинуло да й стануло поміж нами: «Як много важить слово».

Коли ж стояв я потому достигнутого жовто осіннього дня перед поруйновищем знакового місця, то печаллю невимовною обливалося серце моє. Ось тут укорінений був ціле двадцятье століття світильник на все село. А ще ж недавно, здається, коли біля хати зрізували старі дерева - ясеня і в'яза (бо хаті загрозу витворили), то плакали дев'яностолітня Надія Антонівна, мати Богданова: «Да я же пам"ятаю ці дерева молодими, як навесні цілими ночами на них солов'ї виспівували». І подумав був я тоді. Отак умирають дерева.

А вже і людей нема. І хати ясної нема. І місце зінакшене. Місце, де заспокоїлись людські страждання. Благість одна тільки у піднебеснім просторі струменить. Отак переходить усілякова світська слава. Думка снується.

Ах, да був би Богдан, він і мене розрадив би у смутку від невідвортної поруйнації Хутора. Ах, якби ж то був Богдан. На жаль, як часто істинну і високу цінність усього сущого ми спізнаємо лише тоді, коли втрачаємо його.

«І дерев, і кущів не позоставлено» – завважувало, фіксувало іще думання моє. Отак умирають не тільки дерева – отак і люди відходять. Отак переходять роди. Рід приходить, і рід відходить. Й усілякова слава мирська перебутна. Що ж тоді і застається. Ах, слово, тільки слово і застається. При думці о тім ураз і спогадалося. Що Богдан Пастушок день крізь день записував, робив у грубому зошиті записи, яка кожного дня погода. За життя він якось ніколи не довіряв мені переглянути свої нотації. І тільки, коли у вічність відійшов цей великий покутник, до моїх рук потрапили ці зошити. За 44 роки назбиралося їх аж шістнадцять. Один десь загубився. Може, у наслідників колись і знайдеться, засвітиться.

Як про Богданові зошити думання моє завернуло, потекло, то я і зрушився із цього знакового місця, що уже незвортньо увіходило у свої зінакшені форми під небесами. А по якомусь часові я й ізнов схилюся над Богдановими

зошитами і став перегортати їх. Навмання позір мій упав на запис від 20 серпня 1994 року «Акція знищення Андрія продовжується! Слідуючий тур!!! Нелюди!!!». Й подивувався немало я. Бо це ж про мене і долю Хутора зафіксовано. Другого зошита розгорнув. І знов позір мій мимовільно одразу спинився на записові від 5 серпня 2001 року: «Спалили Палажчину хату?! І ще щось? Поки що достовірних відомостей нема. Таки Палажчину хату спалили. Черга за Андрієвою?!?». Також про мене і Хутір.

Чи не дивина? Але. повірте, таке насправду інколи у житті буває, трапляється. Коли у роздвоєнні духа чи у душевнім сум'ятті перебуваємо ми, то чийсь голоси із далини звістують нам розраду. Часто вони з'являються, долиналиють до серця і усвідомлювання у спогадах. А інколи промовляють зафіксованим словом. Досить тільки випадком мимовільно перегорнути чиєсь писання... Як і от цього разу сталося.

Яка ж тверда правда засвітилася, зясніла ураз із Богданових рядків. І у зворушення сильне увійшла душа моя. Й туск густий, що думання моє у туге кільце звів, голівонька моя обручем скута, поволеньки розсіюватись став. А думки одна за одною стихли уже на тихі води випростувались. Розпач і розгубленість імпульсами життєтворчості оберталися. А як. Тверде слово правди високу можуть являє. Воно принаймні спонукує до осмислення, до осягання усвідомлюванням а найжорстокішої реальності. І нам шлях встеляє до життєдіяльності й звикання у нових умовах. Чому ж ні оден із теперішніх знайомих моїх о тім не завважив, не напоумив мене.

Відходить людина, а слово її животворчо над світом сіяє.

Щоденникові записи Богдана Пастушка розпочато 24 лютого 1963 року такими словами «Надіюся!!! Жду!!! І, мабуть, даремно». Останній запис рукою страдника зроблено 28 грудня 2006 року: «З 25-го корови на хліві. 0°». У початку 2007 року іще школярським почерком зроблено кілька коротких записів. Тільки про погоду. Його любили діти, і він любив дітей. За два тижні до відходу у вічність я застав у Сичиковій хаті (так лагідно на честь діда

називали цю знамениту оселю) гурток школярів. Богдан тихим слабеньким уже голосом оповідав їм цікаві бувальщини з історії рідного села. Ураз Бетховен спогадався. Як зізнавався композитор. Що а найтяжчі переживання не вивітрили із його душі любові до природи і дітей.

Щоденникові записи Богдана Пастушка містять тонкі спостереження зі світа. Який цей ріжнорухий світ дивний і прекрасний. У кольорах і згуках, які злототканні ризи снує призахідне сонце у хмарах, і як, віщуючи подих вільгості, відлунюють, перегукуються над Бором за Рікою дальні громи. Є тут і цінні узагальнення зі спостережень за погодою на планеті й висновки про те, як унаслідок нерозважливого господарювання людина змінює клімат. І це часто обертається катастрофою. Людина повинна замислитись. Поклались на папір, зафіксовані і найважніші події у житті села. Хто коли примітний відійшов із цього світа і хто коли народився у близьких родичів і знайомців. Зі сторінок «Щоденника» переконуємося виразно, скільки ж господарчих клопотів щодня обсідало цього великого покутника. І він долав їх гідно, виявляючи розсудливість і неабияку винахідливість.

Кожним своїм днем, годиною і хвилиною кожною він потверджував високі цінності життя. І ці щоденникові записи крізь ціле свідоме життя - це також великий подвиг.

Коли я перечитував «Щоденники» Богдана Пастушка, то ніби удруге переживав і свої літа, перебуті дні, що уже відшуміли. Сподіваюсь і у молодших сучасників ізродиться цікавість. А якими ж були ті минулі дні, як сяяли вони під небесами. Прочитайте вибране із цих своєрідних «Щоденників».

Спостереження переповіджені гарною нашою мовою. У багатьох моментах зблискують, як художнє відкриття, такі яскраві поетичні картинки. Спостерігаймо. Відчуваймо, любімо цей дивний і прекрасний світ доокола, як відчував його цей великий страдник.

2011 р.

Із щоденникових записів Богдана Пастушка

1963 рік

(На титульній сторінці першого зошита, на підступі до своєрідних спостережень не тільки за погодою читаємо: «Наділюся!!! Жду!!! І, мабуть, даремно»).

Ах, да хіба ж не 'дному у думку щось схоже ішло, наближалось, коли до якоїсь справи ставав, за діло брався. Сумніви тільки у настрої снуються, вплутуються. Це ж Ейнштейнові, здається, належить отакий розмисел. Якщо хочеш забачити результат своєї праці незагадно – іди у взуттєвики, у шевці.

Але наразі йдеться про дещо інше. Минуть роки а роки, десятиліття відгомонять у щохвилиннім подвижницькiм труді і покутуванні, аж коли засвітиться кожний порух його присутності у світі. Земне перетривання Богдана Пастушка осяває нас і мало б заставити замислитись кожну душу, дороговказом для якої є істина. Будьмо уважні і поблажливі. Прочитаймо вибрані сторінки зі «Спостережень» цього великого пукутника. – **А. К.**)

24 лютого. Мороз стукнув на 32°. Ще цієї зими такого морозу у нас не бувало. Дньом сонячно, небо чисте, світло голубе, але ще не манить своєю голубизною. Вітер південний, чуть-чуть до східного. Слабкий. Перед морозом вітер був північний, а часом закидав до західного. У нас через увесь двір біля льоха до в'яза земля тріснула.

27 лютого. Мороз 32°. Вітер північний. Сонячно. А синиця зінзіверкає. Сонце заходить чисте. Удень ніде не капнуло. Хіба воно дурне!

28 лютого. Вітер під вечір з північного перейшов до північно-західного. Мороз трохи відпустив. Сонце сяяло цілий день. Зайшло чисте. Кінець зими. А щоб їй пусто було! Треба ж – із злості зима заставила ручку капнути. Ну, і холера тебе бери! Завтра весна!!!

1 березня. Яка тут весна? Мороз градусів 20 та й вітер хороший. Правда, західний. Ранком пролітає сніжок, потім виглянуло сонце. Холодно з холерою. Одне гріє – березень. О пів на четверту співали півні. Може трохи відлигне.

2 березня. З ранку хмурно. Дрібнесенький сніжок. Мороз відлиг трохи. 10° то ще є. Вітер західний. Дим спадає на пастовник. Хочеться погрітись на сонці, а то вже ця зима надоїла. До вечора нічого не змінилося. Андрій купив барометра. Другого купить потім.

15 березня. На річці вода велика. Вітер, мороз і річка має зловіщий вигляд. Темно-темно синьо-чорна із зеленим.

28 березня. Хмурно зранку. Морозу немає. Вода помаленьку входить. Після дванадцятої показалося сонце: світило до самого вечора. **Зайшло золотим.** Вітер N, і як завжди, звідти препаскудний – холодний. Наніч морозик. Вітер не дуже сильний, скоріше слабкий. Ніяк не може взятися на весну. А головне вперед! Поживемо і це переживемо. Як не ми, то хтось. А так воно не буде. Думок нема. Зима виморозила.

29 березня. Сонячно, але сонце тьмяне. Вночі мороз 8–10°. В річці вода піднялася так, що лід вже плаває. Ще трошки – і попливе. **Пішла надія.**

31 березня. Холодно, холодно і ще раз холодно. Ранком сіяв дрібненький сніжок. Навіть не розтає. Сиро. І ось уже березень пройшов, а тепла не було і одного дня. Довга зима, затяглась так, що і березень прихватило. Лід стоїть на річці, хоча **Заріка** і пастовник під водою. Лід і сніг лежить на городі, хоча на соші сухо. Не бачив ні шпака, ні якої другої прилітної птиці. Кумарика бачив. Дурний!

4 квітня. Хороший день весни. Ранком морозець, але вдень тепло. Сонячно. Вода спадає.

5 квітня. Так, як і вчора. Сонячно, тепло. Дід підготував свої вудки. Суд над Вол. Горб. Багато на N летить ворон. Три книги бачив. Літають бджоли, метелики, мухи і ще якісь.

7 квітня. Вербниця. Зранку трошки мутне було небо, але перед обідом вияснилось. Проте вітер холодний. Лід розтає, проте крига коли-не-коли

пропливає. А крига лежить. Було вночі -5° -8° . І так з 4-го числа. Не **вигоріла надія**, прямує назад. Чи вигорить.

8 квітня. Бачив буська.

9 квітня. Бачив 5 гусей. Летіли над рікою. Розв'язав дід деревця.

16 квітня. Бачив, як грала рибка, і як щось за рибкою гонилося, бо розсипалася. На луку снігу і криги вже нема. Де-не-де починає зеленіти трава.

18 квітня. Бачив ластівку. Вода спадає. Дуже обвалило береги коло верб.

1–7 серпня. Гаряче, як і в липні. Пилюга страшенна. Пройдуть корови, і на годину села не видно. Все пересохло.

23–28 вересня. Ночі холодні. Мабуть, уже осінь скоро. А там холоди. Страшно подумати. А як би хотілось іще покупатися.

Невдалі записи за 1963 рік вів раб Божий Богдан Пастушок.

1964 рік

24 червня. Вилетіло шпаченя. Прилетіло багато шпаків і забрали.

26 червня. Вночі тхір підкопався під курячий хлів і вкрав 9 курчат. Стайню замкнули, як коні украли.

28 червня. Сонячно, тепло (навіть дуже). Жовтіє картопля. Наніч небо чисте. Тихо.

30 вересня. Вересень сухий і теплий. Погода стояла сонячна, часом з великими вітрами. Два рази прибувала в річці вода. Видно, угорі ішли добрі дощі. У нас пару днів було дощових. Відлетіли ластівки і журавлі. А шпаченя прилетіло до шпаківні. Пожовтіло і осипається листя на в'язах. Сохне і на інших деревах. Бо ночі холодні.

1 жовтня. Ніч холоднюща. Удень сонце коли-не-коли виглядало із грізних чорних хмар. Спішили 9 журавлів на південь. Без прощальних криків, часто махаючи крильми. Ще було шпаченя.

17 грудня. Хмурнуvато, сирувато, холоднуvато і -4° . Вітер поначіплював інею потрошку по всіх деревах. Особливо гарно на павутинні. Як небаченої

тонкості і ювелірності круживо. Вдень -1° , 752 тиск. Іній розтав де-не-де. Дерев'я втрачають багато, як скидають іній.

Але, мабуть, встояти на морозі, обрісши таким дідом, не дуже приємно. Вони ж не дівчата, щоб заради краси (переважно фальшивої) добровільно терпіти муки. А знов, хто може заперечити? Ніхто ж не був у дерев'ячій шкурі.

20 грудня. Було всього. Звечора почав по-справжньому сипати сніг і добре капало із стріх. Думали, що до ранку буде грязюка страшна. На ранок просинаємось – мороз 6° . Сопляки на стріхах і краса зимова. Сніг ішов мокрий і полягав гарненько на деревах. Потім підморозило, і все, як у ваті. Трошки було вітру з N, і він по стовбурах поприлипав, по плотах. Гарно, як у казці. Спершу з учорашнього великого туману, залишилось трошки, потім його розвіяло, вияснились хмари, потім і їх розігнало, показалося чисте небо. Чуть-чуть вже до весняного схоже. Температура піднялася до -2° . Але хмари знову почали з'являтися, потім на сході зійшлися у суцільну сизу хмару (десь там сніг ішов), а з заходу світило сонце. Сонце то світило, але не хотілося дивитись на схід. Під вечір сонце і хмари закрили. Хмари були невиразні, розмивчасті. Фотографував. Привезли дрова. Вітер кругом у лице.

1965 р.

25 квітня. Христос Воскрес!!! В такі дні і пробуджується природа. Тихо (хоч мак сій!) ранком, тепло, вогко похмуро, $+7^{\circ}$. Тьмяненьке сонце, проте хватало, щоб замітити, коли воно заходило за хмару – зразу холоднішало. $+14^{\circ}$. Легеньке сонце, легенький вітерець. Хороший день у всіх відношеннях. Коли б не синиця. Вона, клята, цівкає на холод. Кущики агрусу мають гарні листочки, а без тільки-но розірвав бруньки. В'яз почорнів. Трава зазеленіла зразу після дощу.

8 травня. Сонце. Навіть пригрівало. Громадська панахида. Дід на рибі. Острівко скоро геть появиться. Кепсько, що просто іде вода до його. Перший раз бачив хрущів.

9 травня. Вельми гарний був ранок. +9°. Сонце. +17,5°. Тепло. Гарно. Під вечір, як сонце пішло на захід, – похолоднішало. Збільшився трошки вітер. Листя на безу, в'язу і вербі, і каштану легенькі, гарненькі, ніжненькі. Порічки теж розвиваються. Агрус цвіте. Бджоли його облітають. Збирають щось.

13 червня. Трійця. +13°. Хмурно. Дощить. Річка розлилася, як весною. Вода залила жито, пшеницю, гурки, капусту. Де-не-де горбочок. Під водою і Хотинщина і Пастовник. Бабам і щавлю нема де навіть нарвать. Може, все те загинути. Щоб то не цей безперервний дощ, то б вода скоро спала.

5 вересня. +13°. Трошки хмурувато, капнуло дві краплі дощучку вночі. День сонячний і гарний. О 5 год. ранку 5 вересня 1965 року вмерла Ходико (Чернюшок) Стефанія Тимофіївна, нар. 1925 р. Царство їй Небесне! Земля їй пухом!

От і пройшло літо. Буквально на пальцях однієї руки можна полічити посправжньому літні дні, коли температура перевалювала за 26°. Ніхто і не назагорявся, ніхто і не накупався. Два рази за літо (13 червня і 6 липня) розливалася річка, що зайняла не тільки Пастовник, а й Заріку. Гурки зовсім там не вирости, й капуста якщо і деяка була, то пізня.

12 листопада. Аки тать вночі, прийшов сніг. Потайки. Вночі і зранку метелиця. Цілий день мело. -2°.

1966 р.

23 лютого. Хороший сонячний день. Прилетів шпак.

24 лютого. Цілюсінький день дощ. По селі води не вельми. Десь там на Башті на городах тільки зібралося, що перекопали соше, щоб сходила у рів, а ровом забило труби і так вода піднялася, що затопили Гані Степиної хату.

28 лютого. От і скінчився лютий. Люди зразу не могли повірити у такий ранній прихід весни. Ніхто не пам'ятає, щоб 12 лютого розтавало, а 29 і лід пішов. А потім боялися зурочити. Ну, що ж, прощай зимо! До нової зустрічі!

4 липня. Сонячний і тихий ранок. Такий же і день. Палить, жарить, аж дим іде. Кругом пил понападав і вся зелень втратила свіжість. +26°.

5 липня. Сонце і суша у нас. А по людях дощі, і далекі громи в нас чутно. Аж сизі хмарки. А ні краплі.

17 липня. Сонячно і тепло. Все трошки повідходило. А от шпаки цього року другий раз на виводять. Ранком прилетить шпак, відвідає шпаківню, поспіває трошки і... до завтра. Річка дуже спала. Просто нема на чому оку зупинитись.

31 липня. От і проходить літо. Відкошується колгосп. Літо було сухе. Вишень пощі і не було. Є трохи слив. Яблок не вельми. Бульба рання то марна, а ще є така, що тільки цвіте.

31 серпня. Дехто почав копати картоплю. Де-не-де можна ще побачити ластівку. Буськів уже давно не видно. Чуть прибуває ріка.

Ось і пройшло таке ждане літо. Ніхто не нагрівся. Навіть більшість і не загоріли добре. Бо як було 10 днів по-справжньому літніх, то і добре. Завдяки нерозумному осушуванню озер і боліт клімат наш стає щораз сухіший, а звідси і континентальніший.

Прощай навіки, літо 1966! Добрий день, осене! Що несеш ти нам?

16 вересня. Хороший осінній день. Тепло. +19°, і тихо. Пролітало бабине літо. Ластівок вже не видно, а шпаки прилітають поспівати. Вже ніхто не бачить тих білих чапель під горою. Мабуть, відлетіли. Пожовтіли трошки верби.

30 вересня. Проминув перший місяць осені. Якось погода в останні роки вирівнює клімат. Нема тих гарячих днів літом, коли босі ноги обпікає розпечений на сонці пісок, а осінь не зразу дає відчутти холод. Проте клімат континентальнішає. Висушують озера, болота, і, як наслідок, вологи нема, бо рівень ґрунтових вод набагато знижується і нема вологих випарів, що «одіялом» вкривали наніч землю. Раніше були такі теплі вечори, що в сорочці та ще й коміра треба розщипувать та ворухити сорочкою для прохолоди, а

тепер вечірнього туману по низинах ніде не бачиш, а зайшло сонце – вдівай маринатку, бо змерзнеш.

Та й люди якісь знервовані, як нібито над ними що довліє чи збуджує нерви. Вже давно почали копати бульби, хоча і всі згоджуються, що ще дуже-дуже рано її копати, але... копають. Дощ, вітер, слякоть, і копають, так мовби завтра зима. Сливки теж занадто задержались на дереві, а листя, навпаки, вже починає осипатися. І навіть добре сиплеться.

Підсумок 1966 року:

Дуже рано цього року викопали бульби. Люди стадні істоти, і як начала Іванка ще у серпні копати (бо хотіла їхати у Югославію), то тут і всі зашамріли. Хапалися і в дощ, і у вітер, а потім шкребли потилицю два місяці – чого так спішили? Капусту то морози захопили ще на городах. Шпак вивів одне шпаченя, а потім десь його половина ділася, то із злості і він став скушувати помідори.

Ну, будь, 1966 роке!

1967 р.

28 лютого. Ось і по зимі. Сувора була вона... Побачимо, чи то вірна прикмета: пече зимою – пектиме літом. Дуже багато днів було хмарних. Рідко-рідко коли світило сонце. І такого голубого-голубого неба, як ото буває перед весною, то і зовсім не було. Зразу якесь по-літньому мутне. Десь пропала лазорівка, що сідала на руку. На її місці сідала чайчка, а в кінці зими сіла і одна синиця.

23 квітня. Вербниця. Листя на вербі вже гарненьке. При сонці то вже тінь під вербами. Бджоли в них гудуть.

25 квітня. +6°. 737. Вночі – дощик. **Густенький, рясенький, тепленький.** Ще і ранком падав. Листячко розвивається «в очах». Вдень проглянуло сонце і перепадав дощик. +13°. В ровах – вода.

30 квітня. Пасха. Сонячний ранок і сонячний день. Б'ються, п'ють – веселяться. От-от зацвітуть сливки. Цвіт то вже білий видно, але ще скручений у бутончики. Яблоньки теж от-от. Шпачиха сидить вже, мабуть, – трава трохи великувата – корів гонять, і є вже чим годувати майбутніх пташенят. Без от-от листя половинного розміру буде мати. В'яз тоже, але ще не розвивається. В останні дні прибуде річка. Мало ловлять риби. Гарні дні в кінці місяця і посередині. Щавель вже пощі місяць баби рвуть.

Так гарно... і так сумно!!!

11 травня. +6°. 750 тиск. Прохолодна ніч. Сонячний ранок і день. +17°. Вітер увесь день. Вчора бачили шпакову шкаралупу. Геть зацвів без. Пахнуть! Скородили бульбу.

19 червня. Сонячно, тепло. Треба б дощ, то, може, колорадський жук так не їв би бульбу. Сього року і в нас появилася на городі. Збирають – палять. +23°.

14 липня. Пече з сьомої ранку. Пилюка після корів така їдуча, що дихати нічим. Вдень сонце палить страшно і 26–29° в тіні. Посохло листя на бульбах, квасолі. Осипається з дерев жовте листя. З землі зробився якийсь пух, як цемент, вдень розпікається. Річка пересихає пощі. Перебродити вище колін не треба. Трави ніде нема. Повигоряло, пожовкло. Щоб дід не підливав щепи, то було б давно по їх.

15 липня. Коли вчора було тільки +30°, то сьогодні + 31°. А десь перед 16 год. став повівати вітер і гнати таку пилюку, що аж на зубах хрумкає. Потім гримнуло (насилу!) десь далеко. Люди з надією ждали, що то буде далі. Потім гримнуло ще ближче, з боків стало видно, що буде дощ у людей, а потім трошки випало в нас. Рясний, але короткочасний – не більше хвилин 3–5. Земля спершу не приймала дощу – впаде капля (тільки пил пухне), вкачається в пил і лежить шариком. Вже аж потім стала пити, що падало. Правда, він і перестав скоро. Де-не-де калюжка в рові. Пообмивав листя на деревах, а то вже і не було видно, що воно зелене – грязне, сіре. Зараз 19⁴⁵. Земля вже суха, але видно, що земля. Хмари є на небі. Хмарно і вечоріє. А то вже помідори зеленими стали пектисся. Виходить, що даремно баби горали плугом виспу на Старині.

30 липня. Гаряче. +29°. Цвітуть пізні бульби. Тепло і треба дощик.

31 липня. Трава, зілля кругом посохли і погоріли. Зелені не видно ніде – жовто, сіро кругом від пилу. Навіть по дорогах зілля не видно. Корови пасуть по стернях. Ранні бульби вже посохли, китяхи тоже посохли, – бо ж земля стала таким порохом, що і рядки порівнялися. Був би чорнозем – лопав би на два метри вглиб, а пісочок наш тільки пилом стає. І так ще чудо, що хоч сяка-така зелень зберігається. Адже як ямку де копають, то пісочок (тобто – земля!) на заступі не держиться. Порічок дуже було мало – чи то кури у цвіту їх поїли (бо їли страшно) чи так їх не було. Картоплі теж не буде – рання посохла, а пізня (що якраз зараз цвіте) потребує дощу. Навіть і жук страждає від спеки. Зрештою люди отупіли, якимось збайдужіли. Ніхто не переживає від безконечної спеки (плювають!), від жука (сім раз плювають!). Навіть убивство і суд над убивцею не надовго розворушили їх.

12 серпня. Хмурний цілий день, без дощу. Бо вже верби наші на дорозі жовтіють і скидають лист.

17 серпня. Бульба вже геть суха-суха. А, кажуть, у Дуброві то тільки що починає цвісти.

23 серпня. Пройшов Спас – бери рукавиці про запас. Періодично дощик. Один то і не вельми маленький. А земля так пересохла, що не втягає і не промокає.

25 серпня. +10°. 742 тиск. Безхмарний сонячний ранок. Нехолодно. Та й день був людський. +20°.

13–19 вересня. Ранки стали холодні. Подумати тільки – останній дощ був 27 травня. Ціле літо не було. Земля зробилася порохом. Навіть тверді доріжки зробилися такі копні, як виспа. По городах покопали бульби. Урожай 1:2. Посадили ми 3 центнери, а зібрали 6 ц. А от на полях, а особливо в Дуброві, то бульби гарні. Ну, якщо буде у людей, то і ми якимось переб'ємося.

30 вересня. Хмурно. Холодно. На в'язах пожовтіло і осипається листя. А яблоні ще держать не тільки зелене листя (хоч і рідше), а і де-не-де яблука. Шпак ще прилітає, щоб перевірити, як їхня домівка, і трошки поспівати.

19 листопада. Вночі біля костюлу вивалило з корінням ялину і поклало на костюл. Хмурний – хмурний день. Із мжичкою часом пролітали крупці. Надвечір холоднішає.

1968 р.

29 лютого. Синиць було багато – мо' штук 15. Дві великі сідали за зернятками на руку. Китаєчка сама зразу була, але не та, що сідає. Потім ще десь в лютому прибилася друга, але і що таке зернята не знає. Подвійника то-то вставляли то-то виймали, щоб можна зернята через вікно сипать.

17 березня. Трохи сонце просвічувало. Небо голубувате. Двір геть чорний. Перший раз почув жайворонка. Рови повні води. Соше сухе. Річка а ні – а ні. Можна ждати весну.

18 березня. Сонячний ранок. Двір не замерз, але ссяк. За річкою багато пролисін. Город геть білий – тільки під яблунею вода. Потім почали появлятися грізні чорні хмари. Прилетіли шпаки.

24 березня. Прекрасний сонячний тихий ранок. І в такий ранок десь перед 8-ю годиною ранку загинула тітка Настя. Боже! Прийми її у Своє Царство Небесне! Упокой, Господи, душу її!

25–28 березня. В ці дні хватало. До записів руки не доходили. Похорон відбувся у вівторок, 26 березня. Погода стояла тиха, тепла, сонячна. Провести в останню путь зійшлося дуже і дуже багато народу. Мабуть, ні на яких проводах стільки не було. Радості це, звичайно, додати не може, але полегкою горя може бути. Прощай, тітко Насте, навіки!

Ранки були часом із сивим морозиком, але дні теплі, сонячні. +11° – + 12°. 756–752. Піднялась і вже спадає вода.

9 квітня. –1°. 744. Чуть не в коліно снігу. Вже листочки з безу, бузини добряче присипані снігом. Мете хуртовина. З стріх капає. Кругом біло-біло. **Як то пташкам прилетілим.** Потягло до 0°. Соплі підмерзають на стріхах. Снігу,

правда, ще нема «у коліно», але іде без перерви. Чіпляється за гілки дерев, плоти.

11 квітня. -1° . 738. За ніч снігу по-настоящему випало в коліно. Ні одна машина не йшла, ні один автобус. Поламало без, який не згинався до землі, позалипало порічки, чіпляється до штахет, стін, стовпів. Снігу на городі навіть більше, як було. Повний двір снігу. Іде метелиця і зараз (10^{20}). А під низом розтає сніг. Зяблик і пташечки є – живі, здорові, хдять. Для шпака поставили миску з хлібом, пшоном і вівсянкою. Злетів, під'їв і в шпаківню. На стрісі, біля колодязя то такий вал намело, що як і держиться. Такої погоди то ніхто не пам'ятає. Було, що випаде сніг, але на другий-третій день і нема, а сьо вже три дні підряд мете і кінця-краю не видно. **От тобі і гроза на голе дерево!** А дехто то успів бульбу посадить. То добре – в їх буде врожай. Вдень і мело і розтавало потрошку. З двора викидали сніг, то двір чорний. Із стріх капає. $+10^{\circ}$. Вітрисько обтрушує сніг.

12 квітня. -1° . Вдень було менше снігу, видно, що уже натішилось. Двір зночі був сухий, а вдень із стріхи стало текти. Появились чорні латки, то по їх багато різного птаства шукає поживу. Буськів бачили мертвих, але ще і летає чимало, Держись, хлопці!!!

13 квітня. -1° . 744. Ясний ранок, а сніжок пролітає. Сонця нема, але тіні чуть значаться. Нові вісті поступають про гибель пташок. На хуторі то навіть у колодязь ховались бідні.

21–23 квітня. Христос Воскрес!!! $+22-23^{\circ}$. Все розвивається. Дні один в один. Цвітуть абрикоси.

24 квітня. $+9^{\circ}$. 746. Сонце, чуть повіває вітерець. Кумкають жаби. Ясного сонця не було, але світило. $+20^{\circ}$.

Примхи квітня. На ранок 9 квітня справжня лютнева завірюха. Снігу понамітало, бо мело до 13 квітня. Загинуло багато пташок: буськів, шпаків, а «книги» то і на яйцях погинули. Робили знімки зими в квітні. Невідомо, як воно вплине на врожай – ці морози і сніг. Поговорюють – що гроза на голе дерево (3 квітня) сьому прикмета.

10–12 травня. Ранки теплі. Вночі +15–+15°. Дні сонячні. Десь угорі ходять білі розмиті покомшані хмарки. Сонця не закривають, а чуть-чуть пом'якшують світло. Колорадський жук вже є. Ще бульба не зійшла, а він вже лазить. Вивелись шпаченята (десь із 10-го на 11-е).

10–15 липня. Ранки по-літньому теплі. А от дні – ні. Десь о 12–14 як схопиться вітрисько, то майже всі ці три дні дув з такою силою, що дерева поламав. Носили торф. Вилетіло вчора друге шпаченя. Бульби відцвітають. Жнуть жита.

1–9 вересня. З початку місяця тепло-тепло. З 4-го вересня стали крити і розкривати хату. 4, 5, 6, 7. А 7-го вересня під вечір (після 16 год.) стало погримувати і показувати на дощик. А незабаром і сипнув. Куток кухні був зовсім не закритий. **На щастя, перестав. Дощик оновив дах і показав, що цей дах в порівнянні із солом'яним пшик варт** – тече на призьбі.

26–30 листопада. Радіо передає, що в Білорусії іній дуже великий. Якщо так, то, кажуть, буде на той рік врожай на гречку. А для неї треба тепло і тепло. То вже є один штрих до того, що... з рештою побачимо. Деревя голісінькі. Синиці ще десь літають. Врожай картоплі був хороший – свині дорожчали дуже скоро – кожний мав чим годувати.

28–30–31 грудня. Зрештою ми завжди (останніми роками) орієнтуємось на врожай бульби – є бульба – хороший рік, мало – нехороший! Сього року була! Правда, і жука на неї було-було! Якщо воно так піде з тим жуком, то скоро він і в'язи буде їсти. Невже він, гад печений, витримає таку холодну зиму?

1969 р.

19–21 червня. Ранки сухі, теплі, сонячні. Дні гарячі +26°–+28°. Часом появляється десь хмара, погримує десь, але у нас ні каплі. 19-го то вже от-от малася гроза бути в нас, то в Хотині такий дощ лив, що аж через вікна бігло, а в нас ні каплі.

А от річка розливалася 3 (три) рази за літо!!! Такого ще мало хто пам'ятає.

Ось і по 1969 р. Неважний рік був.

1970 р.

22 березня. 0°. 744. Хмурно-хмурно. **Прилетів шпак**, ще, мабуть, звечора, бо ранком почав з шпаківні гороб'яче сміття викидати. Лід стоїть під горою, геть від фабрики до верб збився. Вода не прибує.

23 березня. 0°. 743. Річка прибує. Зайняла Заріку, де-не-де горбок. Стала йти крига. Шпак співає. +6°. Двір сухий.

31 грудня. –8°. Ось і по 1970 року. В загальному рік був, як рік. Одне, що такого не бувало, – зовсім не цвіли сливки! І то по усій області. Чи погода вплинула, що осінь була дуже мокра, а зима сувора, чи якась мура – **радіація** десь у повітрі – бо ж були гинули вишні тоді (1964–66), як радіації назбирали в три рази вище норми.

1971 р.

31 січня. –4°. 745. От і по січню. Погода просто не зимова. 29-го синичка вже на весну цівкала.

20 березня. Ще вчора прилетіли шпаки.

24 березня. –1°. Ранком морозик. Вдень сонячно. +3°. Річка геть-геть (без горбочка) розлилася. **Почепили нову шпаківню.**

12 квітня. +5°. Хмурний ранок. Сонячний день. А от майже вся деревина розвивається дуже-дуже помалу. Бруньки ще і не полопались. Трава тоже майже не росте. От у неділю, на Вербницю і то котики тільки-тільки появилися.

18 квітня. Христос Воскрес!!! Хмарно. +5°, майже цілий день дощик. Слава! Він так потрібний.

21 квітня. +5°. 745. Перший, по-весняному теплий день. Сонце, тихо. +18°. Прилетіли ластівки.

27–30 квітня. Холоднючі ранки. -2° , то був 0° . Груба ще топиться!

5 травня. $+7^{\circ}$. 742. Ранок похмурий, а десь виробився сонячний. Слава! Все зеленіє. Садять баби по городах гарбузи, квасолі... Все оживає.

31 серпня. Сонячний ранок. Сонячний і день. $+20^{\circ}$. От і по літу. Зійшло, і не зогледілись. Врожай був хороший на пашні, сливки, яблука.

7 вересня. $+7^{\circ}$. 743. Ранок з сонцем, а от на день стало щораз хмурніти і пламедами дощик з градом і навіть із громом. Все йде се лихо з Московського боку – страшні чорні порвані хмари. То вкривають бульбу накопану, то розкривають для сушіння.

11 вересня. $+10^{\circ}$. 743. Сонячно. Красотища. Теплина. Свято Усікновенія глави Іоанна Хрестителя. $+20^{\circ}$. (Я пам'ятаю виразно той день. Похорон Матері нашої. – А. К.).

30 вересня. $+10^{\circ}$. 743. Грибів, маслюків, зелениць стільки, що ні в кого не хватає скляної посуду – всі під маринадами.

31 жовтня. $+5^{\circ}$. 749. $+9^{\circ}$ вдень. Під кінець місяця і потепліло. Докришують люди капусту.

17 грудня. $+5^{\circ}$. 743. Дивні діла, Твої, Господи! Щось таке рідко буває, щоб так теплота та в таку пору! Варвара! Майже сухо – вночі дощ розтопив землю, і вона втягла воду. Синичка ще зінзіверкала.

1972 р.

10 березня. $+1^{\circ}$. 751. Хмурно-хмурно, без опадів, під вечір збільшується вітер. $+2^{\circ}$. Шпаків не бачив – різали дрова «Дружбою». Шамнюк. Казали, що бачили диких гусей!

11 березня. -10° . 751. Вночі добрячий вітрисько пообухав. От як то буває. Тепло-тепло, а тут тобі раз і маєш. Все замерзло – **як то ті гуси**.

12–14 квітня. Теплі ранки, теплі дні, теплі ночі. Ранками $9-14^{\circ}$, вдень сонячно, $+23^{\circ}$. Все зеленіє в очах! Сьогодні, 14-го, посадили бульбу. Хай росте

здорова! Люди вже збирають молодий щавель і їдять борщ. В'яз геть у китичках.

13–18 серпня. Теплі дні, ночі, ранки. Сухо. Шпак прилітає поспівати, а у шпаківні гороб'ї вивели малих!

14 вересня. +12°. Під вечір став накрапати, накрапати, а потім і пішов дощ. Кажуть, що як у таку пору – після обіду пішов дощ, то-то вже надовго.

12 жовтня. +4°. 735. Вже погода портиться. Ще вдень світило сонце, було десь на N чисте небо і могло б бути добре сонячно та над нами (з Білки-Голубного) йшли все мутні хмари і сонце то появлялося (я виходив на лавочку) – воно заходило за хмару – я тікав у хату. Під вечір хмурно геть: +12°. Кальчук вже із тиждень молотить на городі у себе – зробив загорож, обвішав одіями і крутить ціпом. Дід по-старому.

16 жовтня. +7°. 741. Хмурно вранці, на 11 год. то вже трохи ясній стало. Проглядає чуть-чуть голубувате небо крізь суцільну хмурність. +8°.

19 жовтня. Хмурно, холодно, як перед снігом. Видно, він не забариться – ні пташки не співають. Тиша гнітюча. Допадає листя. +3°. (Яке тонке проглядування погоди, передчуття раннього снігу. – А. К.).

23 жовтня. 0°. 733. Прийшов аки тать вночі – **перший** сніг! Хмурно. Сніг лежить і далі майже геть біло – городи, стріхи... На каштану ще лист – то обчіпляло снігом добряче. Хляпавка! Двір, дорога – чорні. А що далі, то і справжня метелиця стала. Надвечір кругом – по деревах, стовпах поналіплювалось снігу, розхитується разом з листом, погнуло деревця, порозложувало без, порічки. А що іще вітер по хаті ходив – мусили ту грубку ввечері ще раз палити. 0°було вдень, а на ніч то взялося чуть морозику від вітру. Хоча було весь день, вечір – мокро. Та ще обриває сніг те листя, на яке начіплявся. Світла нема.

24 жовтня. 0°. 733. Хмурний ранок, ще сніжок, дощик... Кругом біло. Снігу лежить см 7–9. А от на день беручись температура стала рости до +7°, сніг помалу розставав. Прояснювалось сонце. Зрештою до вечора осталося де-не-де біло сніжних плям. А десь біля 16 год. стало гриміти! Гроза! Десь перед

18 год. із NW на OS стала йти грізна-грізна хмареча. Думалося – зараз вітрисько, сніжисько... А вийшло, що дощ зляв добрячий, розтопив той залежаний сніг і по тому. Вже два дні без світла – багато поваляло стовпів високовольтної.

28 жовтня. +3°. 743. Трошки сонячно, трошки вітряно із N, **туманчик** був ранком, +10°. День гарний. (Яке тихе зачудування гарним днем після негоди. – **А. К.**).

31 жовтня. Листя ще де на яблонях держиться. Навіть і пропущені два яблука ще держаться.

3 листопада. +5°. Хмурно в першій половині дня. А геть під вечір вияснилось небо. **Проглянуло сонце червоне-червоне.**

10 листопада. +5°. Сонячний ранок і день. Втягається в ровах помаленьку вода. Чуть сохнуть деревця порізані. +11°. Провели з Мішкою С. надвірне світло.

11 листопада. +4°. 740. Поки ще сонячно, але видно, що іде до сльоти – падає «дармоїд» (так лагідно називає Богдан Пастушок барометра. – **А. К.**), кричить ворона, **гороб'ї пір'я** носять під дах – готують кубла на зиму. **Кури майже всі давно полиняли і вже майже до норми пообростали.**

2 грудня. +1°. 742. Хмурність, димочка і сонце проглядає. Слава!!! Був у світі з Андрієм! Білка! Друхів! Хотинь! Будь благословенна 08-06 РВГ (машина. – **А. К.**). Без всяких опадів був день.

4 грудня. +5°. (!!!). 744. Теплина! Хмурно. Здоров'я Діда значно погіршало. Без опадів, хоч чуть-чуть мжичка хотіла сипати.

5 грудня. +4°. Тепло. Туман. Дід зовсім слабенько себе почуває. А у 13 год. 36 хв. перестало битися його серце.

Дід помер. Царство йому Небесне! Земля йому пухом! Вічна пам'ять!

6 грудня. Горе наше – невимовне! В цей день хоронили Діда. Прощавайте, Діду! Хмура погода якраз і пасує до такого настрою.

7 грудня. Люди з перших і до останніх хвилин ішли і йшли прощатися. Рідні з Полян, Балашівки, Костополя, Поташні, Хотиня, Хутора, Березного...

8 грудня. І люди, люди... Ті пораються, ті роблять, ті несуть... Дякуємо вам, люди! Що людина сама робила б у такі хвилини? Страшно подумати.

Погода без опадів, точно не знаю, але вночі десь було $+1^{\circ}$ – $+4^{\circ}$. Вдень – $+5^{\circ}$ – $+7^{\circ}$ Сухо. Так що хоронили в м'яку землю. (І відхід дорогої людини на фоні погоди. – А. К.).

31 грудня. -12° . 762. Ось і пройшов 1972-ий. Забрав він найбільшу людину нашого роду! Царство їй Небесне! І хай не повторяться такі роки. Високосний рік оправдав свої страшнуваті діла.

1973 р.

8 лютого. $+2^{\circ}$. 730. Перший раз зінзіверкала на весну синиця.

25 лютого. -2° . 729. Прекрасний сонячний чистий день. $+5^{\circ}$. 10 років (24 лютого) моїм записам! Ювілей!

12 березня. -9° . 747. Прехороший день – сонячний, тихий, теплий. $+3^{\circ}$. Снігу щораз меншає, землі щораз більшає. Річка стоїть на місці.

16 березня. -4° . 741. Зранку прилетів шпак!

19 березня. -3° . 737. Летають дикі гуси, а річка і не думає розливатися – доброго півтора метра ще треба. Шпак десь на відкормі.

25 березня. 0° . 742. Сонячно. Коли вчора річка геть найбільше розлилася і зайняла пощі без багатьох горбків Заріку, то сьогодні чуть спала. $+17^{\circ}$. Летають бджоли, кумарі. Вже за сьогодні і носа трохи підпик. Приїжджали ровенчани.

26 березня. $+2^{\circ}$. 746. Сонячно. Весняно. $+17^{\circ}$. Спик уже носа. Летають метелики. Річка спадає.

9 квітня. $+1^{\circ}$. 741. Холодниця, хмурно, сухо. Трошки сонця – до тіней $+11^{\circ}$. Після дощу все пустилося в ріст. Бруньки полопали на жасмину. Садили бульбу. Фабричні коні.

10 квітня. +8°. 736. Хмуро, повіває вітерець, але температура тепла, що і посидіти можна, +22° (!). Західна Європа вся покрита холодом – Франція – дощ. Швейцарія, Австрія – в коліно снігу. Польща – дощ із снігом. А в Молдавії 20°–24° обіцяло радіо. Та холод і нас не мине. На днях – ждати.

13 квітня. –3°. 741. Мати каже, що і кроль змерз.

30 квітня. Сонячно, тепло. +20°. Хлопчик у Володі. Юра. Шпаки 29-го викинули шкаралупу. Зацвітають сливи, вишні. Дощу нема.

1 травня. Вівторок. Ну, сього року то просто співпадання добряче, третій день Пасхи, а ще два дні травня, то п'ють під перший номер. Хрущів дуже багато – на відміну від того року, що я і хруща не бачив.

8 травня. +11°. 742. Хмурно, гримить і дощ коли капне, то будь здоров. Вночі такий вітрисько схопився, що у Городищі, Березному дерева валило, дахи зривало. У нас пройшло без фокусів.

17 травня. +7°. 743. Ранок прохолодний. День тоже особливого тепла не приніс. Це все північний вітер. Вся Європа тоже в холоді. То нам уже мовчать.

18 травня. +3°. 743. Ніч холоднюща. Мати казала, що у 6 годину ранку у них кругом лежав сивий мороз і було 0° (!). Баба ж говорить, що у нас було +3° у ту саму пору. Помідори то геть вимерзнуть. Ранок сонячний. Ідуть білі купчасті хмари.

19–23 травня. Щораз теплішало. 22 травня, на Миколу, то і добрячий дощик з грозою у другій половині дня пішов. Просто золото не дощик. Тихий, теплий, рясний, все просто на очах росте. Бульби вже сапують, а дехто то ще но садить. Вже зав'язь на вишнях така, як горох! (Як душа сіяє, світиться у зачудуванні і весняним дощиком, і квітуванням земним. – А. К.).

1–10 червня. Їздив за маршрутом Моквин – Костопіль до моста, Березно – Теклівка – Моквин – Друхова – Погорілівка – Грушівка, Балашівка – Моквин.

26–30 червня. Ночі по-справжньому літні – теплі, тихі, духмяні. Ранками +17° – +20°. Вдень щораз тепліє. +28° – +29° – +30°. Рекорд літа, може, цілого. Сонце, тихо. Вода в річці (кажуть) теплюсінька. Цвіте бульба. Чорних ягід носять люди. Лисички прокидалися. Жуків поки що струшують у відро і палять.

13 жовтня. 0°. 739. Хмурно, спершу став іти дощик, а потім сніг (!!!). Притрусило стріхи до білого кольору. От уже справді... білий сніг на зеленому листі.

14 жовтня. –6°. 738. Покрова. Покриває землю вчора снігом, а сьогодні листом.

1 листопада. Четвер. –2°. 734. Тут треба, щоб листя опадало, а у нас за сіткою на город намело кучугури з півсітки.

17 листопада. –2°. 732. Хмурно, як і вчора. +2°. Тече і капає, вивезли гній, винесли з ями гній, викопали яму, розкидали гній. На розкиданий гній наліталося повно шпаків. Сніжок сіє мжичкою.

10 грудня. –16°. 747. Цілу ніч ясен гунав – значить, вітер був надійний. Снігу за ніч, майже, і не добавилось.

24 грудня. 0°. Сонячний ранок. Сніг у заметах осів і став ніздроватий. А вже іде до літа! Кінець зими! Ніч буде коротшати! (Яке тремке очікування весни і тепла посеред зими. – А. К.).

1974 р.

7 лютого. +10°. 716 (!!!). Поривчастий вітерець. Ясний ранок, потім десь о 10-ій то зовсім чисте небо, ясне сонце, та за якусь годину і похмурніло. Десь перед 3-ю годиною поривається дощик покапувати, кругом розтає, грязь надворі, як весною. А тиск падає до такого, що і зроду-віку не було – 714 (3-я година дня). Варшава об 11 год. (по-їхньому – о 9-ій) дня передавала, що над Швейцарією бушує ураган – вириває дерева, дахи. У нас поки що тихо, значно тихше, як ранком, покрапує дощик, +4°. Все нормально. 719.

15 лютого. Стрічення. +1°. 740. Сьогодні то навряд чи нап'ється півень під порогом – сухо. Хіба що буде дощ, то з даху накапає, бо сухий дах. Просто вогко. Туман у повітрі. +3°.

9 березня. -4° . 752. Вітер. Хмурно. Холодниця така, що всі охкають, прийшовши з двору. Як кажуть, Обертенне, мають повернутися з вирію шпаки – проте щось нема. $+3^{\circ}$.

15 березня. -4° . 738. Ранком сивий мороз. Вдень, як пригріє сонце, то $+6^{\circ}$ буває. **Прилетіли шпаки.**

31 березня. -3° . 750. Сонячно. Тільки на безу лопнули бруньки. В'яз ще і не чорніє. Городину яку-небудь баби садять (цибульку). Посадили берізку і липку (десь 29–31).

7 квітня. 0° . 742. Сонячний ранок, хоч із самого раненька капнуло капля дощу. Благовіщення. Вербниця. Бабі 80 років.

10 квітня. $+5^{\circ}$. 739. Сонячно, тепло. $+16^{\circ}$. Дехто вже садить бульби – хто може дістати коні. Агрус вже розвивається гарно, а також малина. В'яз тоже пилить. Чуть Зарікою зеленіє дещо.

13 квітня. $+3^{\circ}$. 732. Холодниця. Хмурно, вітрисько, і на ранок – дощ зі снігом.

20 квітня. -2° . 736. Сніг – сніг. Зранку як став спершу ріденький, а далі десь на 10 год. вже земля стала біла! **Щось робиться в природі страшне** – мороз, сніг у сю пору! Деревя стоять голі – бруньки лопнули і так і сидять. Трави тоже нема і не зеленіє. Верби чуть-чуть **димочком салатовеньким вкриті.** (Яке точне тонке спостереження. – А. К.). Холодниця.

Навіть пташки щось чують – нема звичних весняних співів – кругом тишина. Зате повне село галок – щось я ніякого року не пам'ятаю, щоб вони стільки і по дворах швендяли.

22 квітня. 0° . 735. Хмурно, перепадає град і дощик. Холодниця. Що воно за весна? І то кругом холод – Європа, Середня Азія, Кавказ, Молдавія... Тепло в Сибірі, Приморському краї. Осипається цвіт абрикоси, так і не зацвівши – в бруньках.

28 квітня. $+3^{\circ}$. Чуть на весну схоже. Перший раз **ластівки** сього року побачили.

1–12 липня. Просто руки не піднімаються щодня писати, бо щодня одне і те саме – хмуристь, як у мішку, дощі і вдень, і ранком, і вночі, рови повні води, що до пошти кладки положили. 9 числа їздив 08-06 по маршруту Ян. Долина – Бронне. Обламалися, а добралися додому у суцільній зливі. Вже не віриться у тепло, бо ж 12 числа – Петро, а вже відомо, що по Петру, то й по теплу. І Сибір, і Карелія іще таких засух не бачили. **Отаке воно зробилося.**

18 серпня. +17°. 748. Сонячно, гарно, затихне повітять вітерець, то і +32° (!!!) показує, а так на +31° стоїть. Сі два дні в хаті вікна і двері відкриті навстіж.

28–30 вересня. Холод, хмуристь, вогкість, вітрисько. Навіть і вийде коли сонце, то вітрисько не дає коли і душу відігріти. Морозів, правда, вночі нема (6°–9°), але і тепла вдень нема. 13°–16°. Вже облітає листя. На сокорах то пооблітає вже от-от останнє. А у Москві і аж до Комі – теплота (22°–25°). Якийсь холодисько жене гарячі вітри із Закавказзя, Середньої Азії на північ через Східну Україну і на Комі. **Будь вони неладні, ті, хто наробив шкереберту в погоді.** Вода в річці прибує.

10 жовтня. +8°. 736. Хмарки, сонце, знов хмарки. Посидіти пробував під хлівом на осонні, то **поки сонце світить, то не грієшся і не мерзнеш, а зайшло – зразу мерзнеш.** Вчора яструб Андріїв був на волі у парку. Та люди звірі. Кидали, стріляли по йому, а вчора відбили пазурця, і приніс Валік назад. З'їв гороб'я і сидить. Схуд геть. Видно, сам він не може добувати собі їжу. +14°. (Вслухайтеся тільки. Як у душі цього покутника бриніло істинне співчуття до усілякового животвору. – А. К.).

12 жовтня. +6°. 743. Зранку і до вечора тихо і сонячно. І то тепло, що можна було сидіти надворі, +18°. І перший раз **посмітюх** заспівав. Ясно, що холоди недалеко.

18 жовтня. +5°. 733. Цілу ніч робилося щось страшне. Вітрисько, дощ цілу ніч бушували, як хотіли. День без дощу. +8°. Сьогодні перед 4-ю годиною бачив **ластівку**. Що воно бідне буде робить у сю пору тут? Лети, Божа пташко, тікай з цього горя, бо в муках смерть твоя буде. Які тепер поживки? (Ах, якби

наші сучасники да так переймалися кожним живим диханням, що пульсує довкола нас. – **А. К.**).

1 листопада (п'ятниця). –3°. 737. Ранок був без опадів. А після 12 год. дощ, дощ. Нудний, осінній і такий вже остогидлий за цілий рік, що і не розказать. Дрова, торф, копиці сіна (дрова, торф то і наші) – все стоїть у лісі, болоті, полі. Ні заїхати, ні пройти. Грязь, болото, тванюка. А ось газета пише, що вчора у Львові був циклон, дощ і сніг такі дали, що порвались дроти від снігу, води питтєвої не стало. А тут потопи... Поки що у нас таким милувано. Та де гарантія, що взавтра у нас таке не буде? 5°. Дощ, дощ. Рови по вінця. 733. А вже телевізор говорить, що у Львові 27 см снігу лежить.

2 листопада. 3°. 723. А дощ іде, і йде. Річка прибує. Підійшла вода геть під гору. А до вечора забрала геть Пастовника і через низки Заріки пішла.

3 листопада. 4°. 727. Дощик і вночі мжичив. В сю ніч на Башті був **потоп**. Вода ринула з Гала і Загалля, а замість моста на Башту вже давно засипали труби, які скоро геть забилися водою, сміттям, і вода поверх стала прибувати катастрофічно скоро. Скоро, ще під вечір вода зайшла до Гані Степиної спершу у хлів, а вже через пару годин зайняла хату по черинь (!). Ровом так вода стала йти, що облила Володьчиного моста, пішла поверх Трохимового. По дворах там була геть. Як уже стала переливать через соше біля мосту, то начальство «вмило руки» (а то до сього не давали розкопувати соше!), і люди розкопали канавку в обидвох сошах (і в тому, що йде до цегельного), в яку ринула вода так, що через півгодини зробила провали глибиною метрів 2,5 і шириною 7 м. Вода ревла, як у Брамі. У Гані і торф винесло на соше, у Володьки вода підійшла до порога. Висаджували порося на вишки, а як ізсаджували, то воно скакнуло, і прийшлося доколювать. Річка геть розлилась, тільки копиці з сіном пливуть, та стирта стоїть. Довели колгосп до ручки. Бульба стоїть, буряки в полі, пшениця і то на пню зчорніла. Вже вода займає, люди просять свою долю сіна (що косили отаву), і то не дали. Хай пропаде, аби не дать. Люди і не на Башті мають клопотів – вода займає льохи. В одну ніч заплавала бульба у Пилипа Босого, в Олі Калюкової стіну вивалило в льосі. Зрештою пощі всі

люди викачують воду з льохів. Як то вона вже буде зберігатися? А з Голубного везли призовника, і люди вночі спиняли його, щоб не влетів у провалля, то він заморгав світлом, і ще газу. Зупинився вже так, що переднє колесо у проваллі! Витягли люди спершу шофера, дали намордашників для згадки і науки, а потім витягли машину. Тепер зв'язку між Баштою, Друховою, Білкою нема ніякого. Кругом грязюка така, що аж по городах вода блищить. 6°. 733. Дощик перепадає потрошку. Ященко фотографував. Побачимо негативи. У Костополі сніг добрячий випав учора. У нас тоже, казали, падав, але я ніде ні сніжинки не бачив. У нас поки ще все в порядку. Трошки прокапає вода по одному вушаку. Зрештою був такий потоп, як 50 років тому, не то в 1924-му, не то в 1928 р. (Велика повінь вирувала у нашому краї у 1924 році. У низинних місцях вода позаймала хати, і люди на човнах рятувалися. Наші Батько часто спогадували, розказували мені, як вони тоді випадком на маленькому острівку посеред води опинилися. Довкруг вода вирує, а вони стоять самотні й безпомічні. Й погукати нема кого. На цьому узвишковому місці потому було засноване наше родинне гніздо. – А. К.).

30 грудня. 4°. 727. Сієї ночі десь біля 12 год. 30 хв. як схопився **вітер** (вже 30-го числа), за якусь годину перейшов у **вітрище**, а у 2 год. 30 хв. просто ураган. Хати тільки дрижали. Вітрисько був з Березного, і що **спасло багатьох, бо ж проте хата за хатою**. Пооббивало гілля повний двір, що замітати довелось. Хватало палить на цілий ранок. Зривало дахи – Надійки Горбатюк то геть хату «обездашило» і далеко віднесло крокви... Фаціятів багато повалило цегельних. А ранок і день вже нічим не нагадували, що таке робилося. Сонце. Кажуть, що повалило стовпів електричних, то світла нема і, мабуть, не скоро буде. (Аяк. Лихо визріває якби потаємно, а спалахує в одночасся. – А. К.).

31 грудня. +3°. 744. В одну ніч мороз підморозив стежку до храпи. Притрусив сніжок. Вчорашній вітрисько поламав при кореню ялину і кинув на клуб, а одну вивернув з корінням. Вдень чуть пролетів сніжок. Хмурно, –1° цілий день держалося. Як погано без світла, й іде Новий рік, і не відчувається –

хати темні, село, як вимерло, де-не-де жевріє вогник. Люди і лампи позводили. В рух ідуть свічки. (Яка упізнавана класична картина миру по війні. – А. К.).

1975 р.

7 січня. +6°. 725. Коляди, яких ще ніхто не пам'ятає. Теплина. У нас, після стількох десятиріч, – у хаті ялинка. Вдень **сют-тут** і дощик гарний. Увечері теж дощ! Вдень 7°. Колядничок всього один був.

14 січня. 2°. 748. Світлий ранок. Старий Новий Рік. Ясний день. 5°. Чорно. **Сонце заходить з якимсь фіолетовим світлом, що освітлює навколишнє.**

28 лютого. –1°. 737. День ясний без опадів. Рибалки ловлять підусту майже щодня (ще щось такого я не пам'ятаю) і копають черв'яки (!!!), коли хочуть і скільки хочуть, навіть і де хочуть. То що тут треба сказати, окрім похвали.

4 березня. 1°. 740. Ранком туман, вдень ясно і тепло. Казали, що бачили **шпаків**. У Південній Польщі +16° вже обіцяли. А Середня Азія, Грузія, Армяшки в снігу ще.

18 березня. 3°. 743. Сонячно, теплувато. 11°. Перший виїзд у Берестовець – глевкий.

19 березня. 3°. 743. Сонячно, 12°, трошки холоднуватий вітер. А от чогось тихо – пташки щось не летять, гороб'ї і ті не гвалтують. Хоч погода на перший погляд весняна. А щось весною не пахнить. Хоч люди замітають кругом, палять зілля, сміття. Травичка в кар'єрі зеленіє.

29 березня. 2°. Холоднувато, тепло. Хоча після тих тепел, що були, то холодній. **Летіли журавлі** ключами. 14°.

12 травня. +15°. 739. Гарний день. Сашині (сусідові – А. К.) проводи. До 17.40 була прекрасна погода, а десь перед 6.30 взялося вітрище, буря, що і очей не продереш, капнув дощик потім, машину (16-47), що відвозили Сашу, він ще замів, обмив кузов водою, повитягав цвяхи з бортів.

13 травня. 16°. 739. У півп'ятої Сашу потягли на військкомат. Щастя йому! У 6.02 вже хлопці і дівчата були дома. Старі ще снідають, забувшись чого і за що... А де то він? Як? Хотілося б, щоб усе було гаразд.

17 травня. 16°. 739. І ще народ такого давно не чув і не бачив. 31°тепла. Вже купаються, хто сміливіший.

29 травня. +12°. 737. Сонячно. Вітер шумить добре листом. Відвідали Берестовець. В 10 год. ранку ще був у хаті, а 2 год. дня знов був у хаті.

1–5 червня. Як і того літа. Дощ. Холод. Люди декотрі то і в грубах палять. +9° – +11°.

7–15 червня. Погано, що зразу не пишеш. Тепер доведеться писати взагалі.

30 червня. +15°. 742. Хмурно і після таких теплих днів то по-справжньому холодно.

Ще не привозили нічогісінько – ні торфу, ні дров. І навряд чи щось і буде. Бо якось так іде криво-косо, що надії нема звідки везти.

Здоров'я гіршає – симптоми не викликають ні радісного сміху, ні навіть просвітку. Та нічого не поробиш. Душі не виплюнеш. Куди не подивишся – треба ремонту. Просто не знаєш, за що братися спершу, і ні за що не берешся. (А між тим відчуття глибокої драми повсякчас пульсує у душі стоїчного покутника. – А. К.).

7–11 липня. Дні хороші, теплі, сонячні. Вночі десь в межах +17° – +20°, вдень – +26 – +29°.

Відцвітає бульба. Шпаки їдять вишні – їм то ще є, а людям не буде – врожай на вишні зовсім марний. Доспівають папіровки. В людей є вже свої гурки – в нас нема, пустоцвіт, **опилати нема кому – я не можу, а ніхто у сіє не вірить.**

21–31 серпня. А листя з тополей летить. Шпаки вже прилетіють ранком пощебетати. **Була впала шпаківня, то у ній було море крилець колорадських жуків. Значить, шпак годує малих їми.**

1–5 вересня. Теплина. Днями до +29°. Ще купаються. Ластівки ще літають і співають по-літньому.

10–30 вересня. В'язи жовтіють з вершин переважно. **Шпаки і ластівки** ще є, хоч останніх зовсім мало. Перед самими холодами то було ще багато, а тепер вже, може, і нема – відлетіли. **Щасливої дороги!**

3 жовтня. +7°. 745. Надверчір хмурніє, як на дощ. Тихо-тихо. Ні пташка не защебече. Навіть листя не падає. Кумарі б'ються у вікно. Гороб'ї вже шукають зимові квартири.

26 жовтня. +6°. 749. Хмурно, вогко, сиро. Десь на другий клас хлопці поїхали здавати. Здали всі. Це вже добре зовсім. Андрій вернувся з Ужгорода тоже з хорошим настроєм. +8°. Хмурно, так і до вечора.

6 листопада. +4°. 752. Хмурно, тихо. Вчора знов подивились, що у льосі **летюча миш** знов ось уже четвертий рік підряд одна і на тому місці (!) зимувать зібралось.

16 листопада. –8°. 741. Показувало Ташкент – сніг, метелиця. В Узбекистані вдень обіцяє +3° – –2° (мінус). Холод валом валить на Середню Азію. Там ще такого не пам'ятають. У Мурманську не холодній, як у Ташкенті!!!

1976 р.

9 лютого. –27°. 751. Відлиг мороз. Ну, а метеорологія, то вже така брехуха, як Лапишина Мар'я. Обіцяли тепло, вище норми... Вигнати б їх на мороз у демисезонній одежі, то знали б, як дурить православний народ.

29 лютого. –2°. 742. Так буває раз в чотири роки – 29 лютого. От і зима пройшла! Слава Тобі, Господи! Тут і нормального року то вже таких морозів нема, як сієї зими.

20 березня. –4°. 735. Шабаш відьом! Метелиця, що зимою таких не буває. Понамітало стільки снігу, що будь здоров. **Шпаки** по дворах кормляться хлібом курячим. **Шпаки** і на хліб синичний сядуть і кормляться. –3°. **Сойки** теж по селі летають, де б що перехопити.

25 квітня. +9°. 737. Христос Воскрес!!! Сонячно, м'яко, не холодно. А вдень і добре потепліло. +19°. Непогано провели день – молодь грала...

1 травня. +5°. 740. Річка спадає, ловлять рибу. Вчора зацвіла абрикоска, що біля колодязя, – то й то всього дві гілки – ті, видно, примерзли.

22 травня. +8°. 741. Микола. Надоумилось проїхати перший раз 66–61 РВГ. І, як часто буває, глевкий вийшов млинець. Побачив начальник Андрія (сусіда – **А. К.**), капицував і геть спортив йому настрій. Були в Березному за тортом для дівчат. +16°.

31 травня. +6°. 737. Видно, літо не по зимі стає, а зима по літу. Літо'75 то було гарне, а зима сувора-сувора. Що померзли абрикоси по селі у всіх і горіхи волоські. Ну, се ще ерунда. Без такого обходились і можуть далі люди обходитись.

Була б бульба і хліб. А то щось іще зовсім нікудишньо: поросята страшно дорогі, сало-м'ясо по 3 (!) крб. Ще такого не було. Видно, праві ті вчені, що твердять, що найтепліші роки минули і пішло на зледеніння.

Сніги, дощі, землетруси і то все у найвищих ступінях. А що зробиш? Душу не виплюнеш – доводиться терпіти. А так вже воно надоїло, що прямо слів бракує. Та що ж! Доводиться сміятись, щоб не було коли плакати.

25–31 серпня. Опадає листя з тополь, в'язів. У Англії така суша, що 250 років не було, що Темза геть обміліла. І +30° – +33°. Страшно багато **осей**. Ніякого року стільки не було. **Шпаків** не видно, і не чуто. Буськи десь полетіли на болота, на луки. От і по літу.

6 вересня. +8°. 736. Препаршивий день! Весь день (і всю ніч тоже) дощисько.

7 вересня. +6°. 738. Просинаюсь –сонячно. Тепло пішло ввєрх. День сонячний.

10 жовтня. Тепло. +10°. 736. Масовий вихід людей в ліс. Зелениці, підзеленки, маслюки... і білі, і вересові гриби. І то такої величини, що я ще ніколи таких великих не бачив. Сиплеться листя.

17 жовтня. -6° . 752. Вітер, холод, мороз. Перші ласиці. Вставили два підвійники.

27 жовтня. -2° . 731. Сонце, сивий мороз. Річка спадає. Кришать капусту – хоча була вже замерзла.

26 листопада. -7° ю 743. Хмурно, без опадів, сухо. Поставили телефон.

31 грудня. -6° . 744. Підсумок року. Покупався через стільки літ і, видно, останній раз у своєму житті. Порибалив. Поїв власнозловленої і власноприготовленої юшки (це було 18 липня). А тут ще й Іван (односельчанин, також інвалід з дитинства, пересувався тільки у візку. – А. К.) виїхав з села – зовсім осиротів. На 1977-ий рік то і всякі виїзди кінчаються. Треба загодя видумувати собі заняття.

1977 р.

23 лютого. 0° . 737. Шпаки прилетіли!

4 березня. -3° . 734. А вже геть увечері у 10 год. 25 хв. Землетрус!!! Правда, ми нічого не помітили – хлопці... гармидер... так і лягли спати, нічого не знавши, а вже геть сонячного ранку...

5 березня. $+3^{\circ}$. 729. Як прийшла мати і стала розповідать, як зашаталася хата, лампочка, забряжчала посуда, якийсь гул ішов з усіль. А вже потім вияснилось по радіо, що епіцентр землетрусу був у Румунії, біля м. Брашів. Сила землетрусу досягала 8 балів! Так трясло і Молдавію, у Кишиневі є розрушені будинки. Польща передає, що в Румунії є людські жертви, та не знають, в чому щитать – в сотнях чи тисячах. Трясло Болгарію, Туреччину – 5,6 балів, Югославію, Польщу. Трясло аж Москву. Наші про жертви не передають ні слова! А низ України повинно добряче трясти. В селі то найбільше трясло Башту і Рудніцьких. Поскидало посуд, позлетали кури з сідел, і дехто мусив ловить і шукать вночі, бо і двері повідкривало з хлівів. Хто спав, то прокинувся і нічого не вспів второпати. Все це тривало трохи більше, як 1-3 хвилини. А потім затухло, і поки що не повторялося. Землетрус у Молдавії був у 10 год. 22

хв. То чи 3 хвилини до нас ішов чи неточний час, але в нас кажуть, у 10 год. 25 хв.

21 березня. 0°. 743. Тихо, палять сміття, шпак співає біля шпаківні. А вже геть увечері (17 год.) чутно було гелготання у висоті гусей.

22 травня. +14°. 738. **Шпаченя** вже добре пищить, але ще не каркає.

19 серпня. +9°. 733. Спас! Тут зразу видно, що іде до рукавиць, а не про запас.

29 вересня. -3°. 763. А під вечір бачив **ластівок!!!** Чого то вони ще zostалися?

8 жовтня. +5°. 742. Сонячний день і ранок. Справжнє літо – +22° (!!!). Відкриті всі вікна, двері в хаті. А от павутиння чогось не летить. Шпаки прилітають поспівати на в'язу.

1978 р.

6 березня. +1°. 740. Хмурно-хмурно, а в другій половині – дощик. Сніг ще летить місцями. Річка прибуває скоро. Щораз більше до вечора, то дощик ставав рясніший, а вже геть ввечері у годині 11.30 **став падати неопишуємої краси сніжисько.** (Це ж треба мати яке чутливе серце, щоби завважувати а найтонкіші зрухи у вічно змінюваному доколі. – А. К.).

11 травня. +1°. 743. Холодниця. **Сніг іде!** Що чуть не біла земля. От тобі весна!

12 травня. -1°. 741. Сивий мороз. Пообвисало мерзле листя, осипається цвіт сливок, вишень. Вода в курячій мисці замерзла. Вже капітально у грубі баба палила. Вивелося шпаченя! (підбрала баба шкаралупу).

22 червня. +14°. 732. Сонячно, тепло, вітряно. +23°. Були Моквин – Соснівка, інкубатор і дома – Ровно – дома. (Завжди радість од мандрівочки. – А. К.).

11 липня. +10°. 735. Перед ранком – шабаш! Вітрисько, дощисько, холоднеча. Ранком дощ став меншати. А всі газети в один голос написали про

погоду під заголовком «Липень – найгарячіший місяць літа!». Ну, чи не насмішка??? Перевели, падлюки, погоду, ще й кпинки строять! Ранком всі вікна плакали, як осінню! Геть капало з їх. А завтра Петро.

7 серпня. +14°. 734. Сонячно, м'яко. +25°. Та моє горе не дає мені ні спати, ні їсти. Господи! Скільки може людське серце горя витерпіти? Чом воно не лопає? Нащо тягне муку? Будь проклята та хвилинка, коли я такий нещасний і безталанний побачив сьой світ такий до мене жорстокий. (Ах, але тільки ніжне і надміру вразливе серце тільки і впадає інколи унаслідок травми у такий глибокий розпач і відсторонення. – **А. К.**).

11 серпня. +12°. 734. Колись таки наступає та хвилинка, що або вона (людина – **А. К.**), вилазить, або втрачає нервну чутливість. А тоді знаходить якась чорна байдужість.

Після трьох днів наболіла рана вже не так болить. Та всерівно тягне і мучить. Видно, втраченого не вернеш вже ніколи.

31 серпня. +14°. 733. Хмурно та тепло. Ось і по літу! Трошки зробили по господарству, просмолили дах кухні і половину хліва, привезли дві машини дров, і одну вже і порубали – склали, а друга ще і не різана.

15 вересня. +10°. 741. Докопали в нас бульбу. Врожай – хороший. Носять гарні білі гриби з лісу. Ластівки ще пролітають поодиноці, та ще **коли вчора щебетали, то сьогодні – мовчки.**

30 вересня. +8°. 736. Не хватало проклять і сій погоді і тим, хто своїми випробуваннями довели до сього, хай їм буде і життя таке нерадісне, як ося погода, і після життя земля каменем!!!

Зник і вересень! Отож напакостив на душу. Не було весни – була надія на літо. Не було літа – була надія на теплу і суху осінь! А тут суцільне прокляття, а не осінь!!! Дощі, холоднеча, вітриськи – грязіща, сирість, чорнота. (Тільки правдиве серце схильне так ревно реагувати на кожні виклики реальності. А й чи завжди замислюємося ми, як багато залежить у нашому житті від погоди. – **А. К.**).

7 жовтня. +11°. 743. Просто неможливе сонце на голубому небі при жовтому листі!!! (Поетично, акварельно як. – **А. К.**).

12 жовтня. +7°. 750. А захід сонця то вийшов дивний – зразу якесь оранжеве світло стало у пів 7-ої з фіолетовим полиском, а потім щораз темній фіолетово-оранжеве ставало – геть все окрашене, – небо, земля, хмари...

22 жовтня. 0° (!!!). 731. Ще вчора ввечері шуткували, що доранку і сніг може випасти, а пізно ввечері десь як сипонув дійсно **сніг**, то і на ранок біло!, тобто сніг лежав на дахах, по дорозі де-не-де і ще і вдень пролетала крупа...

31 жовтня. +8°. 743. Перевели, падлюки, погоду геть. Яблок зовсім не було, помідорів, гарбуз, цибулі – тоже. А от грибів було, як ніякого року.

31 грудня. –24°. 726. Будь здоровий, Рік 1978-ий! Великі порушення сього року. Покинув Іван ще того року, Микита викреслив надію на «рядом життя». Володя під самий Новий Рік приберіг «свиню» – видно, вже мені радощей і не чекати! Біжать щурі і далі. Коля, Вовочка, Володя, Левко на черзі. За ним піде Андрій, Сашко. Видно, це невідворотно! А раз невідворотно, то я і не відверну нічого – так і бути! По господарству нічого не добавилось. Посмолили дах кухні і хліва – тепер побачимо, що воно дало. З дровами зовсім завал – привезли пізно, не порубали. Щораз важче жити. А що далі?!! (Ах, якою ж самотньою і безпомічною буває часто людина з обмеженими можливостями серед людей. – **А. К.**).

1979 р.

2 січня. –21°. 728. За ніч снігу трошки добавилось, та вже рівномірно кругом – санна дорога. Польща кукукає від безтолковості – сніг, мороз, труби полопали... У ФРН замети по 4 метри (!). Є смертельні випадки, бо сніг замів людей у дорозі.

4 січня. –17°. 733. Сніжок-пушок пролітає, тихо, то і зовсім не страшно. Та не звідти ляку ждав. Десь у годині 3-ій дня прийшли дубнівська посрань,

іменуєма електромонтажниками, і стала город бурить, по сітці їздить... Скоти! І пожалітись нема кому. Ворон ворону не раз око виклював. Зосталося терпіти.

30 січня. +1°. 723. Місиво на дорозі неможливе, провалюються люди, грузнуть на соші машини, автобус, як стане, то попорветься, поки рушить, і ні однісінького трактора, бульдозера! Тупість і дурість начальства безмежна!!! В Березному, колгоспному гаражі, на фабриці – йолопи сидять і не чухаються! (Правдивому серцю усілякові неподобства у живій реальності зносити нелегко. – А. К.).

28 березня. +1°. 738. Мішок якийсь накинули на сьой світ – ні сонечка, ні погоди – вітрисько мокрий, з дощиком, холоднючий.

5 квітня. 0°. 733. Сніг і дощ! Будьте ви прокляті, **вчені і військові, що перевели погоду геть,** – ось уже дві весни підряд ні весни, ні тепла.

22 квітня. +4°. 731. Христос Воскрес!!! М'яке сонце, тихо. Співає зяблик.

21 травня. +19°. 743. Сонячно, та хмарки проходять. Тепло, у 2-ій год. дня вже +27°. **Повітря хоч пий.** (Після дощу).

3 листопада. –16° (!!!). 751. Вночі, тобто ранесенько –19° (!!!). Чисте небо, сонце сходить і заходить по чистому, а морозисько кріпить. **Ото тобі вчені – довели погоду до менькового хвоста.**

31 грудня. –2°. 730. З приятелів – частина відпала, а нових не придбали.

1980 р.

22 січня. –8°. 750. Значить, холод десь зовсім недалеко, коли кухонне (тіньове) вікно ледь-ледь стало ввечері відтавати, а потім знов замерзло. А ті **узори, що не розмерзлися, мають грізноморозні контрастні водохрещенські узори.**

Умер Ваврук – останній із могокан-кіннотників. Царство йому Небесне! Може, там вволю хоч позаймається кіньми!

31 січня. +2° (!!!). 730. Якраз така відлига була в цю пору того року.

20 лютого. -15° . 754. Ще звечора морозик став братися добряче, а на ранок – зимова казка!!! Іній всюди поначіплявся по 2-3 см!!! Кругом біло-біло.

20 квітня. $+7^{\circ}$. 731 Ясно, сонячно. Дощ у першій годині ночі. У Володі (стринешний брат. – **А. К.**) **родився, об'явився – взявся третій син Андрій.** Хай росте здоров! Обмили його трошки.

27 квітня. $+8^{\circ}$. 740. Бруньки зразу позеленіли. Перший раз **почув зяблика.**

11 травня. $+3^{\circ}$. 745. Сонячно, холодниця, вітряно. У півдинадцятої під'їхав «Волгою» Микита і поїхали до Валери. Моквин – Рівне – Луцьк – Дубно – Рівне – дома! Упекли 350 км. У машині теплина. За шклом вітер добрячий.

22 травня. 0° (!!!). 737. Сніг!!! Будь він тисячі разів проклятий, у цю пору летить і летить. Дороги, дахи, плоти... білі!

25 червня. $+13^{\circ}$. 737. Хмурний ранок. Десь між 10.30–11 год. сипнув гарний дощик. Потім цілий день знов холодно і хмурно. $+15^{\circ}$ всього. «Плачуть» вікна зранку. Літа вже і ждуть нема чого. (Я дуже виразно пам'ятаю той день. Похорон нашого Батька. – **А. К.**).

31 липня. $+18^{\circ}$. 743. Пройшла більша половина літа, а ніхто не нагрівся, ні покупався, ні натішився літом. Все запізнилося. Бульба ще цвіте (по людях), ледь спіють вишні, мак, положило льон, жито, позамокали городи, на полях стоїть вода, помідори ледь тільки що стали в'язатися, гурки, гарбузи тільки взялися цвісти, яблука ще зовсім маленькі, і папірочок ще не видно, щоби діти їли. Дров, брикету нема ще ні каплі! Отак ми господарюємо сього року.

15 вересня. $+11^{\circ}$. 738. Під'їхав Микита і поїхали в Рівне. Явились додому десь по півдинадцятої. Бачив вечірнє Рівне, вечірню трасу. Це вже остання сьогорічна поїздка!

2 жовтня. $+7^{\circ}$. 740. Хмурний холодний сирий ранок. А ластівки ще мовчки пощі летають!

3 жовтня. $+8^{\circ}$. 736. Хмурно, дощик. А ластівки ще є!

30 жовтня. $+7^{\circ}$. 732. В льосі вже три дні як очепилася на зиму **летюча мишка!** І от сі дні тепло, а вона не вилетає – щось чує, чи то вже її пора?

23 грудня. 0°. 740. День до літа!!!

31 грудня. +3°. 745. Як узялись дощі, то річка стала прибувати і розлилася чуть-чуть менше, як весною (!!). Ще такого не було і за бабиної пам'яті, щоб у грудні був льодохід.

1981 р.

12 березня. 0°. 713. За ніч випало 2-3 см снігу, стало знов біло-біло... **вітер із Москви несе холод.**

24 березня. +4°. 736. Сонячно зранку і до вечора. **Синиці ще держаться в селі, а не летять у ліс займати дупла.**

7 квітня. +3°. 739. Благовіщення. І бабі 87! Пошли, Господи, їй здоров'я!

9 квітня. 0°. 743. Сонячно вранці, але уночі морозик. 2°. Вдень тепло. Сніг по землі, на даху. +14°, а чогось нічого не співає і нічого не росте – треба дощику. Зілля і то ніяк не росте. Верхній шар землі став пушком.

30 квітня. –2°. 733. Сонячно, сивий-сивий мороз лежить кругом. Настрій після такої довгої зими і післязими (а не весни) зовсім паршивуватий. А тут ще **подивишся на розруху господарства,** то і зовсім нікудишній. І навіть не знаєш, за що спершу хвататися. І то не тільки в нас така паршивота на душі – послухаєш людей – ніяк не краще.

Погода, видно, значно більше важить у житті людини, як ми думаємо. І то таке лихо і по інших країнах тоже – суша, холод.

22 червня. +11°. 738. Хмурно-хмурно. Дощик гарний між 1 і 2-ю годиною ішов. Ввечері **ще жовтий-жовтий світ заходу сонця ллявся,** а смеркало – то дощик.

24 червня. +18°. 738. У 17.30 десь далеко-далеко на 0 виходить хмара і гримить, поки що ледь-ледь чутно. Все росте-росте. Прогуркотіло десь там, а до нас і не дійшло.

28 червня. +17°. 740. Хмурнуватий ранок і день. А от надвечір'я і тихе, і гарне (бо стрів його в лісі!). Два рази пройшов гарний дощик – калюжі гарні

повз дороги стоять по ровах. Десь у 12.30 як поїхали «Победою» – горенько було чекать домашнім! Дома – Микитина хата (підзаправилися) – гараж АПО – Малушка – Березне – Соснівка – назад – Сашина хата – Микитина хата (та) – Березне – Пітомнік – Михалин – Лінчин – гараж АПО – дома. 245 км. Фотографував у лісі. +21° – +23°. Провели півдня непогано. (Аяк. Мандрівочка – це завжди радість для кожного, а для людини, обмеженої у пересуванні, – радість помножувана. – **А. К.**).

8 серпня. +15°. 745. Сонячно і тепло вже зранку. Тихо, та було навіть гарно гаряче в селі. +27°. Але ми з Сашею реалізували мотоцикла у Володьки і поїхали під Холопи **на рибу.** (Головник і дві верховодки). **Гарно на лузі, річці.**

28 серпня. +10°. 733. Прохолодний ранок. **Успіння.** Летіли перші два ключі журавлів, з криками-курликанням набирали висоту і крутилися над Рудницькими.

30 серпня. +10°. 733. **Листя шелестить про близьку осінь.** (Це ж треба так тонко слухати і чути шелест листя. – **А. К.**).

31 серпня. +9°. 741. Ось і літо пройшло! Бульба пощі посохла, а от гарбузи ще цвітуть – цвітуть! Хоч гарбуз щось не видно. Помідори вже всі повиривані, а у гурків – жовкляки ще дозрівають. Врожай на бульбу ще невідомий. Дрова і брикет на сю зиму вже є, а от плоти геть валяться. Прямо не знаю, як і звідки починать ладить.

15 вересня. +10°. 735. Хмурно-хмурно. Тихо. Ластівки ще є. Сиплеться листя. А гарбузи цвітуть-цвітуть!

23 вересня. +15°. 736. Сонце і вітерець. +25°. Летали ластівки, але навіть і разу не цвірінькнули. Летіли на південь – мо' це останні відлітали, зате багато (мо' 50, по три штуки періодами), туди ж летіли сойки. Летали коники, а от павутиння нема.

19 жовтня. +2°. 738. Ще вчора ввечері як розпочалося лляти, то аж ранком почав переставати. Десь перед обідом стало ясніти. Вчора чи позавчора то ще купчасті хмари (як на тепло) ішли. Сьогодні вони тоже переважають, але під ними ще розірвані чорні дощові. +6°. Вікна і не повисихали. Тихо-тихо.

11 листопада. -2° . 237. Сніг, як пощі завжди, прийшов уночі. (Скрадлива несподіванка снігу. – А. К.).

20 листопада. 2° . 741. Саша (сусід – А. К.) пригнав «Москвича-410». Гляди ж, Москвичу, не підводь! Дніпропетровськ, Кіровоградська, Київська область (до Житомира) в коліно снігу!!!

30 листопада. 0° . 727. Хмурно. Ранесенько було $+5^{\circ}$ і періщить (з учорашнього вечора) дощ.

Бурі по людях були страшні, а до нас вже вітер слабший заходив. В нас нічого не добавляється за осінь. Брикет не привезли другий раз, дрова так і лежать не порубані. Колодязь і пліт до Володі так і залишився, і от-от вітер плота перекине.

1982 р.

24 січня. -7° . 745. Хмурно. Сніг, що лежить на мерзлій землі, вельми чіпляється за ноги і несеться в хату. Дах просвічує геть хвильками, по дворі кури протоптали чорну дорогу.

18 квітня. $+5^{\circ}$. 736. Христос Воскрес!!! Тепла тиха ніч, чуть дрипнув дощик, тихий хороший ранок (свічки біля церкви горіли рівно).

6 травня. $+8^{\circ}$. 743. Сонце. Юрій. Віл ще не напасеться. Бруньки пішли у маленькі китички листочків. Тепло. Трясогузку в селі бачив. $+19^{\circ}$.

26 травня. $+10^{\circ}$. 745. Сонячно і прохолодно уночі. По сніданню вийшов надвір. Під'їхав Микита КаМаЗом їхнім, вкинув мене, і поїхали під Голубне – Попова гора – Башта – Попова гора – Березне (участок Микити) – дома. Машина дуже хороша – не трясє, плавно їде, а мотор – чудо! $+20^{\circ}$. Не їздив я ще з таким комфортом у грузовій машині.

20 жовтня. -4° . 745. Сонячно і морозно. Листя сунеться з ясеня. Перед ранком, казали, у 8.30 то навіть -7° було. Я то бачив добрячого льодяного кружка з мазильничка (ночував надворі).

30 листопада. -3° . 747. Хмурно-хмурно. Колодязь наш уже відслужив, повикришувались бітони, заперло піском, корінням, і можна ще піввідра сякої-

такої витягнуть, а потім сколотиться. Шкреби потилицю знов – що робить з водою!

5 грудня. -5° . 755. Хмурно-хмурно. Сьогодні 10 років, як ми існуємо без Діда! Царство йому Небесне! Земля йому пухом! А нам ще ох і бідувать!

Висновок за рік: Врожаю ні на що не було хорошого. Побував пару разів на рибі – провів пару годин зовсім непогано. Була б яка-небудь транспортна одиниця, щоб таке робить частіше – хоч би яка-небудь була радість від існування, а так... 10 років як без Діда.

1983 р.

30 січня. $+2^{\circ}$. 731. Хмурно, тепло. Вночі трошки перепавав дощик – на ранок сухо. **Вельми місячні ночі.** 6° . У Нахічевані – 39° (!).

31 березня. $+5^{\circ}$. 738. Ясне сонце і прохолодний день. Перший раз заспівав зяблик. $+10^{\circ}$ (!!!) Виставили підвійники з мого вікна у двір, і дихнув весняним повітрям.

Кругом кажуть, що рання весна – щось не видно нічого його раннього! А от грози ранні – то вже зовсім недобрі передчуття. Я, правда, не бачив, але там-сям по селах були добрячі.

Щораз гірше – колодязь, комин, хата, хлів – все валиться, що і хапать не знаєш за що.

8 травня. $+70^{\circ}$. 738. **Христос Воскрес!!!** М'який сонячний ранок і день. $+17^{\circ}$. Річка в берегах. Сухо, гарні дороги. Молодь на Маренин їздила. Кувала зозуля!

29 травня. $+15^{\circ}$. 737. **Вдень вияснилось до часом сонця.**

30 вересня. $+8^{\circ}$. 742. От і вересень пройшов. Для риби він був хоч хороший. Поїздив я на Пастовник, посидів над Рікою. Викопали з погодою бульби – зрештою перший місяць осені був навдивовижу. (Як погода тиха да сприятлива, то чие ж серце не розкошує у заспокоюванні. – А. К.).

5 листопада. +5°. 743. Під'їхав Микита. Скочили у Городище і у 15.30 «Лімузіна» (інвалідська машина. – **А. К.**) вже була надворі.

31 грудня. 9°. 783. От і минув 1983-ій рік. В загальному нормальний, як для нас. Все очікуване трапляється, тобто приходить, як по розпису.

1984 р.

31 січня. –4°. 744. От і січень пройшов! Може і навіть зовсім будь – морози нас милували до сьї пори, ні річка не стала, ні санки не поїхали до сьї пори. Дороги хороші. Голі дахи. Двір наш пощі без снігу. Але діти сьому то і не вельми раді – нема де і посковзатися.

2 лютого. –2°. 742. Хмурно. Чуть морозик. Вікна геть від ласиць очистились. А перед ранком, 3.30, вмер Захар Григорович! (добрий сусід. – **А. К.**). Царство йому Небесне! Ще на одного приятеля в нас поменшало. (А хіба й наше серце не печалиться, коли відходять добрі люди. І звужується наше осягання світу. – **А. К.**).

22 квітня. +1°. 745. Великдень. Ясно, м'якосонячно, тихо, тепло. +16°. Треба дощ, дощик. Бо ранесенько було +5°, а переддосвітком то і всього +1°. Пройшов день помаленьку.

30 квітня. +7°. 742. Десь ще вночі перепав дощик. **Ранок м'який, теплий, омитий.**

3 травня. +9°. 741. Зраненька чуть мжичив дощик. Рано і день сонячні, теплі. А синиця кує на холод. **Ластівок** перший раз побачив сьогодні. До вечора вітерець геть висушив учорашню оранку.

Майже перейшла весна, а ні одного дощику! Такого дійсно не було! Снігу пощі не було, а за всю весну ні одної вологи не було. З осені тоже було сухо, сухо. Кругом холод і запізнення весни на місяць. Польща – сніг, Америка – сніг, Європа – холодно, Середня Азія – ледь в останні дні сіять, садить стали. На Кавказі +8° – 10° вдень, а вночі де і заморозки.

Дороги сухусінські кругом, ліс горить, ріка не добрала добрих півметра до розливу. Навіть садить бульби люди не матались, ждали всі погоди, тобто вологи в землю. Останні дощики вологи в землю не дали – так зверху чуть підволожили зілля.

Ластівок ще нема багато. Зяблики щось тоже не співають часто-густо.

13 травня. +10°. 738. Хмурно-хмурно. Тихо. Не холодно. Звечора дощик став сіяць, мабуть, і сіяв до ранку. Калюжки де-не-де стоять. +12°.

14 травня. +12°. 735. Хмурно вранці. Ясніша друга половина, часом сонце проглядало. +21°. Тепло, все береться рости, взявся сіяти теплий дощик. Спершу десь далеко-далеко гримнуло, припустив дощик, стих, а потім до нас прийшла гроза, з-за суцільних хмар. Перед 10-ю годиною то вже і гарна гроза, така незла, без ляскотів, але пару разів то добряче гуркотало. Повиключали антени, телефони. А дощ то був ливньовий. Світло вже не виключали. Повні рови води! Це перший раз за рік.

19 травня. +13°. 735. Весь сонячний день. +23°. А по 5-ій годині хмариська, пролетає дощик, десь від далекої грози – грім і блискавки докочуються до нас. Знов Сергій мучиться над чортопхайкою.

31 травня. +13°. 754. Хмурно зраненька. Друга половина вже хмурнішала, а у год. 4-ій то і гроза, і злива на півгодини. А вчора у годині 8.30 увечері взялася добряча віхура – пообламувало гілля, де то і цілі дерева вивернуло – зламало. Пилюку несло, що світа не було видно, а вже як став вітер стихать, то і дощ пішов. За годину вже все було тихо.

Травень, як ніколи, дощовий. У стовпу огорожі **синиці** вивелись (у трубі!). Носять гусінь безперервно.

15 червня. +12°. 735. Хмурно. Вдень Сергій поставив усі лампочки контрольні і, пообідавши, перед 5 год. рушили у першу подорож! Спершу на Отраже, далі Білка – Березне – дома – Хотинський пастовник – цегельний наш завод з боку Юзепівки і додому. 41 км проїхали! Посадка в машині препаршива. +20°. (Невимовна радість од мандрівки власною автомашиною. Я пам'ятаю той приїзд на хутір Отраже. – А. К.).

13 грудня. 0°. 741. Хмурно. Вже ранесенько сипонув такий лапатий сніг, що зразу стало геть біло. А ще десь перед 3 годиною пішов такий гарний тихий густий-густий лапатий сніг. Красота.

20 грудня. 0° –2°. 750. Хмурно, капає, мокро, Сиро, мла якась. Але вже **взавтра піде діло до літа!!!**

21 грудня. 0°. 748. Хмурно. У Середній Азії морозисько до 35° (!!!). Ще ніхто такого не пам'ятає. Якраз до нас на Різдво прийдуть. І будуть рождественські морозиська із Середньої Азії.

31 грудня. –7°. 752. Хмурно, тихо. Гарно вдень, хоч і без сонця. От і пройшов рік. В нас бітони зроблені, а колодязь на 85-ий зостався! «Лихо» їздили, возили на риболовлю, в ліс, поки на зиму геть не стало. Врожай на гарбузи був такий, що ні одної каші не з'їли (!), ні насіння не вдалося зібрати! Бульба – сяк-так! Яблук – паршивенько. До Нового року хватило! Моркви – тоже ніякої! Цибулі – нуль! Часник був хороший. Що то Новий рік готує!

1985 р.

7 січня. –16°. 737. Порошить дрібненький сніжок. Хмурно. Ніч місячна. Гарно. Кругом біло-біло, на дахах ковдри снігу. Дороги ніхто не чистить – люди, машини протоптують самі. Дотягло вдень до –12° і все. (Яка виразна Різдвяна біла іділія. – А. К.).

8 січня. –15°. 739. Хмурно. Холодно по всій Європі. Франція – 37°. Рим – 25°. Сніги, морозище.

9 січня. –20°. 739. Ого-го! Мороз і сонце. Сонце і мороз. –15°. Невже ті європейські холодиськи до нас всі прийдуть? Вітюня казав, що у 12 год. було навіть –24°.

10 січня. –29°. !!! 739. Хмурно. Іній. Без свіжого снігу. Вдень то –22°. Туманець, морозна мла, хоч і сонце хотіло б світити. По Європі холодиська не менші.

15 січня. -23° . 757. Ясний ранок, через млу сонце просвічує. Кругом іній-іній. Мерзнуть у півнів гребені.

17 січня. -23° . 751. Сонце і мороз. І холодеча кругом по Європі. Іспанію! Мальту! Італію закидало геть снігом, що і транспорт стоїть. -12° навіть не було удень.

19 січня. -19° . 733. Ясно вдень. Водохреща без водохрещенського морозища. -10° вдень набралоя. Але «бабське радіо» каже, що між 26-27-м січня буде у нас -40° (!).

(А хіба кожного з нас не лякає студінь. Тому то й ізроджуються отакі слова «холодище», «холодниця», «холодисько». – **А. К.**).

8 березня. -8° . 755. Хмурно, вітряно. -3° . Ну, і холод у нас чуть не людський. А що робиться у Грузії, у тропіках. -7° (!!!). Снігу – метр! У Armenії ще в сі дні у якомусь місці було -42° (!!!) А так суцільно не менше -20° . Європа, Турція, Болгарія -20° -25° . Дунай геть замерз – промерз. По Україні – 7° -19° нижче норми!

8 квітня. $+7^{\circ}$. 729. У півчетвертої Таня (дружина стринешного брата Володимира – **А. К.**) родила хлопчика чергового. Вчора бабі 91 рік сповнився і тоді ж правнучок родився! Дай їм, Боже, щастя і здоров'я! Нехолодно, хмурно. $+16^{\circ}$. Лопають бруньки, зілля зеленіє... весна... життя!

19 травня. $+7^{\circ}$. 738. Ясно, але темно. У баби перед ранком крововилив в мозок. Права сторона паралізована. Вранці це сталося, бо баба ще встала, вділася і лягла у звичну позу спати – лежать далі – ждати приходу матері. А прийшла мати, вже баба не говорила. День хоч і сонячний, але холодний, північний вітер. $+20^{\circ}$. В другій половині баба стала з трудом говорити дещо.

20 травня. $+5^{\circ}$. 742. Сонячно і холодно, аж вікна запотіли з хати. Баба ніч проспала спокійно. Вдень стало $+21^{\circ}$. Був трохи надворі. День пройшов чуть легше і для баби і для нас.

25 травня. $+14^{\circ}$. 740. Хмурно. **М'якотепло.** Висить от-от дощ. Баба ніч проспала спокійно. На день беручись, стало вияснюватися, а вже у 2 год. і сонце. Спершу $+20^{\circ}$, а по 4 год. – $+22^{\circ}$. Проїхались із Сергієм на Пастовник, до

Білецького ставка, до Андрія (до мене – **А. К.**). **Гарно, сонячно, тепло. Та не радус. Тривога не виходить з серця.**

25 червня. +16°. 732. М'якосонячно, парко, після вчорашнього дощику. Вдень трохи сонця. +26. Принесли телеграму – в Костополі вмерла наша т. Оксеня! Царство їй Небесне! Наша баба зовсім – зовсім погано.

У 17.59 Баба наша останній раз дихнула! Царство їй Небесне! У матері на руках.

Їздив з Микитою по м'ясо, рибу, овочі, по людях.

26 червня. +13°. 734. М'яко. Похорони пройшли за погоди, а розійшлися люди, і оплакали баба білий світ. Навіс показав себе з найкращого боку – столи і лавки сухі. Надвечір – геть хмурно і холодно.

20 липня. +18°. 738. М'яко, тепло. +31° (!). Їздили до Андрія (тобто до мене – **А. К.**) по кіш бульби.

23 серпня. + 12°. 738. **Яснохмарно.** Перша половина – з м'яким сонцем, друга – геть захмуріло, геть стих вітер і тепло чується в повітрі. **Бодай би така тепла тиша не розродилася зливою!** (Чуттєве передбачення погоди. – **А. К.**).

14 вересня. +5°. 740. Сонце і прохолодно. В 9 год. вже всі були на місцях! І пішла робота! Володя і Валік, Володька (з ночі і не лягавши!) і Степан, Саша, Борис. Петро. На ранок відро зачерпувало піввідра води. А як загнали три бітони, то насилу вспіли дно поставити. +17°. Погода сприяла. Старого ще вчора майже засипали. Відпочивай! Ти послужив 45 років. Дякуємо тобі і за се! Хай тепер новий служить. (А так і кожна людина невимовно зрадіє, коли заб'є нове життєдайне джерело води.! – **А. К.**).

15 вересня. +7°. 740. Сонце. Викачали колодязь води. Зацементував Володя шпарки, почистили (півбітона піску) трохи насосами, а трохи відром – пре знов! Рівномірно поступає вода. Володя, Валік, Володька, Саша і Петро. Ідеально був викопаний! А як стали засипать, то чуть змістили до хати. Добре хлопці поробили! Та і досвіду трохи набули. Вдень хлопці без сорочок. +19°. Ластівки ще є. Глини небагато, самий дрібнесенький пісочок. І в пісочку остановився перший бітон.

1986 р.

29 квітня. +10°. 735. М'яко, тепло. Вчорашній вітрисько і дощик радіоактивні – аварія на Чорнобилі. Нехолодно. +24°. Польща передає, що радіоактивна хмара захопила Польщу і всю Скандинавію!

30 квітня. + 12°. 737. Сонце. Перший день надворі. **Глянув на село, село, ого-го, чуже село!** (А чи ж і не дивина! – після зимового запертя у кімнаті стати перед відкритим світом. – А. К.).

13 червня. +17°. 740. М'яке сонце, тепло, з самого ранку сонце з нечистого неба, а у повітрі відчувається тепло. Вдень стало +22° (!).

5 серпня. +19°. 740. М'яке сонце і гаряче, парко. Вдень добре гаряче. То +30°, то 31°. **Ввечері десь далеко-далеко блискає.**

19 серпня. +16°. 733. Хмурно. Ще звечора взялася гроза, поривчастий вітер з дощем, з громами-блискавками. На півгодини. Вночі вже нічого не добавляло. Вдень хмурно, тихо, не холодно. Майже нігде калюжки не видно. Можна було б двинуть куди – нема воділи. Спас. +21°.

5 вересня. +7°. 740. Хмурно, холодно. +15° вдень. Ще не було такого року щоб так вільно ходили по дворі (!) вдень (!!!) щурі?! Миші по хаті вишмигують тоже. Не до добра се! (А то ж післячорнобильські з'яви! – А. К.).

19 листопада. +7°. 747. Туман-туман, тихо, тепло. Летають за шибками якісь мушки, комарі. У 1 год. знов набралось +9°. **Хмурно-хмурно, як у мішку. І вже по 2 год., то як у двох мішках.**

20 листопада. +7°. 746. Хмурно, чуть вітер, без дощу. **Такі вже чорні дні на душі, що як в мішку.**

31 грудня. –5°. 732. Хмурно. От і по сьому році! Важкий він такий став під кінець, що і не чекалося. Мати здоров'я вже не має, то і все пішло в чорну хмару. Ніщо не порадувало за цілий рік. Суцільні клопоти і біди. І холодниця. Якщо повториться січень 85-го, то пропадем.

1987 р.

8 січня. -33° . 744. Морозище, що ізсередини деякі вікна замерзли, внизу шибки! **Кури добре пообморожували гребені.** Не хочуть і їсти.

9 січня. -33° . 737. Морозище і сонце. Багато машин не їздять – важко заводити! В лісі, кажуть, рвуться дерева! Значить, і природа не готова була до такого «подаруночка». Ото тобі «парниковий ефект».

31 березня. $+3^{\circ}$. 742. Хмурно. От і березень пройшов, а весни нема. Хоч і буськи є, але і сніг ще де лежить. Пташок ще не чутно. Сік березовий ще не йде. Холод. Видно, по-справжньому зима геть відвоювала березень.

29 квітня. $+5^{\circ}$. 749. Ясно, трохи тихо, не холодно. Вдень завітала весна. Мати садила цибульку, щавель сіяла. Перший концерт давали ввечері жаби.

1988 р.

3 січня. $+3^{\circ}$. 728. Хмурно. Ще вчора ввечері 6° в ніч пішло. Тихо, тепло. По 2-ій год. став чуть дощик мрячить (7° !). По річці пішов лід і забрав з собою хотинську кладку! Котики на вербі, як весною!

4 січня. $+1^{\circ}$. 731. Ясно, трохи хмар і сонця. Вдень стало 8° (!!!). Ще такого не було, щоб котики на ялинку чіплялись!

5 січня. $+2^{\circ}$. 733. Гарний ранок з сонцем. У Чехії дерева розвиваються!

7 січня. $+3^{\circ}$. 737. Хмурно, сухо. В першій половині дня набралось 8° . Фотографував Валера Андрія на Коляди з календарем, де 7 січня із котиками? Зеленіє де-де трава!

8 січня. $+3^{\circ}$. 739. Туман-туман. Фабричного хліва не видно.

25 березня. 0° . 737. Ясно, трохи сонце. Стяглося за ніч. А вдень стала весна, $+11^{\circ}$. Летіли гуси. Летали метелики, мухи, співав жайворонок. Хлопчаки (Толік і Валера) взялися за ремонт машини. Рушає щораз більше криги. І у руслі! Добрих 0,5 м треба!

1 квітня. +6°. 741. Хмурно, вітряно, сухо поки що. **Вперше особисто бачив буська.**

29 квітня. –2,5°. 744. Сивий мороз. В балії геть і добре замерзла вода. **Прилетіли ластівки. Але летать, не співаючи.** Ніщо і не співає. Підходили лосі (2 шт.) геть до Рузьчиного городу!

5 вересня. +13°. 738. Хмурно, прохолодно. Ще у 12 год. було +17°. Пошти чуть вияснилось. Поїхали із Сергієм в ліс. У лісі застав дощ з грозою! **Лося бачили.** Дощ гарний був. Гриміло десь високо. +22° було при сонці, а по дощу стало +17°. Надвечір знов вияснилося до сонця.

31 грудня. +3°. 736. Хмурно. Десь перед 12-ю взявся більшати **вітер:** вночі став **вітрисько!**

От пройшов 88-ий рік. Головною ознакою була вельми холодна і мокра весна і початок літа – і як наслідок, небувало низький врожай бульби! Навіть не накопали того, що посадили! Ми то багато більше купили, як накопали! А накопали лише 3 центнери! А садили 13–15 куликів! І ні в кого не було врожаю. Такого ще ніхто не пам'ятає! Зостався народ без бульби і без капусти. Бо і капусти тоже не було. Ми центнер платили по 30 крб! (Замість звичайних 8 крб!). А другий – 16 крб! Ні сливок, ні редьки... Нікудишній рік! Ні вишні не попробував, ні сливки! І то вже другий рік поспіль!

1989 р.

2 лютого. +3°. 750. Хмурно вночі і вранці, нічого не падало, то і сухо кругом. У першій годині набралось +5°. Здається, недавно писав, що у Андрія – Котика об'явилася дочка, а вже 15 років! Мати скопала і досадила грядочку часнику! Вдень чуть більше +5°. В Алясці – холоди до –60°. Десь в Америці температура впала із +29° до –34° (!). А у вечері в нас ще держалося +3°. Мжичка.

10 лютого. -5° . 757. Сонце, мороз, іній кругом по землі, дахах, машинах. Вчора ввечері в хаті **взялися два травневі хрущі**. Одного ще вчора викинули у моє вікно, а другий увечері по хаті став летать.

28 лютого. -1° . 720. Ясно, сивий іній, тихо. Калюжки то і позамерзали. Круки ходять по помийниці. Гороб'ї б'ються. Після дощучу річка прибула трошки. Ловлять рибу на вудочки – у Вербках, у Прірві. Поїхав у неділю Володя у Лубни по машину, то ще і сьогодні нема. Сонячно було цілий день. $+9^{\circ}$ набралось. По зимі!

Ось і зима пройшла. Можна вважати, що теплішої і не треба. Льоду на річці тоже не було пощі – бо як був зразу, то тільки смільчаки переходили. А от шпаків не було і нема до сьої пори! Качки, чули, що прилетіли. Днів за 4-5 як прилетіли круки. Зараз ходять по городах, дорогах. Синиці пощі на весну і не зінь-зі-веркали. А гороб'ї мовчать тоже – щось, видно, холоди ще чують!

В 1952 році на 7 березня була така метелиця, що засипало все село – по дорозі пробитися не можна було!

3 березня. 0° . 735. Ясно, м'яко, тихо, ледь іній. Вдень сонце гарно взялося світить. Помідори мати знов надвір виносила. Набралось $+10^{\circ}$. Крутилися роєм **ворони. Летали мухи. Бачив метелика.** А захід сонця – червоно-жовтий.

4 березня. $+2^{\circ}$. 735. Хмурно, тепло, сухо. Гребуть сміття хлопці з Володею і в себе, і в нас. І вивозять. $+8^{\circ}$. А сонця так і не було. Йде сік з берез!

23 березня. -2° . 735. Хмурно, іній. Вдень набралось цілих $+10^{\circ}$, але вітер якийсь прохолодний. Вдень сонця не було, але падать нічого не падало. Бусьок вже прилетів. Бачив Валера.

31 березня. $+5^{\circ}$. 739. Хмурно, сухо, тихо. Вдень $+12^{\circ}$ проте набралось. По тих роках відстає все в розвитку – нема нічого – ні трави, ні кропиви... Часник і той ледь виліз і посинілий сидить. Дощу треба-треба, а то пилить ого-го.

7 квітня. $+7^{\circ}$. 735. Хмурно, теплий, сухо, без вітру великого і без морозу у вітрі. $+13^{\circ}$ вдень стало. Сухо, гарно. На вечір тихіє і ясніє.

19 квітня. $+8^{\circ}$. 735. Хмурно. Ластівку бачив.

19 червня. +11°. 740. Ясно, сонце, роса. Трійця. Вдень фото-хмарки. +22°. Вода в річці гарно прибула. Захід був, як на дощ.

2 серпня. +13°. 728. Хмурно-хмурно, дощик, сіє з ночі, зраненька. Ілля дійсно наробить гнилля. Хоча позавчора вже жнива закінчилися в колгоспі. Урожай непоганий. І сьогоднішня сльота обіцяє на той рік непоганий урожай.

Ластовенята в кублі в сінях (4 штуки) ледь вміщаються, в пір'ї пощі і скоро повилетають. А поки що (хоч і вдень сіє пощі безперервно!) ластівки десь беруть і носять їжу. Холодно, сиро. +14°.

20 серпня. +13°. 742. Чисте небо і тихо. Не поїхав на озеро – не було кому викинути надвір. А як прийшов Володя і викинув, то було вже пізно. Поїхали з Валерою до Андрія (це я. – **А. К.**) (не було), повз колгоспні ставки в лісок, потім до Прірви і додому. Щось капризує «Ластівка» (інвалідська машина. – **А. К.**).

31 серпня. +14°. 733. Хмурно. Вночі дощу добре наляло. От і по літу! І не зогледілися. Під кінець літа ніхто ніяких грибів не носив: ні лисичок, ні маслюків ніхто не бачив. Бульб́і, врожай пощі торішній дадуть. Зернові – хороші. Сливки, вишень – не було. Яблок більш-менш. Гаража не вийшло будувати, але стелі підбили.

1 вересня. +15°. 732. Хмурно, мокро. Гроза знов уночі була, довша, з добрим дощем, а гуркоту страшного не було. По 11 год. чуть вияснилось, а перед 1 год. з Сергієм у ліс виїхали. Хмари по обіді нехороші йшли. Стало хмурніти. А з лісу їдучи, то і в мжичку попали. Було +20°, стало +16°. Щось зашкребло в задньому мосту. У лісі мокро-мокро. Кругом повно води, а нічого ще нема. Де-де сиріжки. По селі в ровах води-води.

26 вересня. +10°. 742. Хмурно трохи, але сонце ледь освітлює – де в хаті то і зайчик є. Загомоніли на в'язу галки.

3 жовтня. +5°. 724. Хмурно-хмурно, вітрисько, дощ, грязюка пішла, калюжі... А що робилося вночі, особливо перед ранком! Вітрисько, дощисько. Мало на якому дереві і листя зосталося – зеленим пообривано! А перед 10-ю годиною пішов легенький мокрий сніг!!! Правда, зразу розтавав, але ішов до

15 хв. 12 год.! Температура стала 1° всього тепла! Далі знов дощем став поливать землю вітрисько. А в хаті вчора під вечір другий раз за день! протопили груби, то і тепло. Під вечір в ровах багато води, грязь по дорозі, дощик пощі до вечора. +3°. (Спостережливе око вирізняє у послідовності усі непередбачувані несподіванки осені. – **А. К.**).

7 листопада. +5°. 736. Холодно, вітряно, сухо. Вітер сушить дороги. А мальви ще цвітуть. Гаїчка по сливці скакала! Вітер добавив у силі! Двора вимів.

7 грудня. –3°. 720 (!!!). Хмурно, вітрисько, сніжок. Вночі ще більший вітрисько: ломало гілля, двигтіла хата, свистало у вікнах! А 17 років тому, у се число, коли хоронили нашого Діда, було +8°, без снігу. А тут таке! Дивно, що світло ніде не поламалося – цілу ніч було!

1990 р.

30 січня. +3°. 743. Хмурно, сухо. Вночі гули дроти. Вдень зінь-зі-веркала синиця. Гороб'ї купаються в піску. +5°. З Березного байдарочники геть до нас доїжджають на тренування. Туманець під вечір.

Радіація, видно, вплинула добре на міль – море молі у кожній хаті! Летає небачена кількість метеликів.

4 лютого. +0,5°. 742. Хмурно, сиро, вогко. У Віті весілля!

6 лютого. +0,5°. 747. Хмарно. А у Віті – дочка! (А і таке у сучасному світі буває, трапляється. – **А. К.**).

24 лютого. +2,5°. 747. М'ягке хмарне небо. Вдень сонце і +13°. Шпаки, жайворонок, здається, співає.

4 квітня. +7°. 736. Ясно, м'яко, сонячно, сухо. Ранком прийшов Сергій і підбив на поїздку! Думалось, що не заведеться – завелась! Довелося їхати і через Березне в ліс через брід якийсь, по якомусь болоті вельми довго їхали...! і кладку додому. Знов від хати на колгоспні ставки. **Ще такого раннього відкриття сезону не було!**

30 травня. +3°. 740. Ясно, сонячно, хмарно, роса-роса, заплакані вікна. А біля 14 год. 43 хв. спершу стали дрижати вікна, ворухитись речі в хаті, а там і замітно стало хитати стіни, загойдалась лампочка, ножниці на цвяху, посипався пісок із штукатурки, загойдалися дроти електричні на стовпах... **Землетрус!!!** М'яке небо, вітер, тихо. +15°. А було відчуття якогось гулу, якби по дорозі їхав великий важкий трактор (і ще далеко – що гул чути здалеку). У Празі знов найхолодніше у Європі – +4° всього.

За годину вже Київ передав, що землетрус був у Румунії силою 5–8 балів. Потім передали, що є людські жертви (8 вбитих, 300 ранено), є розвернуті будинки... Надвечір'я ще сонячне, але хмари проходять грізні. Багато біди нарobili бурі в Тернопільській і Львівській областях! Є трускавки. (Яке виразне свідчення очевидця явища – землетрусу! – **А. К.**).

31 травня. +4°. 739. Хмурно, дощик мжичить раненько. А десь у 4 год. 20 хв. ранку звідти прийшов другий землетрус. Знов хиталося, тріщало, гуло... Я не чув. А вчора показували, що перший дійшов з силою 4 бали до Києва, Ленінграду – є тріщини, падала посуда... Чуть проглядає сонце. Мати з Валерою розпочали сапувати бульбу. То +13°, то +12°.

От і минула весна. Дощів зразу не було, але було тепло. При кінці похолодало і прийшли дощі. Гроз не було майже. От-от трускавки. Високе жито. Маленька ще бульба. Хороші трави на луках. Не купаються – холодна вода! Порічки багато об'їли кури.

4 червня. +11°. 730. Хмурно-хмурно, чуть мжичить. Вітер міняється. Хмарно. Чуть часом промжичить дощик. +17°. Видно, появилася перший виводок у пташок – бачив, як щиглик годував мале. Рухоловочка летала по сливці і навіть лазорівка по листках сливки щось шукала. Видно, недалеко є кубло. Ластівка ще сидить. Перед 5-ю годиною значно потепліло і хоч було хмарно-хмарно, а стало +21°. А перед 6-ю годиною взялася з Н хмара, сипнув дощик з невеликим градом. За годину знов роз'яснилося.

5 червня. +11°. 731. Хмурно. Чуть сіяв дощик по 9-ій годині. Перед 10-ю годиною вже вітерець сильніший повіває, ледь проглядає сонце. Все вимите дощиками і гарно зеленіє. +18°. Мухоловка у нас під дахом кубло зробила.

10 червня. +12°. 734. Хмурно, дощик, калюжі, в ровах багато води... По 9-ій годині дощик стих. +17° вдень, то ясній, то хмурній. Втягає воду. Все омите, двір, як вимитий. У 4-й годині стало +19°. Вечірня зоря прийшла із сонцем – у 5 год. світило гарне сонце. Хай би вже була погода трохи.

11 червня. +13°. 732. Хмурно-хмурно. Тихо, вогко навіть в хаті. Кругом все зелене-зелене. Та бульба, що колись Валера (19 березня) посадив 8 бульбин, зараз вже гарна-гарна і цвіте!!! Ото було б всю тоді посадить.

13 червня. +10°. 734. Ясно, чисте небо до 12 год. Там гарні фотохмари. Тепло, м'ягко. **За півтора тижня перший день, що сонце відпустило!** +22°. З Андрюхою зробили сегмента до дрельки. Славик на прогулянку, мати на городі. Хлопчаки з Валерою ралили самотужки бульбу. По-бурлацьки тягли рало.

21 червня. +15°. 740. Ясно, м'ягко, тихо, сухо. Хмар не видно, але небо мутне, хоч і сонце є. Поїхали з Толіком у ліс знов. Натрапили на суниці – **не думав, що в нас може бути такий гарний з травою ліс!** Тепло в лісі, але не гаряче. Хоча було 30° (!). 735. (Зачудування лісом. Дивина сього світу відкривається для спостережливих кожної миті. – А. К.).

22 червня. +16°. 375. **М'ягкосонячно**, тихо, тепло. Вдень то і чуть більше +30°. А по 3-ій годині взялося хмарніти, насунуло, і перші каплі пішли падать. Потроху перейшло до дощику. Дзюрків ніде не потекло по дворі. Без 15 хвилин 4 год. вже закінчилось. **Десь далеко-високо пару разів grimнуло.** Мати варила варення з трускавок. По дощику стало +20°.

30 червня. +17°. 743. М'ягко, ясно. Цвіте бульба. Дві ластовенята ще в кублі, а дві летає. Місяць нормальний.

20 липня. +14°. 738. Хмарно. Перед 10 год. чуть дощик сипнув. Там вияснилось і поїхали з Толіком у ліс. Трошки чорниць, буюхів і брушниць.

23 липня. +14°. 735. Ясно, фотохмарно, вітряно, сухо. +11°. Їздили з Валерою до Андрія (тобто до мене. – А. К.) по яблука.

17 серпня. +16°. 738. Ясно, м'ягко, тихо. Приїхали з Толіком на озеро. Не дзьобало, зате +31°, майже безвітряно! Як під'їжджали до хати, то у Стариці бачили **чорного буська!**, що кормився. Буськи ще є, але от-от відлетять.

26 серпня. +12°. 737. Ясно, м'які хмарки, тепло, вітряно. **Ластавенята вже другі (2 шт.) вилетіли сьогодні.**

17 вересня. +19°. 738. Хмурно-хмурно. Холодно. Ластівки ще літають. Бігла через двір ласка. **Гороб'ї вельми гвалт (як на весну) піднімають удень.**

24 вересня. +8°. 736. Хмурно, але чуть ясніє. **А ластівок вже маленько видно. Окопину!**

16 жовтня. +6°. 746. Туманець, тихо, сходить сонце. **Летів ключ журавлів.**

23 жовтня. –3°. 748. Хмарно, мороз, замерзла вода. І не віриться, що того року сьогодні було з ночі +6°, а вдень +21° (!!!). Ото прокляття насувається! Ще і капусти нема!

4 листопада. +4°. 730. Дощ, грязь, тихо. В суботу Володя з своїми співробітниками був на будівництві Церкви – небагато вже залишилося стіни домурувати. З весни мурують.

29 листопада. +4°. 733. Вночі і ранесенько – дощ. Вітер на NN закидає. Гуси ховають дзюбаки.

13 грудня. –4°. 730. Хмурно. Андрія. **Опубліковано повернення старої назви Моквину.** Мати натерла хрину.

23 грудня. –3°. 746. Хмурно. **Сонце на весну – зима на мороз!**

1991 р.

(На титульній сторінці зошита стоїть напис: «Моквин від 27/XI-90 р. Знов! Лежить: 50°57' пн. ш., 26°48' сх. д. Тут же приклеєно листочок: повний текст гімну «Ще не вмерла Україна». – А. К.).

4 січня. +1°. 751. Хмурно, мокрувато, бо десь, видно, вночі був морозик (менші калюжі ссякли, а **по більших льодяна павутинка заснувалась**).

31 січня. –23°. 751. Чисте небо, морозище з вітром!!! Перед сходом сонця – 24°. На ніч обіцяє у Москві –37° а у нас –27°. Як то його пережить. **І не так мороз, як здоров'я підводить**.

4 лютого. –4°. 726. Метелиця цілу ніч. Мете, віє. В клуню, в курник, в сіни... намело за ніч. По всьому вікні геть сніг почіплявся по шибках.

23 лютого. 0°. 745. Хмурно, тихо. Появились мурахи в кухні. Казав Шура, що 21 лютого **бачив кажана (!?), що летав коло центра. У Віті і Лариси знайшлася ще дочка**.

28 лютого. 0°. 737. Хмурно. Снігу добавилось см 2-4. **Кури взялись по 1-2 яйці зносить – видно, чують весну**.

6 березня. 0°. 740. Хмурно-хмурно, туман. **А гуси Володіні стоять на одній нозі і дзьоби поховали**.

14 березня. +2°. 739. Туман-туман. Фабричного хліва не видно. Крук крутиться коло нас знов – може, знов буде на в'язу гніздиться.

15 березня. 0°. 740. Туман-туман. Тихо, вогко. **Гороб'ї учаться кричать на весну**. Щось усі кажуть, що бачать багато диких гусей.

21 квітня. –2,5°. 735. Ясно, сивий мороз. На палець льоду у відрі води, що на лавці стояла. Ледь фабричні верби зеленіють. **Прилетіла наша ластівка (!!!) (рветься в сіни)**.

27 квітня. +3°. 742. Вранці чуть-чуть пройшов гарний дощик на 5 хв. А у 10.05 розпочали садить бульбу! Д. Петро. У першій годині вже за столом сиділи: Танюха, Таня, Юра, Толік, Валера, мати, Володя, Шура, Саша і ратай! Посадили! Нехай здорова росте! Ясно, потім м'ярко-сонячно. Земля... під плугом! розсипається геть! Бульби хватило і зосталося! +15°. Ластівки залетіли в сіни! А кубла нема! М'ярко. Бульби трохи зосталося, бо садили вельми рідко (щоб хватило!). А у Володі зогнила добра половина в копці! Доведеться ділитися. (Роботи і дні. І кожне серце у спокої одпочине, коли робота доладно завершиться. – **А. К.**).

11 травня. +3°. 741. Чисте небо і сонце. Склали хлопчаки таки «Ластівку» і зробили димове! (буквально!!!).

16 жовтня. +11°. 738. М'ярко, ледь тіні, туманець. Листя буріє по сливці, а мальви ще цвітуть! **Ласка** по хаті бігала.

17 листопада. +9° (!!!). 735. Хмурно-хмурно, сухо, вітрець трохи сушить. **Підняли над сільрадою національний прапор!!!** Чи надовго?

1 грудня. -1°. 750. Хмурно вже стало по 8.30. Ніч була місячна. **Референдум!**

1992 р.

3 січня. +2°. 740. Хмурно-хмурно. Вночі вітрисько з дощичком із свистом! Хлів – чистий. Городи тоже де-де промиті до чорноти! **Так як сієї ночі мене взяло смолно, то ще, здається, ніколи не брало! Ото тобі Света! Ото тобі всім додав настрою! Не хватає прокльонів для своєї долі!** (Якась нез'ясовна велика образа, кривда. – **А. К.**).

10 січня. +4°. 735. Хмурно, вітряно, двір, дороги... мокруваті. Рік сьой був страшно багатий на ого-го новини. Та іще мало! Гроші і... нема кому носити?! Цибулиха пішла на пенсію! І з нею пішла ціла епоха! (Невідомість нових часів тривожила, налякувала кожну людину, а безпомічного інваліда то й помножувано. Що ж то буде за миттєвим ніби радісним зрухом? – **А. К.**).

1 березня. -2°. 746. Туман-туман!!! Сиро, вогко, блищить дах хліва, машини... Вперше почув жайворонка!

9 березня. -5°. 757. Чисте літнє небо. А мороз! Мурахи вже чотири дні як появилися – атакують воду (квартиру). І в кухоньці тій тоже появилися тоді ж! Проснувся хатній лимон.

10 березня. -5°. 757. Чисте небо, іній, тихо, морозик вологу вичавить із землі.

Бачив два лебеді, що летіли якби з Вербочок на колгосп – один білий, а другий сірий. (На могутній поклик весни неміло відгукується усе суще доокола. Досить тільки озирнутися і пильно придивлятись. – **А. К.**).

11 березня. -2° . 748. Чисте небо, сонце, сивий дах хліва, машинки, сміття на землі... Перед 9 год. летять мовчки всякі ворони з N на S. Перші ворони ще о 9.30 забачив, а от уже 10.30, а вони ще пролетають низько над будинками, якби ховаючись від вітру (якого ще нема). У 10.30 сонце. У 11.10 сонце світить, вітер SW-30, ворони пролетають і далі тим же курсом!!! Скільки вже їх?! Чи вони по колу летають?! Щось вони чують? Чи сніг, чи бурю (бо дроти на дорозі гудуть!), чи морозище? О першій годині вітер S-3, сонце, чисте небо. $+7^{\circ}$. А ввечері вже на повну дивилися у Володі четверту програму.

12 березня. $+2^{\circ}$. 740. Хмурно-хмурно, тихо, сухо з ночі і вранці. Вчора, 11 березня, у Наді родилася дочка. Щастя їй!

14 березня. $+8^{\circ}$ (!!!). 721 (!!!). Дощик, вітер стух. А перед 4 год. стала сунути хмареча-хмареча (що обідали при світлі), посипала густа-густа крупа і... загриміло раз-другий!!! Зовсім нехороша прикмета, що грім на голе дерево!! Крупи за 15 хв.! вкрили дахи, землю чуть не до білого! А там сніжисько! Дещо розтавало, дещо летало. Недарма мурахи вже днів зо три як знов поховалися!

16 березня. -5° . 732. Біло!!! Зима! Хмурно ранесенько, чуть сонце пробивалося, а по 7.10 знов сніжок запорошив. Ласиці добрі на кухонному вікні. **А лимон знов зацвітатъ хоче.**

17 березня. -9° (!). 742. Ясно, хмарно, біло-біло кругом! При біді і на лижах можна їхать!!!

Сього року бачили вже багато ключів диких гусей. А качок не бачили! Видно, гуси десь на півночі виводяться, **а качок позбавили боліт місцевих.**

18 березня. -4° . 748. Чисте небо, сонце, іній, де вмерзла земля і де-де вчорашній сніг вмерз льодом. І де-де по Півдню нема весни: Донбас, Кавказ із снігом! Вдень вітер помаленьку набрав силу і напрямом N, NO-3, що і дроти гудуть періодично. Недарма вчора **кіт чистив пазурі!** Якось шпаків не видно – чутно ніде? **І гайвороння на в'язу не піднімає таратусу?** А гороб'ї ранесенько

пробували підняти весняний гвалт! Не надовго хватило! (Не можу начудуватися тонкою спостережливістю з доколу сього великого покутника. Подивуйтеся і ви, читачу. – А. К.).

21 березня. -2° . 744. Чисте небо, сонце, іній. От уже і астрономічна весна наступила. Зо два перчики-скоблики появилися. Сонце-сонце, пішов народ гребти-замітати по городах, коло хат... В клубі з попом! приймали присягу військовозобов'язані.

23 березня. $+3^{\circ}$. 733. Хмурно, тихо, сухо, чорно. Валера возить і складає другого костра дров у хлів. Нив шлунок! Відмучився ого-го.

26 березня. $+8^{\circ}$. 730. Хмарно-хмурно, тихо-тихо, що і не розбереш. Звідки вітер! Сухо, чуть туманець. Вітер такий, що дим з фабричної труби іде поці рівно вгору, а там уже кривиться на північний напрямок. Чуть дрипнув дощик. Але Андруха з матір'ю порядкують коло дров: возять, складають... Хмурно-хмарно так і держить цілий день. $+9^{\circ}$. По 3-ій годині поїхали в лісок і накрали в людських банках соку! Вже три дні як спускають. А під вечір замжичив дощик.

27 березня. $+8^{\circ}$. 723. Хмурно-хмарно. Дощику мало накапало. Пробивається м'яке сонце (**тіней не видно, але зайчик у хаті є!**). Мати по дворі з хлопчиками. Мухи залетали вже чуть не масово. А тихо! Нема голосу пташок! М'яке сонце. Валера шоферам вже вкриває кострика на прогуменку. А шпаків щось не видно, не чутно. Не докінчили чуть дров возить-складать. А вже увечері перед 6-ю годиною сипнув трошки дощик. Є буськи!

28 березня. $+3^{\circ}$. 725. **Ясно, до зайчика в хаті!** Тихо, ніщо і не нагадує, що вчора був дощик, кують горлиці десь у Харитонових. М'яке сонце. Володя з хлопчиками порядкують на городі коло хати (корують дуби, возять сміття, палять (дим іде на Котову хату). Мати і Андрій кінчають дрова смолові на городі довозувать і складають

5 квітня. $+6^{\circ}$. 736. Ледь пробиває сонце. Тихо, сухо. Чорно-чорно. Ні кропиви, ні зілля! Якось так не по-весняному зовсім! Нема тепла, нема дощу, нема пробудження природи! Чорна земля, хмурність... Ні зелені! Радіація вбила все! Колись в сю пору ого-го яка була радість весняна. Сонце, спів пташок,

зелене зілля...! А зараз ні сонця, ні тепла, ні зелені, ні пташиного співу, ні жаб'ячого гвалту... Тишина, чорнота...

А перед 10-ю годиною вчора взялося блискать! Видно, десь Межиричі – Гоща ішла гроза. В нас нічого – пару гуркотів долетіло всього. (Сумні постчорнобильські настрої. – **А. К.**).

7 квітня. +2°. 733. Заповідався гарний сонячникуватий ранок. А у 7.30 насунув раптово туманисько-туманисько! Благовіщення! Бабі нашій сповнилося б 98 років!

8 квітня. +2°. 732. Ясно, з-за хмурності сонце видно. Ніяк не пройде хороший весняний дощ, щоб взялося зело рости! Вчора Валера приніс багатенько пліток, лящиків, верховод на мотиля! І п'ять піддує! А сьогодні в школу не пустили – по рибу! Жадність вже не одного фраера погубила! 4 піддує! (А таки правда. Житейське висновування. – **А. К.**).

9 квітня. –2°. 737. Хмурно-хмарно. Мороз, видно, вночі був, бо ще звечора зорі-зорі. А на ранок хмари і дрібненький сніжок пролітає. Скільки пам'ятаю, то заметілі (а буває, що випаде в коліна снігу на вже гарне листя!), то холоди обов'язково між 9 і 13 квітня. Так як і між 10–15 травня! Вдень набралось –6°. Холод прямо в повітрі чується! Хмарно, часом **зайчик** від сонця.

25 квітня. 4°. 742. Туман-туман. Покрасив яйця собі і Володі! Насмажив риби! Сонце, чисте небо (у 10-ій годині), зник іній. З голів – юшка! Посадили мати квочку (свою червону) у курнику. Що то з того буде?!

26 квітня. +5°. 740. Христос воскрес!!! Хмурно, тихо, сухо. У 5-ій годині стали святити Паску у нас. А як розговлялися по 8-ій годині, то і чуть дрипнув дощик. Хельсінкі –1°. Рим, Афіни –15°. Потепління в Польщі. Сидить ластівка на дроту над бульбою і співає!

28 квітня. +8°. 738. Хмурно. Раненько сипнув трошки гарний дощик. Машина готова до вильоту!

30 квітня. +10°. 742. Пробивається сонце з дощового червонуватим світлом, вітер досушує вологу. А о першій годині вже добре несе пісок (!), а не

пилюку, всяку воложину із землі достає! Сонце. +19°, вітрисько, тепер аж перед вечором стихло.

1 травня. +10°. 744. Ясно, хмарно, сухо, вітряно. Володя відкопав копця свого. Не погнила! Вітрисько, сонце, пісок. +19°.

Прилетіли наші позаторішні ластівки – зразу в сіни! Того року їх не пустили, то затялися, билися-билися в сіни, а їх не пустили, а в другому місці не мостилися! Ото упираки! Що то буде сього року. Посадили мати із Валерою 4 помідори і накрили торбочками. Ввечері полетіли хрущі.

2 травня. +9°. 742. Чисте небо. Синиця обіцяє холоднечу, бо кує цілий ранок. Літають джмелі зранку. І опівдні та ж сама радість – чисте небо, сонце-сонце, вітер, все волає дощу! І от молодик, і ні краплі надії на його окупання!

7 травня. +7°. 739. Ясно, тихо, сухо. Привели кобилку з Хотиня, і Володя поїде садить бульбу на Отраже. Погрузили бульбу на віз, плужка, борони... Валера сів за кермо – ліци! Володя тих садильників старенькою повіз. Гарно (11.30), тихо, тепло, м'яко, сонячно, зеленіють і яблоні. +20°. То чого у таку погоду не садить?! І ся бульба скорій за нашу зійде, бо положена в теплу землю! Опівдні геть пом'якшало, що лише слабенькі зайчики хаті. Тіней пощі нема. Зате +20° держиться. Мати копає грядки, щось там сіє, садить.

А на полі мучилась-мучилась та кобиляка. Орючи сіножать сама! Та замучилась, що стала диба ставать, кусаться. Не підходь, і не чіпай... Майте совість. Не доорали 15 соток. Під вечір Володя Хотинським трактором доорав усе поле! Тепер що вручну досадять, а що буряки.

31 травня. +12°. 737. Хмурно. За ніч два рази ляла злива! Чорний день для нас сьогодні – вмер Іван!!! Якщо вже є достойна кандидатура на омріяне Царство Небесне, то то Він! Спи спокійно, Друже! Дощик вдень прокапує постійно – видно, не кінчив Іванисько своїх земних діл і оплакує! А ще зайшла людина, яку не бачили з 1947 року. Ростік – чех – шофер! Видно, добро пам'ятається довго. (Іван – це також наш односельчанин, і також із дитинства прикутий до одного місця, пересувався тільки у візку, але мав ясний і винахідливий розум, й не одному поміг мудрою порадою. Я також був на

похоронах Івана. І це про нього сказав священник. Що нога цього покійника ніколи не торкалася земної тверді. Тобто що від народження був уже він небожителем. Сей Іван став прообразом героя мого оповідання «Іван Незамінний». – А. К.).

14 липня. +16°. 736. Хмурно. Перед ранком пройшов гарний спірний тихий дощик! Що і дзюрочки де-де побігли. У 7.30 перестав і мжичить. Але показує, що він ще вернеться. **Ворона каркає на дощ, а синиці крутяться коло хати (!) на холод!?** І так то хмурніє, то чуть ясніє...

Удень синиці привели синиченят і кормлять із сливок, яблонь (обшукують гусениці!). Опівдні геть стало ясніти і чуть не +21° набралось.

28 липня. +15°. 738. Сонце, де-де хмарно, вітер невідомо звідки, **але фабрику добре чутно, то із східного уклону...** А ми їздили на озеро. **По обрію якась мла, як от-от дощ збереться.** Тепло, чуть не перекрыло рекорд – +31°. Та вітер розвіяв мглу дощову, а так вже сонця не було. Зате вітер. Листя зриває, перекидає, машину ворушить...! Де тут до риболовлі? Прийшов до мене Сергійко, то зловив пару пліточок і щупачка гарного на хліб?! +25°. Щебінь вже до Пампушки досипали і залляли. А асфальт не роблять.

Ввечері Володя з Валерою їздили на Пастовник по ошитки на світло «Победи». Летіли вельми слабенько, та і то вітрисько здував. Похолодало добряче надвечір.

31 липня. +11°. 743. Сонце, чисте небо, все горить на кореню! Поїхали на озеро. По дорозі заїхали на пошту одержать циліндра за 900 (!!!) купонів.

Вважай, що літо пройшло. Їжджу, як Валера каже, **на роботу** на озеро! Ніяких домашніх робіт не веду. Треба б уже було б щось думать: пліт, гараж, уборна, дах ганку, комин... Спішу, поки є Валера! І неспокій в душі застається всерівно! І втішаєш себе – та якось воно буде! Воно то якось буде! Добре то не буде.

Суша-суша задовбує всю рослину! (Вагота господарських клопотів у власній безпомічності. – А. К.).

2 серпня. +14°. 739. М'яжке сонце, літнє небо, чуть вітерець. Ілля. Поїхали на озеро – вітер. Вернули на Мис. Простояв без дзьобу! А Сергійко (з ранку до вечора зі мною без їжі!). **Дві сковороди!** Гаряче. +30°. Всі в річку. Захотілося Шуриній, підбила Володіню і повіз їх у Степань за поросятами! Дулю поросят привіз!

17 серпня. +15°. 739. Хмурно-хмарно, тихо, сонця нема, дощу поки що тоже. Знов синиця крутилась коло хати, **ластівки** вже гуртуються по дротах. Буськи ще були. **«Ластівка» 10 000 км у нас находила!**

28 серпня. +15°. 730. Чисте небо, тихо, літнє небо, ластівки коло стовпа, роса. Невідомо, звідки вітерець. **Спленне!** Поїхали на озеро. На старому місці зловив ляща (взяв зять Ц.). +30°, сонце, фотохмари. Чуть віє часом вітерець. Вчора бачив, як над березнівським лугом багато буськів крутилося і один ще на кублі сидів. Сьогодні тоже бачив буська! Перше павутиння бабиного літа! (Виразні ознаки осені ув осяганні чутливого сонця. – **А. К.**).

31 серпня. +18°. 735. Чисте небо, сонце, тихо, сухо. Взяли «Стареньку» (автомашину. – **А. К.**) і поїхали до хотинської кошари на луг!

Важко і писать і думать, що сяка-така радість від сього існування вже позаду – знов стіни! Та нікуди не дінешся – якось буде! Врожаю не чекать! Ось уже пощі два місяці (!!!) від Купайла не було дощу! Суша-суша! Кругом горять ліси, болота... Повисихали болітця, канавки... Річки, озера спали до неможливого колись рівня! По річці «жабуриння пливе клубками! Чіпляється за вудки моментально». Переловили хлопчаки риби! Навіть і Андруха лящів ловив. Тараньки Валера насушив, як ніколи і не думалося, що стільки можна! А у нас – ні телень! Ні плоту, ні гаража, навіть дріт не перекинутий на поставлений вже давно стовп! Ні світла в льох!

4 вересня. +11°. 738. Літнє небо, сонце, тихо, роса. Не можна замітити, звідки вітер – так тихо! Флюгер то на W показує. Але мало його так заclinить. Пішло на день, то і вітерець виявив себе – SSW. І день виробився хороший. **Нема совістливої і милосердної душі у моєму оточенні, які додумалися б**

викинути мене на озеро. Мати з Люсею із Юзепівки копають бульбу. + 26°. Накопали 1,5 коша!!! Насіння не вернеться.

15 вересня. +14°. 736. Хмурно-хмарно, поки що сухо, без роси. Суцільні хмари, лиш де сонце хоче пробитися, видно відокремлені хмари. І коло нас привезли і вигружають асфальт!!! Бракороби-бракороби! Не вкатуючи, позложили той асфальт, прокотили де-де ручного катка (бо вже смерк був!) і покинули. А підлі С. і О. знов від нас возили асфальт і мостили в себе! Щоб ви дожилися до нашого хліба і щоб вас так рвали підліші за вас! Як ви нас! (Справді, ніщо так не обурює нас, як несправедливість. За Іммануїлом Кантом. – А. К.).

18 вересня. +12°. 738. Хмурно-хмурно-хмарно. Більш-менш сухо по дворі, дорозі... Як у суботу раненько Володя поїхав у **командіровку** у Кр. Ріг по **пшеницю** (дурняли його, хоча жуліки з того малого підприємства послали його за гіпсом!), то ще но вчора пізно вернувся – гіпсу і прицеп привіз! Ото тобі, йолопе, пшениця! Отак дурняють нас! І поки такі Володі не порозумнішають, то всякі жуліки і аферисти жили і будуть жить припеваючи і припиваючи!

23 вересня. –3° (!). 749. Чисте літнє небо, по низу городів – туманище, тихо. На задньому шклі «Победи» – лід! Сонце крізь млу світить. А по хлівах чуть не іній! **Ластівок** вже не видно. А на лісхозівських ставках 3 лебеді плавали вчора! Прибіг Валера із школи і викинув мене на Переїзд. Молодик! Мертве озеро! Ні бльохне, ні плигне! Зате ще бачив **ластівок!** Летають мовчки. Змерзли ноги добряче.

25 вересня. 4°. 740. Рвані хмари, тихо, сухо. На всіх деревах ще **осені** не видно! Хоча мальви посохли. Сьогорічний вересень набагато був холодніший торішнього! **Молода курочка знесла яєчко.**

30 вересня. +5°. 738. Хмарно, чуть пробиває сонце. Під вечір роз'яснилося і ввечері, казав Валера, мільйони-мільйони зірок! От і просунувся місяць осені. Капусти, гурків нема і не буде! Одна курочка з молодих знеслася! А її однолітки і не показують?!?!

8 жовтня. +7°. 738. Хмари грізні, снігові розірвані жене вітер. **Летіли журавлі!** Два ключі. От-от холоди підйдуть. А в сі дні того року було ще тепло-тепло.

12 жовтня. -3°. 730. Хмарно, то пір'їсті, то просуне снігова хмарка. А перед 8-ю годиною насунула хмареча і спершу чуть сипнули крупи, а через декілька хвилин крупи до білого вкрили землю. Перед 5-ю годиною пішов пламедою справжній сніг.

14 жовтня. -6°. 748. Мороз. Перші ласиці!

18 жовтня. +14°. 727. Хмарно. Зраненька чуть дощик. Тихо, чуть вогко. Перед 10-ю годиною з м'ягким сонцем і пощі теплом вирушили з Валерою до лісу! (Ох, краще б були не їхали!). Заїхали тепло, часом сонце м'ягкеньке посвічує, зелениць-підзеленків під Балашівськими шматами назбирав відро. По 1-ій годині вирушили додому. Заблукали, і довелося їхать через Питомник (будь він сім раз неладний!). На ту пору вже насунула хмарочка і закрапав дощик. Тепло, хмуро, тихо. Під самим Питомником влетіли в ту страшну калюжечу!!! Діло було коло 1.45. Як я не остеріг не їхать туди?! Влетіли... і на всі чотири колеса!!! Як зубами вхопило! Найпідліша місцина в лісі, той Питомник! Всі хлопчачки бояться туди їхать! Ніхто і ніколи там не покращив дороги! Зрештою – сидимо! Я то став думать, де б помочі взять? А Валера зразу на себе розраховував! Що він деревець зрубав, скільки разів піддомкрачував то ту сторону, то ту, скільки він гілля вмоствив і як замочився-замазався і як натомився!!, то тільки він і знає!

Зате молодець! В паніку ні разу не впав! Ще і мене підбадьорював! А що вже «Ластівка» получила!!! Прости нас, нерозумних, машино!? По 5-ій годині вже були вдома. По нас рятувальна вже експедиція вирушила! Цікаво, де б вони нас шукали? Як сиділи (до по 4-ій годині!), то по закону підлості: ні людини, ні трактора.... підводи! І це на трактовій дорозі! Як у лісі гриби збирають, то нема місцини, де б стать, щоб не бачити когось! Зрештою, ще погода нам посприяла: як виїжджали, то чуть не +11° було, а вдень то цілих +19° набралось при сонці!

А приїхали додому, то-то коли зашумів дощ! Вітер! Вже геть увечері Валера читав «Фому Гордєєва». А щоб то ми зараз робили б?!?! Значить, ситуацію уявляв тверезо! Отака наша остання сьогорічна поїздка вийшла!!! (Гай-гай, да немає гірш нічого, як нещаснику ще й така пригодонька у дорозі стрінеться. Але подивовує оптимізм і відданість юнака, який не розгубився в окресленій ситуації, а ще і нещасника збадьорював. – А. К.).

19 жовтня. +5°. 734. Хмурно-хмурно, дощик мжичить. Вночі зірвався вітер поривчастий. Володя у Соснівці купив парочку поросят. Білих. Бо одне із хотинських загинуло. Знов осінь сипле листя під поріг. Чи сказав би хто вчора, що сьогодні знов буде холодниця?! Хто б учора сказав? Не хотів би вже сьогодні загрузнути! Все! Надії на виїзд нема! Холодниця. Вікна і вдень заплакані.

26 жовтня. –1,5°. 730. Сивий мороз, тихо, сухо, хмарно-хмурно. Дрібні хмарки геть злялися між собою усуціль. Ясніло до 11 год. Там взялася хмурність і на дощ показувать. 4° у 12 год. було. Перед 1-ю годиною по моєму вікні бризнули перші краплі дощику. У 13.30 вже і з даху закапало. Мати десь ще садить часник під в'язом. Сьой дощ у сніг може перейти! Дрипав дощик з невеликими перервами і до вечора. **Купається Молодик!**

27 жовтня. +3°. 727. Хмурно-хмурно. Мжичить дощик, тихо. Така темнота, що хоч світло включай! І так цілий день! Вітру пощі нема. Дощик – мжичка, то зменшиться, то перестане, то нудить знов.

12 листопада. 0°. 735. Хмурно-хмурно, вітер стих, підсушив і землю, і материне прання. Двір виметений вчорашнім вітром. Ми живемо, як у іншому вимірі і селі. Ніхто! ніхто!.. не сказав, що вмерла Гелька, і вчора (випадково!) побачили, як везли на могилки!

13 листопада. –2°. 728. Хмурно-хмурно. Сніг вкрив землю, розрисував тушню дерева, дроти, плоти, бур'ян... Гарно. (А чи не отако завжди і сприймаються та запам'ятовуються перші сніги. – А. К.).

21 листопада. +2°. 732. Михайло. Хмурно, летить пилок-дощик. Якраз зволожує дах, асфальт, землю. Розтав сніг, і люди знов погнали корови **на пашу!** Пішли і сьогодні. Вчора Володі зробили операцію! Поможи, Боже!

17 грудня. –3°. 747. Чисте небо, тихо, сухо, іній. Варвара. Підходять свята, і беруться, як звикле, за мене хвороби! У горлі вже коти шкребуть!

25 грудня. –5°. 758. Хмурно, сухо, вітер. Сьогодні Володі закрили больничного! (2-го листопада зробили першу операцію в Березному, а 20-го листопада повторну у Рівному. Тепер 10 грудня до дома приїхав.

31 грудня. –6°. 745. Хмарно, морозик. Чуть за ніч пушок вкрив хліва. Хлопчаки всі втрюх поставили і вбрали у нас ялинку.

От і пройшов 1992-й рік! На городі набагато менше викопали бульби, як посадили!!! Якби не хотинська діаспора, то буквально голодували б!

Проваляв «дурака» на озері! «Ластівка» пречудово почала сезон! А щораз до кінця гіршала і гіршала! Не вона, а ми винні, що не доглянулися ні разу (пощі!) за сезон!! Вона і так молодець, що ні разу не підвела! Дякую їй! (Щиросердне ставлення до інвалідської машини, якби до живої істоти. А то ж як. Бо надійна перевізниця. – А. К.).

1993 р.

1 січня. –13°. 754. Морозне небо у білій імлі, летить сніжок-пушок, тихо. О 8.30 год. вже стало –16°! По 9.30 пробилося крізь імлу м'ягеньке сонце. О 10 год. –15°. Чуть світить сонце, не падає нічого поки що. Зима-зима взялася за діло! А ввечері то було ще всього –7°. Правда, був вітер, порошив сніжок. **Зрештою хороша новорічна ніч для хороших здорових людей!**

Минула зима, шутки шиткувать! Взятася по-справжньому, на хліві, навіть на гребені сніг-пушок лежить і не розтає, і не осовається! –13° вдень! При сонці!!! Добре, що вітриська ще нема! А той, що є, тоже достатній! Сонце, морозисько, сухо! Безхмарне літне небо. Давно щось не було такого, щоб така була холодниця вдень!!! Дивлюсь по записках останніх років і щось не стрічаю –

13° вдень! Значить, готуйся на ніч до -25° ! Того року сьогодні було -4° і -2° вдень. Попробували свого лимона! Дотягло ввечері всього до -17° . 758.

2 січня. -20° . 761. Морозище, тихо, чисте літнє небо і пушок не летить. Колишні зими вертаються. Ще б снігу по вікна? Земля добряче вмерзла – вже зараз у фабричному домі води нема – перемерзли десь **коло бані** труби. Доводиться носити їм відрами з колодязів! Одного лимона вже поці розпробували, хто із своїх приходить – того пригощаємо чуть-чуть. А ще один лежить. Бо виросло 2 лимони! Зацвів був у нас десь при кінці листопада, зав'язалося зо 2-3... Опали! Зараз цвіте у Саші! Під вечір взявся Валера знов протоплювать груби – було у нас $+19,5^{\circ}$. Вклав рядок дров, на них 13 кусків брикету... Згоріло. Закрили комина... А як лягать спать, десь перед 11 год., то було 19° !!! Ото напалили. Нікудишній брикет – суцільний пісок. -19° . 762!!!

4 січня. -12° . 761. Імла морозяна стоїть по городах, тихо, сухо, хмурно-хмурно. Туманець морозної мли потроху розвіявся – щез, але дерева **висивлені** інеєм стоять! Треба було б якось перевірити прикмету: багато павутиння летить осінню – багатосніжна зима очікується!!! Сього року павутиння ледь-ледь показувалось?!! Мо' вже тоді павуки знали, що снігу буде небагато? У 13.30 – 7° . Ясніше, ніби тіні хочуть появиться, тихо, **кидається** вітер. Півень взявся вдень співать.

12 січня. $+5^{\circ}$ (!!!). 732. Суцільнохмарно, вітерець, чорно-чорно (ні сніжинки), грязюка. Під вечір вітерець взявся більшати, а вже геть, увечері і **засвистав!** У Володі бляхи кусок від причілка відірвало!

28 січня. -4° . 733. Хмурно, без нічного свисту, без снігу. Співають півні! Щось говорили між собою галки! Кури знов 6 яєць знесли.

29 січня. -4° . 739. Хмарно. Але показує вже зранку, що треба ждати у гості більшого морозу! Кури на одній нозі стоять! Зрештою і таку зиму ще можна переносити! У XV столітті Балтійське море геть замерзло, що купці у Норвегію по льоду їздили!!! З Данії до слов'ян можна було по льоду їхати. Вісла була скута великою кригою з листопада по квітень! Люди, птахи, дичина мерзли від холоду! Ото була зима!

12 лютого. -9° . 759. Лець хмарно, тихо, сухо. По 8-ій годині небо очистилося від якихось продовгуватих чорнуватих хмарок, і знов сонце! Значить, сьой морозик завітає на декілька днів! Хоч і вітрець пробує на SW закидати!

Валері зробили першого якогось укола! Це вже погано! Бо думалось, що діагноз не підтвердить хвороби! Не тут то було! Зовсім недобре! Хай би лучше мені ті шуми в серці! Хай би вже був **повний букет** у мене! Раз так Доля поглумилась надо мною! То хай би вже глумилась до кінця! Нащо чіпать його?! Та не вмолиш, не випросиш! Найжорстокіша істота – Доля! Хто-хто, а я то щоденно тішуся її лукавими піклуваннями!

По 10-ій годині із SW починають наступать білі довгі розмиті пасми хмурності-хмарності. Що о 12.30 були тіні! А там щораз хмарки гуртувалися – поки і не заховали сонце. Біле-біле небо. Лець де чуть голубіє – але сонця нема. $0,5^{\circ}$ проте набралось. Та нема чому розставать – все чорне! Нема ніяких відмінностей у погоді і у Польщі. Тиск падає, о 1-ій год. -756 . (Справді, блажен, хто власне життя за інших покладає, хоча й би тільки і в думках. – **А. К.**).

15 лютого. -12° . 758. Чисте небо, тихо. Не нап'ється на таке Стрічання півень води! Черговий московський антициклончик дає себе знати! На декілька днів сього щастя хватить! У Львові ще -6° доходить! А до Польщі сьой подаруночок тільки-тільки доходить!

16 лютого. -16° . 756. Чисте небо, мороз, тихо, сухо. Місячна, зоряна-зоряна ніч! **Московський подарунок** у повному розквіті! Морозища нормальні! Всю Росію, Польщу, Чехію, нас... На Скандинавії теплій! Розлетались ворони, круки, галки, сороки по городах! Гуси **вибирають якусь купку соломи, щоб сісти** на городах! А дзьобів не ховають!

19 лютого. -2° . 735 (!). Хмарно-хмурно, сухо. У Шурмана уночі появилсь чорно-білий бичечок. Під ранок приїхав Володя. Кури стоять на одній нозі переважно. У Польщі іде сніг, а у неділю-понеділок справжня зима.

Попереджають, щоб господарі на ті дні худобі корму заготовили! Бо буде ого-го! Вже і в нас періодично погукують дроти!

27 лютого. -7° . 735. Хмурно-мутно, тихо. За ніч добавило сніжку-пушку. А як тихо, то він гарно ліг на гілля, землю... кріт взявся рити коло порога! Позавчора з одного боку на призьбі зробив кротовину, а сьогодні – коло шкребка під порогом! Вся Європа давно таких снігів не бачила!

28 лютого. -10° . 741. Хмурно. Вночі без снігу. Як не було, а зиму проіснували! То і дякувати їй треба – ні морозищів, ні віхол-метелиць не було! А от у Європі зима була ого-го! А от Скандинавія, Північ, Сибір – мала **лагідну** зиму! (Аяк. Помірна погода завжди покладає на кожне серце спокій. – **А. К.**)

13 березня. -5° . 745. Ясно, тихо, сухо, біле небо, мерзло. Щось потемніло сонце по 9.30. Кури шупаються зранку. По 10-ій годині знов взялося ясніти. Несміло підходить тепло до Польщі! Скоро і до нас! **Дзінь-дзі-веркала синиця!** Почвіркують гороб'ї! Снігу багато на полях розтало! Погано! Вологу виморозять морози!

17 березня. $+2^{\circ}$. 737. Хмурно, тихо, сухо. Мабуть, перша весняна ніч, коли не було морозу. **Жайворонок співав!** Сього року (тьху-тьху!) не робилося так, як того року! Всього одну **молину** бачив за зиму! А того року по 5-6 щодня можна було забить! По-моєму, основне джерело – сушанина! Сього року вона у сінях! А там морозики!..

18 березня. $+5^{\circ}$. 731. Хмурно. Вночі пару раз вітерець хотів **свиснути**, та **посоромився**. Завезли вранці Нелю! Хай все добре буде!

23 березня. 0° (!). 738. Ясно, тихо, сухо, димка – туманець по городах. По 9-ій годині вже тіні є. Мутне небо. Валера взявся рубати трохи дрова десь там за хлівом. Андруха і Сергій впорядковують вдома. **Щось завжди знайдеться у себе робити, коли вони побачать, що треба тут щось зробити!** Непереродима натура!

2 квітня. $+3^{\circ}$. 739. Хмурно, дощик. Воюю із мурахами: у консерви лізуть знизу, викидають пісок (зависне коріння і пропадуть помідори – десь хочуть там кублитися?), а інші то п'ють воду (водоноси!). Поставили цукрової пудри з

бурою – нуль уваги! Пощі! А перепіковані помідорки ледь животіють – нема ні тепла, ні світла. Другі листочки не можуть викинути!

16 квітня. +2°. 740. Хмарно, сухо, тихо. На провіт хмари, як луска, а понад землею вже як суцільні дивляться. Під вечір вмер дядько Павло! Царство йому Небесне!

19 квітня.+9° (!) 728. Дощик, мжичить. Вперше побачив на шибці знадвору павука-бродягу.

20 квітня. +1°. 732. Ясний гарний вітряний ранок. По 8-ій годині пішли рвані грізні снігові хмарки! Перед 11 год. почув спів зяблика!

24 квітня. +7°. 740. М'ягке сонце, тихо, повходила вода від вечірнього дощику. Теплий у Польщі, як у Іспанії! По 11-ій годині побачив дві ластівки! Сиділи на електричних дротах за хлівом! Будемо вважать, що весна прийшла! Хай буде весна! Ввечені мсово вилетіли хрущі! Багато.

26 квітня. +9°. 742. Літнє небо, м'ягко, тихо, що і не видно, звідки вітер. Ластівки знов рвуться в сіни, мостять кубло! Зазеленіли фабричні верби! Гороб'ї носять пір'я! **Проклинаємо творців Чорнобиля!** Лопнули бруньки на сливках! Кують горлиці! Нерестяться окуні, – по мілинах ловлять руками! З молочком – ікрою! Тепло у Польщі +28° (!), як у Каїрі! (Торжествує ріжнорухий світ, весну вітаючи. – **А. К.**).

27 квітня. +8°. 743. М'ягке сонце, тихо-тихо, сухо. За ніч розцвіла та абрикоска в садочку, що Вітя ще до армії посадив! Співає зяблик. На очах все розвивається! А от ні зозулі, ні солов'я ще не чутно. Зелені китички на грушках, яблонях.

30 квітня. +10°. 743. Хмарно, тихо, сухо. Сухо закінчився і квітень. Щось останні роки регулярності у дощах колишньої не спостерігаються. Про які врожаї може бути мова, коли сі рослини виростають на межі **виживання?** Де які були болітця, то повисихали. Мо' то тоже меліорація наробила. (Чи ж може правдиве серце не тривожитись, коли довкілля бездумно руйнується, знищується краса, розстроюється світова гармонія. – **А. К.**).

8 травня. +13° (!). 747 (!) Хмарно, ясно, вітер, сухо. Марко-ключник! Вже, здається, що цілу весну дме той самий противний російський сухий холодний вітер. Яблоні-яблоні-красуні! Цвітуть – цвітуть! Дай, Доле, їм плід! (Благословенне нехай буде і кожне дерево. – **А. К.**).

9 травня. +7°. 746. Чисте небо, тихо, сухо. **Соловей** вже співає! Соловей є вже.

14 травня. +12°. 736! Хмарно. Мати посадила з Володею квочку. «Першу»! А ніч мати провела з отруєнням шлунку! Сіра квочка під полицею! Толік вже поїхав дослужувати. Скінчилися наші золоті деньки! (І викине, і викине).

Нема і тепла. Цвіте-цвіте глід. Сиджу, клею оплава з пір'я. Сют-тут включаю обігрівача.

6 червня. +9°. 740. Чисте небо. Прохолодно. Тихо. Трійця. **Виводяться** курчата!

20 червня. +13°. 736. Чисте небо по 8-ій годині. Поїхали на озеро. М'ягко, сонячно. **Купив Володя корову!**

26 червня. +9°. 735. Хмарно. Вітрисько шумить. Холодно. А Греція, Афіни – забиті лікарні від людей з сонячними ударами! Заходить за +38°. А у Польщі тоже холоднеча! Що ж то за літо, коли вдень +13° (!) всього? Собаки, видно, розірвали Володіну стару гусь. Видно, і полякалися, що і на ніч не прийшли. **Гороб'ї** купаються у призьбовому піску. Карпи іще з ікрою. Видно, така холодна вода, що і ікра не рознеслася.

13 липня. +11°. 731. Хмурно-хмурно, вітряно, сиро, запотівші вікна, просохша криша хліва (хто знає, коли він натішився вночі?!), ссякнутий двір. Все насичене водою! Матері 80 років! Дай, Господи, їй здоров'я. **Хотиночки** спекли і принесли матері торта. Звичайно, перші і попробували вони. А по обіді засіяв дощик, закурів вітер.

17 липня. +12°. 737. Гарний ранок із сонцем! Чисте небо! А вже перед 8-ю годиною знов насувається мерзость, заволокає небо! Вітерець пощі з Друхови, а ся мерзопакость суне з NWW! Калюжі-калюжі! Пропадає все на очах: бульби,

хліба, сіно, городина. Те затопило, те вилягає, а те висихає... Подивишся на се все і прямо не піднімається рука писати. «Липень»! Так і проситься «Жовтень», а то і весь «Листопад».

19 липня. +17°. 727. Ясна хмарність, часом ледь-ледь **зайчик у хаті**. Тихо, парко, вогко. **Соняшники** по городі хоч і по одному ростуть, а повиганялися чуть не 2,5 м і тільки-тільки зацвітають. Маленькі щось головки! У **батьків** була ого-го яка шапка. Мо' ще виростуть.

23 липня. +15°. 729. Зраненька – дощ! І от уже скоро півдесятої – злива! Лле! Добре, що хоч на півхвилини всього! А дощ в нудному темпі продовжує. А вся південна і східна Україна страдає від засухи!!! Прямо в голові не вкладається!!! Щоб за якісь сотні кілометрів було сонце, а тут ціле літо!!! лле і лле! Хотіло тепло здути той російський північний холод – назад повернути, звідки і прийшов! Не тут то було! Перло... перло і... не переперло! А так як у африканського тепла тоже сила, то закрутило черговий гігантський вихор: тепло через Балкани, півУкраїни, Кавказ (де жара – +31° – +36°) понесло на Росію, Казахстан, Сибір (у Сибіру повно розмножилось саранчі!), а холод на Європу! У Англії, Франції, Данії, Німеччині – холод – +13° – +18°, дощі!!! На очах гине врожай! Бульба, де і не заллята ще, вже молода, а в білих плямах!! Чорніє, а не спіє колос!

Не нагрілися ні ластівки – навіть, щось здається, не виводили багато виводків – чули, що не буде, чим викормити?! Буськи щось цілу весну і літо гуртками летали!! – мо' тоже не гніздилися?! Одні гороб'ї виводять виводок за виводком! Від корита і не відлітають! (Аяк. Химерії погоди завжди ставлять неочікуваний виклик не оно людині, а й і всьому суццюму на землі. Але як кому. Сказано ж. Кому війна, а кому мати родна! – **А. К.**).

29 липня. +14°. 737. Хмурно, сіє дощик під ранок. Тихо. Осінь: ложка води і бочка грязі! Чуть дригнуло, і вже по дворі грязь. (Все насичене водою надміру!). Пропала наша бульба в лісі! Затопило! А ту, що дехто викопав з води, не можна зберегти! Гниє на очах! Можна вже сказати, що літа (людського!) сього року не було (і вже нема коли йому бути!). А примара

неврожаю (і голоду!) висить над багатьма! Над нами – особливо! Бульби **хотинської** вже не буде! А купить – марна надія! Ціна буде не по нас. Вчора Володя їздив у Львів (возив шкури). Чуть не наїхав на вбитого!!! Туман, темнота... А зателефонував на міліцію – там нічуть не заворушилися!.. «Ну добре... Перевіримо...». Видно, для них такі події не новина! Гірко, що так **обезцінилось людське життя!**» (Найвražальніша прикмета сучасності! – А. К.).

30 липня. +14°. 740. Хмурно. Хмарно. Знов хмурно. Сумніваюсь, щоб **соняшники** поверталися до сонця – скільки не дивлюсь на наші, то як нахилені зранку, то так і цілий день! Видно, то чиясь видумка! (Прискіпливе вивірювання усталених істин. – А. К.).

26 серпня. +9°. Чисте небо, тихо, сухо, роса-роса. Соняшники цвітуть-цвітуть. Гороб'ї мають із ними роботу. А який голову більш схилив, то і кури (!) доскакують. Це ж треба додуматись! (А що тут дивного? Звірі і птахи довкола нас тільки для спожитку клюють. Оно людина людину, буває, клює, пристрасть, похитливість вдовольняючи, і задля інтересу часто. – А. К.).

31 серпня. +9°. 739. Хмарно-хмарно. Тихо. Ковпак хмар і ні рухається. От і літо минуло. Не було літа цього року. Щоб людські прокляття що-небудь важили у цьому ділі, то б такого не було! Позатопляло городи, розливалася річка. Гниє бульба! Погнив часник, цибуля. Почорніли всі (!) помідори – ніхто і помідоринки не з'їсть із відкритого ґрунту! Будь прокляте таке Літо!

6 вересня. +10°. 731. Хмарно, сиро-сиро. У Польщі по горох вже сніги. Ще вчора Сергій бачив стаї, як він каже, **буськів!** Кружилися, з'єднувалися-роз'єднувалися!

12 вересня. +9°. 734. Туман-туман. Тихо, не холодно. Увечері – зорі!!!, а під вечір кумарів-кумарів! **Ще буська бачили?!!**

21 вересня. –2° (!), 752. Перший іній! Лід по шклу машини! Іній по даху!!! Продовжується підлота цього року! У Валери змерзли 3-денні кроленята! Тихо, чисте небо, холодниця. **Мухи** вже **чують** зиму: сядуть, очіпляться і... висихають!

29 вересня. +4°. 740. Ясно, пощі чисте небо. Синиці почвиркують десь коло хати. У Валери молоденька **яблонька зацвіла** одним цвітком!!! Щось помилилася в строках!

30 вересня. –2°. 743. Перший мороз і лід! Ні дров, ні брикету не привозили ще!? А коли (та й чи?) вони привезуть? Ні світло не переведене, ні колодязь не почищений, ні... ні... Багато чого не зроблено. (Ах, як часто зависають докором над нашою свідомістю оці поняття – незвершеність і незбутість. – **А. К.**).

15 жовтня. +15° (!). 735. Чисте пощі небо, тихо, ясно. Річка-озеро не спадають на зиму – стільки наквашено за літо! А от кроти на Пастовнику роблять ого-го які кротовини (в коліно!). Цікаво, як вони пережили повінь?!? Адже над ними декілька днів аршин води був!!! Не могли ж вони від гори Рудницьких туди позалазити попід землею чи поверх. Молодці! Інженери!!! (Ах, чи ж не одна дивина довкола нас щомиті пульсує, а ми того і не спостерігаємо і не замислюємося о тім. І тільки серце уважних, допитливих і спочутливих до істини стримить! – **А. К.**).

6 листопада. 5°. 740. Туман-туман, тихо, що не видно, ізвідки вітер. **Ювілей.** 10 років, як у нас «Ластівка»! (інвалідська автомашина. – **А. К.**). Щасливих кілометрів!

9 листопада. 3°. 740. Хмурно, мжичить. Під вечір дощик перейшов у перший сніг!

11 листопада. –13°. 758. Мороз, вітер, іній. Річка після дощів була прибула. А сьогодні несе **шеріш** по цілому руслу. Ставки-озера замерзли.

23 листопада. –4°. 752. Хмурно, не добавилось снігу. Наші кури, і старі, і «молоді» навіть не **показують**, що будуть нестися цього року! Півні – красені, а курочки хоч за вітром пускай! Зарубали старого «хазяїна», то і новий от-от має об'явити себе! Виходили вони на Трійцю, 6 червня. Звідси мораль – якщо хочеш, щоб курчата ще занеслися, треба вже їх мати десь до 15 травня! Бо вже їм 171 день, а вид у них ще не **курячий!** Надвечір не холодно, але місяця ще не було.

28 листопада. -10° . 751. Чисте літнє небо з розмитими-розмитими полосами білих хмар, вміру морозик...

30 листопада. -9° . 753. А земля вже добряче нахолола, що у Польщі (при землі!!!) було де-де і поза $-20!$ Ріжуть верби по дамбах і палять котла. Будуть світло зранку і ввечері виключать! Телевізорні передачі скорочують. Господарюють!!! А люди все не видержують радіації, тобто вона вже так підточила, що рідко якого дня нема покійника! А деколи то і по два!!!

Вельми-вельми буде трудна зима!!! Їздять люди по лісках, **проваллях...** назбирати гілля-дрова! Вирубують верби, бузину понад рікою! Ого-го як зміниться ландшафт на весну!

15 грудня. $+2^{\circ}$. 734. Хмарно, тихо, набагато сухій, як вчора. Як був на рибі Валера, то бачив велику стаю диких качок!!! Десь-колись казали, що спиртзавод зливає теплу воду у якусь канаву, то там качки і зимують! Мо' то ті. (Справді, дивина посеред зими! – **А. К.**).

1994 р.

13 лютого. -23° . 758. Чисте небо, морозисько, двір аж стугонить. По півню! (Гребінь почорнів до половини!). Нехороший рік заповівся! Чого доброго, і земля зараз буде репать, бо сніг ледь притрусив землю! Як ще подержить, то і по льохах, копцях бульба примерзне – чого доброго!

У Польщі таки добряче – до -25° . Холод в Америці! Японію і ту лихо дістало! Ото вам парниковий ефект! Ще такого не було, щоб зима взяла в лещата цілу Північну півкулю!!! Америка і Канада – знов до -50° .

28 лютого. -2° . 734. Ясно, літнє небо, тихо, без снігу. От і по зимі. Вже такого дурака, як проваляли сьої зими, не буде ніколи: теплина, дров достатньо, брикету тоже, їсти ще було що... І головне, Валера щохвилини – щогодини поряд!!!!!!!!!!!!

Але крук, мабуть, знов у нас на в'язу буде моститься – летає, на стовпу сидить і **каркас!** Котики вже носять.

(Початок зошита «Березень-94» відкривається повним текстом гімну «Ще не вмерла Україна. – А. К.).

4 березня. 0°. 737. Хмурно, за ніч стала зимова симфонія – біле зігнуте від льодоснігу, дроти... Валері повістка!!! Минулося мені і нам! Ну, за такі дні Доля потребує розплату! (Горе невимовне інвалідові без надійних помічників. – А. К.).

17 березня. 0°. 729. Хмарно, тихо, вогко, іній по дахах, перед 3.30 взявся вітрисько, дощ, а там блиснуло, загриміло, раз, другий!!!!, то то коли повалив сніг! Знов заблискало – загриміло, раз, другий!.. Я не пам'ятаю таку ранню грозу! Не до добра вона!!!

31 березня. +1°. 742. Туман-туман, тихо, вогко. Сонце ледь-ледь сивою кулею пробивається крізь туман. У 11 год. вже розвиднілося. Небо літнє, туман розвіявся, тихо, гарно. Появився за вікном павук-бродяга! Повиходили баби лясати точить на брамках. Полетіли метелики, бджоли, мухи...

4 квітня. +5°. 741. Хмарно, сухо, ясно. Вітрисько вночі стих. Польща святкує Великдень із морозиками, в Бескидах –3°–8° і більше ½ м свіжого снігу! Їздять на нартах, а в нас поки що сонце, хмарно, вітрець. Помаленьку небо стало **літнє** (тобто затяглося білою вуаллю).

7 квітня. +10°. 728. Благовіщення. Нашій Бабуні – 100 років!

30 квітня. +12°. 738. М'ярко, все зеленить взялося. Був надворі. І висить і висить – що ж ми далі будемо робити без Валери???! Його ж таки забирають цього року – а що ми без його варті???! Жорстоке життя бере залізною хваткою нас за горло!!!

14 травня. +8°. 739. Ясно, тихо, тепло, Володя пішов ранесенько на рибу! Вчора чули зозулю на Бару! Яблоні відцвітають. Польща каже, що холод із Росії знов чеше на Європу!

1 червня. +7°. 735. Хмарно, прохолодно, чуть вікна заплакані. Де ти, соколику? Як ти там серед чужих людей?! Дай про себе знати... (про Валеру,

доброго помічника, стринешного племінника, що у війську покликаний служити, ідеться. – **А. К.**)

Як було тепло, то фабричні солов'ї (що коло фабрики у куцах!) заливалися! А холод – мовчок!

2 червня. +6°. 738. Чисте небо, роса-роса, тихо... Поспівують якісь пташки, появились коло шпаківні шпаки. Закувала синиця на холод!

21 червня. +7 (!). 738. Чисте небо, сонце, заплакані знизу вікна. Рівнодення, тобто найбільший день! Завтра – до зими! А тепла і не було! І по всій Європі тоже. Скандинавське літо (холодно, сиро). Багато буськів у зграях стоять по лузі! (Мо' вони і не кублилися?). Місячно, тихо ввечері (!) 739.

1 липня. +18 (!). 737. Ясно, хмарки біленькі суцільні якось зникають, і сонце світить.

Агентство ОТС передає, що рвонула (якось!?) Кузнєцовська Атомна. Будьте прокляті ті, хто їх придумав, і ті, хто так їх построїв, і ті, хто приймав рішення про побудову! Хай їм земля буде вічним каменем!!! Будьте ви прокляті!

20 серпня. +12°. 730. Хмарно, тихо. Майже цілу ніч з перервами ішов уже майже непотрібний дощ! Акція знищення Андрія (себто мене на хуторі. Ідеться про чергове розбивання Батькової хати. – **А. К.**) продовжується! Слідуючий тур!!! Нелюди!!!

17 жовтня. +17. (?!). 727. Хмарно, тепло, сухо. **Безкарно** тепло обійтєся тоже не може – треба готувати подвійники...

31 жовтня. +10°. 735. Дощик ледь мжичить. Увечері пробував братись вітер, раз-два свиснув у вікні і **засоромився!** Зорі де-де.

23 грудня. –5°. 754. Хмурно, тихо, нічого не добавилося за ніч – поріг промели вчора, то так і є чорний. Вдень завезли Галю Мітіну. Хай їй Господь поможе! А ввечері поступив штафет – у Галі – син! 4 кг, 300 гр.!!! Благоприятій йому, Господи!

1995 р.

1 січня. +1°. 722. Хмарно, вночі ще був дощик. Чорно, сухо, по дворі калюжі. Перед 14.15 **вискалилося** сонце – чи надовго? Гудуть зранку доти! І світло сонця щось вельми жовтувате. І вечір зоряний! Молодик!

12 лютого. 0°. 738. Хмурно, ясно, тихо. Вже днів зо два, як пішов лід! А я не знав! +9° навіть перед обідом.

13 лютого. +3 (!!!). Хмари грізні. Чуть-чуть не суціль! І ще летає осіння (!!?) муха. Ні крук не крикне на весну! Хіба можна повірити, що торік сьогодні було – 23°!!? **Дятел б'є на яблоні весняну пісню!**

24 лютого. +4°. 725. Хмурно, дощик, тихо. Щось мені макітриться, що зима 56-57 р.р. тоже була м'ягка (вважай, що зовсім не було) – ся то хоч сніги-морози мала, а та зовсім була без снігу-морозу! Чи 57-58? Зрештою я робив тоді у школі бібліотекарем-секретарем, то всю зиму проходив на роботу у маринатці і тапочках. У лютому (+18°!) метелики, мухи під школою летали (!), а у полі трактори горали!!! І щось вже не пам'ятаю, щоб весною були холоди (то тоді тоже всі страхали: січень-лютий теплі, хай-но прийде березень (!) – він ще дасть! Зима своє візьме – щось, здається, **не брала**. Шкода, що ще тоді не вів записи і на фото не поставив дату.

По 11.30 дощик перестав. Взнялося ясноти. Сонце на хвилиночку проглянуло у 12.20 – хоч ще небо майже суцільно – біло-хмарне. Проте де-де проголубини проглядаються!

6 березня. +5°. 730. Чисте небо, тихо, сухо. А по 7-ій годині стало блискать!, а там і гроза! Правда, далека і незла! З невеликим дощиком! При південному вітрі! Прикмети говорили, що гроза з таким вітром – на тепле літо! А що на голі дерева – неврожай! Так що тепле і голодне!

7 березня. +6°. 730. Чисте небо, тихо. У 1952 році сьогодні була метелиця, село замело! 1978 р. снігу нападало в коліно.

Вдень м'ягко і на небі, і на землі! + 15°. Мухи летають. У неділю бачили нерест щупаків! Набухають бруньки на абрикосах! Хай би не спішили! Та як

здержиш! Сніг у Польщі, Чехії! (Поклик весни, поклик до процвітання могутній і невтримний. – **А. К.**).

9 березня. +1°. 737. Мокрий сніг! Лежить де-де біло по штахетах, дахах... Обертенне!

А перед 11-ю годиною стала телиться «Чорнуха» (в сю ніч отелилася у Шурмана (телушка!) і у Харитоновича (телушка!!)). І недобре – одна ніжка загорнулася! Привела Таня Надю-зоотехнічку. Та запхнула назад, вирівняла ніжку, і вдвох із Харитоновичем! тягнуть взялися, а Юра на руки взяв (бо стоячи!)... телушку. Чорна, як і мати, і сестра! Вже є поповнення у хліві! (Прихід у світ кожного нового живого дихання все одно осяває завжди нас радістю. – **А. К.**).

19 липня. +17°. 738. Хмарно, хмурно... Перед 2 год. чуть замжичив дощик. А раненько був туман!!! Тепер по 9-й год. зібрався і пройшов двома наворотами, до 10 год. гарний дощик! Тихо-тихо, гарно (такий дощик годить на наші городи!). А ось у бідного Андрія (тобто у мене на Хуторі. – **А. К.**) вчора і сьогодні мались перекривать хату!! Попортить багато! Мо' там нема? (Справді, у ті дні на хуторі дощику не було, і перекрили Батькову хату благополучно. Може, молитва друга і покутника у тім також сприяла. – **А. К.**).

30 липня. +14°. 738. Чисте небо, тихо. Нащо Ти, Боже, караєш нас! Встановлювали Хреста Пам'яті!

4 серпня. 16°. 733. Хмурно, тихо. Перед 12 год. чуть поясніло і таки взялися чистить колодязя! Поліз – Володя! Тягнуть Юра, Юра – сусід і Андрій!

28 серпня. +10° (!). 731. Чисте небо, прохолодно, тихо. Спленне. Поїхали на озеро. +21°. У 2 год. вдома! Надвечір'я хмарне, вітряне. Летів із «Ставків» бусьок.

30 серпня. +11° 734. «У мішку», сіє дощик, калюжки (!! по двору. Мо' цілу ніч сіяв? Вчора Андрій, д. Міша поладили плиту – не курить! Дах тоже перевірку проходить! (Поки що все добре!). Листопад в серпні!!! Сніги по Європі на висоті 1200 м!!!

2 вересня. +12°. 733. Хмурно, хмарно, пощі цілу ніч дощ. Мокро. У 8 год. – пробивається ясне світло. Гонять на день корови. Вчора Володя був на полігоні, то бачив море буськів (і багато чорних!!!), що ходили за трактором!

3 вересня. +10°. 731. Ясно, хмари, мутне небо, сухо. Так і вдень! Зібрав Володя Юру, Андрія, Сашу, Олега Б. І носять дрова із дороги. Прорізали плота десь там під в'язом! +17°. А як буде причепить його назад?!

17 вересня. +9°. 740. Дощ, холод, мерзопакость! Недаремно відлетіли ластівки! – Чули! Толік у свати! Щастя йому!

19 вересня. 0,8° (!!!). 747. Чудо! Сивий іній і лід (!) по шклу. Ото тобі літо! (астрономічне!). Було воно не ладне, не ладом і кінчає! Чисте, чисте небо. Саме взяли гриби! І... морози!!! Половина Польщі – тепло, половина – під російським холодом.

31 жовтня. +5°. 741. Мжичка, туман, вогко. Зацвіла гілка яблоні коло кухні.

9 листопада. –4°. 736. Зима! Снігу см 15–18 (!). Хмурно, тихо, поки що сніг не добавляється. Заспівав якийсь півень із другого виводку (літнього).

14 листопада. –3°. 740. Надмутне, хмарне, чистувате небо, по низу – хмара суцільна! До яблоні, що коло кухні прищеплені різні сорти яблук, то от одна гілка зацвіла!!! Валера вніс цвіт яблоні (напоказ!) 4 листопада!

1996 р.

15 січня. –19°. 756. Суцільно мутне небо – поки не зійшло сонце! А у Польщі ще ся **російська** пакость не дійшла – коїться над нами! Сонце, морозище.

У першій половині дня, при сонці і прямо з повітря летіли пластинки інею (як копійки!), і блищали сотнями зірок! Щось давно, такої події не було! А на землю лягали різними фігурками! Сніжинки, кристали, пластинки... Гарно! Видно, повітря вимерзало! А надвечір'я ясне, зоряне, морозище.

23 січня. -14° . 750. Хмурно, сиво, інеєць – сніжок по гіллю летить. Явилися омелюхи на калину. Їдять на повний рот.

26 січня. -16° . 746. Хмурно, сиво, тихо. Вчора ще і ввечері вітерець кидався. Синиці щось не вельми сьогодні крутяться коло хати. А сойка прилітає! Видно, змерзлий сніг не дає їй змоги знайти свої запаси, то вона до людей! (Непередбачувана погода і вивірену мудрість кожної птахи інколи розстроює. – **А. К.**).

31 січня. -7° . 749. Хмурно, тихо. Без опадів. Ні одної відлиги за місяць!!! Морози і морозища. Як за старих добрих часів! Річка, озера вмерзли так, що риба задихається і гине! Начальство ще з грудня видумало привід (епідемія грипу) і дало вказівку знять із систем у школах і дитсадках воду! Зняли ще 20 грудня. І як стало рвать труби, батареї, то, як всяке начальство, стало шукать дурніших, відмовилося!!.. Ми такого наказу не давали?! Де письмове підтвердження?! Канікули увесь січень!

2 лютого. -18° . 741 (!). Чисте небо, сиве повітря від Водохрещенського морозища! Паморозь кругом від вчорашнього туману. Дерев, дрови, плоти... Перед 9 год. пробивається крізь мороз (-20° !!!) сонце! Отака сволоцюга і підлота і в природі в сю пору робиться! Світ, видно, зайшов у таку полосу, де домінує сволота! (Атож як. – **А. К.**).

29 лютого. -18° . 747. Будь проклятий російський холод. Ясно, тихо. «Водохреща»? Як на лихо. Чи ж буде та весна! Ніщо на весну не показує! Хоча казали, що бачили шпаків?! Гороб'ї – мовчать! Синиці – тоже! Лід був чуть піднявся! Риба позадихалася! По озерах! Заплавах! Мо' і в річці.

12 березня. -7° . 757. Хмарно, вночі сніжок зарядив. У нас кури об'їдають пір'я на шиях головного (бо іще один є ізгой!) півня!!! Там суцільне клоччя-пір'я!!! Напівгола шия! Чого вони до його очепилися? Що їм бракує? Чого він терпить, як його об'їдають?! (А й справді – нез'ясовна дивина! – **А. К.**).

23 березня. -2° . 746. Хмурно, хмарно, тихо. За ніч ледь побіліла земля, машини. Синиця ранком закрутилася коло хати. По 12 год. – ледь тіні! Надвечір

замерзає. Річка ще стоїть. **Комету дивилися!?!** Бо чисте зоряне небо. Володя і Сергія возив побачить Комету!!!

14 квітня. -1° . 737. Снігу 30 см!!! Христос Воскрес!!! По дорогах, плотах, гіллях сніг. Білі шапки снігу! Паску посвятили «в снігу».

15 квітня. -9° . 739. Весна найхолодніша і найпізніша за ціле сторіччя!!! Парниковий ефект в дії.

26 квітня. $+11^{\circ}$. 743. Хмарно, тихо, сухо... 10-річчя Чорнобилю! Будьте прокляті, творці Атому!! І ті, хто приніс його до нас!.. Дзвонять у дзвони! Мати посадила помідорини (дві більших і дві маленьких!) сям-там із шкляної півлітрової банки. Хай здорові ростуть!

28 квітня. $+2$. 741. Чисте небо, роса на дахах! Юрине весілля!!! Щастя їм!!! Абрикоса пуп'янками взялась червоніти! Зело під плотами зеленіє. Бруньки і на сливках набубнявіли. Хрін ще не вельми повитикався – 5-6 см!

30 квітня. $+11^{\circ}$. 731. М'ягкосонячно, ніщо і не нагадує про вчорашній дощик – сухенький пісок на дворі... Верби фабричні зазеленіли. Появилась зелень і на сливках. Цвітуть абрикоси! Щось дивне з квочкою чи їсть (шкаралупи нема!), чи щурі крадуть (у сінях?). Вже 8 яєць зосталося? Мати на прогуменку перебирає бульбу. У Стариці ловлять рибу на черв'яки! Зеленіє луг. Абрикоси спізналися цвісти мо' на місяць?? Ще один місяць ненормальної весни: у березні морозище -21° , у квітні і мороз ще -9° і сніжище – 30 см.

Зеленіє луг. Просихає. Цвітуть, правда, тільки абрикоси. А от квочки не квочуть! Ні в нас, ні в людей! Пізні будуть курчата – не занесуться на осінь! Ластівок ще вельми мало. А солов'їв то іще зовсім нема??

10 вересня. $+9^{\circ}$ (!).735. Хмарно, тихо, вночі дощик перепав. У Саші цвіте яблоня!!! Де і яблука висять і гілка цвіте! Знов на сувору зиму!!!?

11 вересня. $+9^{\circ}$ 732. Хмарно, холодно, поки що без дощу. Головостеня. Казав Саша, що у п'ятницю, як косив отаву, то бачив буськів, що паслися. Мо' якісь перельотні? Ластівки, мабуть, уже полетіли від сього собачого холоду?!!! Шпаки почвиркують коло стовпа.

30 вересня. +5°. 744. Хмарно, тихо, сухо, холодно. Червоне-червоне світло неба!? Ластівки відлетіли. Шпаки ще є! Синиці щораз частій крутяться! Коли-не-коли і ясенове листя впаде до порога!

1997 р.

2 січня. –24,5°. 743. Сиво від морозу!

Горе! Горе! Помила мати обідні тарілки, несла на місце, впала, зламала ногу!!! Швидка, лікарня!... Нащо ж Ти, Господи, караєш її!!! Так важко?! Зайшло для нас сонце! Чорний четвер!!!

3 січня. –10°. 745. Хмурно, тихо, пролітає сніжок. Першу ніч без Матері! Господи, дай їй сили витерпіти ті муки! Місяців зо три тільки на витяжці!!! (А їй не в однині ходить горе, а укупі. І, як правило, завжди застає нас неочікувано, несподівано. Їй найперша реакція людини – це розгубленість. – **А. К.**).

6 лютого. –2°. 739. Хмурно, за ніч снігу не добавило. Кури гарно гріються на порозі. А тут горе чергове – у Андрія не порядок із серцем!!! Взавтра із матір'ю на комісію. Без його – я пропащий! Геть!!! Письмо від Феді С., де він пише, що тільки-но взяв у руки письмо, як уже відчув, що в йому біда! – зламала мати ногу!

22 лютого. +1°. 735. Хмарно, вітряно, мокро від розтаючого сніжку, що з вечірнього дощику взявся! Зате у півп'ятої ранку, коли зірвався шквал якогось снігу-граду, то коли блиснуло!!! То то коли гримнуло!!! (Грозу у лютому! я не пам'ятаю!). Правда, всього один раз! Але і сього було достатньо, щоб (спросоння!) не второпав, що робиться? Чи в'яз, ясен на хату валиться, чи комин розвернувся? До ранку вже і сну не було. (Але і крізь горе які тонкі спостереження із дооколишнього світа пульсувати не припиняються. – **А. К.**).

5 березня. –2°. 741. Сонце, хмари, вітер. А що звечора і вночі виробляв!!! У 11.30 Мати вже вдома! З машини на коляску (хотинську!) і в хату! Поки що у Славіка коло телевізора! (Чогось знов гудуть дроти?!). Як воно піде далі, то ще невідомо?! За декілька днів покаже!? Допоможи, Господи!

Під вечір ласичка (ще біло-жовтувата!) бігала по хаті! Пробігла по кімнатах і тою діркою десь вибігла!

6 березня. -2° . 742. Чисте небо. Комета, сонце, іній по даху... Мати спала нормально! Парадокс! Ласочка перебігла від льоху десь у бік Володіної соломи! Бачив шпаків!

9 березня. -2° . 749. Хмурно, тихо... Ясно – сонячно до вечора. Зорі. Комета...

10 березня. -2° . 750. Чисте небо, іній, невідомо, звідки вітер. Комета! (Уже друга у сіх два роки!) Нікого не турбує, не цікавить. Половина людей (мо'??) про неї і не знає? Колись би ого-го скільки толкувань по сьому було! Перед 4 год. перед Славіковим вікном летав метелик! Сонце, чисте небо, тихо... А ввечері дивився на Комету!!! (Володя виносив!). За скільки літ бачив вечірнє небо! Вперше бачив Комету! За все своє життя! Молодик зійшов на сушу!!! (А хіба ж і не правда! Сучасна людина відвикла подивовуватись. А чому би й то не було. А пам'ятаю, як баба Купчиха у нашій хаті по війні оповідала про незвичні загадкові огненні стовпи на небі, що їх ніби хтось бачив. То усі хатні аж роти пороззявляли – із таким зворушенням слухали. А тут самому забачити диво на небі можна, а притлумлений за ваготою гіркої буденщини інтерес. Й подивування із людських душ вивітрилося, розвіялося, – **А. К.**).

20 березня. -3° . 730. До 6 год. – чорно. До 6.30 – біло! Майже через рік появилася Комета – ніхто не дивується (а сьо ж буває рідко-рідко!!!).

31 березня. -5° . 734. Ранесенько ще було чорно. А перед 6 год. взявся сніжок-пушок. Вчора купили і пригнали «Победу». **Хай їздить здоровенька!!!** Мати, держачить за спинку крісла, пройшла пару кроків і назад доточилася!!

20 квітня. -1° . 735. Ясно, сонце, сухо, Вербниця. Мухи взялися летать. Гарно, через вікно то (здається!) тепло. Пішов Андрій (наш іменинник) перед обідом відкривать курника, що випустить поїсти квочку, а там... 8 курчат!!! Таки вивела! (не дивлячись на морози-холоди). Молодець, сива-чубата. Взяли в хату, а ще 4 яйця під нею. (До усілякого животвору який ясний погляд і лагідне зачудування. – **А. К.**).

25 квітня. +4°. 740. Чисте небо, сонце, вітерець... мати рихтується до пасок!!! Курка повела свою бражку. Прийшли школярі до **помочі** – мажуть штахети, гребуть коло хати, палять сміття... Чогось гудуть дроти! Вітер тоже поривається! Кажуть, що вчора бачили **ластівок?!**

12 липня. +12°. 733. Чисте небо, сонце, чуть холоднуватий вівтер. Куниця чи тхір задушили 5 курчат! Ото тобі і господарюй!!! Допетрали!.. Не пропадуть же! Зосталося дві білі курочки і два півники! (Коли по їх прийде?). Яйця тоже на кублі з'їло! Кури налякані так, що і нестися у курнику бояться. Десь шукають місце у бур'янах.

26 вересня. +6°. 734. Хмарно, тихо, роса, холод. Перше яєчко... Трохи більше, як волоський горіх! Через 159 днів занеслася! Одного разу то через 139 (!) днів занеслася. І неслася щиро. А десь місяців за 2 заслабла і здохла! Обезсиліла??

5 жовтня. +6°. 733. Дощ! Свіжий! Тихо. Гороб'ї колосять моріг на дворі. Шпаків не бачив. А от паршива синиця десь почвиркує! Дятли вистукують то колишнього електростовпа (а він так і стоїть, ще дядько Сава його приніс (!!!), то голови бальків (!)...

21 жовтня. +8°. 734. Хмурно, дощик. Вмерла Таня!!! Опівночі!!! Царство Небесне!

Сусіди, близькі родичі вже з ночі взялися готувать на останній обід. Прийшли чорні дні! Неждано і негадано із сього боку! (бо ж планувалось – радісні!). Весілля – думалось!!!

21 листопада.) 0°. 732. Зимова казка. Все вкрите мокруватим снігом (см 10), дерева, плоти, дахи, машини. Приїхав Михайло на білих конях! А от де не зумів нападати (бо, видно, ліпив прямовисно) – під лавкою, коло порога... то чорна земля!

1998 р.

6 лютого. 0°. 736. Хмурно, без добавки снігу! Сієї ночі впав рекорд Європи – на північ 200 км від Осло зареєструвала метеостанція –55°. (Господи, відверни від нас подібне!!!). У Польщі рекорд – 45° у 1929 і 1991 роках!!!

2 березня. –1°. 734. Сивий іній – паморозь по даху, машинах. Хмарно, хоча де-де ясніші місця.

3 березня. +3°. 734. Хмарно, яснувато. А що вже вночі вітер виробляв: і шуміло, і свистіло! Цвіте лимон – пару квіток! Вже декілька днів, як прокидаються в кухні мурахи.

12 квітня. +10° (!!). 728. Туман-туман до 4 год. Там хмарно. Вечірній дощик і тепла ніч – зазеленів двір (коло льоху і на прогуменку). **Вербниця.** А у 14.19 – гримить! Тріщить радіо, а якраз слухають інтерв'ю з Андрієм Кондратюком!!!

11 травня. +12°. 744. Небо чисте, сонце. Співає десь зяблик. А солов'я, зозулі ще не чув! Щось мовчить птаство – погублені верби, каштани. Пеньки тільки! Бобрів тоже незамітно!? І от, пишучи ці рядки, почув збоку фабрики 7.14 солов'я. Щось Катя крекче?! Літній день. +17°. А перед 5 год. Андрюша приніс штафет: у Валери – син!!! Хай доля сприяє йому!

9 червня. +19°. 739. Чисте небо. Андрій від'їжджає. Щасливо йому!!! А на місці його появився у Юри і Наташі – хлопчик – 3,8 кг! Щасливо і йому! Цвіте жасмин. Курчата – в курнику!

11 липня. +12°. 722. Дощ! І цілу ніч дощисько. Чорний день знов: Мати сідала снідати, не попала на крісло і... забрала скоро!!! Видно, знов перелом??! Дощ і дощ – надворі і на серці! Нащо їй стільки муки?!

7 вересня. +9°. 740. А день заповідається: чисте небо, сонце. Ластівки коло стовпа. Вже більше тижня, як коло Володі цвіте (!!!) вишня! (на сувору зиму?!). І не тільки у Володі, сют-тут тоже квітучу вишню згадують у себе інші. Прикмета не з хороших!!!

18 вересня. +12°. 736. Не переставав дощик до 7 год. Калюжі знов! Мати сама!, держачись за крісло, встала на ноги!!

7 листопада. +4°. 738. Хмарно, цілу ніч рве вітер.

1999 р.

5 січня. 0°. 739. Хмарно, тихо, сухо. По 9-ій зачистив дощик! Була райдуга!!!

9 січня. 0°. Зимова казка! Все біле! Гілля дерев, «шапочки!» штахет, даху, машини.

21 січня. –7°. 748. Хмурно, туманець, зимова казка – паморозь на гіллях, дротах, кожній билинці. Перед 10 год. сонце висвітило цю красу. Дереву білі-білі сяють! Ні вітрику! Якщо прикметам вірить, то літо заповідається сухе і тепле (!!) (на гречку?!). Казка і опівдні (дереву як наречені у фаті) сяють, –1°. У Петра – хлопчик, 3 кг і дівчинка – 2,900! Хай здорові і щасливі ростуть!!! І мати, і діти! Надвечір'я тихе – паморозь не спала!

28 лютого. +0,5°. 738. Ясно, хмарки довгі прозорі, сонце! Розтає, капає, каша. Весна, чисте літнє небо! Сніг, як сніг, а під ним суцільна вода! Рибаки ще ходять по льоду.

Ось і по зимі! Лагіднішою і сніжнішою і не треба! І не змерз ніхто, і санні дороги, як давно не були! У нас – як і може бути у нашому положенні. Дров, брикету, бульби, сіна хватає ще! Здоров'я падає скоро! І по людях добра не чути! Річка стояла всю зиму. Який то буде льодохід? **І за це дяка!**

5 березня. 0°. 730. Чисте небо, іній по дахах. Перед 10 год. побачив муху!, що сіла грітися на стіні – дощечках! По Україні вчора було +17° і до +22°. Перед 1 год. – сонце з м'якого білуватого неба, мухи полетіли перед вікном, і сохне двір, ...+13°! Рекорд!

21 березня. –4°. 734. Біло! (пощі!). Ввечері і вночі летять гуси, качки. Телефонував Андрій (себто я. – **А. К.**) із Києва – сніг, сніг!

25 квітня. +10°. 741. Хмарно!, періодично мжичить, вогко. Погнали на пашу корови! Мала ще трава, але сіна тоже не хватає!

3 травня. +1°. 741. Сонце! Сивий іній по даху, машинах. Тишина, що і не видно вітру (дим угору). А Валера вчора договорився про купівлю Кадіної хати! Мир і злагода! В пользу!!! Щораз нам важче робиться! Піде і... помочі від нього не ждуть! Та нічого не врадимо! Хай йому ведеться на новому місці!!! (А таке життя. Оньо батько-мати і як тужать, коли своя дитина із рідної хати у подружнє життя відходить, але ж і благословляють як щиросердо. – **А. К.**).

11 травня. +12°. 735. Хмарно. Сухо. Назарію – рік!!! Щастя! Здоров'я!

Такого вихору в нас не бачили!!! На Башті: розкриті хати-хліви, вивалені дерева, зламані!!! Ішов через ставки, (то воду стовпом підняв!), повз Польовий, через вул. Лесі Українки, на дорогу до цегельної, ветлікарню і на Хотинь, вікна вибиті, рами... Се все було десь по 4 год.

22 травня. +10°. 738. Микола! Царство Небесне нашому Миколі! І вічне прокляття катам його!!! Чисте небо, сухо, вітерець.

1 серпня. +16°. 737. Хмурно. Христини у Валерія!! Тетянки! Щастя!!!

15 серпня. +12°. 732. Чисте небо. Деяке заплакане вікно. Стріляють мисливці. Кажуть, що (мо' сто!!) над селом кружляли буськи!!! Невже так рано відлітають? (Холоди чують??!).

20 серпня. +16°. 736. Чисте літнє небо, тихо, роса! Підйом був ранній, то бачив, як у 6.15 курсом Білка – цегельний (через фабрику) мо' двісті буськів низько розсипом (!) летіло! Мовчки! Ріка прибула!

2 жовтня. +10°. 737. Чисте небо, тихо, роса. Масове «бабине літо»!!! Небо у павукових фартушках: летить, сідає на траву, кущі, обчіпляло машину. **Ніколи** такого ще не бачив! По траві, лугу, як туман шаром! блищить-біліє! Бабки, стрекози, метелики, куріпки!! (А й не сподіваєшся часто, яку дивину може явити перед очі наші цей завжди ріжнорухий і змінювано повсякчас пульсуючий світ. – **А. К.**).

25 листопада. –15°. 744. Подарочок з Росії. Небо чисте, морозне, тихо. Кури де-де на осонні гріються! **Остерега для майбутніх:** ніколи не залишайте курей без старого досвідченого півня!!! Тоді молоді кури будуть раніше нестися і буде за собою водить?! А то молодь не учиться і тому і тому! А так

кури де-де поскоцюрбувались (бо ніякого року такий скажений російський холод не був у сю пору!) і стараються зігрітися!!! До 3 год. вже набралось -12° , по 4 год. $-12^{\circ}!!$, а у 8 год. -18° . Місячно, зоряно, тихо. (Це ж благородні серця думкою переймаються, щоби досвід і спостереження їхні да знадобилися майбутнім поколінням. – **А. К.**).

7 грудня. $+10^{\circ}$. 740. Хмурно, вітер вночі рвав більший (часом з посвистом!), гудуть дроти!

8 грудня. $+2^{\circ}$ (!). 732 (!!). Де-де (по землі!!) біліє припороша вчорашня – нічна, капало з дахів. А перед самим заходом сонця оглянулося сонце (червоним світлом!) і над лісом **райдуга!** (Це також несподівана дивина, щоби узимку веселки над лісом вигравали. – **А. К.**).

19 грудня. 0° . 733. Хмурно, тихо, чорно, без інею... Микола, Царство Небесне нашому невинноубієнному! Вічне прокляття вбивцям!!!

Вчора казало радіо, що в Білорусії стали рости зелениці.

31 грудня. -5° . 742. Хмарно, тихо. Ніколи не думав, що доведеться до стільки доіснувати!!! А вийшло. Поки що (!) не голодували, холод не мучив. Людську подобу сяк-так держу! Діди, Баби, Тітки... відійшли в сьому столітті. Щораз достають неможливості, друзів-приятелів меншає (бо у їх свої клопоти ростуть. І вже їм не до нас! І се – закономірно! (Тверезий розмисел із висоти своєї приреченості і перейдених літ на межі тисячоліть. І в цьому зізнанні бринять такі високі прості смисли людського буття. – **А. К.**).

2000 р.

1 лютого. $-1,5^{\circ}$. Хмарно. Під ковпаком світла смуга на сході. Тихо! Вчора по 2 год. дня, як йшов сніг, то тріщали атмосферіки! (десь гриміло, блискало!). А ввечері, мабуть, і у нас гриміло, блискало!!! І точно. Сам чув (о 9 год.), але не второпав, що до чого. А вночі, десь по 2 год. ночі (1 лютого!) – буря, гроза, вітрисько. До чого? Щось не пам'ятаю, щоб зимою, та ще двома наворотами! Гроза!

27 березня. 0,2°. 736. Хмурнувало, туман із річки, що як сонце зайшло, то ледь проглядала червона його! куля. Але перед 1 год. взялася ясність! Прилетіли буськи!!!

31 березня. +6°. 736. Хмурно, сиро, калюжки від вчорашнього нічного дощу. Славік каже, що чув зяблика?! Мухи то зразу полетіли.

Як не було березня! Дякуємо йому за тепло, дощі, сніги. З дровима зовсім нехорошість – хороші (березові, ольхові зима забрала, а zostались смоляки хотинські (посні і сируваті!) – маємо додаткові муки.

22 травня. +10°. 731. Чисте пощі небо, сухо, без нічної добавки дощику. По всьому, Микола! Царство Небесне Миколі, і Володі, і всім нашим покійникам!!!

12 серпня. +14°. 736 (!). Небо де-де хмарність (по низу!), сонце, тихо... Славік надворі налічив 127 буськів, що кружляли – кружляли над селом, а тоді на S подалися!!! А як стояли вже на дворі, то 10 журавлів, курличучи, пролетіли тим же напрямком! Щось рано??!

22 серпня. +18°. 736. Сонце, чисте літнє небо... А обіцяє в другій половині бешкети?! А тут поїхали косить до А. І. чотири косарі? Все у нас робиться, як не у людей! Ластівки співають ще. У німців, поляків – бешкети! Найгарячіше літо у Хорватії – за +40°! Жара на 1 год. – +33°.

27 листопада. –2°. 737. Зима! Дощ звечора замерзав... А по 4 год. вже став сніг!! Корови – на хліву!!!

19 грудня. –1°. 737. Сніжок десь вночі притрусив дахи, землю (де тепліша – чорна!). Царство Небесне нашому Миколі! І вічне прокляття його катам!!!

31 грудня. +1°. 725. Дощик – дощ під ранок. На вечір – морозить.

Прийшло століття, тисячоліття, рік! Для нас пройшов нормально! Картоплі купили чуть не 10 ц! Капусти 125 кг! Цибулі тоже дав на 20! Тобто свої були гурки! А от з дровами виходить щораз важче – Володя і собі сиру парослю з ліска (!) підводою привіз!!! (Минулося, що за літо по два Камази хороших дров (а не смоляків!) привозив!?! Без риби – тепла і Літо пройшло (нема де ні стать,

ні зловить... пощі і не смажили! Геть опадаю! Плоти валяться на очах! Дахи несмоляні!!! (погано кінчиться! Де тут провітку виглядять?!!)

2001 р.

6 січня. +1°. 734. Хмурно, сухо, тихо... Юра, Володя, навіть і Саша приходив! А часом – ні одного! Тепло, дощі по Європі. А зими такої з 1885 р. Америка не пам'ятає (сніг – дощ – гололід...) а Сибір – за (і до) –50°!!! Котик пересадив абрикосу під вікно!!! (перед Рождеством дерева садять....)

9 січня. +4°. 730. Ранесенько – місячно!!! Двір вимитий, трава зеленіє. Вже 3 (!) хрущі вилетіло в хаті!!! Що ж то виходить. Знов масового вильоту весною ждять? Такий туманисько, що через дорогу бовваніють хати (фабрики і близько! не видно!).

8 березня. –2°. 742. Хмарність, сухо. Коло Чопа вода за 13 м (!!!) піднялась! Тисячі (!!!) хат затоплено у 12 районах.

9 березня. +1°. 738. Довгі хмари неба, а там – сонце. По 8 год. (!) визвали (!!!) Сашу – той не явився і Юра теже!!! Порядок. Є жайворонки, шпаки...

31 березня. –4°. 746. Чисте небо, схід перед 7 год. Саша той повіз теля продавати!!! Що тут скажеш!!!?

З дровами от-от буде **положеніє критіческоє!** А щодо техніки то і мови ще не ведеться! Старенька! от-от буде мати проіржавлений дах! Пліт від колодязя і до дороги зовсім опав. А на дорозі (від ганка і до воріт – за ним! – стовпець підгнив і брамка осіла – не закривається!). Вугло кухні от-от розірветься... І не знаю, від кого помочі ждуть?! Попробуй дай відпочить голові! (Гай-гай, да навіть дужій людині нелегко із такими клопотами справитись, а безпомічному інваліду як? Але все-таки завдяки Богдановій винахідливості помічники знаходились, і господарка підтримувалась. – **А. К.**).

11 квітня. +14° (!). 735. Хмари, тихо, сухо. Славик теже стверджує, що бачив ластівку. Хрущі вже суцільно летать. Ясно. А декілька днів тому розбився вертоліт в Македонії (!!!) – летів у сніжну бурю і втратив орієнтацію!

А Америка (Колорадо) засипане снігом! У Франції (через дощі!) розливаються річки, що і небезпека Парижу.

23 квітня. +9°. 724. Хмарно, тихо. Хрущів вечором вчора два мільйони (!!!) летали. Надвечір скількись курчат цівкає! Мільярди (!!!) хрущів коло дерев!

26 квітня. +5°. 737. Туман-туман, сиро, тихо. Будьте прокляті, Творчі Атому! 15 років Чорнобилю!

27 квітня. +8°. 734. До схід сонця було яснувало, з надією на вчорашній день. Де там! Помутніло, стали летіть розмиті хмари.

28 квітня. +7°. 735. Ясно. Квочка задала клопоту – б'є якихось 5 курчат!!! Що робить, не знаємо. +19°. Квочка б'є!!! Що робить? Клопіт! Ті курчата по куточках туляться, – ні наїстися.

8 червня. +12°. 734. Ясно, тихо, по порі і сонце. **Андрій у свати!** Прийй, йому, Доле!!!

13 липня. +18°. 737. Хмарно, тихо. Матері – 88 років!!! Здоров'я!!! (а все прикладеться?). Дятли з виводком харчуються нашими абрикосами! А якась пташка – вишнями!

18 липня. +20°. 731. Хмари. По 6-ій годині стала фіолетова (!) хмареча і у 7 год. **буря, дощисько, вітрисько.** Світа не стало видно. Смерч!!! (Я виразно пам'ятаю той день. Я самий у Батьковій хаті на Хуторі перебував. Дерев'яна хата двигтіла, носилася. Вода лялася із зеленим зірваним з дерев посіченим листом у хату крізь вікна, у сіни крізь двері і з горища. Стихія тривала хвилин десять. Але це була якби нескінченна вічність. Об одним лиш пульсувала збурена думка. Де буде, опиниться моя душа наступної ось секунди. І відчуття Творця наблизилось упритул. Бо ж як не Він, то хто?

Той смерч завдав немалої шкоди багатьом людям в нашій окрузі, а й моєму Хуторові особливо, зважаючи на безпомічність мою. Але якими незнаними життеутверджуючими смислами наповнилася душа моя, коли стихія угомонилася. Здавалося, увесь світ подячно славить Творця.

Ся подія відтворена у моєму оповіданні «Стихія грізна». – **А. К.**)

19 липня. +14°. 734. Чисте небо, тихо... рови втяглися, тільки обломлене гілля кругом лежить! У парку багато дерев повивалювало з корінням! Віхура добряча!

5 серпня. +20°. 739. Чисте мутне небо (у 5 год. світив неясно! повний місяць. Сонце, м'яжке червонувате світло, тихо тріщить радіо! А потім – дощ! І гроза висока! Темно в хаті, як вечором!, стало. Порав Сергій з дощиком. Він з громами далекими і в ніч пішов. Спалили Палажчину хату?! І ще щось? Поки що достовірних відомостей нема. Таки Палажчину хату спалили. Черга за Андрієвою?!? (тобто за моєю. – **А. К.**).

7 серпня. +15°. 739. Дощик не витерпів – прошумів перед раненьком! Хмари – небо – сонце – тихо – мокро. Хмарність (ледь!) NW пливе! До 11 год. день з сонцем, тихо. І не явився шофер – сидю! Перед 12 год. стало більш хмарніти, зате тихо – тепло... Вкрав (ліченого!) дня!!! По 1 год. пощі без сонця, ясно, хмарно, тихо, тепло. +25°. Вже вкрали набір ключів від «Черепахи»! Всі! Господи! Нащо так знущаться з нас!!!!?? Куди Ти дивишся?! Даром ліз у **бутилку** – під залізною пшеничною бочкою були ті ключі!!!! Завіз Андрій 3 тачки дров і вирівняв костра під ясенком! От і вся польза з дня!

22 серпня. +16°. 740. Небо мутне, хмарне. На озеро! Чомусь ще **буськи** над Дубровою крутилися, а два вельми чистих білих? паслися на луку. Чаплі, курочки, зимородок (!) і, здається?, ондатра? Перед 6 год. зачумажуваться взялося і потім десь пару разів докотився вуркот, тріщало радіо...

6 листопада. –1°.. 739. Сивий іній (місячно вночі!). Чисте небо. Полярне сяйво? І Володя, і Саша твердять, що від 4 до 5 год. (той тоді, а той тоді!) бачили червону заграву в бік NW і N. А вчора молода жовта шийка **знеслася!** (приніс Сергій і її яйце). І у них молоді курочки знеслися!

2002 р.

2 січня. –3° (!). 729 (!!!). Шабаш: віє, мете. А вночі ще більший вітрисько. Заметено по двору, чіпляється сніг за шибки.

3 січня. -10° . 742 (!!!). Хмурно, вночі, вночі вітер перекинувся на холодну російську сторону. Навіть під Луцьком засипало (показувало Струмовку!) так, що із хат (!) не можна було двері відкрити (!). Як там такі **здоров'яки**, як ми, будуть справляться? (ні хліба не завезуть, води і тої буде проблема!).

30 січня. $+2^{\circ}$. 735. Хмарно із місяцем у 6 год. (повня!) Звечора вітер, а там – вітрисько. Рвав, що гілля летіло! **Вчора вчором пішла річка?**

31 січня. $+10^{\circ}$. 740. Хмурно, тихо, сухо! По Європі рекорд тепла.

По січню! Дякувати треба за лагідність! А друга половина то і рекорди по теплоті (і по Європі!) побило! Снігу (а було!!) не стало і напоказ! Лід пішов!!! Правда, і води нема! ні на полях, ні в рчках!!? Свята пройшли з повним **холодильником** – дякуючи людям!!!

3 лютого. 0° . 748. Місяць! до сходу сонця! А по 8 год. сонце, сиві дахи, де зілля по землі, – тоже сиве. Сонце, сонце цілий день. І чуть не $+12^{\circ}$!!! Весна???

7 квітня. -1° . 734. Біло!!! (знов!). См 3-4 кругом снігу! Сіє і ранесенько (до 8 год. то і непогано!). **Благовіщення!** Бабі було б 108 років! Царство Небесне! Сніг **шапочками** по штахетах почіплявся й за двірні ошкла машин, на гіллі, під порогом – чорна земля... Тиша ні чи-чирк (один півень дереться!). по 9 год. став сніжок **втікати** з двора, закапало з даху, чуть «зайчик» в хаті (9.30). Не вдалося сонцю появиться. Хмурно цілий день (до 2 год.). Друга квочка появилася! Ще не садовили!

30 квітня. $+11^{\circ}$. 738. Ранесенько – дощик! Чув (!) ластівку! $+21^{\circ}$.

Нехороший місяць зовсім: Славик хворий. А на городі ще і строку не визначено!! Та чи й садить її варто! Ольс ще більше обмілів – не буде і куди закинуть! Та як і далі буде йти так, як іде до сьої пори – то і виїздів не буде?! Де взять здоров'я, помочі. Щораз меншає приятелів-друзів! (кому такі потрібні, як ми?!).

2 травня. $+7^{\circ}$. 739. Чисте небо, роса, сонце. А дощ де? Сонце-сонце, вітерець, і чуть не $+14^{\circ}$. Так і до вечора. Хрущів не видно! А Валера казав, що у Острозі хмара вікно «Маза» біла! **Соловей!** Ластівки!

5 травня. +10°. 742. Христос Воскрес!!! Зоряно-місячно – нехолодна Всеніч. Чисте небо, сонце і суша (на жаль!). Володя – мати – люди! наготували всячини (як у людей!!! Аби спожить!!!). Розговорілися з Володею і Сергієм: Володя навиробляв всякої всячини (риба тушкована, і з начинкою, і салатом). Паска нормальна (як і положено в нас!). Сонце. +22°. В 1.30 під'їхав Котик, Газоном!!! І повіз мене на Отраже – ставки, Лукавець – дома! Сонце, теплина. Лебеді – чайки – очерет... Все – дощу!!!

6 травня. +10°. 740. Чисте небо, суша, вітерець по 7 год. Юрій! Андрія Ів. – іменини! (тобто мої. – **А. К.**). Здоров'я!!! Поснідали без Сергія – до нас поснідав! Удод, соловей... Все зеленіє в очах!! Вдень сонце, «фото», SO –2 +2,5 і +22° добрих. Скоро 6 год.: сонце, «фото» із SO –2? 743.

8 травня. +10°. 745. Чисте небо. Було прогнало чуть опар з річки і... сонце, суш-тиш... +27°. Сонце, вітер кидається... До тої мерви Валера зробив величезну роботу: вичистив (5 тачок!) курника! Помервлять трошки і – **возліяння!** Весь елемент і села там!

9 травня. +12°. 743. Чисте небо!!! **А в Іспанії випало 30 см снігу!!!** У сусідів (Варшава – найтепліша столиця Європи!!) і надалі тенденція до суші і **огродників!** Кажуть, що мертвих Великдень – Царство Небесне покійникам нашим!!! Нема ні Андрія, ні рівненських майстрів-ломайстрів до коляски! Андрія викликали на роботу! У 3.20 на в'язу закувала **зозуля!** Вчора Валера з Сергієм занесли квочок з курчатами у курник! Переночували, і ні мур-мур, щоб на сідало йти! Таки якомсь підманули: «Мачуха» і частина курчат! – на сідало, а «матінка» – у кіш!!! Оса носить гусениці у замочну дірку...

22 травня. +8°. 740. Небо чисте, тиш-суш... **Микола.** Царство Небесне нашому Миколі. Вічне прокляття катам його!!!

31 травня. +12°. 737. Хмурно, сухо, прохолодно. 10 років без Івана! Царство Небесне!!! Ні одного хруща не бачив! Не було!? Така суша (і по Європі!) давно не була!!! Як воно росло-держалося?! Останній (і перший!) дощик додав надії на сякий-такий врожай?! А зілляччя аж гуде! Полять-підсапують. Не прибрані (з того року!) гілляччя, тирса. Бур'яння – по вікна!

Плоти не ремонтвані, дахи не смолені!.. Наступає повний занепад нашої господарки!!! Опори ніякої!!! Ті п'ють, ті на заробітках, ті в примах, а ті нашу юдоль печалі обминають! (Гай-гай, люди серед людей, а до розпачу доведені. Не повинно би так бути, якби в кожному із нас пульсувало чуття єдиної родини. – А. К.).

4 червня. +12°. 734. Туман-туман, тиша. Не падало. Перед 10 год. (!) став туман рідшати. Виявив себе вітер. Славик знов розклеюється (а тиждень він був майже нормально!). Горе-біда вельми любить нас!? З хати не виходить!

28 червня. +15°. (наоко). 737. М'ягкі хмари, сонце, тихо. Юра! (втік з роботи! – наніч!). Обіцяє дощ по обіді, а у Сергія сіно підсохло (10 соток на крузі!) – як забрать? (Валера «Мазом» у рейс!!!). Щось хитрує той Валера? Не захотів нас піднімати – звалив на Юру (захотілося поспать?), а сам видумав, що в рейс треба? Сонце, мутне небо. Майбуть, Сергій купив солярки (моїх 20 л вже перевели!) і поїхали!? по те нещасне сіно? (ніхто вже з нами не радиться!), не потрібні ми вже ним – що тепер! з нас візьмеш (як усе розібрали!!!).

30 червня. +13°. 739. Пощі чисте небо, двоповерхові (!) хмарки ідуть, суша.

От і покотилось Літечко на низ! Суша не дала порости травам, бульбам... То не зілляччя панувало – кругом хати джунглі! (і нема кому поратувать!). А от жуків – море!!! Дехто то вже по 4 рази кропить (дбайливі господарі!). А ми розплоджуємо ледарів і жуків!!! Ні плотів, ні дахів... не чіпаємо! Нема кому хоча б гілля з ясеня – в'яза трохи зрізати: от-от румне шура-бура і клопоту вони ого-го нароблять!? Треба б і колодязя прохлорувати – почистити (за стільки літ!). Посмолить треба так-а-так!!! (А що казати. Із віком, із літами до кожної людини непрохано усе частіше й частіше закрадається тривожна думка. Що ж то і очікує на неї за отим а отим життєвим порогом. Йї музика нашого високого достойника забриніла «Господи! Не отвержи меня в старости...»). Пригадую, як у відносно молоді свої літа в біографічній книжці про Юрія Дрогобича я подивовано прочитував зізнання ученого, що ж то і очікувати йому у дні свої будучії, на схилі віку. Да чому ж то, і звідки тривога от ся. Та же ректором

Університету у самій Болонї був. А уже як тепер інколи наближаються до моєї свідомості слова Рильського Максима, то і не подивовуюсь:

Не гнівайтесь на мене, діти –

Старий я став, сумний, сердитий.

Боюсь німої самоти,

Коли нема куди іти

І ні до кого прихилиться.

Так у степу осіннім птиця

Махає жалібно крилом

Услід за радісним гуртом,

Що в синю далеч відлітає –

Гукнути б! – голосу немає. (Цитується за пам'яттю).

А то ж... Цілковита безпомічність у не молоді уже літа. – **А. К.**)

31 липня. +20° (!). 735. Хмарно, вогко. А удень було +20° (а ще вітрисько хитав машину!), то і не відчувалося! По заході сонця ще освітлювались високі купчасті хмари (на тлі сивого неба вони світилися!) – щось такого не бачив. (Але і старіючій зір не перестає вирізнявати, виокремлювати зі світа, з доколу дивину у повсякчас мінливих барвах. – **А. К.**)

2004 р.

19 жовтня. +6°. 734. Зорі – хмари – небо – без дощу вночі. По 12 год. береться ясність. +12°. С. поїхав у ліс! Ясніло, але не роз'яснилося! Так і у 5 год.

3 листопада. +2°. 750 (!!!). Ранесенько місяць-місяць над селом, тихо, сивий курячий хлів, небо – небо – сонце – сонце (з літнього неба!). Знов С. їздив у ліс – відро зелениць, польових. Летіло-летіло **бабине літо!!** (казав Володя – пас корови!).

8 грудня. +4° (!). 742. Хмурно, вітер без опадів (хоч корови виганяй!). Як Діда хоронили у 72 р., то ще теплій було – Баба на машині у маринатці (!) була!

Сергій поїхав у ліс! По гриби!! І привіз!!! Майже відро зелениць, підзеленків, польових пару і козу!!! Всі чисті і тверді!!!

19 грудня. +1°. 726. Хмурно, тихо. Десь вночі на мерзлу землю дрипнув дощик – шкірочка льоду була. **Микола!** Царство Небесне нашому і вічне прокляття його катам-партизанам!!! Земля їм каменем!!!

2005 р.

8 січня. +7° (!!!). 740. Хмарно, вітер вночі поривами гарний був. За ніч куниця двом нашим куркам від'їла голови! – зосталась одна «жовта шийка» – ще на раз?!). Вся Європа у теплі!

10 січня. +6°. 740. Хмарно з посвистом (!), цілу ніч вітрисько. Курочка ночує! Вже Бабі Ганні 34 роки як нема! Царство Небесне!

3 лютого. –9°. 741. Хмарно. Сніг випав у Сахарі!!! Померзли помідори – цитруси в Іспанії, Франції! Сніг на Сицилії!! Навіть у траншейних парниках померзло!

15 березня. –2°. 739. М'яжке небо, по 7 год. – сонце. Обвалилася груба!!! (перед 7 год.!).

22 березня. –7°. 741. Небо – сонце. 40 святих. **Річка – від берега до берега!** Давно такого не було!

23 березня. 0°. 741. Хмарно. Шпаки – жайворонки – зяблики – синиці – гуси!! Не можна сказати, що і вельми холодно – яснувато! Перед 3 год. добре ясно. +7°. Сонце – хмарки. Чи надовго?

7 квітня. +5°. 740. Хмарно – хмурно. Якийсь був дощик? (бо машини мокрі!) вночі чи ранесенько? **Благовіщення.** Бабусі було б 111 років!! Царство Їй Небесне!!!

2 червня. +10°. 738. Хмари – небо – суш. **Згорів холодильник!!!**

4 червня. +14°. 737. Хмарність, крізь яку світить сонце. Весілля Лесі! Щастя!!!

18 червня. +15°. 735. Раненько мжичив дощик. Хмурно. Вчора два рази буквально непогано grimнуло і підпалило хліва у Колі Харитиноного! Паралізує руку – не можу писати – робить!!!

23 червня. +14°. 737. Дощик. **Привіз Левко «Norda».** Щось не тішить! Робить! Чи надовго!

30 червня. +9° (!). 730.

По сю пору (а колись – як рвався!) ніхто надвір не вивіз (вже не говорить – на рибу!). Оточення геть без милості. Як вони гірко розплатяться за своє безсердеччя!!! Воно ж до них у множині (!) прийде! (та нас уже (!) не буде (!)).

11 липня. +14°. 740. Туман! Піднімається став перед 7 год.

12 липня. +14°. 745. Чисте. Матері – 92! Здоров'я! Сонце – хмарки.

31 липня. +20°. 735. Чисте, без роси!!! Жара +34°.

18 серпня. +10°. 738.

12 грудня. –1°. 748. Хмарно-хмарно, без снігу. А у 3.35 Мати відійшла у вічність!!! Прийми, Господи, душу її в рай!

13 грудня. 0°. 745. Сивий дах. Ясно. Похорон Матері.

17 грудня. 0°. 708 (!!!!). Рекорд + до сього був 709.

31 грудня. –1°. 735. Забрав рік Матір – залишив круглу сироту!

2006 р.

21 січня. –28° (!). 750. Мутне небо. Сорок днів. Вперше у кухні замерзла вода!!! Пішли молитися на могилки! Царство Небесне Вам, мамочко!!! (У житті нашого покутника розпочалася нова ера. Цілковита самота! І в хаті і доколя. В недогляді неухильно усихає остання гілка славного роду. Боляче було дивитись, але чим я міг зарадити. А все одно провинність нез'ясовна і тепер часто незіпхнуто стукає у свідомість. – **А. К.**).

23 січня. –27°. 757. Небо, сонце. –20°. Біда з півнями! Обмерзли! Ще чого доброго і бульби померзнуть. Вода у відрі коло плити (!) за ніч замерзла в кухні!!! Будь ти проклята і Росія і Москва за ті холоди!!!, що ви посилаєте на

нас! Хай вам не буде добра!!! (торік $-1^{\circ} +1^{\circ}$ (!). На ніч нам обіцяє -29° . Зате в Криму – -30° (!!!). В Луганську – до 39° . Росія і Європа тоже в морозищах.

25 січня. -25° . 750. Небо, сонце. Щось ще не вилетали хрущі? Торік вже 4 січня (!). Мо' сього року неврожай на них? Щось в'юни у Саші не мотаються у банці: щось чують? Миші (вдень!!) пішли по хаті!

5 лютого. -18° . 744. Ясно, сонце. Так було і вдень. На вечір – місячно і чуть не -20° . Дунай внизу геть замерз. Що і кораблі повмерзали!!!

22 лютого. $+1^{\circ}$. 735. Дощ, сиризна. Тече. Юра зробив дзюрка у снігольоду коло льоху. Вже по льохах! виявляється: померзла бульба у льохах!

28 лютого. -18° . 736. Морозище неочікуване, чисте небо, сонце. Всі знахарі обіцяли легку зиму – на тобі!!! Річка – ні руш! Хоча шпаків ще 22 числа вже бачили!? Дорога санна. Земля промерзла на 70–80 см! (мо' жук замерзне?).

9 березня. -20° . (!!). Паморозь на деревах, сонце (з чистого неба). Обертенне (здається, що у сю пору повертаються пташки, а тут **снігурі** об'явилися – до зимища??!

24 березня. -12° (!). 735. Чисте, сонце-сонце. Нема кому побачить тепло. Вже 36 років по т. Насті! Царство Небесне!

25 березня. -5° . 735. Небо – сонце – вітрець. Таке сонце – вітрець і вдень. $+4^{\circ}$. Галі було б 61 рік. Взався Сергій готувать «Ластівку». На брухт!! Така доля старих!!! **Шкода!** Вона ніколи не підводила! І терпіла мордування наше. Вороння летіло на SO до снігу! (Ізнов про автомашину, як про живу істоту. Невідворотність розрухи кожного існування. – **А. К.**).

27 березня. $+2^{\circ}$. 734. **Хмарно.** Вранці був дощик. Землі по двору все більшає. Калюжки (чи то від дощику чи снігу?). $+4^{\circ}$. Хмурно (коли розмерзнеться земля, щоб втягла воду?). По 3-ій год. Знов!! (як вчора!) – туман! Скоро він згустився, і вже добрячий!

Сергій розрубав (!) сокирою «Ластівку» і здав у металобрухт!!! А скількох шоферів вона вивчила?! І витерпіла! Шкода, як живу істоту!!!

30 березня. $+2^{\circ}$. 724. Дощик вночі і ранком! То не блото – то ест злото? Вчора Сергій (із своєї охоти!!!) розкидав весь (!) гній на городі! А снігурі (!) ще

задержуються. Теплий Олексій хоча! По 10 год. дощик рідкий. **Молодик купається!**

2 квітня. +2°. 734. Хмарно, яснувато, сухо. Вдень то сонце прогляне, то хмарки трохи прикриють. Відкриті льох, машини (?) +1°. Річка держиться на рівні! Море гусей! Є 7 лебедів!

3 квітня. +3°. 735. Ясно – чисто – хмарки – сонце. По рибу було б ідеально: тихо, не холодно і не сонячно, тепло (добрих +16°). Річка на спад пішла! (були розливи і значно (!) більші! (геть водокачку займало (а зараз – половину!). Круга геть (а зараз по низах!). Перед 3 год. навіть +18° (!) було. А вечором на Поташню взялося блискать – блискать! (грим не долетав!). Погано, що **перший грим на голе дерево??!**

7 квітня.) 0°. 737. Хмарно, сют-тут сонце проб'ється сяке-таке, сиво, дахів не видно. Благовіщення! Перед опівднем сонця добавилося, але весни – ні. Соки з беріз ідуть, недружно! (до сухого літа?). Бабуні було б цілих 112 років! Царство Небесне!!! Зоряно, місячно.

8 квітня. –2°. 738. Сиві дахи, замерзлі ошкла машин. Чисте небо, тихо. Вже три роки без Славіка!!! (брата. – **А. К.**). Царство Небесне!!! Сергію – 21! Хай здоров! Річка ще течайки держить (навіть Зарікою!). Місяць – зорі.

20 квітня. +10°. 737. Хмарно, перед 8.30 чуть дощ. Колись би (при Матері і Славіку!) вже строїв би вудки і планував би на рибу – тепер по всьому! Ні риби, ні житки?!

22 квітня. +4°. 728. Сонце. Кажуть, що декілька (!?) днів тому **ластівки** були! А сьогодні – зозуля? Не вірю! Дерева ще голі – де лопнула брунька. Видно, зимище згубило все? (торік –2° (!) і +9°!). Нема людини, щоб **побачити тепло!**). Сонця не стало. Але і жаби концертують!

23 квітня. +8°. 738. Вночі чуть була мжичка, дощик. І потім, як із церкви вже йшли (6 год.), хмарно, і у 12 год. Великдень! Народ святкує, а мені і **тепла** нема кому побачить. Перед 1 год. ясніє, небо – хмари і от-от сонце? Двір береться зеленіть.

24 квітня. +8°. 742. Сонце, тиш. Ночував сам! (ті гуляють!). Сам бачив ластівки!!!

28 квітня. +4°. 738. Мутнувате сонце. Виносять бульбу на город (7 год.). З Богом!!! Коли я б знав, що будуть садить одним (!!!) конем, я б заборонив би, бо вчора приїжджав наш колишній садільник і пропонував приїхати і посадить парою (!!!) звичних коней!! Все через Володю! Пам'яті не можна йому довіряти! Та як вже є – так і буде. +17°.

30 квітня. +3°. 738. Сонце. **Проводи!!!** Царство Небесне нашим покійникам! Посвічує і вдень, слимаків у льосі повно – де набралися? Як згубити? Вкинута бульба! Які грядки?!

31 травня. +10°. 722. Дощ! До 10 год. А там дощик перестав і вітер поменшав. Хмарно – хмурно. А як пройде останній дзвоник у школі? Володя насадив капусти, гурків, цибулі... Будем надіятись на удачу! Курей, щоб порчу робили, – нема. Коло хати не робиться нічого!

1 червня. +8°. 734. Зачинився день з сонцем. А там пішли мутні хмарки, добавився вітер, стало світ ховать. Вшестя. Рибак... на рибу! А наш не дійшов: вмер Володя!!!! Горьке – Горьке!!! Як мені дожить буде?

2 червня. +8°. 740. Сонце (а нам чорно – ночував Сударик!) Володя – Володя! Що ти наробив!? Хіба то нормально, щоб батька такого молодого сини хоронили!? А на кого ти мене зоставив?!! Хмароюсно. +17° (перед 1 год!). Перед 2 год. повезли нашого основного стовпа сім'ї! Царство Тобі Небесне, Брате!!! А по 7 год. – дощик. +12°. Заплакав Володя за мою долю?

9 червня. +12°. 740. Хмарно, сонце, тихо, сухо. Сергій втікає від мене у армію – поїхав **розпорюшувати** (знімається у Рівному з обліку – а тут на осінь загребують!?). Дев'ятий день без Володі!!! Річка спадає, а була чуть з берегів не вийшла! Дівчатка (Галя і Руслана!!!) гребуть сміття – пил із хати!!! (ніхто з господиень і не подумає!!!).

13 червня. +11°. 744. Хмарки – небо. Сергій мордує по повній програмі. Саша приходив у 2 год. ночі, (щоб замінити баночку!), а той підпив? і не прийшов знов! Саша садив на ліжку і по потребі, а Юру визвали по восьмій 45

хв!!! А завтра Саша пасе, а Юра на 8 год!!!? Похмурніло більше, але +20°. Бузина цвіте! З кавалерійського наскоку Левко (!), Саша і Юра десь по п'ятій годині внесли газову плиту в кухню і підключили газ!!!

21 червня. +14°. 738. Чисте небо – сонце – тихо... Вершина Літа! Днів зо три тому почув вороння – як мій батько казав (Мати казали!), що коли чув перший крик вороненяти, то Літу кінець, якщо бачив першу копу в полі, то плакати хотілося (осінь – зима скоро!). Вдень Літо! +26°. Дівчатка знов просапували грядку! (Богдан завжди важко переносив холод, його завжди лякала зима, і з тремкою нетерпеливою надією очікував тепла і літа. Тому то й Літо у багатьох моментах із виокремленою поважністю пише з великої літери. Але й для кожної людини холоди лякають, і навіть надія на тепло часто зогріває. Особливо у літах похилих чи при недузі. Пригадую, як Мати наші, уже сьомий рік паралізованими страдаючи, казали: «Ох, не знаю, як і сю зиму перезимувати буде». Не перезимували. У яснім жовто місяці і відійшли.

Подивовує й інше. Як у літах уже, цілковито безпомічний і недоглянутий, Богдан зв'язків з дооколишнім світом не втрачав. Його ріжнорухе пульсування повсякчас оповивало чутливу душу великого страдника. – А. К.).

24 червня. +17°. 738. Хмарно – ясно. Вдень сонця, як такого, пощі нема, але ясно і добряче тепло – +27° (відкрито все!). Мамо! Привезли (поки що на двір!) Вашого пам'ятника! Кумарів – мошки знов багато! Треба годувати жуків! Хто?

6 серпня. +14°. 729. Хмарно. Перед 1 год. було проглянуло сонце. +21°. Правостороннє запалення (Тамара). Порошки тільки, мучило тиждень! Сонячно і місяць! Перший укол. Валера ложив і опікав!

7 серпня. +10°. 731. Небо – сонце – заплакані геть (!) вікна! Хмарки пішли по 9.30. Валера. Сонце. Мутні хмарки. +26°. Сиджу з останніх сил!

8 серпня. +13°. 728. Хмари – сонце. +26°. А по 6 год. дощик. Насилу дотяг до 4 год.! Повне безсилля!

24 серпня. +13°. 731. Хмурно. Друга половина вже ясна. Гуртуються буськи до відльоту.

5 вересня. +14° 732. Хмарно, без нічного дощу. Сергій (мордувався і мордував!). Хмарно, вітрисько. Дощ вчором.

30 вересня. +13°. 736. Хмурно. Перед 10 год. приїхали, взялися встановлювати пам'ятник для Матері. Ще невідомо, чи казати Матері, що я зробив на цьому світі хоч що-небудь! +20°.

От і пройшов місяць! Скільки мені коштував сьой місяць (дах, бульба, пам'ятник!). Небожі палець об палець не б'ють допомогти!!! Се робиться для них – я б дожив уже і при іншій кухні!!!

27 грудня. –4°. 748. Хмарно. –3°.

28 грудня. –1°. 748. По сьомій годині взявся сипать сніжок. Вдень закапало, снігу майже мало зосталося.

(Чужим школярським почерком дописано «3 25 корови на хліві! 0°». – **А. К.**).

31 грудня. –3°. 742. Хмурно. Снігу де-де клаптик біліє! Сивий хлів був, капає, на 1 год. і сніг полетів! Що то за Новий рік без снігу? Валера був на господарстві. +2°.

2007 р.

(Уже усі записи короткі ідуть рівним школярським почерком. – **А. К.**).

1 січня. +1°. 742. Хмарно. +3°.

(Останній запис зроблено.

7 квітня. +3°. 732. Сонячно. +14°.

Юного місяця травня Богдан Пастушок уже не зустрів. – **А. К.**).

Підготовка публікації і коментарі

Андрія Кондратюка
січень – лютий 2011 р.

м. Київ

Міра людських переживань

(Розмисли над книгою Катерини Мандрик-Куйбіди

«Терпка ти, доленько, на смак»)

Кожне людське життя – високий дар Божий. У світовій гармонії двадцяте століття прозвучало зухвалим викликом високому дарові життя і усім знакам краси. Схоже, що століття двадцять перше успадкувало цю похмуру традицію у новітніх вишуканих формах.

О тім найперше біжить розмисел після стрічі із книгою Катерини Мандрик-Куйбіди. А іще ізгадується дядько Михаїл-євангелист. Як казав був він. Що котрій людині якби кіно у юні її літа показали, яку життєву ниву суджено їй перейти, а геть жити не схотіла би. Але у тім, то й річ, що усі наші грядущі дні за серпанком невідомості сховані. Й людина сходинка за сходинкою долає а найкрутіші терени. А іще дядько Михаїл казав, коли приходив провідувати нашу паралізовану Матір, а затим Батька страждущого. Що Господь не посилає людині випробувань над її сили. То тільки здається нам, що уже геть до краю знеможені й знесилені. І коли наслідувано кому тернисту путь перейти, то і перейде. Доокола тисячі а тисячі падатимуть , а він устоїть. Для ознаки і свідкування. Що і волосинка без волі Його не упаде. І хіба щось відбувається під небесами потаємне, що би не стало явним.

Приїхали забирать із хутора дядька Михаїла у Чистий Четвер 1951 року. Одразу аж дві Біблії вилучили. І коли везли підводою Стінкою до Байчури, то промовив дядько Михаїл: «А іще одну Біблію забули узять!!!».

– А где она, где? – стрепенувся предводитель акції Казаков.

– Отут, – указав на ділянку свого серця дядько Михаїл.

– Іш, ти, – повертів пальцем правої руки коло свого чола Казаков. –

Ішшо шутіть собрался...

Да як ударить з розгону Михаїла – дядька в лице. «Вдарив революционер!». То не оно цілий світ зашатався, а й усі зуби Михаїлові окровавлені із м'ясом повилітали.

У вину Михаїлові виставили причину грізну – проповідував американське царство.

– Да не американське, а Боже Царство я проповідував, – спробував оторонятися дядько Михаїл.

– А какая разлица? – був на те отвіт незаперечний.

Покуту відбував у Ленінграді, у психіатрії. Над ним досліди робили, учиняли. Якби самий академік Павлов досліди проводив. Од тих дослідів дядько Михаїл дар мови утратив.

Уже після двадцятого з'їзду партії одного тихого похмурого серпневого дня 1956 року пополудні, застигле очікування зависнуло під небесами, двоє санітарів, але без білого убрання, привезли, доправили у село дядька Михаїла із самісінького Ленінграду. Да й скинули його на зжухлий моріг у дворі сільради, якби лантушка якого. Був це маленький, геть вибілений стулений німий дідок. Да й звеліли од роду когось покликати, щоб розписався. Бо людина – найцінніший капітал. І кожна душа у мельдунку на обліку перебуває. Прийшов дядько Левко і розписався. А уже підводою наш старший брат Микола привіз дядька Михаїла у запахущому сіні на благословенний хутір. Іще у дорозі напроти Матвійка брат Микола поспитався «Чи упізнали мене?». Дядько Михаїл тихо кивнув головою.

Два роки дядько Михаїл вилежувався. Узимку – на печі, улітку – в садку. А одного сонячного ранку до нього несподівано дар мови повернувся. Поступово сили укріплювалися. Як заговорив Михаїл, то й одразу із нього інвалідську пенсію. І сказали тоді декотрі: «А то він німим притаївся». Але хтось і таке сказав: «Хто в тих лапах побував, то там голос із груді виймуть, там не притаїшся».

На своєму хуторі топтав ряст дядько Миїхал іще тридцять років. І був це міцний дідок. Держав корову, телицю, козу і бородатого цапа. За десять верств ходив на Майдан косити сіно. Постійно зазнавав гоніння від місцевих властей, але до Ленінграду його більше не відправляли. Спогадуючи своє минуле, дядько Михаїл казав. Коли покладеш сухаря до рота, а він одразу і розтає, - то

це ще добре. Але коли покладеш сухаря до рота, а він уже не розтає, - то це погано.

І говорив про те із ясною переконливістю, що жодних сумнівів не підступалося: і те, і друге він звідав на власному язикові.

А іще дядько Михаїл у розмові любив повторювати, що найважливіші, найзмістовіші дні нашого життя – це дні трудів і дні нашого занедужання.

Позоставив свій Хутір і цей світ дядько Михаїл одразу після Чорнобиля, провідавши перед тим усіх своїх ближчих і дальших родичів. Коли вістка о тім діткнулась могого слуху, я одразу і пішов. Говорив там хтось. Коли умирає молода людина, то це іще зелений колосок. Сьому ж братові вісімдесят літ й іще штири. Це дозрілий колосок, серпа проситься. І от жниво настало. Я подивився на умиротворене лице покійника. І забачився мені дядько Михаїл достиглим колоском на життьовій ниві двадцятого століття. І постало в уяві передо мною, забачилося безмежнеє поле, на яким щільно уклалися мільони а мільони дочасно скошених зелених колосочків. Тільки поодинокі сиво дозрілі колоски вирізняювано вивищувалися у безмежнім полі, як свідки того великого розгонистого косіння.

Від низинних убогих поліських ландшафтів ця книжка у простім блакитно-жовтім оформленні переносить моє думання і мою увагу у мальовниче підкарпатське село. Тут у прилученні до праці і народних традицій переходили дитячі літа дівчинки.

І хоча не своя, чужа (польська) влада порядкувала у краї, а все одно в родинях твердо сповідували народні звичаї, а в школах дітей прилучали до слова Божого. Та ось у край уступили більшовики. Почалися арешти, і в школах уже не звучало слово Боже. Цікава деталь. Школярі приходили, з'являлися у класі на півгодини раніше, щоби перед навчанням тихо собі помолитися. Але усе витравлюється поступово.

А тут гряде велика війна. Уже інші чужинці наводять свої порядки в краї. Й до спротиву піднімаються, стають сміливці. Аяк. Комусь да треба.

Ізнов ізгадується. Як Мати наші розказували, спогадували. Що і брата свого, дядька нашого Гриця вони ніби напоумлювали за німців: «А чи воно треба тобі, Грицю. Та же заступлять гинші, то й катуватимуть...». На те дядько Гриць одповів незагайно: «Комусь не треба, а комусь і треба, раз таке повстало. Але знайте, як попадусь я, то ніхто через мене не постраждає...». Тобто не видасть нікого дядько Гриць.

А так воно і сталося. Як тільки ізнов більшовики, другі Совети уступили у наш край на Різдво, то одразу й схопили нашого дядька Гриця. Його катували люто, хтось бачив, то казав зі сльозами ув очах, що того словами не передать. Затим над Ріку, на крутий берег Случа вивели й умертвили. Усе мертве уже тіло наскрізь штиками попронизували. І під міст біля Рудницького у стрим'я вкинули. Баба наша Александра крізь цілу зиму шукали свого скатованого синопка, порушуючи установлену уже заборону. І тільки по весні, як крига сходила на Случі, знайшли вони за селом при березі Ріки свого великого спокутника.

У чутливе серце дівчини увіходить краса рідного підгірського краю. Але доокола у прекрасних ландшафтах на кожному кроці уже причаїлася небезпека, гуртувалися катування і сіялась смерть. Подумалось. Краса і смерть. А клясичне наблизилось. Краса і сила.

У полум'ї війни спалахує і горить батьківська хата, затим від лютих побоїв у енкаведистських застінках умирає батько. Але життя продовжується і триває боротьба за ідеали свободи. І не стоїть осторонь подій у краї Катерина. Бо комусь же треба, раз таке повстало. Вона знає усі, й потаємні, лісові стежки доокола, і при потребі перепроводжувала ними повстанців. Вона – зв'язкова УПА.

Але і в трагедії торжествувало життя. І пісня ізроджувалася і лунала. Бо і я пам'ятаю. Як на хуторі співали наші сестри. Отако вони співали:

У неділю рано,
Ще сонце не сходить,

Шугай молоденький

По долині ходить.

Шугай – це був повстанський старшина у нашім зеленім поліськїм краї.

А одного недільного ранку не співали сестри. Плакали наші сестри. Шугая забито.

Ой у полі жито копитами збито,

Під білою березою козаченка вбито.

А у піднебеснім просторі над Карпатами стояли світові поетичні знаки, снувалися у безперервнім плинові художні образи. Вони увіходили в чутливу душу Катерини. І в ситуації нетривкості людського дихання вона складала вірші. Їй не покидала це робити упродовж усього свого многотрудного життя. І це добрі вірші.

Як хочеться мені росу уздріти,

Відчуть її холоднеє тепло!

Лиш почала тепер я розуміти,

Що сині гори і жовтенькі квіти

Були мого натхнення джерелом!

Ці виразні символічні видіння із коханої рідної сторони із'явилися, забачилися Катерині Мандрик 1953 року на далекій півночі в Інтинському концтаборі особливого призначення. А іще передніше у верховиннім краї дивні з'яви природи увіходили в художню свідомість дівчини у тривожнім очікуванні небезпеки на своїй, не своїй, окупованій землі.

Занедбані поля чекають ув імлі.

Іду до них поспішно з верховини, -

Сприймаючи смerek загострені шпилі,

Як звернення Господне до людини.

(1944 рік)

Про вільную волю свідкують доокола завжди змінювані переливи явищ природи, гра стихій. Це улюбленець – вітер, блискавиці, безкінечне снування таємниць в дооколі.

“Ох, яка ця нічка дивна” –
 Тихо шепчуться смерічки.
 Запах, шелест, місяць-гривна,
 Срібло втомленої річки.

В тиші плескіт хвилі тане,
 Трави гнуться під росою,
 Зорі дивні в небо ваблять
 Незвичайною красою.

І земля так рівно дише...
 Пісня чується цикади,
 Вітерець траву колише
 Ніжно так, неначе гладить.
 (вірш «Вслухаючись у ніч», 1947 рік)

Або ж:

Бреду по лісу навмання,
 А угорі заграва –
 Це добігаючого дня
 Ув осінь переправа.
 (1945 рік)

І ось такі повстанські будні і свята в очікуванні невідворотного невідомого:

Заговорив піснями ліс,
 Жарти як зі жмені:
 Купало радощі приніс
 До вишколу «Олені».

Радіють всі, як дітваки,
 В огонь кидають хвою.

А хто з них виживе таки

Коли підуть до бою?

(1944 рік)

Й іще картинка:

Ми йшли один за одним в тиші,

У слід укладавали слід,

І охоронець наш – Всевишній –

Ховав завією від бід.

А мені ізнов згадалося. Тихе літнє вечоріння. У нас у хаті на Хуторі чомусь затримався сільський голова Польоха. І раптом за Річкою маршовий тупіт почувся. Грунтовою сиво втоптанною дорогою од Микитиних до Миронових ішла сотня, а мо' й дві. Надворі, у дворі стояли Батько й Мати, сестра і я. Й голова сільський Польоха.

І от раптом у темніюче вгорі поліське небо пісня злетіла, не втрималася.

Засвистали козаченьки

В похід ...

І сотенний посвист пісню супроводжував. Аж сільський голова не втримався:

– Добре співають, хлопці!

Поезія – це музика слова. Її не можна витлумачити. Поезію, як і музику, треба слухати і чути. А творити – це уже кому дано.

Тут у розмислі моїм ізгадується дитинне сповідальне зізнання Кнута Гамсуна:

«Я відчуваю поезію у чужих віршах, я захоплююсь ними, я плачу над чиймись рядками, і сльози скапують на груди, але сам я не вмю робити віршів. Не раз і не два небо обдаровувало мене осяянням, але я відсторонював його проміння. Досить і того, що я торкаюсь цих квітів і у мене на руках зостається пилок».

Але це і своєрідна проза – незавершена «Автобіографія» Катерини Мандрик-Куйбіді. І усамперед думка іде. Що кожне людське життя переходить, а й усе під небесами звершується, не тільки в хронологічній послідовності, а і художні смисли випромінює.

Ізнов ізгадалося. Що десь у середині минулого століття, коли іще люди читали, у Франції раптом стала дуже популярною одна книга. І написав її не професійний літератор – книгу написала проста жінка – двірник. Вона тільки записувала, як ранок увіходить у місто. І в тім засяяли високі взірці художності.

«Автобіографія» Катерини Мандрик-Куйбіді виразно і переконливо засвідчує присутність Божественної волі в окремій людській долі.

В поле зору оповідачки потрапляють вражаючі картини. Як і ось така, наприклад. Дія відбувається уже за більшовиків, за других Советів.

«В нашому селі часто проводили облави. Іноді солдати стояли в селі кілька днів. Різні бували трафунки...

Іванів Євдокія, мати моєї братової Анни, стерялася у фронті. Вона ходила по селу і робила руським солдатам збитки. Солдати її проганяли, але не кривдили. Навіть коли вона їм співала коломийки:

Ой біг Сталін горі селом
Тай не обертався:
Ворошилов вхопив шило
За Сталіном гнався.

Якось вона здійняла бучу там, де стояли солдати. Подумавши, що це партизани, хтось вистрілив. Євдокія кинулася навтеки. Солдати почали стріляти в її бік. Коли вона прибігла додому, її спідниця була вся в дірках, але жодна куля Євдокії не зачепила. Бог таких оберігає...».

І на нашім хуторі навесні 1944 року зупинялися на постій советські солдати. Я пам'ятаю той ясний тихий сонячний день. На вигоні стояла похідна солдатська кухня, і її пахощі долинали і у наш двір.

Під тую саме пору у своїй, нашій хаті переховувався наш найстарший брат Микола. Він мав ваду правої ноги. Тікати уже було пізно. Микола ускочив у клуню, да й зашився на вишках під солом'яними кулями.

Наніч багацько солдатів і у нашім дворі отаборилися. Котрі у хаті на вистеленій соломою долівці ночували, а котрі у клуні в засторонку і на вишках розташувалися. Отако. Зверху на солом'яних кулях советські солдати міцним сном хропіння будять, а унизу під кулями брат Микола через нічку очок не склеплює, щоби і не кашлянуть, і хропінням себе не видать. А що діялося у хаті із серцем Матері, із серцем Батька. Бо ж хоча весняна нічка і недовга, а вічністю стала.

Наступного дня советські солдати зібралися і рушили із нашого хутора у свій похід. І зараз виринає да й стоїть ув очу моїм кінематографічна картина. У яснім веснянім сонці станули посеред двору на хуторі бліді Батько і Мати, і син їхній перворідний Микола. Да й возносять ік Небесам молитву подячну. Що усе ось так допоки щасливо завершилося.

Цей наш старший брат Микола інколи і зухвальство виявляв.

Ось більшовики уже під садком, а він іще у хаті. Хутенько двора перебіг да й у кущах під Річкою сховався. Більшовики по двору походжають, а він крізь кущі визирає.

Потому Мати питалися:

– А чо' ти, Колю, із-за кущів тогді визирав?

– Бо сильно закортіло більшовиків забачити. Які вони на масть...

Невдовзі і забачив, віч-на-віч позустрілися. Сталося це увечері на Успіння Богоматері 1945 року. Схопили нашого Миколу на горищі у Микитиній хаті через Річку. Доніс хтось. Да й заходилися люто катувати на сіножатці перед нашою хатою. Отако. Мати по сей бік Річки ходять да руки собі заломлюють, голосячи, а її синочка перворідного по той бік Річки люто катруплять, волосся жмутками виривають, що воно на його голові ніколи більше не зросте. Затим узбеку - вояку наказують цілитись стрільбою і розстрілювати Миколу нашого. Той і бере на мушку, цілиться, а потім каже, що стріляти в такі очі він не може.

А потому нашого Миколу скинули, якби поліняку, на підводу і повезли у льох до Містечка. По дорозі поклали на нього дошку, повсідалися на ній і веселу пісню співали.

Люто катували і в льосі. І були б забили. Бо тих, хто нікого не видавав, тоді у нас у тяжких катуваннях забивали. Але стрінувся один випадок. Уже вечоріло, а наші Мати усе ще стояли у Містечку під льохом. Аж то іде перший секретар райкому партії Гринько. Це був якийсь дивний секретар. Він вільно їздив машиною по хуторах. Бував і в нашій хаті та знав Батька і Матір.

Пройшов коло льоху раз, і ніби Матері нашої не забачив. А за тим повернувся і каже:

– Чого це ви, Ярино, тут? Певно, горе якесь...

Мати і розказали. Гринько тут же й погукав когось:

– Миколаю Миколайовичу...

Відійшов, про віщось поговорили, а потім ізнов до Матері підступивсь:

– Ви, Ярино, уже не йдіть на свій хутір, а тільки до села, і в матері своєї переночуйте. Пора пізня, а час, знаєте, який...

Мати так і зробили.

А наступного дня, день осінній похмурий тихий стояв, я вийшов після обіду на двір із хати і забачив біля безу зарослого, обірваного страшного чоловіка. Да й кинувся навтеки. Він кволеньким голосом до мене лагідно:

– Не бойся, Гандрійку. Сьо я, Коля...

Іще тридцять і майже два роки наш Микола топтав ряст на землі. Над усе любив худобу. Як лежав літнього ясного дня на пасовиську, то телятка приходили, підступалися і йому п'яти вилизували. З великою нехиттю, і то при нагальній потребі ішов до села. Щоб не стрінутися там із більшовиками, бо знав їх на масть.

Побої далися взнаки. Перед смертю наш Микола страждав тяжко і упокоївся на перший день Великодня 1977 року на 56-му році життя.

Але іще таке було. Коли у 1947 році забрали нашого стринешного брата Стаська, сина Материного брата Кузьми, то Мати наші пішли до Гринька. Він

пообіцяв. А як удруге зайшли через кілька днів до нього, то Гринько безпомічно розвів руками:

– А тут, Ярино, нічим допомогти не могу. Він афішки розклеював. Тільки про те нікому не кажіть...

І вказівним пальцем правої руки ніби покладав Матері запам'ятовування.

Стаська ж нашого повезли у далекий Магаданський край. Де на нього чекали копальні. До своєї рідної коханої сторони повернувся тільки восени 1956 року.

У початку 1950 року несподівано і раптово щезнув з нашого району Гринько. Його місце заступив другий секретар. І сказали тоді наші Батько:

– А Гринько до колгоспу уже не надавався...

Здавалося б, неймовірне, але факт. І з пісні слова не викинеш.

Цей спогад - розмисел мені навіяли розповіді Катерини Мандрик-Куйбіди про випадкову стрічу із двома генералами у московському ресторані і про те, як обласний паспортист дав указівку приписати її чоловіка Степана Куйбиду у Болехові.

«Без Бога – й не до порога», «А що Бог дасть», - каже образне народне слово. Присутність Творця спостерігаємо у розмаїтій плинові життя. Тільки ми о тім не завжди розмишляємо і не складаємо уроки. Яюсь у початку 90-х років минулого століття я спостерігав, як, накинувши на шию залізного хомута, виважували пам'ятник Феліксові Дзержинському. І осяяння зійшло на мене. Що не за волею людини се відбувається, діється. Щоби ті, хто пам'ятника установлював, да й виважували його. Але чи стало це нам у науку і чи винесли ми із подій істинні уроки покаяння.

І часто виразно бачиться присутність Творця у людському серці, у перебігу людського життя, у окремішній людській долі. Й у тім звучать ознаки, угадується Промисел Божий.

Щодо цього Катерина Мандрик-Куйбіда в «Автобіографії» подає промовисті переконливі взірці як із власного життя, так і з життя інших людей, які зустрічалися їй на путі.

Улітку 1946 року, уже після Батькової смерті, Катерині приснився дуже дивний сон. При великім числі народу із'явився Спаситель і її запримітив. І звернувся до неї із такими словами: «Ти, дитино, дивишся, чи побачиш свого тата, але тепер не побачиш, бо я закликав людей, щоб покаятися, щоб молилися, а ти, дитино, пам'ятай, що тепер 46 рік, а ти, дитино, за чотири роки, в 50-м році, будеш на страшнім суді». І це було повторено тричі.

Так воно і сталося.

«А як прийшов 1950 рік, то куди не піду, все думаю, що ж буде зі мною цього року, бо мені Ісус Христос сказав, щоб я пам'ятала: за чотири роки, в 1950 році, я буду на страшнім суді. Напевно вже ходити по цих веселих горах не буду...».

А вже грізні темні хмари щільно обступили та й зависнули над людською долею.

«У 1950 році, ранком 25 жовтня в середу мене заарештували в дорозі, як йшла в Сколе на зв'язок. Зашифровану штефету я встигла викинути, але не далеко від себе. Може, вони завважили чи здогадалися, але обнипавши до окруж, її знайшли. Прочитати нічого не зуміли, бо писано було цифрами. Далі мене обшукали, склали акти, сказали, що я арештована і повели мене в Брязу. Потім через Поляницю і Тисів мене допровадили до Болехова в районний відділ МДБ.

В Болехові мене замкнули одну в камері, яка була в підвалі тюрми. На допитах дуже били. Навіть не знаю, як голова не розкололась, бо слідчий, який ходив з палицею, так нею бив по голові, а зігнувши голову, по шії, що і камінь не витримав би – розколовся б. Розпитував про зв'язки, про Шугая і Сиротюка, про те, хто через мене і кому передавав які відомості, про шифровку, яку я несла, про те, як я переводила парашутистів. Мені було дивно, що вони так багато знають про мене, починаючи від 1944 року.».

Уже у новітні часи відкрилися, засвітилися численні факти і свідчення, які провокації учиняли більшовики, поборюючи повстанський спротив. Але у нашій країні про такі випадки і тоді знали й потайки говорили поміж собою селяни, остерігаючись підступу.

Коли по війні повернувся син старого хуторянина Гарячого Ілько з Уралу, де він відбував голодну трудову військову повинність, то увечері до хати навідалися ніби свої хлопці. Да й розпитувать стали, що да як, чи нема шинелі з погонами військової.

– А ні, - каже Ілько. – Я ж трудову армію відбував.

Затим, як годиться, і вечерю на стіл поставили, що Бог послав. А по вечері – ізнов розмова.

Тільки як віддалилися гості із двору, то й питається Ілько батька:

– А чо' ви, тату, мені увесь час підморгували?

– Щоби ти нічого лишнього не сказав, - промовив старший Антін Гарячий.

– Бо то не наші були. Сі після вечері перехреститись забулися. Наші після їжі перехреститись не забуваються.

Але історія, як Катерину Мандрик ніби перепроваджували у Станіславівську тюрму, а потому вона ізнов опинилася у Болехові, нагадує психологічний, пригодницький романний сюжет.

Ізнов почалися допити, пекельні муки.

«Слідчий допитував і бив. Відповідала: “Не знаю”. Він мене запитував і бив, бив і запитував. Втомиться, відпочине і знову б'є. Б'є кулаками будь-куди. Палицею б'є по голові, по шиї, по ступнях ніг. Пхав пальці в двері. Ставили до стінки і стріляли. Але я не мала страху, що застрілять. Для мене це було бажано, бо позбулася б тих мук. Дуже я боялася, щоб не наговорити такого, що не треба, щоб когось не видати. Коли б мене убили чи розстріляли – це було б щастя.»

А як. Перед кожним, хто під арешт станув і на допит ішов, це найперша думка струменить: щоби не видати кого. Й передо мною на весні 1966 року найпершою така думка запульсувала. Бо ж диявол заповсягнувся не одно плоть

нашу завоювать, а і дух побідить, а й душу вийняти. І чи завжди встоїть сама людина без Божої помочі перед таким могутнім наступом. Почитаймо далі сторінку із «Автобіографії» Катерини Мандрик-Куйбіди:

«І надумала я сама собі смерть зробити. Але ж як? – Викинутися у вікно, коли на слідство ведуть на другий поверх? Добре, якщо вб'юся. А якщо залишуся калікою? Страшно.

Однієї ночі, коли привели мене з допиту в пивницю, я надумала повіситись на лампочці. Оскільки в мене все забрали: і крайку, і шнурівки, то я нарвала волосся з своїх довгих кіс і зсукала шнурок. Приготувала все, перевірила і почала молитися – прощатися зі своїми рідними, а за мертвих молилася, щоб мене стрінули. Як виговорила всі молитви, то стала молитися своїми словами: “Боже, прости мені мої гріхи і прости мені, що я сама на себе руки накладаю, бо я не можу ті муки витримати”. Так я молилася і плакала, плакала і молилася. Не зчулася, як заснула...

Прокинулася від того, що відчула, як мене в лівий бік щось потиснуло. Почула грубий голос: “Вставай. Роби собі смерть, бо вже скоро день”. Я не бачила, хто це був, але синці на лівім боці залишилися на довго. Пишу правду, як перед Богом. Розкрила очі, сіла на нарах, але руки, щоб перехреститися, я підняти не могла. Біля мене не було нікого, та страх мене такий зібрав, що я вся трусилася. Болів дуже бік, і я така була, якби мене в щось зав'язав, бо ніяк не могла дихати. Тільки й могла, що в душі молилась, але дуже щиро: “Прости мені, Господи, мої гріхи, і прости мені, що я так задумала сама собі смерть зробити, бо я не можу ті муки витримати і боюся когось видати. А смерть – то найбільше щастя”. Я була одна в камері і тремтіла, як лист на трепеті. Раптом в камері стало дуже ясно, тої ясності я описати не можу, і на порозі стала Матінка Божа Гошівська. А від неї така ясність, що очі засліпила: я ніяк не могла на Матінку Божу дивитись. Все очі протирала, а дивитись не могла: світло засліплювало. Матінка Божа промовила до мене ласкаво милим голосом: “Дитино, не плач, лиш молися, бо то така твоя доля, а вір, що тебе Бог врятує!” – і мені стало легше голові.

Коли вдруге Матінка Божа проказала: “Дитино, не плач, лиш молися, бо то твоя така доля, а вір, що тебе Бог врятує!” – мені стало легше грудям. Відчуття таке, наче я була зав’язана в гумовий мішок, і цей мішок зсунувся спочатку з голови, а потім з грудей.

Коли ж Матінка Божа втретє до мене сказала: “Не плач, дитино, лиш молися, бо така твоя доля, а вір, що тебе Бог врятує!” – то мені стало легше ногам: той гумовий мішок зсунувся долі мною, і мені стало легше дихати, відпустило руки та ноги. Я сиділа на нарах, дивилася на Матінку Божу, але і слова не могла промовити: тут такий страх і враз така радість. Коли я змогла підняти руку і почала хреститися – Мати Божа зникла.»

Міра людських переживань незбагненна, великі фізичні і душевні страждання бувають незіставні і часто наближають людину до самісінької межі. Й тоді подаються нам рятівні знаки. Відчуваймо й прислухаймося до їх бриніння.

Із власних переживань ізнов ізгадалося. Улітку 1969 року моя емоційна, художня свідомість була поруйнована до основ. Увесь світ стратив для мене свої життєдайні сили і барви. Їжа утратила усіляковий смак. Урвався, припинився послідовний плин часу, між днем минулим а днем сьогоднішнім витворилася прірва. І ціла сутність моя потавала в непроглядувану прірву. Я знав літери і міг складати їх у слова. Але коли я дочитував рядок у книжці, то одразу ж і забував прочитане. Утрачений світ...

І коли ось у таким стані «брали мене на хомут», то це ніби уже не було страждання. «Брати на хомут» - це як двоє підвішують на рушникові за шию і тримають до посиніння. А двоє у цей момент б’ють ногами по тобі у досяжності. Потому прив’язують за «ручки-ніжки» до ліжка, да й ходять по тобі кулачиськами і ногами усі четверо досхочу, аж поки не наситяться.

Але ті перші страждання тривали довго, місяці й роки, уже поза стінами. У періодах я був цілковито безпомічний, що аж запримітив, сказав хтось «а він такий, що і черевика зашнурувати не може». Й усе здавалося мені, що у цьому

стані я перебуватиму цілу вічність. Аж одного разу поглянув я з високого мосту, і осяяння зійшло на мене. На цім світі і страждання конечні. Принаймні у межах людського життя. А вічність – там ... І відтак сходинка за сходинкою долалися дні, літа й десятиліття. Як несіння власного хреста, бо у кожного він одмінний. І у кінці тунелю ясніє світло.

І постелилась Катерині крута доріженька у далекий холодний край, який забрав дочасно тисячі а тисячі українських життів, у Комі АРСР в особливі табори. «Головною персоною в таборі була смерть».

Про катування у совєцьких концтаборах написано багато. «Автобіографія» Катерини Мандрик-Куйбіди доповнює численні свідчення виразними спостереженнями із життя власного й із інших життів у тім осяганні, як глибока молитва уберігає людські існування у найжахливіших умовах і ситуаціях.

«Інвалідом мене зробили у тюрмі. Моя голова опухла і дуже боліла. Гній тік очима і вухами. Я ходила в медпункт, щоб мені промивали вуха. І щиро молилася до Матінки Божої, дуже Матінку Божу просила – хай помру, тільки щоб не зійшла з розуму. Молилася – проказувала молитви, які знаю, молилася і своїми словами. Матінку Божу я собі уявляла такою, якою бачила в Болехівській тюрмі. І мої молитви, мої просьби Матінка Божа почула. У 1952 році прорвало ліву сторону. Гній витікав з голови через ніс і був неймовірно смердючий. Після цього голова розпухла, але стало легше. Гній тік лівою стороною носа може з півроку, а відтак стала текти чиста водичка. Так тривало до 1974 року.»

У «Автобіографії» є описи, які вражають своєю, здавалося б, неймовірністю. Але ж таке було. Прочитаймо і ось ці сторінки. Вслухаймося:

«У Абезі я перебувала на 2-му ОЛПі («отдельный лагерный пункт» - окремий табірний пункт) в 10-му бараці, який був у землі, тільки вікна були у стелі. На вікнах – ґрати. Говорили, що в бараці, позначеному номером 2, є 300 жінок-монашок, які не хочуть лагерної одежі вбирати, а їхньої їм не дають. В лагері в'язні були віруючими різних конфесій. Одні святкували неділю, інші

суботу. Були й такі, що святкували і неділю, і суботу. Але ці були особливі. Владі вони демонстративно не підпорядковувалися. Коли заходили в барак начальник якийсь чи чергова, то вони від них відхрещувалися, як від злих духів. І не тільки їсти в їдальню не ходили, а й зовсім тієї баланди, як називали їжу, не їли. Брала лише пайку оливи, яка їм належала, цукор і хліб, що приносила з їдальні старша бараку. Тюремної одежі вони не надягали, а їхню одежу в них відібрали: тож були вони зовсім голими. У лазню не ходили. Говорили, що Господь Бог наказував дбати про душу, а не про тіло. Тому по черзі, побригадно їх примусом возили по п'ятницях у лазню і там мусово мили. Поведінка їхня була незвичною, але я ніколи не ходила дивитися на чужу біду.

Аж одного разу прийшла черга нашій бригаді везти їх в лазню. Зайшла наша бригада гуртом у барак. Я аж зупинилася, побачивши голих, як мама на світ народила, жінок, які сиділи гуртами на верхньому ярусі двоповерхових нар. У кожному такому гурті було приблизно 30 жінок, а гуртів було багато. Сиділи вони, одна до одної притулившись, щоб ніяка скраю не була, і так сидячи як ніч, так і день молилися. Їхня табірна одежа лежала на підлозі, по купках, як кажуть, по секціях: матраци, пошівки, простирадла, сукенки, сорочки, одним словом, вся одежа. І вони нічого з того не взяли, ні постелити, ні накритись, ні вбратись. Доти я думала, що хоч труси чи хустки на собі мають, а виявляється, у них нічого, нічогісінько не було.

Нам дали сани, застелені коцом, і сказали цих жінок складувати на сани, як дрова, потім накрити зверху коцом і везти в лазню, в лазні їх помити і таким же чином привезти назад у барак. Ми підійшли до них, а вони почали від нас хреститися і впиратися, щоб не йти на сани. Мене це вразило, і я сказала, що в лазню їх не повезу. Хай зі мною роблять, що хочуть, чи в бур саджають, чи в карцер, а їх не повезу. Пішла я у свій барак, а бригада залишилася там. Залишилася там і Сорівка Надія з Самбірського району Львівської області. Не знаю, чи бригадирка не сказала начальникові, чи сказала, але він мене за це не покарав. Ніхто мене нікуди не викликав і більше мене не заставляли цих жінок везти. В це важко повірити, але так було.

Так над цими жінками знущалися три місяці – грудень 1952 року, січень, лютий 1953 року. Аж у березні 1953 року приїхала з Москви комісія і дозволила віддати їм власну одягу. Але подумайте, яка сильна віра була в цих жінок! В ті місяці бувало по 50, а той більше, градусів морозу, але ніхто з них не захворів, всі слава Богу вижили.».

А і таке на життєвій ниві бувало. Кажуть, гора з горою не сходиться, але людина з людиною завжди стрінутись може.

Коли у боях війни згоріла хата Мандриків, то жили вони якийсь час «у сусідах». Звідтоді у Катерининій пам'яті зостався спогад.

«Одного разу в неділю Мама натерли бульби і варили пироги. Варила і господиня – Одинок Анна. Вона, як господиня хати, варила першою, а моя Мама потім. Коли Анна Одиначка вибрала пироги з окропу, моя Мама попросили: “Анно, я кину свої пироги в той окріп, у твою каструлю, щоб варились”. Але вона не дозволила, відповіла: “Було собі свою принести”. А що принести, як все згоріло. І купити нема де і нема за що. Ті пироги і до нині я пам'ятаю.

Правда, зустрілася я з нею через 10 років у лагері посьолка Абезь в Комі АРСР. У її хаті переховувалися бандерівці – був бункер. Хтось, здається, 1949 року, доказав москалям, то хлопців постріляли, хату спалили, а її засудили. Дітей розібрали родичі.

Я їй ніколи не нагадувала того випадку, але як тільки її стрічала, то пироги зринали перед очима. Я їй прощаю, але чому це так запам'яталося на все життя – не знаю.».

А й справді. Чи не основа для розмислів про таїну і незбагненність людського серця. Бо що ми знаємо про самих себе. То тільки здається нам інколи так, що шлях до досконалості простий. І чи готове наше серце осягати поняття покаяння і прощення, між якими рухається істина.

Син Катерини Мандрик-Куйбіді Василь згадує, що у кінці свого життя його Мати щиро молилася за спасіння душ її кривдників. Прочитайте книгу «Терпка ти, доленько, на смак». І ви знайдете в ній добрий повчальний ґрунт

для розмислів. І тоді зм'якшиться, злагідніє ваше серце, а дух утвердиться, й відкриються перед вами нові шляхи до спасіння і досконалості.

Катерина Мандрик-Куйбіда, Терпка ти, доленько, на смак. – Острог: 2011.
– 180 с.; іл.

Із циклу «Новели нашого хутора»

Сама в хаті

Тітку Олену я уперше забачив і запам'ятав у яснім доросліючім літі 1949 року. Коли одинадцятилітнім я ніс у Надгалля до старшої заміжньої сестри у завинутій терновою хустиною мисці вареники з вишнями. А за мною гнався чужий пес з висолопленим червоним язиком, і я перестрашений пригощав його варениками з вишнями. Уже під самим Надгаллям у видолинку серед цвітучої яскрво біло, де-де синенько, латки картоплі стояла вся у білому жінка, спостерігала за подією, мружачись супроти ясного сонця і легенько лукаво осміхаючись.

Це і була тітка Олена, як потому сказала мені сестра. Жила вона зі своїм чоловіком Опанасом у долинічці неподалік од Сирітської хати, у якій у сусідах і жила наша сестра зі своїм чоловіком.

Олена з Опанасом мали багато дітей, чималенька така сімейка («А у нашого Омелька...»). Усе дівчата і хлопці – більше дівчат, хлопців менше. І була се родина дуже сумирна і богомільна. Як я уже пам'ятаю, коли Опанас у нашого брата мулярку робив, а я цеглу помагав носити, то у павзі котрійсь одпочинку сказав був він. Що коли у посту перебуваєш, то не чванься цим, щоби гординя не спокушувала. І спогадалося мені ураз тоді. Як Батько наші розказували. Що коли служили вони 1916 року в царському війську у Бугульмі, то чуваш оден так щиросердо ясно напоумлював їх: «А ти, Йване, коли поїси, то до церкви уже не йди. До храму уступати треба на чистий, порожній жолудок, то і серце твоє чистим буде».

І війнуло од слів тих таких чуттям віри не лукавої.

Іще запам'яталося мені. Як ішов я подорослілий трохи уже, переходив Надгалля ізнов на Миколу травневого, то Опанас корову пас над зеленим ровом, сонечко ясно сіяло, і читав уголос Біблію.

Але і на благісні душі не раз горе спадає, підкрадається, підступає якби потайки. Кажуть, на випробування се. Мати наші спогадували. Що казав колись хтось: кого Бог любить, того і карає.

Усі діти для батька-матері милі. Але найлюбішою для Опанаса і Олени була їхня найменша донечка Катруся. Аяк. Це ж майже завжди мізинчик найдорожчим буває. Да й гарненькою удалася Катруся. Як ластовенятко.

Рік за роком сплинули непомітно. Дощ іде – діти ростуть. Не огледілися, як і школу Катруся скінчила. Але уступити до інституту за першим разом не пощастило. Куди спрямуватись, де доля пригорне? Запитальне зависнуло да й кружеляло не оно над голівкою Катрусиною, а й серцець батька-матері тривогою діткнулось. А саме родич старший, що у прикиївській зоні якимсь трибом приземлився, приїхав, навинувся. Да й каже розряджувально: «А поїхали зо мною, Катрусе. Спершу у нас замешкаєш, дім новий і просторий, а на роботу в Київ електричкою їздитимеш...». Батьки і віднікувались, а Катруся й спокусилася. Молоде, зелене. Таких завжди світи незнані заманюють. А воно так і повелося уже. Що свій свого у світи заманює, тягне. Оно оден донецький очільник дак усіх донецьких до столиці перетягнув, як у ній вкоренився.

Коли пізньої осені зайшов я був, навідався до сестри, то й Олена там сиділа. Сидить за столом і отако пальці обох рук перебирає, заломлюючи: «То ж то десь і моя у Кийові... Як воно там, бідненьке...». А над стелею, у синім просторі хати передчуття зловісного потаємно вичікувально зависнули.

Зима минула, і, як звичне, весна за нею квітуванням землю укрила, а затим і літо теплеє у піднебеснім просторі привільно розляглося.

Отакого одного ясного літнього дня, голуба теплінь у піднебессі ледь мерехтіла, привезли із Київа у село Катрусю. Утопленицю. Парубки хвацькі, дешево міські її привезли. Один смаглявий густо, якби циган, нареченим Катрусиним назвався. Сказали: утопилася. Купалися у Дніпрі, далеко в ріку одпливла да й утопилася.

Ховали Катрусю такого ж ясного літнього дня. В усе біле нарядили. Хоч і наречена, але якби невинниця. Усе село за нею ішло.

По перебігу днів і місяців названий наречений із Київа і пам'ятника на Катрусину могилу привіз і написа не нашою мовою zostавив.

А по тій жалобі туча грізна темна ізійшла й поклалася незмивно і нерозрадно на Оленине лице і поставу її цілу. Присмирніла, поникла геть. Не 'дну ніченьку переночувала вона на Катрусиній могилі.

У скорім часі укупили вони Сирітську хату на Згірку неподалік, куди й перебралися. Опанас із Оленою – хтось із старших дітей у родовім гнізді zostався. Бо під тую пору усе доросле насліддя їхнє уже поодружувалося, да й стало свої гнізда ізвивать, зводить, кублитись, де кому доля місце визначила.

Але життя прожить – не поле перейти. І горе не одне, не саме часто ходить, а у купочці. Раптово, несподівано, два тільки дні не доживши до пенсійного віку, до свого шістдесятиліття, умирає Опанас. Отако. Щось недобре йому ізробилося, як зі штельмашні ішов, знакомець уже завів його в амбулаторію. Там на стілець іще сів, посадовили його – да й умер.

Zostalася Олена сама у хаті. Й відтоді смиренність її з кожним новим днем упостійнувалася, усе тихішою ставала Олена у зосередженості внутрішнього духа. Посмішка несміло і знічено рідко коли осявала її лице, але, схоже, що на устах завжди стояла молитва. А що у душі Олениній діялось, що через душу її переходило, – те не завжди дано іззовні, з вигляду напевне прочитати.

А між тим час рухався незупинно. І як рухався час, так і доокіл змінювався. На згірках, де колись тільки на жовтім піску заяче мило і жовті квіточки безсмертника натужно ік сонцю пнулися, лісок висадили. Сосонки одні спершу, а берізки і вербички з вишневыми стовбурцями да гіллячками десь потому самі узялися. Рік через рік і опинилася колишня Сирітська хата у ліску. І як незворотно увіходила Олена у самоту свою і старіння своє, так ліс доокола у тихім неухильнім збадьорінні вивищувався, ік небесам голубим стримів, якщо ізсередины, від кореня дивитись. Дерева усуціль хату в полон узяли – навіть якщо із недалекої ґрунтової дороги дивитись, то не проглядується.

І опинилась отак Олена сама у хаті серед ліса. Діти помагать помагали, але коли до себе кликали, то й слухать не хотіла: «А зі своєї хати не піду».

Давненько 80-літній поріг переступивши, була Олена жилястою. Й сама собі раду давала. Не проминала й жодної служби у церкві – за три кілометри не сказати б, бадьористо, але статечно твердо завжди ішла, рухалася до села. І коли умирав хтось доокруги, то якимсь потаємним чуттям угадувала, й також поспішала проводити аж на цвинтар. Се ніби був для неї неписаний закон а й повинність була.

Коли Олена 85-літній поріг свій переступила, то одного сивенького ранку, гейби намітка сивенька, позустрів я був її на сільському ринку. Да й питаюся:

– А як ви тепера саменькі серед ліса?

– Отак і живу, допоки Господь тримає на світі, – слабенька тиха умиротворююча посмішка саянула, спалахнула побіля старечих вуст. – Сумувати за трудами нема коли. А розмову мовчки тихо із деревами веду, що хату обступили. Вони й стережуть, охороняють мене. Та й кого мені тепера бояться. Страх якби уже вийшов із мене...

– Ну ж, а зі звіриною лісовою, із вовком, чи з лосем там, із лисицею чи не стрічались коли? – запитую.

– Стрічать то не стрічалася, – у тій посмішці тихій Олениній лукавинка спалахнула, засвітилась. – Але серце моє чує, що вони мене знають, і до хати потайки навідуються. Може, уночі, а мо' і днини ясної, коли мене вдома нема...

І вже якби тішачись (така дитинна стареча радість осяяла лице):

– А пташки, то ті завжди зо мною, котрі літом, а котрі і зимою, більше літом, менше зимою... Ластівки у хату вільно залітають. Сяде на дверях чи на жерточці коло груби і чвирикає. Щось каже мені. Якби ж то я мову їхню знала... А синичка як у вікно постукає, то скоро хтось і в хату зайде, навідається... Ті вістуни людський дух іздалеку чують...

По короткій павзі Олена:

– Треба б із тобою поговорить, але уже час і додому шкандибать... А ти зайди коли...

Усе відкладалося, а одного тихого ясного літнього дня, Олена уже 87-літню межу переступила, я піщаною дорогою через Засілля і спрямувавсь навстріч

манливо зелено густо темніючому лісові. Полуденне мерехтіння у піднебеснім просторі поклало на серце відчуття перейдених часів.

А коли на моріжкову доріжку до Оленої хати ступив, суничним духом так і війнуло ніжно ласкітливо. По обидва боки дороги поміж кущів і сосон червоно ясніли сунички – ці тихі зродженці життєдайного сонця. Хата колишня дерев'яна, що таких уже рідко і по селах зустрічається. Ах, як тужить часто моє старіюче серце за отакими затишними колишніми хатами, що в них модель світового простору діє на мою сутність умиростворено заспокоююче.

У хаті вся долівка устелена домотканими яскравими доріжками. Мати наші одразу й ізгадалися. Як вони любили утикати такі доріжки. А затим у розпросторюванні ясного настрою тішились витканим.

З усіх стін на мене глянули, подивилися сотні, може, людських облич. Відображення тобто їхнє, й усі фотокартки у гарненькі рамці повстановлювані. Личка маленькі, вранішні, зоряні (діток матері на руках котрих тримають), задерикуваті підліткові, розквітлі у вроді дівочі, а й зовсім старечі із поглядами дитинними. І в яке тільки одіння не убрані. Одіння різних часів і стилів. Виструнчившись, зухвало принишло стоять вояки у царських, польських, совєцьких строях.

– О, то Ви ж у хаті не одні, не самі. Із Вами ціла велика родина... Розкажіть, де хто є?..

– І треба б із вами поговорить, да нема коли... – бадьористий поспіх зійшов на тихе старече лице Оленине. – Маю поспішати... То ж оньо Явдоха умерла...

У загусаючій полуденній ясності я і віддаляюсь. М'які тихі суничні пахощі легенько оповивають мене.

Кілька разів збирався іще провідать Оленину хату серед ліса. Да все щось переб'є. А коли на Хутір приїхав сеї весни, то і звісточка стрінула мене. Олена умерла посеред зими. Отако. До середульшої дочки Ярини постукала у вікно пташечка. «Не інак вістунка од матері. Пойду-но я...». А як прийшла Ярина, то мати Олена лежала у своєму ліжечку без жодного подиху.

Сама у хаті серед ліса жила, сама у хаті серед ліса і вмерла. Через думку мою перейшло.

2011 р.

Велика покаяниця

Іще із молодих своїх літ я чув, доходило, долинали до мого слуху, це переповідання. Що живе, перебуває у сусідньому селі аж надто міцний відьмак Шевчик. Сусідка Ганна розказувала якось із виразною упевненістю ніби очевидці. Як у коморі Шевчика на скринях, бочках і кадубцях сиділи кружка і зависали одні змії. І з цим гадом повзучим він приятелював і розмовляв із ними запанібрата.

Але великий незрівнянний майстер був Шевчик щодо любови. А кого хоч і до кого хоч приверне, як так само і одвернуть може. Зілля таке приворотне й одворотне мав, сам напій готував і давав, щоб пригощали побажаного. Мені Мар'я покійна уже розповідала, що був на Сороковці, такий чоловік, що до двох полюбовниць вчашав. І обом він був угодний. Як поїде одна молодиця до Шевчика, озьме зілля приворотного да упоїть побажанця, дак він з охотою оно стемніє і шпацирує невтримно до неї. А як поїде друга молодиця до Шевчика, то вдатний полюбовник першу молодицю позоставить, а оно смеркне, то уже й до другої з охотою невтримною тупотить. Отак завдяки Шевчику ходив сей дородний гульвіса поміж двома молодицями, аж поки в голові йому помутніло, чав'ядить став, а внезабарі і дуба врзав, хоча і могутньою статурою уділений був.

І от ця історія у переповіданні увійшла у мою пам'ять із тої давньої уже пори. Як хуторянин Стасько Манжук був іще підлітком майже забраний більшовиками на фронт. А додому повернувся, прийшов Стасько уже подорослілий, але контужений. Зовні стрункий, якби зовсім безвадний молодик. Тільки од правого ока постійно, і узимку, і влітку, за всякої пори і

погоди, через цілу щоку прозорою смужкою сльоза тихо струменіла, переходила і скапувала.

По хуторах наших, а і по селах по війні розквітало багато самотніх дівчат. Їхніх суджених забрала війна – котрих закатували, як повстанців, котрих на фронт похапцем забрали більшовики, да й не повернулися тії. Тому поодинокі уцілілі чоловіцтво почувалося серед жіноцтва аж надто привільно, вивищувано. Й під гармонію увечері розлого линула Семенова пісенька «Вісім девок – один я...». Що навіть хромий-одноногий чи однорукий міг вільно вибрати собі кралю до вподоби. І вона зголошувалася.

В отакім от часі, а й в ситуації отакій став ходить Стах до Юхимки. Химкою іще називали її. «Козак до дівчини щовечора ходить...». Ходив, ходив да й дитя находив. Але не оно до Митра дівка хитра, а й без дитяти іще. А з дитям – то уже ні. Се рідко котрий парубок із власною дитиною дівку озьме. Остається така дівка покиданицею. Із неславою своєю. Як і Юхимка зосталася. А у свати пішов, порипався Стах до Христі зі свого ж хутора. І під вінець з нею станув.

Да довго Стах із Христею не нажився, не набувся. По котрімсь недавнім часі одвернувся од своєї звінчано судженої. Да потаймиру ізнов став до Юхимки учащать. Якби ні в чім і не бувало. Та немає на світі нічого потаємного, щоби явним не стало, не засвітилося. Скоро увесь хутір тільки й перемелював язиками, що про двоєжонство Стаськове. Але найперше за усіх відчула внутрішнім чуттям Христя. Бо ж кажуть, що досить чоловікові од дому одвернутися да хоч раз у гречку вскочити, то своя суджена за якимись тільки їй відомими ознаками і чуттями одразу о тім безпомильно і дізнається, відчує.

Не стерпіла сієї ганьби Христя, забрала свої манатки да й у батьківський дім додому повернулася. Навіть не завагоніла і плоду не понесла. Й розвідного листа вони наче й не брали. Отак ніби заміжньою, звінчаною, а в цілковитій самотині перебувала Христя аж до глибокої старості.

А тим часом Стах привів у свій дім Юхимку зі своєю ж таки дитиною. Шлюбу вони, здається, не реєстрували і під вінець не ставали, позаяк кавалер уже був раз звінчаний.

Да й стали вони жить, поживать да добра і діток наживать. Трійко іще їх у них уродилося. І всі безвадні, живі та здорові. Нову, простору за покликом часу хату спільно звели у відведенім для садиби місці.

Отак минали роки і десятиліття спливали, за обрїй у минуле відходили. Води багато утекло, й пристрасті людські відшуміли, котрі згладились. Випростались, злагідніли котрі, а й нові котрі розбуяли невтримно.

Нові часи щораз ізроджували нові події, чутки і настрої. У глибині перейденого часу також теє уже стануло, як одного дня діткнулася мойого слуху новина. Що Юхимка полишила дім свій і чоловіка свого Стаха да перейшла у село до дітей жить, які уже встигли поодружуватись і доми позводили свої. Оставсь у просторій хаті Стах самий, один, як палець.

А по котрімсь іще дні й роз'яснення, розшифрування Юхимчиного такого учинку докотилось, прилинуло до мойого слуху. Що каяття велике ізійшло на Химчину душу. І вона із ним уже не в силах таїтись. А привселюдно і перед церквою зізналася. Як у молоді свої літа ходила вона до ворожбита і чародія Шевчика у сусіднє село. І як самий Шевчик давав їй чародійний напій, що ним і обпоїла при случаї Стаха. Щоби він од звінчаної Христї одвернувся, а до неї ізнов повернувся, прилип. І внезабарі й сталося так. Що повернувся Стах до Химки. І стали вони невінчані упарі жить, поживать да добра і діток наживать.

Та що би не відбувалося на землі у піднебеснім просторі, усе те й Оком Світовим завважується, фіксується. Да й часто докором ув осяганні власного гріха стає. Для тих, чиї душі до спасіння надаються, відкриті.

Іще доходили до мене тоді чутки, що Юхимка їздила у Луцьк до владики, до єпископа. І що самий єпископ засвідчував її щиросерде покаяння.

Звідтоді і заясніла, постелилися для Юхимки нова життєва путь. І це був постійний щоденний, щохвилиний рух покаянної душі до спасіння. Усе у трудах да у молитві переходили Химчині дні. Да у мандрівках по церквах

відомих і монастирях. В основному у недільні дні та на рокові свята. Й не оно Світове Око, а і люди доокруги забачили сей праведний шлях у гіднім покаянні. Навдивовижу сумірною і тихою стала, ізробилася Химка. А з постави і з лиця осяйною.

Що ж до Стаха, то він самий у великій хаті тепера розкошував. Зрідка потаємно наче гуртував коло себе молодих випивох. Й сам випивав, але знав межу, не надміру. Кидався, перекидався до протестантів, але із тих зібрань його спровадили, бо заскочили за уливанням в утробу свою алькогольних напоїв. Харчувався в основному млинцями, що їх випікав сам на великій суцільно чорній сковороді.

І як питалися сусіди:

– А що ти, Стаху, сьогодні робиш?

То відповідав завжди в одне:

– Млинці печу...

Аж поки та млинцева дієта не допростила небораку до гострої форми цукрового діабету і повного знесилення. Тоді на поміч прийшла, повернулася, уступила у дім Юхимка. І доглядала небораку, але уже не як жона, а милосердно, по-сестринськи. У скорім часі й відійшов Стах із цього світа.

А Химка, вісімдесят шостий розмінявши, продовжує топтати ряст.

У яснім Великоднім сонці недавно на сільській вулиці я зустрів Юхимку. Похристосувавшись, і до розмови підступилися. Як хто живе.

– А слава Господові, усе добре. Зимувала у своїй хаті. Дрова є. Тепера города упорядкувала. Посіяла і посадила усе, як і кожної весни. Що Бог уродить. У дітей зостановлююся у селі, як до храму приходжу чи приїжджаю, якби усесвітову істину роз'яснювала терпеливо мені Химка.

Затим і моє слово ізродилося, зринуло:

– Чув я, що ви тільки на рослинній їжі тримаєтесь уже давненько...

– А давно. Років двадцять, а то і цілих двадцять п'ять... – тиха посмішка осяяла а геть змаліле дитинне лице Химчине. – Занедужала була я тоді. Із жолудком щось сталося. А як на рослинну тільки їжу перейшла, а при молитві

каждоденній, то і одужувать почала. Бувало, поїду де картоплю садить чи копать потому кому, то при обіді усі зі м'ясивом одним порозсідаються, а я ізбоку сяду собі, притулюсь окреме да тільки пісне і споживаю. Тепер навіть рибини і олії до рота не беру. Хіба то вже коли...

Сповідальний голос тихий Химчин діяв заворожуюче, викликаючи розмисли про вічні прості істини людського буття. У Великоднім яснім сонці її змаліла дитинно постава світилася прозоро і випромінювала одну благість. А думи мої усе ішли, рухалися про живильну, зціляючу, удосконалюючу, усеперемагаючу суть щиросердого покаяння.

2011 р.

«Принеси води да й сядь...»

Як наші Мати розказували, то був колись у селі такий собі чоловік, а чи лінивий, чи нерозторопний, що над ним усе жінка верховодила, якби команду, наказа йому подавала. Отако:

– Пойди, Гнате, принеси відро води да й сядь...

Принесе Гнат води й тільки усядеться на лавці, як жінчин голос наказовий тут же і підймає небораку:

– Пойди, Гнате, дров принеси да й сядь...

Принесе Гнат дров і тільки до лавки притулиться, а все той же голос зверхній і підймає нещасника:

– Пойди-но, Гнате, намішай сіна із вівсяницю для корови да й прийди сядь...

І з сією повинністю справиться неборака, увійде із відчуттям сповненого обов'язку в хату, аж тільки торкнеться лави, як той же наказовий жінчин голос жене його з хати:

– Пойди-но, Гнате, запарай худобу, прийди у хату да й сядь...

І так до безкінечності.

Ухвойдається протягом дня послушний, невідмовний Гнат, але і роботи немало за день переробить.

2011 р.

Чутлива людська душа

Сонячного урочистого Великоднього дня сидимо зі старшою 88-літньою нашою сестрою у Шуриному дворі на лавочці. Пес із ланцюга навпроти родинно помахує, крутить хвостиком. Лащитья віддалеки через простір двора.

– Як ти іще невидимий коло брамки був, то догадалася я, що хтось свій іде. Бо на чужих гавкає, а то хвостиком вертляє прихильно, – каже сестра.

Війне вітрець з-над Случа, і Старининська давня Великодня елегія майне невидимо легкокрило, постелеться у просторі двора.

Я тихенько своє слово зронюю, щоби мимовільно навернути сестрину пам'ять у спомини. Бо від кого ж я іще почую про живе колишне. Але сестра віднікується ухильно «А геть усе з пам'яті повилітало». Нудиться, марудиться оно. Нащо Господь їй такого довгого віку уділив у зболеності перебувать. Що й у роду нашім ніхто такого віку не сягав. «О, не кажи, сестро, – заперечую. – Оньо тітка наша Домка аж до дев'яносто п'яти літ на сім світі була затрималась».

– Дак вона хоч у своїй хаті умирала, а мені як то по хатах сих ходить, – одказує сестра. – Уже мо' десять літ сюди-туди швендаю. Од сина до дочок, од дочок до сина.

– І то правда, – згоджуюсь поступливо.

Павза. У тихім тривалім мовчанні бринить родинна елегія, і у прощенні згладжуються, відходять у забутливість усілякові давні конфлікти і непорозуміння.

Затим ізнов сестра:

– Сиджу удень сама на лавці да й думаю собі, шо то за целый день жеби душа стежкою перейшла за спиною...

За нашою спиною кілька вишеньок до сонця цвіт свій біло ясний розпускають, ік штахетам гілля попустили. За штахетами стежка сиво втоптана повилась. І як люде стежкою переходили, то ізнадвору чуть було тупіт їхній. Від котрогось часу сусіди перегородили стежку, горло їй желізним тином перев'язали, – і не стало стежки. Тобто вона ніби є, але люде по ній уже не йдуть. І тупіт їхніх кроків не відлунюється.

– Та же стежки уже нема, желізною сіткою їй горло перев'язали, – кажу, роз'яснюю сестрі.

– Хіба шо так, – повагом, наче осягаючи яку то високу премудрість, каже сестра. – Я же думаю, шо не може быть такого, щоби за цилий день да і одна душа стежкою не перейшла. Я чую, шо щось не те...

І подумав я. Яка ж і чутлива людська душа до найменших і найтонших зрухів у дооколишньому світі. Що навіть не завжди ми о тім і здогадуємося.

Й ураз спогадалось і мені. Як же колись я любив на хуторі крізь вікно хати видивлятися світовий простір. І усамперед позір мій зачеплювався за плотики, що відділяли Батькову спадщинну присадибну ділянку од фермерового наділу. Сам їх і городив. Отако. Фермер розкидає, вгорується у присадибну ділянку, а я городжу. І тішуся плотиками. А коли городити я не в силах став, то так само крізь вікно видивлявся світовий простір. І кожного разу чуття моє завважувало, шо чогось то в дооколі не вистачає. Ах, плотиків моїх.

Ніжна, надто чутлива людська душа до найменших, найтонших перемін і зрухів у дооколі. На жаль, не завжди ми складаємо правдиву ціну такій дорогоцінній властивості. І не завжди замислюємося о тім.

2011 р.

Надійна сторожа

В останні роки мого тридцятилітнього самотнього перебування на хуторі криниця у дворі а геть замулилась, і за питною водою я ходив аж за кілометр до найближчого сусіда Петра. Мав я такого пластикового п'ятилітрового бутля. Зверх п'яти кілограмів піднімати і нести лікарі давно заборонили – іще від першої операції. За усілякової можливості сієї перестороги мушу дотримуватись.

Якщо бутля води за день принесу, то добре, а коли і два бутлі – то іще лучче. На випадок дощу і грузької дороги певняком себе почуваю. Є вода напитись. А як паляниця хліба у запасі є, то і зовсім добре.

У Петровім дворі першим мене завжди стрічав собака. Сей пес завжди перебував на ланцюгові, і ніколи не знав, не звідав а й капелинки волі. Але сторожову службу ніс перед хазяями справно. Мене, як і кожду двоногу істоту, що до хати простувала, завважував віддалеки голосним своєрідним погавкуванням. Щоби хазяї почули і знали, що до хати наближається неприятель.

Із днями, з місяцями і роками сей великий невільник став звикати до мене. І вже як на підступного агресора не дивився. За знакомця уже мав мене. Але при наближенні моїм все одно погавкував. Як хазяї були вдома. Коли ж хазяїв дома не було, то упізнавав мене за моїми кроками, тихо возлежав собі на землі чи на дахові будки, розплющував одне око, дивився на мене чи то нейтрально, а чи навіть і прихильно. Аяк. Наші четвероногі друзі звикають до двоногих зверхників, а хто би вони не були. Червоні а чи білі.

Але коли хазяї були, виявлялися вдома, то пес все одно гавкав на мене. Засвідчував свою вірність хазяям. Проте у гавканні тім бриніли прихильні й для мене інтонації.

І подумав тоді я. Яка ж це певна сторожа. Хоча і вивірена мирна істота у двір увіходить, а все одно сповіщати хазяїв за порядком служби належиться.

Кінь понад усе

У Великоднім яснім сонці сидить самотою на лавочці супроти своєї хати на Посьолку п'ятдесятидвохлітній Василь із роду наших сусідів хутірських да й журиться: «Як же його і курити кинуть...».

– А отак і кинь. Потерпи без курива день. Затим іще день... Затим і одвикнеш..., – кажу.

Тертий Василь а потертий. Не так життем, як алькоголем у минулому. Мав батька і коня має. Кінь норовистий удався. Як дибки стане, або хвицятись зачне, то ніхто погамувать його не в силі. 'Дного Василя і слухається, йому 'дному тільки й упокорюється.

Горе невідворотне зійшло на Василя, огорнуло темним крилом цієї зими. Од сердечного нападу помер батько. Осиротів цілковито Василь. Кóнь один і зостався. Й Василь зазнав серцевих нападів – аж два інфаркти поспіль майже переніс. Уже не п'є. Але журиться – тужить, як же його і смалити кинуть. Хоробриться наче. Смерти не боїться. Мук перед смертю боїться.

– А хай би ти, Василю, коня збувся. Нащо тобі вже кóнь, – кажуть люде і я кажу.

– О, не, – одказує Василь. – Коня не збудуся, поки й жив буду. Шо я без коня варт. Я ж для його овса насіяв...

2011 р.

Рідкісна відзнака

Ясний святковий сонячний день молодого літа. Трійця. Одна благість лине із небес. А доокруги струменить торжество цвітучої зелені.

Із старшим братом Романом сидимо у їхньому дворі. До вісімдесяти літ уже наближається братові Роману. Нездужає він. І часто крізь цілі дні і ночі страждає. Але пам'ять має ясну. І поринає інколи у спомини. Зі свого

пережитого. А і про те, що зі слова інших людей запам'яталось, чії сутності уже за далиною.

Згадує, переповідає брат Роман.

Що був, жив колись, за Польщі, в одному надслучанському селі винахідливий чоловік. Він ізмайстрував і встановив на берегах тихоплинного Случа плавуну. Да й з одного берега ріки на берег другий перевозив не оно людей зі своєю поклажею, а і худобу, коней, упряжених у підводи. Хури сіна і соломи перевозив. Звісно, за оплату. Виняток тільки єдиний установив. Що в кого попадеться кінь, навіть у супряжі, який матиме на усіх чотирьох ногах білі латочки, – з того плати не братиме.

– Тепера я часто на дорогу виходжу, – продовжує брат Роман, – да й видивляюсь підводи, що проїжджають однокінно і парокінно. Бувають коні, що мають білу латочку на одній нозі, на двох... Але щоби на усіх чотирьох біла латочка світилася, то ні...

А тут і племінниця Лариса до розмови долучається:

– У селі я бачила коня, що світився білими латочками на трьох ногах. А от на чотирьох – то ні.

Справді, рідкісна відзнака. І через мою думку перейшло.

2011 р.

«Бийте один одного...»

А іще спогадував, переповідав тогді мені брат Роман пригодоньку зі своїх дитячих літ. Як були унаходилися вони із сусідським хлопчиком до груші-дички, яка росла на терені мазурської слободи за Річкою. Поженуться вони кущами понад Річкою, підступляться крадьки під грушу-дичку, назбирають за пазуху гниличок, да й навтеки через Річку.

Я іще пам'ятаю ту грушу-дичку крайню. Як по війні ми пасли товар на колишній мазурській слободі, то їх груш тих убереглося іще троє. Одна крайня

од нашого хутора, друга посередині слободи, і третя удалині аж коло Марини Сліпої. Це були шатристі могутні дерева. Їх не зрушували слабкі вітри. І тільки як сильна сива дощова буря брала у свій полон світ, то і цими деревами шатристими розмаювала іграшково. Ї те запам'яталося мені. Гниличок під грушами ми уже не збирали. Плоди зривали і збивали іще зеленими.

Але тоді, за Польщі, сі маленькі плоди, зродженці благодатної землі і ясного сонця безпечно і привільно дожидалися свого осіннього грушепаду, щоби і в лежанні на моріжку порозкошувати.

І от одного разу, коли повні пазухи гниличок уже були понапаковувані, перед хлопчиками станув несподівано грізний Мазур. Він не бив їх, і навіть за вуха не брав, не крутив. Але наказав, щоби вони при ньому били один одного. Хлопчики віднікувались. Бо де ж це бачено, щоби вірного друга да бити. Та Мазур стояв невідчепно. Ї тоді хлопчики грайливо, але не насправжки, почали тузати один одного.

А коли вже Мазур відпустив їх, і без гниличок поверталися через Річку додому, то усе перепитували один одного: «Чи ж не боляче тобі було. Бо я ж так, грайливо тузив тебе, не насправжки, щоби Мазур на волю одпустив...».

Слухав я братове переповідання, а через думку мою переходило. Чому ж нас сьогодні не осяває хоча би ота дитяча мудрість. А один одного ми побиваємо насправжки, і часто люто.

2011 р.

Зблиски людяності

У шаленому розхристаному жорстокому світі найперше і людина жорстокіє. Аж пашить, дихтить полум'ям зміїним часто од людської подобизни. Як інвалід похилого віку, я боляче завважую це на кожному кроці. А куди не поткнись. Скрізь біль, зневагу і поганьблення відчуєш. А найперше і найчастіше у транспорті. Забачивши мене із палицею, маршрутники навіть не зупиняються на облаштованих зупинках, а пригальмовують свої авта аж віддалеки. Котрі молодші да дужчі біжать до відчинених дверей. Мені ж бігти не подобає. А один тролейбусник, коли я до дверей прочинених підходив, завваживши мене з палицею, перед самим моїм лобом зачинив двері. Ще інший маршрутник, коли я уже увіходив, прищемив нарошне мене у дверях. Щоби провчити, як надурняк їздити. Довго потому мені плечі боліли.

А що й казать, не люблять нашого брата інваліда перевізники. Хромий не хромий – а плати.

А то іще посвідчення пільговика допевняються, щоби у руки взять, помацать да й надірвати красчка чи пожмакать. Бо воно ж у мене давнє, терте, потерте уже.

Але бувають і винятки. Зблиски людяності інколи спалахують да й струменять у цім густо жорстокім життєвім просторі. І це кожного разу завжди надовго степлює, зогріває душу і не дозволяє цілковито заломлюватись у вірі в людину.

«Може, вас провести...»

Спрямовуюсь, увиходжу якось уранці в метро, а жінка – служебка, завважаючи мою уже немічність (видно пана по халявах) і каже поранковим привітним голосом:

– Може, вас на ескалатор провести...

– А красно дякую, пані... Слава Богу, іще самий пройду...

Душа моя од слів уваги її цілий день на піднесенні торжествує.

«Щасти тобі, Андрюшенька...»

Якось із професійної Ради ветеранів мені пообіцяли лікування у госпіталі в Циблях (це за сто кілометрів од Києва). Із тої обіцянки, щоправда, потому тільки один пшик вийшов. Але не в тому річ. Спершу від мене затребували виписку із поліклініки. Аналізи, флюографія і т.ін.

От просвітили моє серце і легені просвітили. Да й кажу я до молоді просвітлювальниці, прошу уклінно. Так і так. Справа спішна. Незагайно вимагають. Настигають результати. Якби, ясна пані, мені їх і сьогодні виписали.

– Нічаво не знаю. Толькі в понедельнік, в восемнадцатом кабінете...

Іще уклінно ізгинаюсь. Усе намарне. Непідступність одна. Укінці справунку аж то каже:

– Зайдіте к врачу в девятнадцатий кабінет...

Розшукую. Підступаюсь до дев'ятнадцятого. Вистоюю чергу.

І ось я в кабінеті. Мене привітно зустрічає а геть білий древній дідусь. Білість прозоро світиться. Літ дев'яносто, може, йому.

– Чим помогти можу, – каже лагідно.

Суть справи викладаю коротко.

– Зачекай, зачекай, Андрюша, а де це Сиблі, а може, Стеблів?..

– Та ні... – роз'яснюю. Стеблів – це Івана Нечуя-Левицького село, а Циблі – це за сто кілометрів од Києва, за Переяславом, по дорозі на Черкаси...

– А... – доходить нарешті й до його усвідомлювання.

У білій тиші видивляється комп'ютера і одразу уже старечим почерком виписує довідку. Затим лагідно усміхається:

– Що ж, дорогенький Андрюшечка, нехай тобі щастить! Доброго тобі лікування і відпочинку!

Відходжу на крилах радості. Що такі реліктові світильники іще осявають нашу жорстоку реальність. І світ іще ніби не зовсім стратив, має перспективу.

Потому довго (кілька днів) у гомінкому скреготливому агресивному міському доколі із моєї душі не сходила, не вивітрювалася тиха розпогоджена ясність.

Мишка у тролейбусі

Коли одного прохолодного весняного ранку я повертався із Лук'янівського ринку вісімнадцятим тролейбусом додому на Велику Житомирську, то раптом зрух неочікуваний забринів, заструменів у людським наповненні.

– Оньо мишка перебігла! – вигукнув подивовано хтось.

І десятки людських спрямувань у поглядах ік низу перетнулись.

– А вона уже два дні по сальонові бігає... – обізвалася кондукторша.

– Це хатня, приручена. По всьому видно... – іще чийсь голос зафіксував, додав і свої спостереження.

– Може, вона голодна. Треба у куточку десь для неї поживу зоставить, – це уже старечий жіночий голос у людським окруженні спочутливість розіслав, розстелив.

Затим розважливий голос чоловічий й ознаку рішення подав:

– А її треба випустити на волю на площі Шевченка. Там поблизу кущі, лісок. Вона і знайде там своїх родичів. А з ними уже не пропаде...

Я поглянув на людські лиця. Вони випростувались од звичної заклопотаності, набурмосеності й агресії і тихо ясніли в одностайнім спрямуванні до поблажливого умиротворення. У салоні тролейбуса стояв, струменів дух спочуття до маленької істоти, за якою повелась, снувалася недобра слава шкодливості.

І подумав я. Усілякове життя, кожне дихання миле Творцеві.

«Я вже трошки назбирав...»

Котрийсь депутат-демократ з трибуни Верховної Ради сказав, наголосив, що продукти за останній рік подорожчали аж на 30 відсотків. Але той депутат сказав неправду. Він у магазинах та на ринках, з усього видно, не буває. Бо насправді ціни на все цілковито за останній рік зросли у рази а рази. Наприклад, 1 кг квашеної капусти у нашій «Сонячній крамниці», яку зліквідували, гадай, продали, коштував 3 гривні, а по весні якщо береш 1 кг за 2 гривні, то іще один кілограм відважують безкоштовно. Тепер же на Лук'янівському ринку за 1 кг квашеної капусти просять 30 гривень. Багато продуктів діабетикам й іншим хворим просто недосяжні за мізерною пенсією. Горе підступає усе ближче й міцною лапою бере за горло найбезпомічніших – інвалідів, самотніх та ін.

Подих залізної руки голоду і я відчуваю щораз потужніше зблизька. А тут іще гіпертонія, діабет зі своєю дієтою, дорогі ліки. Із внутрішнім тремтінням спостерігаю, як довшають ряди жебраків біля брами Михайлівського монастиря. «Тут десь і моє місце може бути», – не раз крізь думання перебігає, коли в усвідомленні виразно манячить картина моєї самотньої немічної старості. Аяк. Від тюрми а суми не зарікаються. Чомусь і прадід наш паралізований Степан спогадався, як він у милостину ходив. «Його й не пускали, – казали Батько, – але щось то покликало його...». А й Микита Хрущов спогадався, як він нібито, чутки до мого слуху доходили, сказав на

політбюро, де його чихвостили за Мемуари «С сумой пойду. Мне подадут – вам не подадут».

Се жебрацьке біля Золотоверхого Михайлівського товариство уже мене завважило. І за свого побратима мають. Бо коли одного разу я з довколаманастирської прогулянки повертався у темних од сонця окулярах і доріжкою повз чорноланцюгову огорожу простував, то іззаду почув такий лагідний остерігаючий голос знедоленого:

– Лівіше, лівіше ідіть...

А другий іще спочутливіший:

– Обережненько, щоби не впали...

Й тепла хвиля світового єднання могутньо нагорнулася на моє серце.

А якось біля бічної брами монастиря стояв тільки один жебрак. Іще не старий, але вельми нужденний на вигляд. І я простягнув йому належну монету. Але неборака тихо ніжно промовив: «А нехай вам буде... Я вже трошки назбирав...».

І знов зворушення несказанне ізійшло із піднебесного простору на мою сутність.

І конем не об'їдеш...

Кажуть, що судженого, а що судилося людині, того і конем не об'їдеш.

Приповідка ся одразу і спогадалася мені, коли вислуховував я із радіо щиросерде одкровення однієї жінки. Вродливицею уродилася вона. А от не далось їй талану. Молоді літа минали у самотині, вже й до тридцяти наблизилось, а пари їй усе не стрічалось.

Аж то якось і сталося. Погляди їхні випадком перетнулися. І то була любов з першого погляду. Красень. Хоч і в літах. І удівець. Батько дівчинки-квіточки. І як ішли вони утрьох, то усі люди позустрічні дивувалися: «А геть дівчинка у

маму удалася». Ї полюбила мачуха приведеницю, якби і свою рідну кохану дитину. А дівчинка відчула в матусі тепло своєї рідної незабутньої матінки.

А між тим усесильний час рухався. І то неухильно вперед, у будучину, що наміткою таємничости оповита, як завжди. Нове подружжя щораз певніше у поважні свої літа увіходило, а дівчатко піростало. Уже й у науку спрямувалося, пішло. І то в науку високу. А висока наука у нових сучасних умовах, як відомо, вимагає не оно жертв, а і грошей. І то грошей інколи не малих. А їх скільки не май, то завжди ніби і не вистачає. Ото і немислило, сплянувало подружжя родовий дім мачухи спродати, який саме спадщинно до неї од покійної матері перейшов. Аби янголятко їхнє якби спільне у повнім комфорті перебувало. А жить продовжували у домі чоловіковім.

Та якби ж то ми знать могли, що день завтрашній нам готує, підносить. Внезабарі раптово тяжко занедужав тато сеї донечки. Да й у скорім часі умер. Овдовіла відносно іще не стара жінка. Самота, звісно, не радість, а кого б і коли не оповивала вона. Навіть якщо і у такім комфортнім домі перебуваєш, у яким зосталася наша героїня, чи то б пак нещасниця.

Затим події розгорталися стрімко ушвидчено. Іще й року не минуло од смерті пізнього судженого, як приведениця сповістила улюбленій мачусі своїй, що вона уже вийшла заміж і зі своїм судженим вони уже спродали свій спадщинний дім, і нехай улюблена мачуха протягом тижня спакує свої манатки, бо через тиждень прибудуть уже нові хазяї спадщинного дому.

А так і сталося. Рівно через тиждень прибув узброєний гурт мордоворотів із приведеницею на чолі, показали над очі розгубленій нещасниці бомагу, але прочитати не дозволили, да й поспішно викинули не спаковані іще речі улюбленої колись мачухи на вулицю.

Отак опинилася сая нещасниця посеред світа широкого під небесами. Добре, що в скорім часі запримітила її одна жаліслива і також самотня жінка у літах, да й узяла бездомницю до себе у власний дім.

І подумав я, вислуховуючи щиросерду сповідальність нещасниці. Кажуть, що судженого і конем не об'їдеш. Але якщо на роду тобі написано самотнім

зоставатися, то не випробовуй, не вивірйюй власну долю. Все одно чашу самоти допиватимеш сповна.

Великий наглядч таланту

Із газети вичитав. 7 лютого 1944 року Олександр Довженко зробив такий запис у щоденнику:

«...Ловлю себе на думці: неначе стоїть мій грізний критик за плечима й розглядає безсердечним оком кожду літеру мою і кожду кому, чи немає в ній зради і підкопу. І я, замість писати, страждаю. Мене зламано. Я сприймаю вже світ, як страждання. Я постиг: міряється воно глибиною потрясіння внутрішнього, всієї душі, а не тільки гнітом зовнішніх обставин. Я міг би довго жити і творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимулів».

І стонули ці рядки нашого клясика перед мною для тривалих розмислів.

Короткозорий хлопчик

У вагоні метро. Навпроти сидить короткозорий, з усього видно, хлопчик поряд із літнім уже чоловіком. Напевне, дідусь. Шкельця окулярів у хлопчика грубі, ще торочками до вух поприв'язувані. Здогадуватись можна, що світ і люди для малого проглядаються невиразно. Одіння на хлопчикові вбоге. Видно, що сільське дитинча. Ручки спереду так непевно опущені.

Виходимо разом на останній станції Лісовій. Одночасно і до виходу простуємо. Спершу хлопчик тримається своєю ручкою за руку дідусеву. А в котрімсь моменті вивільнюється від супроводу і, розмахуючи ручками, як солдат, крокує сам.

– Отак і крокуй упевнено, як солдатик! – кажу підбадьорливо іззаду.

Хлопчик ураз і оглядається, поглядом шукаючи крізь шкельця мого голосу. Раз, удруге. Але, схоже, не намацує, – не проглядується мій голос йому.

І подумав я собі. Як часто короткозорі діти потребують нашого підбадьорливого голосу.

Страх прошмигнув мимо

А то якось оден побратим, як ми біля входу у «Сільпо» стояли, переповідав мені і таку бувальщину.

Одного разу у гурті чоловіків стояв і незрячий один. Раптом мимо гурту перебігла дуже стривожена чи ізлякана дівчина.

І сказав тоді незрячий:

– Я бачу, як мимо прошмигнув великий страх.

Коли на птахів я дивлюсь...

Крізь ціле своє не коротке уже життя гнітить мене місто. Особливо велике місто. Де серед кам'яного громаддя а геть маліє моя душа. І тільки даленіє в уяві манливо хутірський простір. Не зріднився я із містом, хоча ось уже п'ятдесят чотири роки маю міську прописку.

Але коли дивлюсь я на птахів, як вони у верховітті міських паркових дерев літають вільно чи понад висотними будинками аж ширяють, то завжди, то завжди ізгадую наших хутірських птахів. Які вони однакові, а може, й ті самі. І де захочуть, там і літають. Що і кордонів для них не існує. Ані на суші, ані на воді, ані в повітрі. Й іще подумав я. Що на душу птахів, може, і не діє отак гнітюче міське кам'яне громаддя. Воно видається із висоти свого пташиного лету геть змалілим. Якби наша Батькова присадкувата хата на хуторі.

Дивно як. Птахи – діти, зродженці справжньої свободи. Недаремне ж і вільнодумців називають птахами свободи.

Маленький принц

і зовсім не казка

Крізь продовгувате вікно моєї кухні дивиться на мене задніпровська далина. На пагорбі видніється сірий Історичний музей, а зовсім зблизька клаптик Пейзажної алеї. Кілька років тому у цьому місці були розгорілися пристрасті людські. Вишумлювали густі пристрасті. Задумали можновладці в історичному середовищі міста над знаменитим яром висотну будівлю собі спорудити. Щоби із висоти візігорних помешкань київські краєвиди роззирати, видивлять. Не знати й для чого.

Уже й тином високим зеленим обгородили. Тридцять чотири дерева, що красою зеленою місце звеселяли, за одну ніч вирізали. Котлован глибокий викопали, бльоків сірих залізобетонних навезли. Мрія можновладня загарцювала у скорім збуванні, в уреальненні себто.

Але тут у шаленстві несамовитім збунтувалась молодь. А нема нічого більш нажахуючого для усілякового владника, коли товпа, да ще й молода товпа, ізбунтується. В одночасся під натиском спасійованих молодих сердець рухнув зелений високий тин. Сірі бльоки затим полетіли в котлован.

І я там тогді був і все те бачив.

Але після короткого затишшя раптом спішно у закутку ділянки почали, а невідомо, – хто! – вибудовувать престижні, як зазвичай кажуть, гаражі. Котами різнокольоровими розмалювали їх іззовні. На рештках ділянки почали облаштовувать а такий собі дитячий майданчик. Ізнов ті ж самі коти, але із роззявленими ротами. А все таке претензійно антиестетичне.

Аж то цієї зими біля підніжжя «дитячого пагорба», коли я уранці на прогулянку ішов, позір мій подивовано виокремив диво. На камені стояв самий

Маленький Принц. А гарненький. Лице мудре, добре, ясне, світле, принцеву гідність випромінює. А й одіння яке просте на нім, і для зору приємне. І чобітки які, і жупанчик, і знак принцевого виокремлення. Ще й напис унизу: «Дітям України від дітей Франції».

Ах, як я тішився цим Маленьким Принцом. Коли не йду, то зупиняюсь неодмінно і розмовляю з ним: «А чи не холодно тобі, чи не змерз, бо ж уночі мороз-тріскун розгулював».

Я чудувався Маленьким Принцом. І людям, що зупинялися тут казав: «Погляньте, який гарненький Маленький Принц. Він охоронець сього пагорба, й ніхто не посягнеться уже його забудовувати». Це той, що жив на такій маленькій планеті, що була трошки більшою, аніж він сам. Принц доглядав баобаби. Й не зважаючи на свій юний вік, був дуже мудрим. Бо це він сказав: «Ми несемо відповідальність за всіх, кого приручили». І кожний спільно з мною чудувався маленьким хлопчиком. А оден молодик навіть сказав: «Отута унизу ще треба було баобаба зобразити». І подумав тоді я у радості. Що і молоді покоління знамениту казку Антуана де Сент-Екзюпері читають.

Одному світлому хлопчику, що стояв тут зі своєю матір'ю, якимсь я переповідав дивну казку про Маленького Принца, який мешкав на такій маленькій планеті, що була тільки трошки більша, аніж він самий. Світлий хлопчик пильно слухав. А потому кожного разу, коли вони ішли із матір'ю алеєю, упізнавав мене і ясно усміхався. А одного разу у яснім сонці побіг мені навстріч, викликавши здивування у матері. А іще через думання моє перейшло. Допоки стоятиме тут Маленький Принц, то благословенного Старокиївського пагорба забудовувати не будуть. Не посміють переступити через таку благородну сторожу.

Якимсь був я східцями зійшов угору, щоби і маківку голівки, і потилицю Маленького Принца розглянути. Та подивився на мене тільки матеріал. Й тоді наблизилось, стало коло мене чутливе серце художника, який із прісного матер'ялу творить для нашого зору диво. І я хутенько зійшов східцями униз, і

близенько ніколи уже до Маленького Принца не підступався. Щоби подих мистецьких розчарувань не огортав мого серця.

Аж то одного похмурого ранку і сталося. Ішов я алейкою на прогулянку, а передчуття неозначене так і струменить над сутністю моєю. Щось то сталося уже, щось ізникло зо світа. Зирк праворуч. Аж очу не віриться. Маленького Принца скатовано. Голівку горду відрубано. Ручки повикручовані. Жилидротики безладно порозкидувані. Тільки чобітка одного форму збережено. Написа на камені «Дітям України від дітей Франції» долотом стерто, видовбано.

Зупинився, заляк я у розпачі. Сльози з віч моїх скапували. А із серця тільки й ізрилося: «За віщо?!!». Із понад тридцятилітньої даліни спогад прилинув. Як розказували тоді, й до слуху мого дійшло. Що знайшли люто скатованого і повішеного у приміській лісі на дереві молодого уславленого музика, то на похоронах сказав, прорік крізь ридання а ніби й радянський поет «За що ж тебе, брате, так люто скатовано?».

Од тієї миті розсіялася моя певність, що благословенного пагорба не забудовуватимуть. Ізникла надійна сторожа. І коли переходжу я тепер Пейзажною алеєю, то смуток нез'ясовний огортає мене. Лагідно світить, сіяє ясне сонечко, а смуток струменить доколя. Тут люто скатовано Маленького Принца.

Це як і повз знаковий будинок побіля Містечкового пляцу у нашій краї, де по війні містилася енкаведистська катівня, я переходжу, то смуток густий нез'ясовний усунуць ваготою огортає мене. А за всякої пори, навіть коли у яснім сонечку зелені дерева розцвітають. Смуток і над ними стоїть. Тут люто мордували безпомічних в'язнів. Тут до напівсмерті було скатовано і нашого старшого брата Миколу. Що я малий його аж не впізнав.

* * *

На місці, де стояв у своїх гарненьких зелених чобітках Малий Принц, зоставсь тільки жовтуватий камінь. Одного разу у стомленому призахідному

сонці я забачив, як біля цього каменю маленька дівчинка сортувала перші яскраво жовті квіточки. А у Страсну п'ятницю, коли переходив я алеєю тихого ясного ранку, на мене із верхівки каменю глянув, подивився жмут ясно жовтих весняних квітів. Аяк. І біля отого знакового дому катувань у нашому Містечку також часто покладають квіти. Особливо у передсвяткові дні.

Я зупинився у розмислах. У поранковім повітрі струменіла тихо усесвітова печаль. Стало чути, як лине, рухається час. Благословенні Старокиївські пагорби обростали новими смислами і означеннями.

2011 р.

Із шпитальних настроїв

Мої літа – се таке багатство, що невідворотно хилить мене униз, а немічні кроки мої за кожної нагоди і можливості спрямовує до шпиталю. Але і у домі болю життя триває. Жевріє інколи, линуць спомини і увіходять у людську сутність спостереження.

Ах, за далиною усе те

Ся тиха колись околиця увійшла, поклалась благістю на моє серце іще від 70-х років минулого століття, коли зазвичай літньої чи й осінньої благословенної пори я спрямовувавсь вільної днини прогулюватись у Пушчеводицькому лісі, де і ставки, озерця супроти ясного неба водною гладінню сріблились. Й ізнов дивність невідь й ізвідки наближалась до свідомості моєї, увіходила у моє осягання незіставною наче незвичністю. Що ось і ліс, і ставки, і озерця – усе наче справжнє, як лагідний дарунок природи. А поряд зовсім і

гомінке (ах, яке тоді іще гомінке подлук теперішнього), відворотне моєму єству хуторянському велике місто – отакий собі камінний рукотворний монстр.

Запам'ятався мені і пагорб на околиці зі столітніми дубами в узвишковості. А на схилі одному примостилися, урізалися наче в пагорб сей кілька висотних помірно будівель. «То Інститут геронтології», – ловило не раз випадком вухо моє. Й ім'я засновника сеї установи, що досліджує проблеми здоров'я літніх людей, звучало, – академік Чеботарьов.

А іще мрійливий настрій, що оповивав суцільно увесь приватний сектор. Короткі вулички запрошувально дихали манливістю. Ах, для мене і по сей день нічого милішого немає над отакі замріяні передмістя. А хочай би і на край світу од громохкого міста вони оддалялися, утікали ніби. Невеличкі в основному будинки ховалися, причаювалися за простими парканами у густій зелені. «Онью, дивись, огорожа із німецьких написів зіткана», – звернув мою увагу колишній знакомець. – Це дощечки із німецьких скриньок, у яких переможці до свого фатерлянду відвойовані трофеї провадили вагонами. Це місце для одної фіцерні, не нижче полковничого рангу, по війні усе зафрахтоване було». А через єство моє уже й хотіння перейшло: «От якби і собі хоч тимчасово у місці отакім замешкати». Да й відлетіло мимовільно, як і з'явилося було. Але ми о тім і гадки не допускаємо, що навіть мимовільні наші бажання інколи і збуваються.

Завихрено тривожні десятиліття пронеслися, відшуміли над моєю головою, своїм похмурим диханням піддавши цілковитій розрусі моє слабке здоров'я. аж но моє артеріальне тиснення сягнуло небезпечних меж. От тепер тільки заясніла передо мною, увиразнилася місцина ізнов. За сприяння доброзичливців я проходжу обстеження і лікування в Інституті геронтології.

І ось я в клініці кардіології цієї установи. Палата на двох. Але мій сусіда 160-кілограмовий, що з ним і розминутися – не розминешся, по кількох днях і віддалився додому. Тепер я сам. Омріяна розкіш. Я і в приюті готовий віку добувать, аби конура осібна, ізольована мене прийняла. А що за стінами діється

(хоч гармидер несусвітній, а хоч і співи, а хочай би і танці) – те мене уже не обходитиме, й комфорту мого істотно не зрушить.

Кінець короткого місяця лютого – початок березня. Календарна весна наблизилась. А студінь надворі зимова стовідсоткова, арктична. Гострий вітряний мороз у щоки кусається. Але все одно кожного дня на прогулянку неодмінно іду. І то не один раз. А кілька. Бо повітря тут хоч а трошки чистіше, ніж у центрі. Єство моє ж за чистим повітрям стужилось.

Тихий парк на вулканічний пагорб зіп'явсь. Тут стоять столітні а столітні коренасті дуби, які, може, іще близькість княжої доби відчували у молодості своїй. Назва парку сього виписана «Кинь грусть», себто «Позостав печаль», чи як там буде. Повіви вітру з усіх сторін тут щоки вловлюють. А звідки вітер війне. А хоч оньо і з Вітряних гір. На те вони і Вітряними зветься, щоби вітри розносять, розпускають. «Віють вітри, віють буйні...». Гай-гай, а я краєвиди у морозяній зрідженій прозорості видивляю із благословенного пагорба, з тим вуличками і провулками іду, й доми роззираю із близька. Колишні хорохористи по війні, навіть полковничі чи й генеральські мо' змаліли й у занехаяння ізійшли, занурилися. Де то хазяї їхні, гонористи колись, і де кісточки котрих спочили. А насліддя, насліддя мо' по світу розсіялось. По тому знать, що ось уже там-там поміж простими огоржами і садками новітні палаци повстали, лев'ячими лапами у землю вкоренилися, багатоярусні котрі. Агресією так і дихають, аж но іскри у морознім воздуху викрешуються. А не менше на трьох колишніх ділянках порозсідалися. Знать, у простодорогого насліддя видурили. Аяк. Ми, новітні, не ликом шиті, що нам не оно полковниче, а й генеральське насліддя ні по чім. У нас кров густа злодійськозаходова. Й таких понавтикуваних тут новітніх архітектурних форм, що агресію одну випромінюють, усе з кожним роком зростає, більшає. Але мені то наймиліші колишні прості хатини, де іще правдивий людський дух не зотлів, пломеніє. Оньо на сій же вулиці Кобзарській чи не повоєнна, либонь, хатина яскравіє, що менша і за нашу Батькову на хуторі. А все одно високим дощаним парканом од світу одгороджена, що і у віконце з вулиці не зазирнеш. Й поверх огорожі дріт

колючий послувався. Аяк. Наша цитаделя хоча і вбога, але для заздрісного ока щоби недосяжною була. А димарок малий дашком бляшаним укритий. Щоби дощі прямовисні мулярську цеглу, хоча й міцну, не розмивали. Аяк. Ми хазяї убогі, але також не ликом шиті. Знаємо, що й до чого. Ах, які ж і моєму серцю милі оці прості колишні обійстя, що зосталася, струменить, ісходить од них світла елегія перейдених часів і життів. Гай-гай, усе – за далиною.

Дім над ставом

Із пагорба уже у морозяній прозорості доми, що по взгір'ю розсілися, стоять, роззираю.

– Оньо, бачите, білочка із однієї гілки на другу гілку як спритно перескакує, – увагу мою чоловік, що поряд на стежці опинивсь, зрівнялись ми, звертає. – А вона до рук іде...

Та й о тім, о сім мова наша потекла. Про життє. Бо ж коли двоє на самотній стежині зійдуться, то і слово поміж ними ізроджується, процвітає.

– А ото над ставом чий же дім буде у півтора поверхи, що ніби до новітніх палаців іще не доріс..., – запитую.

– То дім рекетира, – лукавенько посміхається співрозмовець. – Він такий перший у нашім закутку постав. Пам'ятаєте, у початку нашої незалежності рекетири озброєні усюди на ринках і на дорогах розгулювали...

Як то не пам'ятаю. Ураз чомусь ізгадалося радійне повідомлення. Як рекетири напали посеред ночі на автобуса й повітрушували у всіх пасажирів кишені. Й оно один в'єтнамець супротив станув. Дак йому живота розпоролі. Уже потому дійшли до могого слуху чутки, що в Білорусі то рекетирів нема. Бо Лукашенко дав наказа кількох рекетирів на сухій гілляці повісити. То всі гинші й убоялися.

Гай-гай, та усе на світі переходить. По часові і у нас рекетирство у його клясичній первісній подобизні, схоже, ніби щезнуло. От дім тільки од тої епохи

і зостався. А нічогенький собі дім, у даль од повоєнних одійшов. І цегла суцільно червоняста, і огорожа із червоної цегли і чорного желіза. А все одно подлук хоромів новітніх – то мізинчик. І подумав я, мимовільно крізь думання перейшло. Які ж вони і могутніші сі рекетири новітні од тих первісно клясичних у розбої своїм.

Хитрі ворони

Сей пагірковий дубинястий віддавна парк «Позостав печаль» охороняють, стережуть аж п'ятеро собак – троє дорослих різної світлої масті і двоє суцільно чорних підлітків. Інколи вони гуртом поволеньки розгулюють поміж дубами чи стежкою. А інколи як поженуться, не знати й чого, аж на самий вершечок гори. А то іще, причаївшись, полежують собі, одпочивають біля підніжжя. Тільки машина із'явиться, машинний дух заструменить, так в одностайне і посхоплюються да лементом супроводжують кожне авто, мало не під колеса скачучи.

Мене ж ревні охоронці не зачіпають. Що з мене озьмеш бідолашного. Але од двоногого прогулювальника інколи і гостинця можна одхвватить. Оньо кинув хтось поживу, та й ласує один сиво смугастий із гурту, унизу на стежці, а я із висоти згірка за подією спостерігаю. І не оно я. Запримітили собаче ласування і ворони. А одна близенько, мало не до рота собачого підступилася. Да й дражниться. Аж не витерпів пес, їдло своє позоставив да як уженеться за вороною. А вона відлетіла трошки да й усілася ізнов перед самим собачим носом. Дражниться. Хто ж такеє стерпить. Пес пащеку свою роззявив, щоби ворону схопить, а вона й відлетить ураз – але недалеко.

А тим часом, поки одна ворона із цим псом забавлялася, п'ятеро інших ворон умент налетіли й до крихти визбирали собаче їдло.

І подумав тоді я. Сі сиві ворони куди мудріші, аніж сей вухастий пес. А іще через думання моє перейшло, що вороні-затійниці ані крихти до дзьоба не

потрапило. Але то нічого. У новій схожій ситуації і ця ворона поживиться. Побратимство – се штука могутня.

Й ізнов подумав я. А якби люди – шестеро особин – випадком навіть на скарб натрапили. То чи й зуміли б поділити його?

Поклик весни

Цьогоріч ранню весну обіцяли. Та яка вона рання. Уже березень заступив, а сніги доокола твердо лежать, і мороз щоби обпікає. А все одно у піднебеснім просторі поклик весни звучить. Оньо липова гілка набубнявілими уже бруньками ік снігу білому ісхилилася да й промовляє наче: «Щезай уже. Хіба не чуєш, хіба не бачиш. Гілля моє до весни ісхилилося».

Такі яскраві високі звуки

Біла прозорість у надвечір'ї синім смутком в парку тихо загусає. І от раптом із дерева ближнього такий чистий перестук дятла ізійшов, покотився в усібіч.

А в пам'яті моїй ураз і збудилося. Тичинине «Там чути дзвін в бору ялин». Затим і осіннє попливло Миколи Вінграновського:

У лісі вже нічого не цвіте,

Цвіте лиш дятел на сосні сумливій.

Стою. Слухаю. А вже літнє видиво постелилося. Із Михайла Коцюбинського. «Он зірвався один яскравий згук, упав межи жита і процвів червоним куколем».

Життя пульсує усюди

Отой огрядний 160-кілограмовий сусід по палаті до розмови, до бесіди, до гуторки виявився аж надто охочий. Да і став розказувать він, переповідать пригодоньки потішливі зі свого молодого заробітчанського життя. Й у мене, уродженого мандрівника, інтерес до такої розмои аж затріпотів. Подих затамувавши, вислуховував пильно я. Оповідки про Сибір, про Якутію, про озеро Байкал, що як море, і крізь сиву намітку туману берег удаліні не проглядується. Про Ванінську бухту, що у пісню увійшла («Я помню тот Ванинский порт...»). Про Колиму, де вічна мерзлота, а золото все одно добувають. Про острів Сахалін. На сьому острові наш заробітчанин зостановився надовше. Аж на цілих п'ятнадцять літ.

– А який він, Сахалін? – у невтримності запитую. – Такий, як ото в пісні співається:

Ну, што тебе сказать про Сахалин...

У острова нормальная погода.

А почта, почта с пересадками

Летит с материка до самой дальней гавани Союза,

А я бросаю камушки с крутого бережка

Далекого пролива Лаперузы.

– І ви також сиділи над протокою і камінці оті у неї кидали? – перепитую.

– Да я не тільки камінцями забавлявся, – сміється сусіда. – Я своїми ногами у протоку Лаперузи увіходив. Ми отакенні рибини сіточкою із неї витягали...

По павзі заспокійливій стихено уже:

– А на Сахаліні ми з жінкою і овочі вирощували...

– Ну, а на Колімі ж як? – ізнов перепитую.

– На Колімі вічна мерзлота. Але золото добувають...

Ізнов по павзі:

– Яюсь іду я ранесенько у сизий морозище вулицею, аж перед самим носом моїм люк піднімається. Й ізвідти бомжі виходять, а чорні-пречорні, вуглярі якби... Із вічної мерзлоти...

Слухав я оповідки бувалого бравого заробітчанина, а через думання моє переходило. Що життя пульсує усюди.

березень 2011 р.

Розбійник Босий

А коли цьогоріч у початку року із важкою нерозв'язною проблемою правої ноги потрапив я до іншої київської клініки, то ізнов сусід по палаті виявився охочим до слова. Да й переповідав мені деякі історії зі свого пережитого і почутого. Котрі із них і на папір попросилися. Як і от ся. Про великого розбійника Босого.

Що був собі по війні, а й і у війну іще, володарював у лісах поблизу Богуслава, а і Таращанських лісів сягав знаменитий на цілу округу розбійник Босий. Це він сам себе Босим поіменував, а й люде так називали. Усі доокруж боялися його. І прості люди обминали дооколишні ліси. Хоча простих бідаків сей розбійник, як Кармелюк колись, наче й не зачіпав. Що з убогого озьмеш. А все до діла мав то з лісниками, того з головами колгоспів. Перестріне котрого лісника у пущі да й пригрозить: «А щоби мені узавтра на отому а отому пеньку гроші лежали. Стільки то, а стільки. Якщо ні – горло переріжу»... Хто ж такого наказу ослухається.

Влада уже установила за Босим полювання. Але зоставався він допоки невловимий. Яюсь у ліс вирушив загін міліціантів. Зібрали усіх лісників. Да й раду стали радить. Як Босого виловить. Один одважливий лісник тут же і промовив, вигукнув гонористо:

– Я упіймаю, ізловлю Босого...

А самий Босий стояв неподалік за кущами і теє чув, долинуло до його слуху.

Хата того лісника стояла на околиці села під лісом. Наступного дня лісник, як звичне, вийшов уранці у двір да й став умиваться коло умивальника. Аж у миттєвості котрійсь настиг його смертельний удар у самісіньке тім'я.

Після того випадку ніхто з лісників не одважувався виловлювати Босого. А самий Босий і до виклично зухвалих вчинків удавався. На масть його ніхто не знав. Отож він вільно заходив у буфет у самім Богуславі. Ще й записочку на столі після себе зоставить: «Ви шукаєте Босого в лесу, а Босий у буфеті п'є горілку і їсть ковбасу».

Можливо, іще й далі отак зухвало володарював би, орудував би під Богуславом і в Таращанських лісах сей лютий розбійник Босий, якби не стався один трафунок.

Якось одного дня лісовою стежкою ішла, прошкувала а дуже бідова на вигляд жінка. Перестрінув її Босий да й каже:

– Куди ідеш?

– До міста, – простодорого відповідає вона.

– А що несеш у торбі?

– Тютюн у папушках на продаж. Бо ні за що хліба укупить... – тихо відказує жінка.

– Оддай сюди тютюн... – командує Босий.

Вона й оддає.

– А тепер вертайся стежкою додому. І не оглядуйся, бо пристрілю... – нагримав на жінку Босий.

Вона хутенько й оддалилася нажахана.

Забувся о тім случаї Босий, але не зовсім забулася нажахана жінка. Ізнов якось була вона на міському ринку. Да й серед іншого забачила, що одна жінка продає тютюн. І за якими то ознаками упізнала, що це її тютюн. І вона знала тую жінку. Це удовиця одна, що її хата примостилася у видолинку край села, неподалік лісу, а чоловік ізник у воєнне лихоліття.

«А як же міг мій тютюн да в тієї перепродувальниці опиниться?» – через думання бідолашної жінки перейшло. Але людська думка рідко коли встоює, щоби словом не випурхнути. А слово ж не горобець. Від одного до другого да й і в міліції опинилося. І як узяли міліціанти удовицю за одне місце, то й зізналася вона. Що Босий – не хто інший, як її благовірний муж. Який іще од війни переховувався у лісі, де облаштував у підземеллі собі комфортну криївку у недосяжнім для людського ока місці. А і під коморою удома криївку має. Наніч у свою хату заходить, на день у ліс віддаляється.

Да й стали схилять міліціанти нажахану жінку, щоби вона із ними пособницею була у виловленні Босого. Якщо не дасть згоди, то і дітям її щастя не буде. Куди тут подінешся.

І перевдягнені міліціанти потаємно установили стеження біля хати. Якось один міліціант сидів у хаті да й покурював собі. А потім вийшов надвір за потребою, може. І саме в цей момент зі схрону під коморою увійшов у хату самий Босий. Та одразу завважив, що в хаті накурено. До речі, Босий горілку пив, а тютюну не курив. А такі до тютюнового диму дуже чутливі. По собі знаю.

– Хто курив?! – грізно Босий.

– Та, та, – знітилась жінка. – Сусід приходив...

Босий одразу зметував, що не те щось. Босого не проведеш. Да й зопалу ускочив під комору у свій схрон і чорним ходом вискочив та навтеки до лісу. Аж тут собака у дворі загавкав. Стрепенувся і міліціант. Босого запримітив. Да й навздогінці за ним. При наближенні і вистрелив. Упав великий розбійник Босий. До лісу зоставалося кроків п'ять.

Ніби заспокоєно, але спохмурніли односельці. Бо смерть є смерть, а чия б вона не була. Тільки один голос прохопився тихо:

– Бо то не треба було у бідолашної жінки тютюн одбирати.

Чоботи

І я пам'ятаю той час, коли у моді були блискучі хромові чоботи. Празникові. Хто хромових чобіт да галіфе не мав, то як і на люди у свято показаться.

І герой наш намислив, як розжився, собі хромові чоботи справить. Да й спрямувавсь він із Миронівки аж до Київа. По київськiм ринку походжає, придивляється. Аж то зирк. Поглянули на нього чоботи. Да такі блискучі, аж в очу сяє.

– Хромові, – питається.

– Да же хромові, – одказує той, хто продавав.

І торгуваться не став.

Привіз на радощах додому хромові чоботи, перед жінкою не нехвалиться.

Діло к весні ішло. У неділю в сусіда весілля. Узув нові чоботи да й пішов пополудні, як запрошений. Сніг уже розтає, кваша витворилась. Да по чім йому тая кваша, як ноги у нових чоботях хромових розкошують. Усівся за столом гонористо. Надворі темніть стало. Аж то чує наш герой, щось ніби великого пальця на нозі чавить. Зирк під стіл – а він крізь чобіт назовні висунувся.

Потихеньку з-за стола вийшов да й додому спрямувавсь. Уже вдома роздивився. Чоботи паперові, картонні були. Тільки зверху полиском змашчені.

Продавали м'ясо

А ніби везабарі по війні теє діялося, відбувалося у віддаленому глухому селі оддалік од Київа. Селяни тогді іще несказанно бідували. Селянська праця у ніщо виставлена була. Трудись не трудись, а все одно трудом нічого не докажеш. Але селянин без труда не може. На те він і селянин. Гемінгуєєве ізгадалося. Що селянин по-справжньому мудрий, бо із самого початку він зазнав поразки.

І в тім глухім селі мешкали поряд двоє дуже трудящих сусідів. Да й вигодували вони по кабанцеві. В один день і закололи. Нічогенькі вигодувалися. Річняки.

Порадившись із благовірними дружинами своїми, хазяї вирішили сальце да м'ясце спродати. Бо на все гріш треба. Й діток одягнути і озути у віщось треба. А наступного дня, ранесенько саме їхала із колгоспу машина на Київ. Із водієм домовились, а й начальство упросили. Щоби їх узяли із мішками своїми. М'ясце да сальце у Києві дорожче спродати можна. Так зміркували собі.

А ранесенько і до столиці добулись. Машина повз ринок проїжджала, чи не самий Бесарабський ринок, за всіма ознаками, це і був. Зійшли тут наші трударі. Та ринок іще зачинений. Поставили вони свої мішки на столичний цумент, роззираються доокруги. Міську дивину видивляють.

Аж зирк угору навпроти. На один балькон й не дуже високий жінка а зовсім нага, як її матінка уродила, вийшла і стоїть. Трударі очей своїх із неї не зводять. Бо ж хороша.

По котрімсь часі жінка і зникла, віддалилася углибінь балькону, в конуру свою. Трударі очі к низу поопускали. Озиралися доокруги. А мішків із м'ясом да сальцем уже і нема. Шукай вітра в полі.

Якісь копійки у кишнях іще заваялися. За них і добиралися своїм ходом. Але що удома сказать. Виторг був добрий. Але у дорозі гроші вкрали. Їм і повірили. Мало чого на життьовій ниві не буває.

Аж то якось у гурті один із трударів на п'яну голівоньку і проговорився. Як воно було насправді із тими кабанцями. А благовірні дружини і накинулися на мужів своїх: «Да ж чи нас не вистачає вам розглядувати...».

Гай-гай, століття і тисячоліття сплинули од царя Давида, а людський позір не перестає спокушуватися.

Душа співає

(Думки спрямовані на радіо «Культура»)

Ясне світовідчуття

За моїми спостереженнями, серед довгожителів найбільше людей доброзичливих, зі світлим світовідчуттям.

Ясний, відкритий, правдивий погляд на світ – це завжди запорука і доброго здоров'я. Коли дух наш бадьориться і ясніє, то й до тіла нашого недуги менше пристають. Перефразовуючи античне, сказати можемо, що високий дух а найслабкішу плоть підтримує.

Ми маємо любити увесь цей дивний і прекрасний світ, як твориво Боже, і нехай наша любов оповиває у нім а найменшу билинку. Ми повинні усміхатися світові по-дружньому.

Оберігаймо кордони рідної культури

У час, у вік глобалізації проблема признавання до корінної, власної ідентичності, проблема збереження і розвою етнокультури постає, стоїть перед багатьма народами. Перед українцями – аж надто.

Захист і збереження традицій – це найперша основа розвитку рідної культури. Ми, кожна українська душа маємо плекати рідну мову. «Як парость виноградної лози». Максим Рильський. Ми повинні чудуватися народною піснею і національними строями. Ми маємо багату музичну культуру. Українська літературна класика мало відома у світі, але вона вписується у ряд високих художніх досягнень.

Кожна національна культура – це своєрідна квітка у прекрасному букеті, ім'я якому – світова культура.

Осягання батьківщини

Відчуття батьківщини часто струменить у людській сутності якби на генетичному рівні.

Сталося це, збулося, за родинними переказами, либонь, у початку дев'ятнадцятого століття. Коли пан Трибуховський привіз із Вільно у наше село дівчину литовку, яка при дворі службу несла. А у цьому ж дворі ніс службу козак Мина. Пан Трибуховський оженив козака Мину на дівчині-литовці.

Отак і заснувався да й розрісся на ціле село і дооколишні хутори великий рід, що його і дотепер називають Литовчиними. «Онъ Литовчин Гандрій уже приїхав, заявився», – не раз і про мене казали.

А коли восени 1991 року я вперше і востаннє мандрував по Литві, то був, прозвучав один момент. Потяг простував крізь прекрасні гаї і діброви. У поле прямували, бігли старі плотики. Ах, які ж завжди любі й милі вони моєму серцю. Я видивляюсь світ крізь вікно вагону. Доокола у просторі жодної живої душі. Й тільки потяг поворот звершував, із гаю вийшов повагом, показався із кошиком у руці одинокий грибник. І от у моменті цім зійшло на мене якби осяяння. Що ось десь тут загубилися сліди, «незмиті вічності дощами», моєї пра-пра-прабабусі. Й майже фізичне відчуття моєї другої батьківщини заструменіло могутньо, і поклатося на моє серце назавжди.

Неперевершений взірець

Коли ідеться про відданість у мистецтві, то неперевершеним взірцем бачиться життєвий і мистецький подвиг Катерини Білокур.

Вглядуймося у її картини. Із них до світу промовляють і співають не тільки окремі квітки у букетах – промовляють і співають усі пелюстки, кожен зосібна. Учуймося в голос мисткині із її геніальних листів: «Хто ж вас, квіти, буде малювати, як мене не стане».

Могутній чинник

Сказано і написано. І тому, що розбуяє беззаконня, любов багатьох охолоне.

Зі стіп злежаности пам'яті моєї картинки повстають. Як по війні уже, 1947 року у нашу низинну сторону на рівненським Поліссі товпами ринули приходьки, голодні люди із Росії та Східної України. У нас іще не було колгоспів, і тому голоду у його класичнім вимірі також не було. І люди у нашім краї являли взірі милосердя, рятуючи, як могли, цих убогих нещасників. Сотні, тисячі, може, сотні тисяч зголоджених приходьків порятував тоді наш край.

Якихось шістдесят тільки років минуло звідтоді. Недавно я побував у рідній стороні. І що ж забачив я, що відкрилося моїм очам, що у позір поклатося. Відбираючи силоміць у нещасного старця, інваліда тоталітарних режимів присадибну ділянку, місцевий фермер наїжджає трактором на сього бранця лихої долі. А на дорозі посеред ліса інший маршрутник викидає із маршрутки супротив ночі одноногого інваліда, позаяк останній одважився, насмілився потвердити своє законне право на безкоштовний проїзд.

І подумав тоді я. Що ж сталося. Це ж бо діти, онуки й правнуки жорстокосерді отих милосердних повоєнних рятівників кожного живого дихання. Й істина євангельська наблизилась да й станула передо мною. Гай-гай, чи ж не так. Що розбуяння беззаконня чи й не є отим могутнім чинником, що так разюче змінює людську душу, відриває від традицій добропорядного народу.

У світлі музики

(Запитання до акордеоніста Ігоря Завадського)

Шановний пане Ігоре, і я пам'ятаю Вас за Вашою грою у підземних Хрещатицьких переходах. Ваша гра розпросторює людську думку, на тихі води спрямовує людську душу, окрилює людське серце. Я слухав би Вас до безкінечності.

Чув я, доходило до мене з інформації, що Ви грали також і на вулицях Парижу. А скажіть, будь ласка, пане Ігоре, чи лиця Ваших слухачів у закордоні такі ж, як і у нас, чи одмінні. Й чи у віддаленні Ви не тужите, бува, за лицями зі своєї Батьківщини.

Зухвалі ритми

Учора я слухав гру акордеоніста Ігоря Завадського у Будинку актора. І як гармонійно у клясичні мельодії вписався виступ народного гурту «Берегиня» Стайківського Будинку культури Кагарлицького району Київської області (художній керівник – заслужена артистка України Валентина Скляр). О тім засвідчила тепла прихильність усіх присутніх в залі. І символічно прозвучали слова Ігоря Завадського, що і музичнаа клясика ізродилася, повстала із народних мельодій. Таки правда. Спогадаймо, як милозвучно уплелися у твори Бетховена мельодії з українських народних пісень. Перегук різновіддалених культур.

Останнім часом чуємо і спостерігаємо, як у новітнім оранжуванні зі сцени, із телевізійних і радійних пересилань звучать зінакшено народні й авторські пісні. Та як часто таке зінакшування ріже слух, нівелюючи незрівнянну барву першотвору. Пам'ятати о тім мали би усі новітні інтерпретатори.

Від батька – до сина

Не поодинокі, але дуже часті випадки, що таланти батьків і дітям своїм передаються якби на генетичному рівні. На нашому Хуторі я знаю добру родину майстрів. Уславленим столяром на цілу округу, що й хати дерев'яні зводив, як лялечки, був іще дід, його науку син перейняв. Уже у новітніх часах онук отого першого майстра, схоже, успадкував да й розвинув гідно таланти батькові і дідові. Що незамінний майстер на всі руки в окрузі.

Часто у нових і нових поколіннях ми пізнаємо характер, звички навіть, емоційну сферу їхніх предків. Про Батька нашого скажу. Як ніжно любили вони краєвиди рідного Хутора. Що часто пізньоосінньої пори у смерканні виходили за клуню і в усамітненні слухали Всесвіт. Коли потому і я, самотою zostавшись на Хуторі, також виходив часто за клуню, вслухався у Всесвіт і ловив із просторовості благовісну краплю, що зволожувала небесною благодаттю моє лице. І тоді я думав про Батька.

Благодійне сяєво поезії

Поезія, як і музика, осяває наше життя в усі періоди, за всякої пори, і в радості й у печалі. Поетичні рядки мають дивовижну властивість позитивно діяти на людську душу, вирівнювати настрій, розсіювати тугу, на тихі води виводити, спрямовувати наші думки, а інколи і рятують людські життя у буквальному розумінні. Колишні політкаторжани сталінських концтаборів згадують про чудодійну дію поезії, як вона допомагала їм утриматись в екстремальних умовах виживання, на вістрі поміж смертю і життям.

Іще інший поет Йосиф Бродський радив при вході до кожної аптеки поставити яточку із поетичними книжками. Хто візьме до рук таку книжку,

тому, може, і відпаде потреба заходити ув аптеку за ліками. Таку цілющу дію випромінює поетичне слово.

Коли зі сну до бадьоріння уранці пробуджуюсь я, так і наближаються із даліни до мене рядки Павла Тичини:

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця намріяла,
Душа причастилася кротості трав –
Добрідень я світу сказав!

Про благодійність і милосердя

Це доконаний і очевидний факт, коли у нашій реальності мільйони а мільйони приречені на дочасне вигублення, то благодійність і милосердя он і як побажані, незамінні у багатьох ситуаціях задля порятунку високого дару життя. На жаль, ті, хто пограбував цілий народ, позбавлені почуття милосердя. Вони радше віддадуть великі статки, десятки мільйонів на усілякові витребеньки, бучні дні народження, наприклад. Якщо ж хтось із них і уділить якусь копійчку на якесь суспільне діло чи на обід зголодженому, то он як довго сповіщатиме, нагадуватиме о тім рекляма. Як же далеко відстоїть усе те від Євангельської істини. Що нехай не відає ліва, що робить права рука. Себто подає.

Тут ізгадується Микола Гоголь. Коли він замислив частину виручки від своєї книги спрямувати на допомогу бідним талановитим студентам, то повелів не розголошувати свого імені. Щоби ця благочинність ніколи не станула у докір молодим талантам. А й Святий Миколай-Угодник звершував своє благодіяння анонімно. Про те якби спогадали наші рідкі благодійники.

Живий звук чи фонограма

А, звичайно, живий звук. Бо ніякий запис не може замінити виконання у натурі, чи б пак зрівнятися із ним.

На моїй батьківщині (це Рівненське Полісся) останнім часом зусиллями ентузіастів з'являються своєрідні фольклорні гурти. І коли я дивлюся, коли слухаю їхні співи і танкі, то душу мою усунує огортає віяння нашої давньої історії. Й тоді ціла сутність моя опиняється у полоні, у відчутті нашої незбутості. Яка це мелодійна давня реліктова уже мова, який мелос! І простує душа моя у спогляданні і наслуховуванні до джерел.

Або коли у Будинку органної і камерної музики насолоджуюсь клясичними мельодіями, то усвідомлення місця, що ось і живі виконавці передо мною, надає сприйманню неповторної барви і повнозначності.

А пощо спогадувать і говорить. Ніякий запис не замінить повноти живого звучання. Це інша річ, коли виконавець уже недосяжний. Тоді на нашу уяву могутньо діє момент нагадування і угадування. Я, наприклад, мельодію «Одинокий пастух» у виконанні ансамблю Джеймса Ласта можу слухати до безкінечності. Або ж вальс Свиридова до кінофільму «Заметіль».

Чи потрібна клясика у нашій реальності

А ще і як потрібна.

Під сучасну пору у культурі спостерігаємо тривожну тенденцію. Це відрив од традиції. А вирізнявана новітня мистецька штука завжди зроджується із традиційних форм. Як музична клясика повстає із народної пісні.

Клясика, усамперед літературна клясика, – це глибоко гуманістична творчість, осяяна любов'ю до світу і людей, співчуттям до різних форм життя. Саме цю нейголовнішу властивість часто втрачає сучасне мистецтво слова.

І клясика у сучасній реальності ой як потрібна. На жаль, тільки вітер гортає сторінки нашої і світової клясики.

Книга у житті людини

Згадати хочу. Що найвлучніше відповів на це питання мій колишній сусід-хуторянин Іван. Наостанку свого довгого життя він був паралізований. Нудився світом, переживаючи свою зайвість, і страждав тяжко. Проте зболене лице його слабенько променилося радістю, коли до хати їхньої хтось ішов. Коли ж я заходив у хату, то Йван спрямовувався до мене одважливіше: «Принеси-но, Гандрію, мені якусь книжку почитать». І я кожного разу щось таке сусідові й приносив. А якось і Мар'я, благовірна дружина Йванова, до мене обізвалася: «От скажи мені, Гандрію, нащо людині книжки. По-моєму книжка людині зовсім не потрібна? Нащо вона людині?». Мар'я було цілковито неписьменна.

І треба було бачити, як ураз заносився, затремтів Іван: «О, не кажи, Мар'є. Книжка, книжка... Да як тобі сказать... Книжка – се як добра людина, на яку ждеш... І от вона є...».

А об чім річ. Роля доброї книги у нашому житті неоціненна. Вона – наш найперший друг і порадник. З допомогою літер ми ведемо тиху мову з мудрими людьми через століття і віки. Часто в екстремальних ситуаціях добра книга являє виняткову могуть, рятуючи людські душі у буквальному розумінні. Ї не раз буває цілющою.

Як тут не згадати і слова Івана Франка:

Книги – морська глибина,
Хто в них пірне аж до дна,
Хоч і труду має досить, –
Дивнії перли виносить.

Що світові виставляємо напоказ

Чи приваблює світових мандрівників Україна і чим саме усамперед приваблює. А здавна наш край зваблював не оно лютих ворогів і загарбників, а й тихих мандрівців, чий серця добром зігріті й очі лагідністю променяться. Й багато із них чудувалися нашою стороною. Згадаймо а хочай би записи отого Павла Халєбського із козацьких часів у нашій краї. Мандрівець виокремлював особливо гостинність, культуру і освіченість наших краян. «Увечері діти-сироти за звичаєм ходили попід хати, співаючи гімни; спів і приємні голоси їхні, що захоплювали й тішили душу, чарували нас».

Або ж ізгадаймо іще француза Боплана, як прихильно і ґрунтовно досліджував і він наші краї.

А в мандрівних замітках німецького географа Йоганна Георга Коля, який подорожував по Україні 1838 року, й такі порівняння вичитуємо:

«Українці живуть в охайних, завше підтримуваних у чистоті хатах, які начебто усміхаються до тебе. Господині не задовольняються тим, що щосуботи миють їх, як це роблять й голландці, але й ще раз на два тижні білять житло. Від того хати на Україні виглядають вельми чепурними, немовби свіжовибілене полотно».

Се звісна річ, що і сучасного мандрівця зі світа Україна іще може приваблювати своїми частково уцілілими прекрасними ландшафтами і ще не до краю поруйнованими архітектурними пам'ятниками. Та мимовільно наш край виставляє напоказ усьому світові змордовані, похмурі, з печаттю нерозв'язних проблем, без іскри бодай просвітку лиця корінних наших поселян, які геть одмінні од лиць тих людей, що зроджені і що їх життя переходить у просторі свободи. Чи не тема для розмислу не тільки світових мандрівників, а й корінних аборигенів.

Ідеал

Ідеал – це взірць досконалості у чомусь, що править світильником для окремої людини і громади. А й термінологічне визначення поняття таке ж: взірць досконалості, кінцева, найвища мета прагнень: ідеальний образ, що визначає спосіб мислення, діяльності людини чи суспільного згромадження.

Сяння ідеалу у людській свідомості найчастіше властиве молодості. Недаремне ж кажуть: ця людина упродовж життя зберігає ідеали молодості.

Ідеалом для нас можуть бути наші батьки, історичні й літературні герої.

Поняття ідеалу часто межує із поняттями мрії, ілюзії. Одні мрії збуваються, стають реальністю, інші так і застаються тільки мріями. Не завжди це залежить від людини. Ізнов наближаються знамениті слова поета:

На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил.

Мандрівка в молодість

У Львові – місті моїх студентських літ – я не був аж но тридцять сім років. На схилі віку в останні роки усе частіше ізроджувалося у моїй душі хотіння стрінутися із містом моєї молодості. Але тут же і застереження бігло. Чи розчарування не заструменить, що усе там зінакшене, поруйноване. Й усе слова поета раз у раз ставали. Що до місця давньої любови не повертаються.

А ось цієї осені і зрушився у мандрівку. Й у радіснім подивуванні Львів забачився мені іще не так поруйнованим, як Київ. Коштів, напевне, не вистачило. Здогад побіг.

Я схилявся у зворушенні побіля давніх мурів на площі Ринок, на вузеньких вуличках Руській, Івана Федоріва, побіля Вірменської церкви. Спогадувалось, як Микола Гоголь подивовувався вузенькими вулицями на Заході. Що із вікна одного будинку до другого через вуличку можна руку подати.

Я вчитував написи на старих домах. А усвідомлення, осягання моменту випростувало, випрозорювало мої думки. Що побіля мурів оцих стоїть, постелилася молитва праведників, які це місце переходили і чії сутності уже за далиноюю.

На Личаківському цвинтарі я уклонився перед пам'ятником Каменяреві, й зупинився перед похованнями наших достойників, що відійшли у вічність уже у новітніх часах.

А при вході до Університету – нашої «альма-матері» я схилився біля меморіальної дошки великому Українському ректору Євгену Костянтиновичу Лазаренку. Це ж під його теплою батьківською опікою минали і мої студентські літа.

Нова стріча зі Львовом окрилила моє серце, увиразнила давні спогади. Це була якби незрівнянна, незабутня мандрівка у молодість. Старі мури сіють і заронюють у мою душу зворушливу манливість, ізроджують передчуття нової стрічі. Але треба поспішати. Бо кошти для поруйнації міста – музею, може, ізнайдуться.

Тричі мені пропонували розмову про художню творчість. Але жодне із тих інтерв'ю не було опубліковане. От і в цьому я подаю відповіді на запитання редактора газети «Літературної України», складені письмово.

МОМЕНТИ ТВОРЧОСТІ

– Завдяки (чи всупереч) кому (люди на Вашому шляху) і чому (події, факти, ситуації, обставини) Ви стали письменником?

– Відповідати на Ваші запитання не просто і нелегко. Бо коли Томас Манн говорив, писав про традиційні страждання творчої особистості, то у нашій реальності ці страждання загострені помножувано і помножувано. А між тим художня діяльність супроводжує людство і людину від початків їхнього існування. Та снує, витворює незамінну барву нашого буття. І спрямовує, провадить людську свідомість до джерел краси, до осягання, який цей світ дивний і прекрасний. Що і було у замірах Творця.

Але ніде і ніколи у світі не були так агресивно споневажені й спроневерені два поетичні роди людської діяльності – землеробство і художня творчість, – як на одній шостій частині земної суші. І якщо і в таких умовах спалахували, із'являлися, уціліли, дійшли до нас яскраві художні взірці, то це переконливо засвідчує про могутній незнищенний поклик творчості.

Квітка української культури зростала не в оранжереях, а на скелях у буйному вітрові. Та все одно у букеті, що зветься світовою культурою, вона світиться, яскравіє виразно. Спогадаймо творчі сутності, зв'язані потужними буревіями двадцятого століття. Вони відповіли б на Ваші запитання повнозначніше.

На зорі мого життя сталося. Мені уже три роки минуло. І одного недільного дня, літня похмурість над хутором зависнула, ми із Батьком стежкою понад Річкою сіножаткою ішли, Батько в періодах і несли мене, до дядька Гандрія. Птаство на прибережних вільшинах піяє, вода на переміллі

пісню виводить, прозоро юна отава на сіножатці хвалу життю у проростанні
воздає. І ось мить благословенна зі Всесвіту ізійшла. Вітерець крильця свої
ізложив. Птаство замовкло на деревах. На переміллі Річка пісню свою стишила.
Наслуховування таїни світу одне. Дивність всеосяжна незбагненна. Це далеко
потому розшифровуватиму я. Що о миті тій увійшли да й поклалися на серце
моє, у сутність мою поетичні знаки світу.

А затим стояли ми із Батьком, дядьком Гандрієм (отако: праворуч – Батько,
ліворуч – дядько Гандрій, і я усередині поміж ними) під дядьковою хатою у
садку. Й видивлялися крізь дерева, як дорогою неподалік їдуть німецькі
мотоцикли. Почалася війна.

Це далеко потому також розшифровуватиму я, що ті німецькі мотоцикли
не просто заглиблювалися у наш низинний край, а і їхали через моє серце, на
яке уже були покладені поетичні знаки світу. Й відчуття зосталося назавжди,
що чийсь чужі ворожі мотоцикли і танки їдуть через серце крізь усе моє невдале
життя. Як знати, де під тую саме пору перебував Отаман Поліської Січі Тарас
Бульба-Боровець (од нашого хутора до його рідного села Бистричі навпрошки
усього вісім кілометрів), але певен, що у думанні його тоді переходила
готовність захистити і дитину. Щоби через серце дитини, на яке покладені
поетичні знаки світу, ніколи не їхали чужі ворожі мотоцикли і танки.

Давно нема дядька Гандрія і нашого Батька нема, але стоїть, убереглася
дядькова хата, і садок старий процвітає. І коли дивлюсь я на тую садибу
зблизька чи й віддалеки, то завжди неодмінно з архіву пам'яті повстає,
увиразнюється мій той перший спогад. І щоразу наближається, увіходить у
свідомість переживання тієї миті якби первісне.

А уже у перші повоєнні роки у якій казковій яскравості розкривався перед
мною кольоровий і ріжнорухий дооколишній світ. Одна дивина процвітала
доокруги яскраво. Після білої, білої, білість аж іскриться із давньої далечини,
зими заступала весна. Під легкими повіями невидимого теплого вітру з
полуденної сторони удух розтанули сніги й льоди іскресли. Воді від краю до

краю розляглися, од поля до поля через цілу сіножатку. У тихім вечорінні ми стояли із Батьком під клунею і чудувалися потаємно, кожний зосібна, вільним вишумлюванням води. Ясний Місяць на дно вод упав, сріберну доріжку при падінні на плесові розіславши. А думка моя ішла про усесильний вітер, що невидимий а оньо на пагорбі під селом великими крилами вітряка, забавляючись, хвацько розмахує.

А потому, як у синю далеч за Талимонову хату збігли вільні шумливі води, на сіножатці із грузького мулу заясніли яскраво жовтогарячі сонечка латаття жовтого – калюжниці. Й ізнов дивина несказанна. За чиїм же це повелінням із чорного грузького мулу да такі тендітні золотисті квіточки ізроджуються.

Як уже весна переходила у щомиттєвій змінюваності див да літо краснее заступало, то дива увіходили з дооколу в мою сутність безперервним нескінченним потоком, аж моє мале серце щемно угиналося від них. Із чим зрівняти один тільки літній день, що тривав, як ціла іще неусвідомлена вічність. У блуканні сіножатками понад Річкою ізроджувалася, визривала, вистоювалася моя самота. І надходило несміле усвідомлення. Що і я – маленька часточка невід'ємна цього дивного і прекрасного світу.

Біля глибоченької ями під вільхою біля Річки я зупинявся і часто простоював довго. На незатінену латку водного плеса виходила погрітися на сонечку риба. Отако. Поряд стояли сизо смугасті щуки і червоно рабринясті окунці, усілякова гинча дрібнота. Усі замирені сонячною благодаттю. Дивина. Я їх від затінку бачу, а вони мене, може, і ні. Усесвітова гармонія. А десь поряд і казка бриніла.

Щоправда, інколи цю гармонію сколихувала грізна стихія – гроза, коли із небес нечувані гримоти ісходять і світ заснований усуціль спалахами блискавок. Та грізнішу над усілякову стихію чинив на кожне живе дихання поклик «Більшовики ідуть!». Або «Акція іде!». Енкаведисти себто вишколені. За словом, за погуком «Більшовики!» дві гладкі заводські Марточині корови тельма гналися понад Річкою на колишню мазурську слободу і аж за третім болотом у густих вільшинових корчах зупинялися, заспокоюючись ув озиранні.

А що вже казати про людину. Кожного дня до мого слуху доносились чутки про нові убивства, відстріли і катування. Нашого найстаршого брата, який іще півтора року по війні переховувався, акція одного разу мало не застала у рідній хаті. Отако. Більшовики уже під садком, а брат тільки із хати вискочив да й у кущі під Річку дременував. Більшовики по двору походжають, а брат визирає із кущів. Потому питалися Мати: «А чо' ти, синку, із кущів дивився?». Брат на те: «Страх бо кортіло як забачити більшовиків. Які вони на масть». А вже ж як на Успіння Богородиці упіймали його увечері за Річкою на вишках у Микитиних, то віч-на-віч позустрівся із більшовиками. Вони його на сіножатку вивели да й катують, катруплять, волосся з голови жмутками виривають. По той бік Річки він реве, як бугай, а по сей бік Річки Мати ходять, голосять да руки собі заломлюють.

Уже зі школи, до якої я пішов у сусіднє село, снувалася картинка. Ось ми в класі сидимо, а за вікном на майдані коло церкви колеса скриплять, і лемент, голосіння чуть. Наші погляди за вікно умить спрямувались. А там вози стоять, і лантухи на возах, на лантухах діти старшенькі сидять, малих матері на руках тримають, ік серцю попритулювали. До Сибіру вивозять.

І сказала наша вчителька:

– Діти, не дивіться за вікно...

Й посмутніло її лице, а погляд мимовільно за вікно біжить.

Це потому із книжки вчитаю я:

На майдані коло церкви

Посмутились матері...

І тая картинка не раз ізринатиме зі стіп злежности пам'яті, як уже огранений спогад.

А все одно у нас на хуторі по війні часто і багато співали. Пам'ятаю, сестри наші старші у неділю чи на рокові свята співали:

У неділю рано,

Ще сонце не сходить –

Шугай молоденький

По долині ходить...

А однієї неділі не співали сестри. Плакали сестри. Шугая забито. Шугай – це був повстанський старшина у нашій стороні.

У 1947 році наш край масово переходили приходьки із чужих сторін, просили милостиню, рятуючись од голоду. Їх калуженцями називали. Усе напоумлювали, врозумляли нас:

– Родненькіє, тільки к калхозу не приставайте, а то по миру пойдьоте, как ми...

Наші Батько були тихі, але не сказати б, що завжди поступливі, податливі. Пам'ятаю, як утікали вони із сусідом Федором від акції, щоби у колгосп не записатся. Верхівці на конях за ними їдуть, а вони женуться на колишню мазурську слободу. Тільки як постріл пролунав, то станули. Верхівець ізліз із коня да як відважить кулачищем запотиличника Федорові, а в нього там із фронту череп пробитий, плівочка сива пульсує оно. Затим Батькові нашому запотиличника відважує. Ще й приказує, примовляє:

– Ну, пушай он молодой. А ты же, старик, куда бежишь. Да от колхоза ты никуда не убежишь...

А таке то уже у хаті на моїх очах відбувалося, діялося.

Зайшов якомсь до нас Долженков. Розуміти треба, здогадуватись можна, що був то наш справжнісінький, стовідсотковий Довженко. Ходив сей більшовик із такою планшеткою, яка ото у Валерія Чкалова була із малюнку. Да й уп'явся до Батька настирно: «Давай заяву до колгоспу!». А він її у планшетку покладе. Батько як води у рот набрали. Ані слова. Ані так, а й і ні. Трусився, трусився сей Долженков коло Батька. Затим нагана вийняв, межи очі наставив:

– Таку твою да розтаку... Скажи «да» или «нет». Не, то пристрелю счас...

Батько заніміли. Більшовик у вухо їхнє нагана установив, по лицю, по голові наганом водить. Труситься і матюжиться. Із себе вийшов. Мати навколїшки перед ними падають, плачуть:

– Іваноньку, скажи, що ні...

Затим до Долженкова тільки обернулися:

– Помилуйте його. На нього знаходить часом таке...

Схоже, стишуватись став Долженков. Затим хамуль-хамуль да й позадкував із хати опереможений, не вичавивши із Батька живого голосу...

Ізнов ранньої осені уже, засіявши нивку напроти хати житом, Батько заскороджували коником її. Аж то зирк: боєць із рушницею до хати іде. Грізний і смаглявий з лица, якби татарин.

– Бери лошадь и веди вон туда к соседу... – наказує з нальоту.

А Батько скородять, якби ні в чім не бувало. Тоді боєць стає на коліно і рушницею цілиться у Батька, на мушку бере:

– Счас пристрелю, сволочь...

Мати ізнов навколішки, на колінця припали. І хрестяться, і моляться, і вояка благають. Вояка невидимого фронту. І душу Батька злагіднюють прихильно:

– Да вже веди того коня, Іваноньку...

Міниться, піниться боєць, рівночасно із розгонистим матюженням піна, слина біла помножувано подлук смаглявого лица довгими звивистими патьоками вихоплюється. Ось до Батька іззаду підступивсь да як кулачищем загілить Батькові у потилицю. Одного запотилічника відважив, другого... Ойойкнули Батько смиренно, прикусили запотилічники. Да й продовжують нивку заскороджувать. Зерно ж має бути у ґрунт, у земельку загорнуте, завинуте, щоби по весні житечко зазеленіло, заврунилось да колосилось.

А вже як доскородили Батько нивку, то й повели коня із шлеєю до Гарасима. Отако. Попереду Батько напівпереможні охляло ідуць і коня – зродженця розлогої вольної волі, мрію про святу свободу, – ведуть. Іззаду теліпається з рушницею напівпереможець-боєць. Боєць невидимого фронту. А край садка Мати стоять. І плачуть, і моляться, і хрестяться, якби в останню путь проводжають і Батька, і коня.

Посеред Гарасимового двору возлежав, розлігся, немов цар лісовий гривастий, самий начальник, предводитель усіх енкаведистів – гроза кожного живого дихання в окрузі. Да й повезли підводою у супряжі, парокінно Батько з

Гарасимом сю акцію аж у заслучанське підлісове село, де іще виклично пульсував, струменів неупокорений повстанський дух.

Уже у колгоспівські часи стали Батько наші взірцевим сівачем. Вони й у неділю обходили засіяні нивки, як зійшло, і чи прорихів нігде нема. За доблесний труд Батька нагороджували почесними грамотами, а одного разу і премію видали – 5 карбованців. Я ж у школі щороку одержував похвальні грамоти. Один із роду до науки подався.

Увечері до нас часто заходили повстанці. Переважно знайомі із ближніх сіл і хуторів. Пам'ятаю, як одного літнього місячно сріберного вечора сидів у нас в хаті Лапин Степан. Лице його віспою трохи подзьобане, але був се великий грамотій, і голос мав лагідний та переконуючий. Усе про давнє говорив, про козаччину да про Хмельницького. А ми пильно слухали. Слухали Батько і Мати. Слухали сестри, і я слухав. Слухали вазони на підвіконнях, що у пузатеньких горщиках видавалися мені химерними чоловічками у тихім місячнім срібернім сяєві.

А одного уже осіннього вечора зайшли до нас у хату двоє повстанців. Я саме книжку читав. І похвалилися Мати, що лехко дається мені усялікова наука. Тоді сказав один повстанець:

– Але то фальшива наука. Усе про Леніна да про Сталіна...

Та сказав другий повстанець:

– Нехай хоч і такої вчиться. Виросте, нас не буде, то мо' й згадає про нас, а то й запише щось...

Я щасливий, що Господь сподобив мені дожити до того моменту, щоби зафіксувати на папері оці слова.

Ось у такім часі і в такім окруженні снувалася й вистоювалася моя самота. Із висоти сьогоднішнього дня і я можу повторити слова французького клясика. Ізвідки я. Я із свого дитинства. Потреба виповісти комусь власне проглядування світу зроджувало мрію. Магія літер, магія друкованого слова,

завдяки якому із нами розмовляють через віки а віки душі, чії фізичні сутності за далиною, дуже рано заволоділа мною.

Коли тринадцятий мені минало, то й сталася, подія осяйна. Темного Передвеликоднього вечора ми зі старшим братом і сусідом Уліяном ішли у сусіднє село до церкви на Всеношну. Земля парує. Придорожні тополі бачаться, видаються загадковими химерними сотворіннями. Тиша доокруги. Одне тільки жабяче кумкання одностайне плин часу утримує, нагадує. Світ затаєно стишився у тремкім очікуванні. Що ось має статися подія, хоча і повторювана сотні а сотні літ, яка кожного разу звучить первісним нагадуванням. І твоє доросліюче серце нечутно прилучається до усесвітового настрою.

А коло церкви людей уже зібралося багато, у храмі не протиснутись. Дивно так мені. Що через наш хутір так багато людей ніколи не переходило, а не те, щоби укупочці зібратися. Під ту пору у нашій стороні іще коло церкви на Всеношну вогні розкладали, світилися. І це посилювало дивність тремкого очікування. Ми із братом старшим і сусідом Уліяном до харму увійшли, протиснулися. І ось сталося, збулося. Слова священника пролунали:

– Христос Воскрес!!!

І стоголосо у відповідь:

– Воістину воскрес!!!

Як уже додому на хутір поверталися, то від колишньої мазурської слободи сходило велике червоне сонце. Докоола торжествувало молоде життя, а ніби зі смутку великого зроджене. Святова урочистість постелилася доокруги. Свято стояло у піднебеснім просторі. Прозорість одна. Спокій, тиша, мир. Ворожди нема, ворожда віддалилася. Юні листочки на деревах, прокльовуючись, тихо співали Осанну Творцеві. Сотні, тисячі малих сонць сяяло в кожній краплинці роси на молодій прозорій травиці. Повнозначність буття не вмещалася у моім доросліючим серці. Хоча невідомі іще для мене тоді були слова поета. Що нічого прекраснішого у світі немає над буття.

І цей дивний настрій, це свято тривало кілька день. А затим я усівся за стіл і написав, не міг не написати своє перше оповідання «Великдень». Од повноти

почуттів. Й із мрією, щоби хоч одна уявна людина у світі почула мене. І щоби пощезнула навіки людська ворожда перед лицем всеосяжного торжества життя і любові.

На жаль, у розхристаності наступних днів моїх загубилося те оповідання. Тепер видається, бачиться мені, що то було щось найкраще, вирізняване із усього того, що написав я протягом свого життя.

– Пригадуєте свою першу публікацію? З ким поділились радістю, кому першому розповіли про неї?

– Відтоді магія літер, а надто магія друкованого слова не полишала мене. Уже коли по закінченню середньої школи працював обліковцем тракторної бригади, написав нариса «Колгоспний пастух», наважився і відіслав його до редакції районної газети. Нариса надрукували, радості моїй не було меж. Здавалося, що усі завважили моє прізвище унизу публікації. Нариса прочитали навіть наші хуторяни. Але завважили чомусь тільки пастуха: «Онью наш Микола у газету попав. Як він на товар погукує». І тоді я змушений був признатися знакомцям ближчим, що то я написав про Миколку-пастуха.

А потому пішло й поїхало. В усіх газетах день через день із'являлися мої замітки і нариси. І хуторяни та сельчани уже, здається, не читали мого написаного, а тільки ім'я моє видрукуване завважували: «Онью ти, Гандрію, ізнов у газеті є». Найпершим завжди завважував поштар Шура.

Оці замітки і доправили мене на факультет журналістики Львівського університету. Коли я перебував уже на п'ятому курсі, під час зимової епідемії грипу з тяжким ускладненням відвезли мене у тимчасову лікарню у Брюховецькому лісі, позаяк вільних місць у львівських лікарнях не знайшлося. Там і відбулася стріча із людьми, які потому стали прообразами мого першого роману «Дорога до матері». Надо мною уже зависнув сюжет. Й усвідомлення засвітилось. Що кожне людське життя проглядується не тільки в хронологічній послідовності, а й випромінює художні смисли. Коли потому я переповів свої переживання і осяяння у тимчасовій лікарні довірникові-однокурснику, то через день він підступився до мене:

– Знаєш, знаєш, ти таке розказав, таке... Якщо ти не проти, то я напишу про це оповідання...

Здається, він і написав тоді щось. Але минуло цілих чотири роки, протягом яких я здійснював, звершував «дику» мандрівку по великій імперії, через середньоазійські республіки аж до Владивостоку, коли почав писати я.

– Чи маєте, як письменник, якийсь чітко визначений режим творчої праці, так би мовити, план-завдання на щодень (приміром, з такої-то години до такої маєте бути за письмовим столом і маєте написати стільки-то, тобто виконати «норму») чи все це має непланований (непередбачуваний) характер і залежить від багатьох чинників: натхнення, бажання, настрою, обставин, вільного часу тощо?

– А про ніякий режим творчої праці мені не ішлося. Коли із старшим братом 1966 року ми приїхали до онкологічного інституту, й ночували на вокзалі, з однієї зали в іншу нас переганяли, то писав я на сходах, стоячи, книжку Анатолія Франса під папір підклавши. А мені здається, що то були найкращі сторінки рукопису.

Коли частина роману уже станула на папері, мене покликали на вулицю Пушкіна у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло усесвітвий жах на кожне живе дихання. На мене накиннулися із погрозами. Що не працювати мені більше в ідеології. Й нажахуюче пророцтво ізrekli на мене. Що вовік не бачити ані мені, ані насліддю моєму, якби воно на світ із'явилося, уже щасливої долі не бачити. А так воно і сталося за пророцтвом отим. Що на цілі десятиліття був я відлучений від праці за фахом і від офіційного літературного процесу. Гоніння одне.

Уже доглядаючи паралізовану Матір на хуторі, я дописував свого першого роману. Без надії, чи засвітиться він колись. Але наблизились, станули коло мене слова Олександра Довженка. Коли ви щось пишете, то нехай не покидає вас відчуття, що пишете ви свою останню річ. Іще мали на мене вплив, діяли «Один день Івана Денисовича» Олександра Солженіцина і філософія Платона.

Затим унаслідок дії суспільної системи здоров'я моє було підірване, художня свідомість зазнала розрухи. На тридцять другому році життя я був переведений на інвалідність.

До літературної практики повернувся з Божою поміччю тільки з початком перебудови. 1990 року вийшов мій перший роман під назвою «Важке прозріння». За останні двадцять років засвітилися понад двадцять моїх книг. Мінімальними тиражами, але засвітилися.

– Що ще, окрім аркуша паперу, потрібно Вам для того, щоб творчий процес «пішов»: читання, самота, кава, цигарки, кохана жінка поруч чи навпаки її відсутність (чи віддаленість), виїзд з міста в село (на дачу) тощо? Чи вибагливі Ви до умов, в яких пишете?

– Біле поле паперу завжди лякає мене. І слово упокорюється з немалими трудами, щоби покласти його на папір. Це тільки у початку. А затим буває і легше. Завжди самота. А іще мандрівки. Найбільш зворушливе, наповнююче сутність явище – це здійснити мандрівку додому, тобто в рідні краї. Томас Вулф. На хуторі мені й писалось завжди добре. Простір доокруги і близькість неба над тобою. У місті – якби стеля над головою високо. Кілька разів мені пощастило бувати у Будинку творчості в Ірпені. Там також добре писалось. На жаль, така розкіш зараз недосяжна. До речі, Будинки творчості полюбили російський письменник Костянтин Паустовський і наш Микола Лукаш.

– Наскільки потужним є відчуття спустошення після закінчення чергового твору (книжки)? Чи довго «відходите» після завершення однієї книжки аби перейти до написання наступної? Чи маєте якийсь «рецепт», який полегшує такий-от перехід від однієї теми до іншої і який наснажує Вас до праці над новою книжкою (читання творів інших авторів, подорожі тощо)?

– Як правило, ні. Художні образи та ідеї часто пульсують безперервно змінюваними потоками. Інколи спустошення слідує одразу за відчуттям радості після виходу книжки. У нашій реальності вона майже нікому не потрібна. Люди тепер не читають. І твоїм проглядуванням світу не переймаються. Хоча

поодинокі читачі у мене є. І не тільки в Україні. Є вони і в Канаді, і в США, у Польщі і Німеччині, у Бельгії.

Але спустошення часто заронюють, сіють у душу факти і явища жорстокої нашої реальності. Ось уявіть собі. Я приїжджаю на хутір. А вікно у хаті розбите. У хаті – рейвах. Винесено усі ужиткові речі. Інколи – записи і рукописи. До нитки обібрано. Й голку і нитку забрано. Я беру уцілілого малого ослінчика, сідаю на ньому посеред двору. Піти і ніколи сюди не повертатися. Снується у думці. Із вершечка берези на мене дивляться птахи. Дві сиві мудрі ворони. Птахи люблять мене. І почуття любові спрямовує мене у русло життєдіяльності. Я піднімаюсь, устаю, беру убогу торбинку і йду, простую до села шукати майстрів. За вісімнадцять років отако розбивали Батькову хату десятки а десятки разів. По кілька разів щороку інколи. Розбивали зумисне, коли і забирають у хаті вже не було чого. Єдиного малого банячка і ложку я переховував уже не в хаті.

Спустошення спадає на душу, коли спостерігаю дії місцевого фермера, спрямовані на поруйнацію хутора. Це отого фермера, що про нього сказала була покійна сусідка-хуторянка Палажка: «Була Польща, прийшли перші Совети, заступили німці, увійшли другі Совети, а такого катрупельника, як уже цей, не було».

Коли у 82-літньому віці забрали Палажку діти із хутора до містечка на ласкавизну, то зять Федь через три роки міщанського її перетривання вирішив одного дня поїхати із нею на хутірську садибу. Палажка і в машину сіла, а як проїхали п'ятнадцять верств сошею до повороту на хутір, то сказала зятеві: «Вези мене назад, я не можу глянути на те місце». Це ж треба так допекти старе серце. І згадалися мені слова одного російського поета, вивезеного із Росії: «К месту прежней любви не возвращаются».

Іще пригадую, яким глибоким спустошенням надовго ізійшов у моє серце брутальний публічний наклеп у газеті одного мого давнього знайомця, до якого я мав колись довіру. Коли заломлююсь я у вірі в людину, душу мою рятують молитва, квіти, дерева, птахи. На хуторі я любив спостерігати схід сонця, або ж

переживати ті миттєвості, коли сонце зайде, а на хмарках крайнеба снуються ризи золототканні. У самотнім тихім вечорінні я слухаю світ, і тіні предків, що перейшли через хутір, наближаються до мене. Й усвідомленням уже осягаю я. Що це велике щастя – жити у світі художніх образів та ідей.

– Чи ведете (вели) Ви щоденник? Якого типу це є (був) щоденник? Наскільки, на Вашу думку, ведення щоденника допомагає письменникові?

– Було колись. Я навіть двоухтомник щоденникових записів (спостережень) уклав і видав «Краса зникаюча і вічна». Дооколишній світ у своїх безкінечних пульсаціях являє неперевершені взірці художності. Треба тільки бути спостережливим. Сказав якось один художник, спостерігаючи захід сонця: «Яка прекрасна копія, але мій оригінал кращий».

– Сідаючи за письмовий стіл, Ви завжди вже знаєте, про що писатимете (тобто наперед обдумуєте), чи все народжується «само по собі», «находу», вже сидячи на кріслі чи стільці, тобто «при столі»?

– Аякже. Перед тим, як почати власне писати, твір уже довший час бринить, варіюється у моїм переживанні. Найтяжче завжди – це почати писати. Перші рядки із такими трудами, із мукою часто покладаються на біле поле паперу. Такий рожево процвітаючий задум інколи а геть блякне, нівелюється у діткненні до білого незайманого поля паперу. Мені здається, що українському літераторові завжди писати не просто. Проблема мови. Наша рідна мова упродовж століть не мала нормальних умов для розвитку і функціонування. Із тисячі й тисячі слів треба відібрати одне.

У процесі писання, звісно, надходять із пам'яті колись забачені, почуті чи зроджені уявою ситуації та епізоди.

При підготовці до видання рідко коли виправляю написане. Мені просто жаль його. Тоді на вимогу настирну редактора мені легше змінити не слово, а ціле речення чи й абзац.

– Як письменник, в якому матеріалі Ви почувастесь краще: в сучасності чи в історії?

– А це взаємопов'язане. Інколи мені здається, що моя теперішня свідомість вже існувала дуже й дуже давно, коли світ розкошував у суцільній білості, а над ним вільно ширяла свідомість (Sinn). Присутність Творця. Поза межами простору і часу.

– Чи носите з собою блокнот для запису щойно народжених думок, образів, чи покладаєтеся на пам'ять? У якому вигляді зберігаєте «сирий матеріал»?

– А ніколи. Блокнот для запису народжених думок не ношу із собою. Хоча, може, і треба. Довіряюсь пам'яті. Найістотніше зостається у повторюваності, увиразнюючись, менш істотне відсіється у забутливості.

– Чим, окрім письменницької праці, Ви ще займалися в житті? Досвід яких професій сприяв Вашій літературній праці?

– Журналістичною практикою у початку життєвого шляху. Вона сприяла у подальшій літературній праці. Пізнання країв і людей. Це був ніби місток для переходу в літературу.

За натурою і покликанням я мандрівник. Із дитячих літ полюбив стежку і польову дорогу. Як вони вели мене в синю просторінь, і манливий світ одкривався передо мною.

У молоді свої літа я мріяв побувати у багатьох, у багатьох місцях нашої прекрасної планети. Їй забачити і зафіксувати у пам'яті незчисленні дива. Як там, а чи там сходить і заходить сонце. Як у різних місцях сміються і плачуть діти, які у них лиця і т. д.

Але дуже рано відрубали крила моїй молодій мрії. Тепер у самотині Батькової хати на хуторі моя свідомість уявно ширяє понад Великою Китайською стіною, через екзотичні пагорби і видолинки Індії простує крізь африканські джунглі, й вигулькне раптом аж над Кордільєрами.

Коли прогулююся на Володимирській гірці у Києві, то інколи підступаю до іноземців, що також опинились тут. Їхні лиця, зроджені у вільному світі, я впізнаю одразу. На них струменить спокій і розкутість, усмішка спалахує

відкрита і невимушена. На лицях більшості наших людей, зроджених у неволі, густо покладена печать нерозв'язних тяжіючих проблем і набурмосеності.

– Лондон, Вашингтон... – кажу я, угадуючи.

– Нідерланди... – відповідають.

Ми коротко, у порозумінні спілкуємося посмішками і жестами. І на серце тихо кладеться відчуття, враження, що ніби я ось уже й побував своєю присутністю у тій стороні.

Наших же людей, котрим пощастило побувати у Греції чи Туреччині, я запитую інколи:

– Ну, а коти чи собаки там такі, як і у нас. І чи знають вони, чи відають, що заграничні...

– **Чим захоплюєтеся (захоплювалися) у «позалітературний» час (риболовля, щось колекціонуєте, збирання грибів..)?**

– Колись, іще до Чорнобиля, любив збирати гриби. Уставав раненько, неухильно тихо тільки розвиднялося, і йшов у Борок. Чомусь увесь час пригадувався мені прекрасний опис збирання грибів у російського поета Олексія Костянтиновича Толстого. Й коли подивляться на мене у світанковій сірості молоденькі темно бурі грибочки, то осяйне одразу і спалахне. Ніби для мене тільки вони і зроджені. Та й дожидаються ось. Затим і жалько стане, що я їм віку недовгого вкоротив. Це потому вчитаю я, що гриби – це щось середнє поміж світом рослинним і світом тваринним.

– **Чи замислювались над таким: якби не стали письменником, то ким?**

– Замислювався. І не раз. Пастухом якби я був. Городником і трошки садівником.

У хвилини тихих роздумів як часто виринає в уяві моїй крізь віки отой пастух, що зображував своїх овець на камені, а потому став знаменитим художником. А мільодію «Одинокий пастух» у виконанні оркестру Джеймса Ласти я слухав би до безкінечності.

– **До яких технічних засобів вдаєтеся: пишете одразу на комп'ютері, вистукуєте на друкарській машинці, а чи віддаєте перевагу авторучці й**

аркушеві паперу? Скільки разів вдається до переписування (якщо вдається) одного абзацу, однієї сторінки, тощо? Чи маєте якийсь свій інший спосіб вдосконалення написаного?

– За звиклістю віддаю перевагу традиційному – тільки паперові й авторучці. При нагальній потребі можу передрукувати поволеньки кілька сторінок написаного на механічній машинці. Люблю вичитувати власне набране кимось на комп'ютері. Коли пишу а будь-яку річ, то усе здається мені, що листа комусь пишу. Ну, а листи ми звикли читати за чиймись почерками.

Я вже згадував, що до переписування раз написаного майже ніколи не вдаюся. І рідко коли щось виправляю. Хіба із болем на догоду видавцям. Од кимось виправлених сторінок у книжці я одвертаюся. А те, що залишилося, уціліло тільки моє, інколи люблю перечитувати. Деколи зупиняюсь у подивуванні. Да не може такого бути, щоби оте я написав. І тоді я згадую Миколу Гоголя. Як зізнавався він. Що не може бути, щоби такий сюжет, як у «Мертвих душах» да від людини ішов. Од Бога це, од Бога...

– Чи є ті, кому Ви довіряєте читати написане Вами ще до друку твору?

– Нема. Інколи я віддаю свої рукописи у видавництва і до редакцій періодичних видань. І стається не раз, що цих рукописів не повертають. Але інколи доводиться завважувати, що окремі моменти, епізоди з мого рукопису увійшли надолжно у чужі видання – мій же іще не засвітився. Стає на душі неприємно, некомфортно. Немов обікрали тебе.

– Чи «болять» Вам нереалізовані плани? Що (і через що?) лишилося ненаписаним? Що найбільше заважає творчій праці?

– Так. Я уже згадував, як покликано було мене у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло великий жах на кожне живе дихання. І накинулись на мене із нажахуючими погрозами. Що не бачити мені доброї житки вівік ані на цьому світі, ані у світі тому. Мені, і насліддю моєму – дітям, внукам, правнукам і т. д., якби вони і були, ізродилися. Й затим поруйнована була свідомість моя. А й крізь зболену свідомість переходили іще романні

сюжети, які ніколи не станули книгами. Я схильний вважати себе літератором, який не відбувся. Мабуть, це так. Іще називають мене людиною трагічної долі.

Позаяк не збулися грізні пророцтва щодо мого насліддя – усе на мені окошилося, – то заповітним побажанням моїм буде. Щоби творчі особистості ніколи і нігде у світі не переслідувались і не зазнавали катувань за прилучення до художньої творчості.

– Чи можна навчити писати? Чи можна щось радити тим, у кого тільки-но зародилася думка про власний літературний шлях, хто зробив лише перші кроки на літературній стежі, у кого виникло бажання стати письменником?

– А людина будь-якої професії, по-моєму, якщо це справжній майстер, муляр чи столяр, скажімо, відчуває, що завжди учень. Якщо людині є що сказати людям, якщо є потреба писати, якщо людина не може не писати – нехай пише. А що вийде – судити ізбоку. Навчити писати за заданою метою, мабуть, не можна. Хоча у літературному процесі існують такі явища, як графоманство, залежність від ідеологічних схем (соцреалізм), епігонство, масова культура і т. д. Усе відсіюється, щезає. Але «Дон Кіхот» зостається.

– У якому віці пишеться найкраще?

– По-моєму, звичайно, у молоді літа. Коли рожева мрія процвітає іще ясно. Й крила кола її не обрубані. На схилі віку усе частіше оповиває смуток за незбутим як у долі власній, так і в долі народній. І клясичне ізнов наближається. Втрата часу – найтяжча. «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа...».

На схилі віку людина стомлюється, втрачає активність, здатність до життєтворчості, людину обступають недуги. Хоча несподівано інколи ісходить невідоме раніше осяяння, й відкриваються нові тайни буття. І не раз у зворушенні застигаєш. Що життя – це велике диво. Усе частіше наближаються до твоєї свідомості тіні предків.

Цієї весни я відвідував на сільському цвинтарі могили Батька і Матері, братів і сестер. А затим став й інші написи вчитувать. Ізгадався дядько Гриць,

Материн брат. Як його тяжко мордували, катували у Різдвяні свята, як тільки уступили у наш край більшовики. Затим штиками пронизали тіло, й кинули у стрим'я біля мосту коло Рудницьких. Цілу зиму баба Лександра шукали, а по весні тільки при березі Ріки ізнайшли за селом. Але тільки-но подумав, як крізь окаційні зарості і забачилась, засвітилася дядькова могила. А ось маленький, хрестик над могилкою однорічного племінника. П'ятдесят років минуло, а й зараз ніби чую його невтримне дитяче ридання.

Тиша на цвинтарі. З піднебесної весняної похмурості сіється, снується над світом тиша. За Рікою через луг синій юно бір вікову тайну стереже. Десь он там за Случем Отаман Поліської Січі Тарас Бульба-Боровець назавжди зі своїм побратимством прощався.

Місце заспокоєних страждань. Через думку перейшло. І на серце щось високе поклалося, неспізнаванна таїна відкрилася. Що і словами того не передать. Тиха музика доокруги бриніла. Музика тиші і спокою.

З м і с т

Геній поза Батьківщиною (розмисли над листами Миколи Гоголя)

Високі прості смисли буття

Із щоденникових записів Богдана Пастушка

Із циклу «Новели нашого хутора»

Сама в хаті

Велика покаянниця

«Принеси води да й сядь...»

Чутлива людська душа

Надійна сторожа

Кінь понад усе

Рідкісна відзнака

«Бийте один одного...»

Сюжети з природи

Із шпитальних настроїв

Душа співає (Думки спрямовані на радіо «Культура»)

Із неопублікованих інтерв'ю

Моменти творчості

Анотація

До нової книги відомого сучасного українського письменника Андрія Кондратюка увійшли есеї «Геній поза Батьківщиною» (розмисли над листами Миколи Гоголя)», «Високі прості смисли буття», «Міра людських переживань», оповідання та спостереження останніх років.

Автобіографічна довідка

Кондратюк Андрій Іванович – відомий сучасний український письменник. Народився 6 травня 1938 року на хуторі Отраже Березнівського району Рівненської області. Закінчив факультет журналістики Львівського університету ім. Ів. Франка. Працював у пресі.

Від 1960-х років минулого століття був відлучений від офіційного літературного процесу і праці за фахом з ідеологічних мотивів. Перший роман «Дорога до матері», написаний у 1966-1967 р.р. засвітився, вийшов у світ тільки 1990 року.

За останні два десятиліття написав і видав понад 20 книг. Серед них – романи «Хутір», «Поза межами суєти», «Дорога до матері», «Випромінювання любови», «Вигнанець», книги спостережень (у 2-х томах) «Краса зникаюча і вічна», збірки повістей, есеїв, оповідань і спогадів «Новели нашого хутора», «Гості з Аргентини», «Світло любові», «Добром зігрите серце» та ін.

А. Кондратюк – автор чотирьох своєрідних книг про квіти і дерева, про рослинну символіку у фольклорній художній творчості.

Лауреат премії «Благовіст».